T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TV SİNEMA ANABİLİM DALI
RADYO TV BİLİM DALI

İNTERNET DİZİLERİNDE MODERN BİREYİN YENİ GÖRÜNÜMLERİ: *Fİ* DİZİSİ

Yasemin ÖZKENT

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aytekin CAN

KONYA-2019

ÖZET

Bu çalışmada bireyin tarih içinde geçirdiği yolculuk geniş bir literatür bilgisiyle arz edilerek, modern birey temsilinin yeni medya platformlarındaki görünümüne odaklanılmıştır. Modernlikle koşut olarak gelişen birey kavramını anlamak için Batı'da ve Türkiye'de gerçekleşen modernleşme süreci özellikle toplumsal ve kültürel yapıdaki değişikliklerle birlikte değerlendirilmiştir. Türkiye'de modernlik deneyimi kendi içinden türemediği için içselleştirilmede zorluk yaşanarak birtakım bünyevi açmazlarla tezahür etmiştir. Bu bağlamda modernliğin Türk toplumu üzerindeki etkileri birey kavramı çerçevesinde eleştirel bir perspektifle ele alınmıştır. Çalışmada birey ve bireycilik olgusunun günümüzde nasıl bir görünüm kazandığı, kültürel anlamların dolaşımı açısından önemli bir mecra durumuna gelen internet ve internet üzerinden yayınlanan bir dizi aracılığıyla araştırılmıştır. Bu anlamda çalışmanın kuramsal kısmında anlatılan modernleşme tartışmalarına bağlı olarak *Fi*'de birey temsilleri aile travmaları, bireycilik olgusu, kişilerarası ilişkiler, narsisizm, nevrotik kişilik, modern kent görünümleri gibi kategoriler üzerinden niteliksel analize tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birey, Bireycilik, Video Akışı Platformları, İnternet Dizileri

SUMMARY

In this study, the journey of the individual in history is presented with a wide literature and the representation of modern individual in new media platforms has been investigated. To understand the concept of individual which evolved in parallel with modernity, the modernization process took place in the West and Turkey are evaluated especially with changes in social and cultural structures. Since the experience of modernity has not been derived from it's own ranks in Turkey, it is experienced with difficulties in internalization and lived through number of constraints. In this context, the effects of modernity on Turkish society have been handled with a critical perspective within the framework of the individual concept. The appearance of individual and individualism phenomenon has been investigated through a series of internet and a drama series broadcasted on the internet. In this sense, depending on the debates discussed in the theoretical part of the study, individual representations of individuals in *Fi* were subjected to qualitative analysis over categories such as family trauma, individualism phenomenon, interpersonal relations, narcissism, neurotic personality, and modern city views.

Key Words: Individual, Individualism, Video Streaming Platforms, Internet Series

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 9
MODERNLİK VE BİREY KAVRAMININ TEMELLERİ 9
1.1. Modernliğe Zemin Hazırlayan Toplumsal Süreçler 9
1.2. Modernlik, Modernizm, Modernleşme 23
1.3. Birey Kavramının Tanımı ve İçeriği 36
1.4. Modernlik Öncesi Toplumlarda Birey 43
1.5. Rönesans ve Reform: Bireyin İlk Görünümleri 49
1.6. Aydınlanma Dönemi'nde Birey 56
1.7. Üretim İlişkileri Dönüşümü Bağlamında Birey 65
1.7.1. Sanayileşme ve Burjuva Bireyi 70
1.7.2. Marx ve Birey 75
1.8. Modern Bireyin Doğduğu Yer: Modern Kentler 81
1.9. Modern Bireyin Eleştirisi 89
İKİNCİ BÖLÜM 99
BİREY TEMELLİ TOPLUMUN YENİ GÖRÜNÜMLERİ, TÜRKİYE'DE BİREY VE YENİ MEDYA PLATFORMLARI 99
2.1. 20. Yüzyıl'ın Önde Gelen Birey Tipolojileri 99
2.1.1. Modern Bireyin Psikanalitik Eleştirisi: Freud 107
2.1.2. Frankfurt Okulu ve Bireye Umutsuz Bakışı 112
2.2. Bireyin Varoluş Biçimi Olarak Bireycilik 116
2.3. Bireycilik Olgusunun Evrimi: Yeni Bireycilik 127
2.4. Bireye Yönelik Yeni Tanımlamalar 132
2.4.1. Gerçeklik Yitimine Uğrayan Birey: Baudrillard 134
2.4.2. Akışkan Dünyaya Karşı Tüketen Birey: Bauman 138
2.5. Türkiye'de Modernleşme ve Birey 143
2.5.1. Türkiye'de Modernleşme Sürecinin Görünümleri 143
2.5.2. Türk Toplumunda Birey Kavramının Gelişimi 150
2.6. Dönüşen Televizyon Yayıncılığı: Yeni Medya Platformları 160
2.6.1. Netflix, BluTV, PuhuTV vb. 167

2.6.2. İzleyici Deneyiminin Dönüşümü 175
2.7. İnternet Dizileri 179
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 188
Fİ DİZİSİNDE MODERN BİREY TEMSİLİ 188
3.1. Metodoloji 188
3.1.1. Problem 188
3.1.2. Amaç 188
3.1.3. Önem 189
3.1.4. Varsayımlar 189
3.1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar 190
3.1.6. Yöntem 190
3.1.7. Evren ve Örneklem 192
3.2. Bulgular ve Yorum 193
3.2.1. *Fi*'nin Olay Örgüsü 193
3.2.2. *Fi* Dizisinde Aile Travmaları 204
3.2.3. *Fi* Dizisinde Bireycilik Olgusu 222
3.2.4. *Fi* Dizisinde Kişilerarası İlişkiler 240
3.2.5. *Fi* Dizisinde Narsisizm 250
3.2.6. *Fi* Dizisinde Modern Bireyin Nevrotik Kişiliği 266
3.2.7. *Fi* Dizisinde Modern Kent Görünümleri 278
SONUÇ 284
KAYNAKÇA 293

GİRİŞ

> *"[...] Bu bilinen bir öyküdür; bin bir biçimde anlatılmıştır. Modern çağın kahraman çevrimi, insanlığın yetişmesinin mucizevi öyküsüdür bu. Geçmişin büyüsü, geleneğin bağları, kesin ve güçlü darbelerle parçalanmıştır [...] insanlığın bugünkü sorunları, artık yalanlar olarak görülen o büyük düzenleyici mitolojilerin görece kararlı dönemlerinin insanlarının sorunlarının tamamen tersi sorunlarıdır. O zaman tüm anlam toplulukta, büyük anonim biçimlerdeydi, kendini ifade eden bireyde değil; bugün toplulukta hiç bir anlam yoktur: her şey bireydedir [...]"*
>
> (Campbell, 2010: 420-421).

İnsan, var olduğu günden beri kendini tanımlama, kim olduğunu bilme tasavvuru içindedir. Sosyoloji, felsefe, psikoloji gibi bilim dalları ve çeşitli sanat biçimleri, dünyayı anlamlandırmaya çalışırken tarihsel serüvene eklemlenmiş bir çerçeve sunar. Bu bağlamda çalışmanın odaklanacağı "birey" kavramının anlaşılabilmesi için farklı ilişkiler ve dönüşümlerle toplumun irdelenmesi gerekmektedir. Özellikle Batı kültüründeki tarihsel dönüşüm, bireyin gelişim serüvenini de içermektedir. O halde birey kavramını Batı kültürü çerçevesinde insanın ilk edimlerinden başlayarak anlatmak yerinde olacaktır.

Tarihsel olarak ele alındığında tüm kültürlerin gelişim süreci birbirine benzer nitelikler taşımaktadır. İlk olarak doğayı düzenleyerek, doğayla bütünleşik bir şekilde hayatta kalmaya çalışan insan, toprağı ekip biçmeyi öğrendiğinde köklü değişimlerin temelini atmıştır. Yerleşik toplum yapılaşmasıyla yönetim olgusu ortaya çıkmıştır. Nüfusun artması ve küçük siyasi yapılanmaların çoğalması, geleneksel yaşam biçiminin aşınmasına; tarım dışı üretimin artması, kentlerin büyümesine yol açmıştır. Birey olmanın henüz söz konusu olmadığı bu süreçlerde insan açık bir biçimde henüz kendiliğinin farkında değildir. İnsan ancak bütünün bir parçası olarak anlam kazanabilmekte, kabile kolektivizminden ayrıldığında ne yapacağını

bilememektedir. Dahası "ben" ayrımına varamayarak kendini "biz" içinde tanımlamaktadır. Belirli bir grup içinde doğan ve sabit kimliğe sahip olan insanın yaşamı önceden saptanmıştır. Ancak doğduğu kabilenin üyesi olarak hayatına veda etmektedir. Ayrı bir dünya tahayyül etme fırsatı olmayan kişinin tüm yetkileri aşkın bir güç olarak görülen Tanrı'ya ve dinsel kurumlara aittir.

Tarımsal üretimin egemen olduğu Orta Çağ'ın değer yargılarını, yani kişinin sınırlarını kilisenin koyduğu kuralların belirlediği görülür. Bu durumda Tanrı ile insan bir bütündür. Orta Çağ toplumunu derinden etkileyecek olan keşiflerin gerçekleşmesi, bilimin gelişmesi, derebeyliklerin kendi yapısını kurması ve kişilerin kendini keşfetmesiyle gerçekleşen gündelik yaşantısındaki değişimler, insanın Tanrı ile bütünlüğünün bozulmasına yol açmıştır. Rönesans düşüncesinin oluşturduğu zemin budur. İnsanlar düşünme yetisini fark ettikçe kendi benlikleriyle ilgili konuları daha fazla konuşur olmuş, evrenin merkezinde kendisini görmeye başlamıştır. Aydınlanma'yla birlikte bu düşüncelere yoğunlaşan insan, kendi yazgısına hakim olduğuna kanaat getirmiştir. Öyle ki, birey kavramının anlamı bu çağda daha da derinleşmiştir. Kendisini dünyanın merkezi olarak gören birey, toplumdan önce geldiğini, edimleri gerçekleştirenin kendisi olduğunu düşündükçe, Batı düşüncesinin çerçevesini oluşturma işlevini üstlenmiştir. Öte yandan bireyin tek parça olarak görülmesi toplumsal yaşamın yanı sıra özel alan olarak bireyin evinde de işlerlik kazanmıştır. Orta Çağ'da kalabalık ailelerin yaşadığı tek odalı evlerin, aristokrasinin yükselişiyle odalara bölünmesi, aile bireyleri arasında özel alan oluşumunun ilk belirtisidir. Ev ile işin ayrı konumlandırıldığı bu düzende her aktivitenin farklı yeri ve zamanı olduğu ima edilmiştir. İlk olarak mekânların ayrılmasıyla ortaya çıkan mahremiyet sonrasında duygulara, gündelik ihtiyaçlara ve düşünüşe yansımıştır. Her birey için ihtiyaç hâline gelen yalnızca kendine ait bir alan, bireyin benliğini keşfetmesine, düşünüşünü geliştirmesine yardımcı olmuştur.

Kendini tanımlama çabasına giren insanın Descartes'la başlayan "ben" söylemi, biz toplumu fikrinden kopuşun simgeleştirilmiş biçimidir. Etkin ve fail özne olarak varlık gösteren birey, Tanrı ve doğa karşısında en önemli silahının aklı olduğunu düşünmüştür. Akıl, geleneksel düzeyde insanı hayvandan ayırmaya

yararken, modern düşünceyle birlikte geleneklerden sıyrılarak kutsaldan kopmuş ve özerkliğini duyurmuştur. Ayrıca duygusal temelli ilişkileri, akıl odaklı ilişkilere dönüştürmesi modern dönemi diğer dönemlerden ayıran en temel farktır. Yani modernlik, insanı akıl çerçevesinde değerlendirir. O halde modernlik düşünsel olarak öylesi dönüştürücü bir olgudur ki toplumu oluşturan tüm kurumların sosyolojik, felsefi, kültürel temellerini belirlemiştir denilebilir.

Modernliğin tarihsel gelişimiyle "birey" olgusunun gelişiminin eş zamanlı ilerlemesi neredeyse tüm gelişmelerin temelinde birey olmasından kaynaklanmıştır. Modernlik temelde, bireyin geleneksel yapılanmayla kurduğu kolektif bağlarını yıkma eğilimindedir. Modern birey için içgüdülerinin ya da grup kurallarının önemi azalmıştır; hayatını düzenlemede toplumsal kurallar etkindir. Modernliğin gölgesinde kalan gelenek anlam itibariyle değişmezliği, katılığı ifade eder. Geleneğin toplumsal hayattaki en önemli işlevlerinden biri geçmişteki pratikleri bugüne taşıyarak, toplumun bugünkü yapısını her türlü yıkıcı etkiye karşı koruyarak varlığını devam ettirmesini sağlamasıdır. Bu pratiklerin merkezine çoğu düşünür aile, toplum ve kilisenin koyduğu kuralları yerleştirir. Öte yandan Doğu ve Batı'nın geleneğe yönelik bakışı farklıdır. Bu tutum toplumsal dönüşümlerine, modernliği yaşama süreçlerine de yansımıştır.

Sosyolojik bakış açılarının temelinde geleneğe bakış ilkellik, olduğu yerde saymak ya da kırsallık olarak görülür. Modernliğin, geleneğe bu denli mesafeli yaklaşmasının esas nedeni geleneğin, modern kavramının ruhunda var olan "yeni" tutkusunu daha baştan öldürmesidir. Yeniliğe yönelik yüceltim, modernliğin temel argümanlarındandır. Ayrıca gelenek-modernlik tartışmaları, modernliğin bu çağda her şeyin sorumlusu olarak görülmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Modernliği yalnızca olumsuz söylemlerle kullanmak yerine, içinde bulunulan çağın sorunlarına karşılık olarak ortaya çıkmış cevapları da veren bir kavram olarak düşünmek gerekir. Öyle ki modernlik toplumda ilk dillendirildiği dönemlerde bireyi ileri götürebilecek bir olgu olarak görülürken, sonrasında bireyin modernliğin olumsuz sonuçlarıyla baş edebilecek güçte olduğu düşüncesi yayılmıştır. Modernlik süreci anlamlandırıldıkça kişiliklerde ortaya çıkardığı ikilik tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmaların kökenine

gidildiğinde bireyin üretimin merkezinde olduğunu fark etmesi, dünyanın merkezi olmadığını anlaması gibi ilerlemeci bakışı bozuluma uğratan bir yaklaşımın bulunduğu saptanır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası akıl ve teknolojiye olan güvenin sarsılmasıyla bireylerin yaşadığı derin travmalar hiç şüphesiz ürettiği düşüncelere ve tüm sanat dallarına yansımıştır. Bireyin izini sürerken bu düşünsel pratiklerin önemli bir potansiyel taşıdığı görülür.

Batı'dan aldığı modernleşmeyi kendine uyarlamaya çalışan Türkiye'de, bireyin deneyimlediği süreç daha farklıdır. Türkiye'deki geleneksel toplum yapısının modern kültürle uyuşamadığı noktalar modern/geleneksel ikiliğine neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türk toplumundaki bireyin 1980 sonrası küreselleşme odaklı dönüşümlerden bir hayli etkilendiği, özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde teknolojinin getirdiği hızlı dönüşümlere maruz kalmasıyla arzu-tatmin odaklı yaşamının marazi bir hal aldığı ifade edilebilir.

Modernlik sanayileşmeyle yayılırken, cazibesini ve hızını teknolojiyle sağlamıştır. İletişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalkması büyük toplumsal dönüşümlerle gerçekleşmiştir. Geleneksel medya çok kısa bir sürede internet yayıncılığıyla yer değiştirmiştir. Devasa boyuttaki verilerin hızlı bir şekilde paylaşılabilmesi, internet yayıncılığını video tabanlı veri paylaşmaya yöneltmiştir. Yeni medya adı altında, yeni yayıncılık ekosistemi çeşitli platformlara sahip olmuştur. IPTV, OTT, Web TV gibi isimlerle adlandırılan bu platformlar, geleneksel yayıncılığa alternatif olarak kısa sürede etkinlik gücü sağlamıştır.

Yeni medya platformlarının gündelik hayata hızlı bir şekilde girmesiyle bireyin ön plana çıkarıldığı bir izleme deneyiminin merkezi konuma gelmesi, etkileşim özelliğine ve bireysel tercihlere göre hizmet vermesine bağlı olarak gelişmiştir. Yeni televizyon mecralarının üzerinde yükseldiği en önemli değer, bireyin öznelliğini ön plana çıkaran yapısıdır. Bu platformlar kültürel temsiller bakımından yeniden yapılanma dönemi olarak nitelendirilebilir. Öyle ki kendine özgü hikaye ve karakterleriyle yeni temsil olanaklarının sunumuna imkân tanımıştır. Böylelikle

modernleşme süreciyle yaşanan toplumsal dönüşümlerin yeni televizyon mecralarıyla iç içe geçen bir ortamda incelenmesi mümkün olmuştur.

Birey kavramına yönelik özcü bir yaklaşım sergileyen bu çalışma, modernlikle birlikte ortaya çıkan problemleri, anlatıdaki karakterleri her açıdan ele alan bir anlayışla inceleyecektir. Bahsedilen bağlamlarda çalışmanın temel sorunsalı, modern birey temsilinin yeni medya platformlarındaki görünümüne odaklanmak aracılığıyla bireyin tarihsel süreçte ne tür aşamalardan geçtiği, "biz" olma duygusundan nasıl koptuğu ve toplumsal yaşama eklemlenmeye çabalarken ne tür krizlerle karşılaştığının araştırılmasıdır. Çalışmada modern birey temsiline yeni televizyon mecralarının ürünü olan internet dizileriyle açıklık kazandırmak planlanmaktadır.

Çalışmanın amacı modernliği deneyimleyen bireylere ait semptomların dizi anlatısında nasıl inşa edildiğini bulgulamaktır. Bu bulgulara internet dizilerinden *Fi* dolayımıyla ulaşılmaya çalışılacaktır. Böyle bir araştırma yapmaya hazırlanıldığında televizyon anlatılarının modern bireyi vurgulayan bir yanının olduğu varsayımı kabul edilmiş olur. Bu doğrultuda sinema ve televizyon anlatılarının toplumdan beslendiği görüşüyle hareket edildiğinde, bireyin içsel yaşantısını konu alan kurmaca anlatıların –özel olarak da televizyon anlatısının- modern bireyin temsili açısından önemli olduğu kabul edilir. Bu bakımdan çalışma, sunduğu geniş literatür bilgisini dizi anlatısıyla bir arada irdeleyerek, televizyonun dönüşümü bağlamına eklemlemesi bakımından önemlidir. İçinde bulunulan süreci anlamlandırmada yaşanan zorluk bir toplumda üretilen anlatıları o toplumun kolektif bilinçdışının, ortak geçmişinin ürünü olarak okumakla aşılabilir. O halde dizi anlatısında birey kavramını anlamanın, toplumsal değerlerin dönüşümünü anlamaktan geçtiği ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmanın savı, dizilerin toplumun yapısını birebir yansıtmasa da, toplumsal dinamikleri ve değişimi yansıtabileceğidir. Öyle ki 1980'lerden sonra küreselleşme ve kapitalizmin sinemada kendine yer bulması gibi, yeni televizyon mecralarıyla birlikte dizilerde de bu mevzular kendine yer bulmaya başlamıştır. Reyting ölçümlerine göre en fazla izlenen televizyon programının diziler olması, hem toplumsal açmazların bu alanda yer bulmasını sağlamış hem de yapımcıları, izleyici elinde tutmak için yeni hikâyelere ve çeşitliliğe yöneltmiştir.

Fi'de anlam sisteminin kuruluş biçiminin farklılaşmış olması, üzerinde toplumsal ve kültürel pratikleri tartışmayı olanaklı kılmıştır. Televizyon dizilerinin geneline bakıldığında bireyin ruhsal sürecinden çok, mahalle ve aile yapılanmasının yer aldığı hikayelerin yaygın olduğu, yani kolektif bir anlatı yapısına sahip oldukları söylenebilir. Dizi izleyicisinin hissettiği birlik duygusu bu anlatı yapısına yönelişin başlıca itkisidir. *Fi*'nin farklılaştığı nokta da buna işaret etmektedir. *Fi*, dizi anlatısında yeni üslup arayışlarına imkân sağlamıştır. Dizide bireyin ele alınışı televizyon dizilerinde betimlenen birey kavramıyla benzeşmemektedir. Tam aksine karakterlerin bireycilik, narsisistlik, bencillik gibi kavramlarla sunulmasıyla, toplumsal yapılanmaya uygun birey tipinin karşısında durduğu yorumu yapılabilir. *Fi*, bireyin iç dünyasına odaklanan ve geçmişte yaşadığı travmaları günümüze taşıyan bir yaklaşım sergilemektedir. Bu anlamda *Fi*, Türkiye'deki bireyin değişimini gözler önüne sererken, Batı'lı anlamda modern bireyi de yansıtır. Ayrıca yayınlandığı dönemde internet dizileri arasında en fazla izleyiciye ulaşmış ve yeni televizyon mecraları-modern birey ilişkisine bütüncül bir şekilde veri sağlamıştır. Tüm bu unsurları bünyesinde barındırmasıyla ilişkili olarak *Fi* amaca yönelik örneklem yöntemiyle seçilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde bireyin kültürel, ekonomik ve düşünümsel gelişmelerden nasıl etkilendiği tarihsel bir sıralamayla ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Modern birey olgusunun hangi toplumsal süreçlerle ortaya çıktığı, geleneksel insandan ayrıldığı yönleri ve modern bireye yönelik öncü kuramsal eleştiriler birey ekseninde incelenecektir. Bu kuramsal bakış özce, modernliğin insanlığa vaadi ne oldu problemi üzerine temellendirilmiştir. İlk bölümü tarihsel bir literatüre ayırmadaki temel amaç uygarlık öncesi dönemden, modern döneme kadar değişen değerler sistemini derinlemesine tartışmak, örneklemi tarihsel ve toplumsal bağlamda irdelemektir. Modernitenin oluşturduğu birey kavramına yönelik bir takım eleştiriler getirilmektedir. Bu bölümde özellikle Marx'ın bireyle ilgili düşüncelerinin açımlandığı bir başlık açılması, modernitenin temelini oluşturan ekonomik yapılanmadan bireyin nasıl etkilendiğini anlamaya yönelik sistematik eleştirilere sahip olmasıyla ilişkilidir. İlk bölüm modern bireyin yeni özelliklerini tanımlayarak kuramsal eleştiriler yapan ilk düşünürlerin kavramsal tartışmalarıyla sonlanacaktır.

İkinci bölümde modernleşmenin gündelik hayattaki pek çok dinamiği değiştirdiği göz önünde bulundurularak, 20. ve 21. Yüzyılın modern birey tipolojilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Hemen her çağın kendine özgü birey anlayışı ortaya konsa da bugünkü anlamına yakınlaşan dönemler üzerinde daha fazla durulmuştur. Henri Lefebvre'nin *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (1968) adlı eserinde, kitabın iskeletinin oluşumunu anlattığı satırlarda vurguladığı düşünce bu çalışma için de geçerlidir. Modern birey eleştirisi yapılırken şüphesiz bireycilik eleştirisi de yapmak gerekmektedir (2016: 52). Bireycilik, modernliğin en temel oluşumlarındandır. *"Toplum diye bir şey yok, birey olarak kadınlar ve erkekler, bir de aileler vardır*"[1] söyleminin yükseldiği bu çağda her toplum yapısının kendi anlam dünyası içinde yeni bir birey tipi ortaya çıkardığı söylenebilir. Dolayısıyla, bireyciliğin modernleşmeye eklemlenme biçiminin açığa çıkarılması gerektiği düşünülmüştür. Bu bakışla özellikle bireycilik üzerinde daha fazla durularak, bireyciliğin değişen deneyimlenme biçimleri ortaya konulacaktır. Bireycileşmiş kültürde yaşayan insanların duygusal durumları, hayata bakışları, ilişkilerindeki travmatik sonuçları ele alınacaktır.

İkinci bölümde birey eleştirisi konusunda bazı teorisyenler ön plana çıkarılmıştır. Bu durumun gerekçelerinden ilki, bahsedilen düşünürlerin, modern bireyi anlamaya çalışırken temel kuramsal eleştirileri getirmeleri; ikincisi, uygulama kısmında görüşlerinden faydalanılmasıdır. İlk olarak Freud'a yönelik başlık açılması, insanın duygularını yok sayan rasyonel birey fikrine geliştirdiği psikanalitik kuramla eleştiri getirerek, modern birey düşüncesini temelden sarsan görüşlere sahip olması ve çözümleme kısmında kavramsallaştırmalarından faydalanılmasına bağlıdır. Frankfurt Okulu'nun ayrıntılı olarak ele alınmasında, modernitenin toplumu ve bireyi ileriye götürdüğü düşüncesine yönelik en temel eleştirileri getirmesi referans alınmıştır. Baudrillard'ın görüşlerine yer verilmesi, günümüz bireyinin kendini teknolojik araçlara bağlı olarak kurmasıyla, yeni medya platformlarının bireye yönelik yayıncılık anlayışının ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Son olarak Bauman'ın yaklaşımlarına yer verilmesinin gerekçesi uygulama kısmında

[1] Birleşik Krallık Başbakanı (1979-1990) Margaret Hilda Thatcher'in ünlü sözü. Thatcher liberalizm ve bireycilik savunuculuğuyla bilinir.

çalışmalarından yararlanılması ve "akışkan"lık kavramıyla günümüz dünyasının tasvirinde öncü düşünürlerden olmasıdır.

Bu bölümde üzerinde durulacak diğer konu Türkiye'nin modernleşme süreci ve birey kavramının gelişimidir. Özellikle Türkiye'deki eklektik yapı üzerinde durularak küreselleşen dünyada bireyin durumu tartışılacaktır. Ayrıca bu bölümde yeni televizyon mecraları televizyon-internet ilişkisini doğuran koşullarla birlikte değerlendirilecek, bu yayıncılık türünün üzerinde yükseldiği bileşenler açıklanacak, Türkiye'deki örnekleri dünyadaki ilk örnekleriyle birlikte anlatılacaktır. Bu bölümün sonunda kitleden bireye dönüşen izleyici deneyimi açımlanarak, internet dizileriyle birlikte dönüşen dizi izleme pratiklerinden bahsedilecektir.

Üçüncü bölümde modern birey olgusu dinamikleri, anlatısal kodlar yardımıyla birey odaklı televizyonla ilişkilendirilerek değerlendirilecek, televizyon teknolojisi-toplumsal dönüşüm ilişkisiyle ilgili yeni açılımlar ortaya koymak amacıyla *Fi* dizisi belirli kategoriler çerçevesinde analiz edilecektir. Araştırmanın temel sorusu olan birey temsillerinin, *Fi* örneklemindeki karakter betimlemelerine nasıl yansıtıldığına ve anlatıyı ne biçimde etkilediğine yanıt aranacaktır. İlk iki bölümdeki değerlendirmeler kapsamında nitel veri analizi yöntemiyle birey kavramının Türkiye'deki temsil biçimi aile travmaları, bireycilik olgusu, kişilerarası ilişkiler, narsisizm, nevrotik kişilik, modern kent görünümleri gibi kategoriler üzerinden incelenecektir. Böylelikle Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sürecinin birey olma süreciyle ilişkisi, günümüz kültürel üretim pratikleri içinde önemli bir yer tutan yeni medya içerikleri aracılığıyla, bireyi odağına alan bir internet dizisi üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLİK VE BİREY KAVRAMININ TEMELLERİ

1.1. Modernliğe Zemin Hazırlayan Toplumsal Süreçler

Modernleşme, 16. Yüzyıl'da temelleri atılan, günümüze kadar sürekli gelişerek gelen bir kavramdır. Modernliğin bir tanımını ve analizini yapmak sosyal bilimlerin en geniş kapsamlı açıklaması olabilir. En kısa ifadeyle modernlik, Avrupa'da akıl ve özgürlük düşüncesinin yükselişiyle ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemidir. Modernleşme süreci kendi içinde pek çok aşamayı, boyutu barındırmaktadır. Modernliğe zemin hazırlayan toplumsal süreçleri ele almak, modern toplum yapısını ve modern toplumda ortaya çıkan bireyi anlamak için önem arz etmektedir.

"Klasik" ya da "geleneksel dönem" olarak adlandırılan modern öncesi dönem skolastik düşüncenin hakim, toplumsal gelişmenin yavaş olduğu sürece işaret etmektedir. Loo ve Reijen bu dönemin insanlığı modernleşmeye götüren toplumsal gerçeklik koşullarını yapısal, kültürel, psişik ve doğal olarak dörde ayırarak incelemiştir. Yapısal koşulları anlamak için Orta Çağ'a bakmak gerekmektedir. Avrupa'da, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra siyasi alanda özerkleşme ortaya çıkmıştır. Merkezi prensler toplumsal yapının en üstünde yer alarak toprak parçasını yerel beylere dağıtırken, serfler en altında, ekonomik örgütlenmenin temelini oluşturmaktadır. Erken Orta Çağ'da ticari ve diğer yapısal ilişkilerin olmadığı küçük ölçekli yaşam biçimi hakimdir. Bu durumun en büyük nedeni kilisenin günlük yaşam üzerindeki etkisidir. Kilise ticarete kuşkuyla bakmış, para kazanmayı günahla özdeşleştirmiştir. Ticareti büyütme fikri Orta Çağ insanına yabancıdır, çünkü ilerlemek değil, mevcut olanı devam ettirmek temel amaçlarıdır. Yeni tarım yöntemleri, ulaşım araçlarının gelişimi, ekonomik yaşama para faktörünün girmesi, ticaretin genişlemesi ve en önemlisi şehirleşmenin ilk adımları değişimi başlatmıştır. Tüccarların, kendilerini ve mallarını korumak için yeni merkezler aramasıyla yeni şehirler doğmuştur. Şehirlerde yaşayan tüccarlar ticareti geliştirdikçe beylere daha fazla boyun eğmek istemeyerek siyasal ve ekonomik

bağımsızlık istemiştir. Yerel beylere karşı kazanılan ayrıcalıklarla çoğu şehir kendi yönetimini seçmeye, kendi kurallarını koymaya, vergi toplamaya, "şato" denilen duvarları örmeye başlamıştır. Bu duvarlarla şehirlilerin, feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü kırsaldan ayrılmaları kolaylaşmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 50-58).

Orta Çağ'ın sonlarına doğru ekonomik dengenin bozulmasıyla yeni düzende birey ekonomik anlamda yalnız kalmıştır. Kentlerde yoksullar, işçi ve çıraklar için sömürü ve yoksullaşma artmışken, köylüler için ekonomik ve kişisel baskı yoğunlaşmış, soyluların alt tabakası ise yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Sermayenin belirleyici önem taşıması kişilerin hayatının kendisini aşan bir güç tarafından kontrol edilmesine neden olmuştur. Taleple arz arasında somut bir ilişki olan ve giderek büyüyen pazarda, bireyin iyi olmak için her çabayı göstermesi gerekmiştir. Dolayısıyla, ekonomik sonuçların en önemlilerinden biri bireyin bulunduğu güven ortamının yok olmasıdır. Bütün dünya en büyük geliri getirecek işlerin peşinde koşma isteğiyle harekete geçmiş, bireyin en büyük ahlâksal erdemi "verimlilik ve beceriklilik" sayılmıştır (Fromm, 2016: 70-79). Guenon, çağdaşı olan düşünürlerden 200 yıl geri giderek Orta Çağ'ı, günümüze kadar gelen bir çöküş döneminin, çağdaş bunalımın ilk belirtileri olarak görmüştür (2016: 52-53). Böyle düşünmesinde şüphesiz değişen ekonominin birey üzerinde geliştirdiği olumsuzlukların ilk kez o dönemde görülmesi etkili olmuştur.

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Rönesans'ın başlamasıyla Avrupa medeniyetinin hem yeniden doğduğu hem de ufkunu genişlettiği Yeni Dünya döneminin temelleri atılmıştır. Orta Çağ düşüncesinin egemen görüşü olan kutsala karşı dünyasal ilgi ön plana çıkmıştır (Kumar, 2013: 94-95). Dünyevileşme, yenilenme ve maddeye yakınlaşma Rönesans'ın en belirgin özelliğidir. Sanattan tekniğe, ticaretten felsefeye kadar bütün alanları bu özellikler kuşatmıştır (Bumin, 2016: 10-11). Burckhart'ın altını çizdiği gibi, insanın kendi yaşamına nasıl biçim verebileceğini fark etmesinin, toplum ve devleti değişmez olarak değil, "biçimlendirilebilir" olarak görmesinin Rönesans'la ortaya çıkması insanlık tarihi için önemlidir (Loo ve Reijen, 2014: 62). Rönesans'ın düşünce sisteminin ve hümanizm düşüncesinin kökleri Antik Çağ'a kadar dayandırılmaktadır. Rönesans'ın o dönemden en büyük farkı bir kişinin sitenin

dışında kalarak birey olarak var olmasının mümkün olmamasıdır. O halde birey ve otonomi kavramları o dönemde temellense de insanın siteden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. İnsanın kendi başına değer kazanması ancak modernliğin gelişiyle mümkün hâle gelmiştir (Üskül, 2003: 23-29).

Rönesans'la birlikte gündeme gelen en önemli kavramlardan biri *hümanizm*'dir. Rönesans düşüncesinde insanı arayan ve insanın özünün bu dünyadaki yerini araştıran çalışmalara hümanizm denilmiştir. Geniş anlamıyla modern insanın "yeni hayat anlayışını ve duygusunu" dillendiren bir akımdır (Gökberk, 2015: 167). Guenon'a göre hümanizmin temelini yeryüzünü fethetmek bahanesiyle tinselden vazgeçmek, her şeyi hümanist boyutlara indirgemek düşüncesi oluşturmaktadır (2016: 55). Rönesans ve hümanizm zaman ve nitelik açısından birbirine benzer anlayışa sahiptir; her ikisi de insanlığın "yeniden doğuş"unun simgeleridir. Hümanizm düşüncesiyle insan önemsiz bir varlık olmaktan çıkmış, "birey" ve "özgür" olarak nitelenmeye başlanmıştır. Rönesans ve hümanizm getirdiği yeni anlayışlar, hem modernleşme sürecinin ilk adımı olmuş hem de Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi gibi önemli gelişmelere yol açmıştır.

Avrupa kültürel yaşamında Rönesans İtalyası'nın dünyaya daha fazla tutunmasının yanı sıra, aynı dönemde dinsel ilgiler yeniden sorgulanarak dini alanda köklü bir değişim yaşanmıştır (McNeill, 2002: 492). Kilisenin dini faaliyetlerin yanı sıra dünyevi meselelerle ilgili de halk üzerinde güç merkezi olması dini kendi çıkarları yönünde kullandığı yönünde bir yargı oluşturmuş ve eleştiriler yoğunlaşmıştır. Dönemin ünlü teoloğu Luther, kiliseyle ve kilisenin insanlarla Tanrı arasında oluşturduğu aracılarla mücadele etmiştir. İnsanların Tanrı'ya kavuşmak için tüm aracılardan iplerini koparması gerektiğini söyleyen; insanı, özgür iradesini, aklını önemseyen ve ilk sıraya yerleştiren bir anlayış geliştirmiştir (Touraine, 2016: 58). Bu dönemin diğer önemli teoloğu Calvin'dir. Calvin'in en önemli kuramı olan ve özünde Luther kuramını yansıtan Kalvinizm, kilisenin yasaklarının ve öğretilerinin körü körüne kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Aynı zamanda Reform, Hıristiyanlığa Kalvenizm, Anglikanizm gibi mezhepler de kazandırmıştır. Luther'le birlikte Protestanlığın doğuşuna katkı sağlamışlardır. Protestanlık, insanın ancak

kilisenin denetiminde erdemli ve ahlâklı bir birey olacağı inancına sahip Katolik düşüncenin tekelini 16. Yüzyıl'da yıkmıştır.

Bireyin oluşumunda bu denli etkin olan Protestanlık irdelenirse, Weber'e göre sanayileşmenin zihni altyapısı Protestan ahlâkında yatmaktadır. Başka bir deyişle modern kapitalizm Protestan bakış açısında yeşermiştir. Bu düşüncesinin temelinde dini şartların ekonominin şartlarını hazırlaması vardır. Kapitalist sistemin ferdi en yüksek kâr peşinde koşmalı ama kazancını yalnızca kendi zevki için tüketmemelidir. Protestanlığın kapitalizmle uyuşan yönü kârın yeniden üretime yatırılmasıdır. Protestan ülkelerde kapitalizmin çok fazla etkin olduğu görülmektedir. Weber'e göre bu durumun başlıca nedeni Protestan ahlâkıyla birlikte her ferde önceden müjdelenen cennet, çalışmanın bir fazilet olması ve insanların istediği mesleği seçmesi gibi üç ilkede toplanmasıdır (Tatar, 2010: 89-91). Görüldüğü üzere Protestanlık geçmişten günümüze değişen toplum yapısında önemli etkiye sahiptir. Protestanlık, Kalvinizm ve Lutherizm modern birey ve bireyciliğin doğuşunda önemli gelişmeler olduklarından, birey bağlamında ileriki başlıklarda yeniden ele alınacaktır.

İnsan aklını ön plana çıkaran Aydınlanma'nın, 18. Yüzyıl'da bilim, felsefe ve düşünce alanında temellenen, karanlık çağ da denilen Orta Çağ'dan, Modern Çağ'a adım atılmasını sağlayan düşünsel hareket olduğu düşünülmektedir. Bu bakış açısına göre Aydınlanma'nın amacı bireyi Orta Çağ'ın gelenekçiliği ve kilisenin hurafelerinden kurtarmaktır. Aydınlanma düşüncesi Antik düşünceyle Hıristiyan düşüncesini birleştiren temel anlayışa dayanmıştır. Her ne kadar gelenekten kopuş, kutsal dünyanın dünyevileştirilmesi gibi görülse de insanla evrenin birliğini ayakta tutmak amaçlı bir çabadan oluşmaktadır (Touraine, 2016: 43). Bu süreçte akıl, bireyin en güçlü yetisi olarak belirlenmiş, geleneksel toplumu ortadan kaldıran bir olgu olarak işlev görmüştür. Rönesans'la başlayan akıl temelli düşünme Aydınlanma ile birlikte gelişmiştir (Çiğdem, 2008: 21).

Aydınlanma'yla ilgili önemli bir eleştiri, akıl çağı olarak adlandırılmasıyla ilgilidir. "Akıl her çağda başvurulan bir şey değil miydi?" sorusu bu döneme ilişkin altı çizilen önemli bir saptamadır. Akıl her çağda başvurulan bir olguyken,

Aydınlanma döneminde bahsedilen akıl, insana ait farklı bir eleştirel akıldır.[2] Bu durum, Aydınlanma filozoflarının "ilerleme" sözcüğünü sık kullanmalarından anlaşılmaktadır. Öyle ki 2000'li yıllarda dünya aydınlanmış, barış ve refah içinde yaşanılan bir yer olacak düşüncesi yaygındır. Zira o dönemde insan doğasının güvenilmezliği ve makinelerin sebep olabileceği sonuçlarla ilgili korkular henüz oluşmamıştır. Siyasi ve sosyal meseleler basit bir şekilde çözülebilir görülerek, ilerlemenin ancak mutluluk getireceğine inanılmıştır (Van Baumer, 2010: 920-922).

Aydınlanma düşüncesi 17. Yüzyıl'ın önde gelen düşünürleri olan Descartes, Spinoza, Bacon, Hobbes ve Locke'un üzerinde temellenmiştir. Özellikle Locke'u İngiliz Aydınlanması'nı filizlendirmesi bakımından kurucu bir düşünür olarak sayanlar vardır. Bireyin özgür olması, aklını kılavuz yapması, kültürün her alanında gelenekten kurtulması gerektiği söylemleri üzerinden inşa edilen eserlerini, insanları eğitmek üzere kaleme almıştır (Gökberk, 2015: 293). İlahi olanın yerine doğanın düzenini yeğleyen görüşün ilk temsilcilerinden biri Locke'dur. Locke'un doğal hukuktan anladığı hoş duygulara yönelme ve sıkıntı veren şeylerden uzaklaşma yani bu dünyadaki mutluluğa ulaşma çabasıdır.

18. Yüzyıl'ın sonlarında Avrupa'da iki büyük değişim yaşanmıştır: İlk modern devrim denilebilecek Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi. Düşünce alanında devrim nasıl Aydınlanma'yla yaşandıysa, 19. Yüzyıl ekonomik açıdan İngiliz Sanayi

[2] Aydınlanma felsefesinin anlaşılmasında önemli rol üstlenen "akıl" kavramına, özellikle Alman aydınlanmasının temsilcisi Kant'ın anlamlandırmasıyla parantez açmak gerekir. Aydınlanma felsefesi içinde yetişen Kant, felsefi düşünceler açısından bir dönüm noktasıdır. Bir yandan kendisinden önce gelen düşünceleri bir araya toplarken, diğer taraftan kendisinden sonraki gelişmelere yön vermiştir. "Tanrısal aklın" "rasyonel akla" akla dönüşümünü Kant, kendisinin de etkilendiği *rationalist* felsefeyle açıklar. Türkçeye *akılcılık* olarak çevrilen bu kavram doğru bilgiye vardıran organın bilgiler ve kuralların bulunduğu akıl olduğunu savlar. Yeniçağ'ın bu anlayışının oluşumunda başlıca *matematik fizik* yani bilimsel bilgi etkili olmuştur. Aydınlanma düşüncesinin geliştiği bu zeminde, doğa ve akıl arasında uyumlulukla manevi ilkelerin de anlaşılabileceğine, akıl ile "Tanrı", "iyi", "adalet" gibi kavram ve ilkelerin de açıklanabileceğine inanılmıştır. İnsan aklının dönüşmesi "Tanrısal akıl"dan pay alarak gerçekleşmiştir. İlk ve temel akıl Tanrı, insanı yaratırken evrene ve insan ruhuna ilkelerini yerleştirmiştir. "Nesne" ve "düşünce" arasındaki uygunluk inancı bu düşünceye yaslanmaktadır. Yani insanlar "Tanrı"nın ne düşündüğünü anlayarak aslında ilk düşünceye varmaya çalışmış, böylelikle evrenin yapılış ve kuruluşunu kavrayabileceğini düşünmüştür (Gökberk, 2015: 347-348). O halde insan aklının bu dönüşümü Kant'ın görüşlerine koşut bir biçimde açıklanırsa, kutsal ya da gelenek otoritesine bağlı Orta Çağ aklının, değişen toplumsal yapıyla birlikte bilime, bireysel ve bağımsız düşünme gücüne bağlanması iki tür akıl kavramsallaştırması yapılabileceği sonucuna götürür (Cevizci, 2017: 20-21).

Devrimi'yle, siyasi ve ideolojik açıdan Fransız Devrimi'yle biçimlenmiştir (Hobsbawm, 2003a: 63).

Sanayi Devrimi'ni ve Fransız Devrimi'ni anlatmaya geçmeden önce bu devrimlerin önünü açan İngiliz Devrimi'nden bahsetmek gerekmektedir. 17. Yüzyıl'da yaşanan İngiliz Devrimi'yle feodal düzeni savunan iktidar devrilerek kapitalist düzene zemin hazırlanmıştır. Kapitalizmin gelişmesiyle güçlenen burjuvazi siyasal, ekonomik ve dinsel iktidar için mücadele vermektedir. Bu mücadele pek tabi krallığın sıradan insanları burjuvaziye karşı koruması yönünde gerçekleşmemiştir. Aksine sıradan insanlar, kralın karşısında yer almıştır (Alptekin, 2018: 1-5). İngiliz Devrimi'nin halk devriminden çok askeri bir devrim olması Fransız Devrimi'nden en önemli farkıdır.

Endüstri ya da Sanayi Devrimi modernleşme sürecinin en mühim adımıdır. Sanayi Devrimi için aslında "bir başlangıcı ya da sonu vardır" denilemez. İnsan yaşamının tarihteki en köklü dönüşümü olan Sanayi Devrimi, İngiltere çevresinde gelişmiş, sonrasında Avrupa'ya yayılmıştır. 18. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Avrupa devletlerinin hepsi sanayileşmeyi istemesine rağmen yalnızca İngiltere sanayileşebilmiştir (Hobsbawm, 2013: 36). Sanayi Devrimi'nin en yakın rakibi Fransa'da değil, İngiltere'de çıkması kurumsal ve tarihsel çerçeve, mülkiyet ilişkileri ve devlet yapısı gibi etkenlere bağlıdır. Fransa'nın, İngiltere'nin gerisinde kalmasının en temel nedeni mutlakçı devletin soyluluğun gücünü koruması, köylülük üzerinde kurduğu ağır sömürü, sanayi ve ticaretin krallığın denetiminden çıkamamasıdır. Mutlakçı devlet burjuvaziyi de bağımlı kılmış, burjuva sanayiden ve ticaretten elde ettiği geliri satılık görev ve makamlara yatırmış, dolayısıyla toplumsal nüfuzunu artırmak için feodal-mutlakçı düzene bağımlılığını artırmıştır. Nitekim bu durum kapitalist gelişmelere engel olmuştur (Kaymak, 2011: 166-182). Fransa'da bu koşullar varken İngiltere, sanayileşmeye uygun ortam en fazla orada olduğu için dünyanın tek atölyesi, tek büyük ithalatçısı ve ihracatçısı, taşımacısı, emperyalisti, yatırımcısı, gerçek dünya politikasına sahip tek ülkesi olarak var olmuştur. Rakip gücün olmaması, ulaştığı her yerin gücünü elde etmesi sanayileşmesine olanak sağlamıştır (Hobsbawm, 2013: 13).

Sanayileşme bir anda gerçekleşen bir süreç değildir. Yüzyılların zemin hazırladığı bir harekettir. Her ne kadar 18. Yüzyıl'da başlatılsa da mayalandığı dönem Orta Çağ'dır. Bu dönem, dünya ekonomisi içinde değerlendirildiğinde en geri olunan zaman dilimi gibi görülse de sanayileşme faaliyetinde bulunulan parlak zamanları da olmuştur. Gimpel, ilk endüstri devriminin bu çağda gerçekleştiğini söyler. Örnek verilecek olunursa kağıt Avrupa'dan yüzyıllar önce Çin'de kullanılmış, 13. Yüzyıl'da Avrupa'ya geçerek hemen ardından makineyle üretimi gerçekleşmiştir. Çağına göre bu fabrikalar devrim niteliğindedir (Tatar, 2010: 28). Sanayileşmenin filizlendiği dönemin 14. Yüzyıl olması dolayısıyla Orta Çağ'a hakim anlayışta yer verildiği gibi tamamıyla karanlık bir çağ demek doğru değildir.

Bahsedilen dinamikler çerçevesinde Sanayi Devrimi'ni tanımlamak gerekirse, 1760-1840 yılları arasında iklimsel ve coğrafi koşullar, nüfus artışları, doğal kaynakların dağıtım biçimi gibi konular üzerinde yükselen, tarıma dayalı ekonomik anlayıştan makinelere dayalı üretim modeline geçilen, İngiltere'de yaşanan ekonomik temelli dönüşümlerdir (Kılıç, 2012: 16). İki aşamalı gerçekleşen süreçte ilk olarak buhar makinesi icat edilerek doğal süreçler insani bakımdan taklit edilmeye çalışılmıştır. İlk evredeki makineli aletlerin doğal süreçleri taklit etmesi, insanlığın doğal güçlere karşı zafer kazandığını ve onu kullanmayı öğrendiğini açık biçimde göstermektedir. İkinci evrenin en önemli olayı ise elektriğin kullanılmasıdır. Elektrik hem üretim alanında hem de değişik araçların icadında kullanılmış, elektronik ağlar yayılmıştır. Son evrede, yani günümüze kadar gelen süreçte ise atom çağı ve nükleer yenilikler gelişim göstermiştir (Arendt, 2016: 220-222).

Sanayi Devrimi'yle gerçekleşen en büyük değişiklik kullanılan enerjinin insan/hayvan temelli olmaktan çıkmasıyla, makinenin gücünün insanın gücünün çok daha ötesine geçmesidir. Üretim ve verimin arttığı bu durumda insan gücüne dayalı ekonomik yapının egemenliği sona ermiştir. Sanayi Devrimi'nden önce coğrafi uzaklık, uzak mesafelerde yaşayan insanlar için engel teşkil ederken, demiryolu coğrafi uzaklığı ortadan kaldırarak en önemli değişim aracı olmuştur (Kılıç, 2012: 18). Bu değişimin zeminini oluşturduğu zaman ve mekan algısı, modern dönemde yepyeni bir boyut kazanmıştır. Önceleri yalıtılmış ve geleneksel iletişimlerle yaşayan

insanlar, teknolojilerin kullanımıyla birbirine daha bağlantılı hâle gelmiştir (Giddens, 2012: 85). Mesafelerin ortadan kalktığı yeni biçimde sınırlar tamamen yok olmuştur. Küreselleşme süreciyle birlikte son çağda sanal ortamlar en başta internet sayesinde insanla ilgili hemen her türlü şeyi zaman ve mekân bağlamından kurtarmıştır. Bu durum somutlaştırılacak olunursa, ulaşması günlerce süren mektupların yerini, dünya çapında anlık iletişim sağlayan e-mail almıştır. Mektup, kendi döneminin zaman mekân algısını, zihinsel, kültürel ve teknolojik ortamını yansımaktadır. E-mail ise, sanal mekân üzerinden iletişimi her açıdan mekânsızlaştırır.

Zamansal mesafelerin ortadan kalkması mekân imgesinin genleşmesinin başlıca nedenidir (Virilio, 2003: 17). Dünyanın gerçeklikle kurduğu bağı çürüten sanal mekânlar yeni bir uzamsal katman oluşturarak, yersiz yurtsuz bir dünyaya yol açmıştır. Uzaklığın önemli olmadığı yeni dünyada mekânın tek işlevi sanki uzaklığı hor görmek üzere varmış gibi görünmektedir. Çünkü fethetmek için bir saniye bile yeterlidir (Bauman, 2012c: 82). Ortaya çıkan elektronik kültür uzamı, Bauman'ın yanı sıra Baudrillard ve Virilio gibi yazarların eserlerinde hiper-uzam olarak yer almaktadır. Baudrillard görüntü bolluğunun neden olduğu baş dönmesi, ekranların etkilediği şaşkınlıktan bahsetmiştir. Anlık ve derinliği olmayan iletişim dünyası, zaman ve mekân algısının ortadan kalktığı küresel kültür alanıdır (Morley ve Robins, 2011: 156). Bu durumun en önemli sonucu insana yersiz-yurtsuz hissettirmesidir. Berman'ın *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (1982) kitabında belirttiği gibi insanlar kendilerini evinde hissetmek için sürekli savaşmak zorunda kalmaktadır.

Öte yandan Bauman, David Harvey'in ilk kullanımından sonra "zaman/mekân sıkışması" kavramsallaştırmasıyla, geleneksel ve modern insandaki algının çok yönlü dönüşümünü özetlemiştir. Sıkışmanın toplumsal nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında, küreselleşme sürecinin ortak etkilerinin olmadığı ortaya çıkar. Geleneksel toplumla kıyaslandığında, modern toplumda zaman ve mekân kullanımının keskin bir biçimde farklılaştığı görülür. Zira küreselleşme birleştirdikçe bölen, hatta bölme nedenleri yerkürenin tektipliğini teşvik etme itkisiyle

özdeşleştiren bir olgudur (Bauman, 2012c: 8). Teknolojik olanaklar cemaat[3] yapılaşması üzerinde beklenen etkiyi gerçekleştirmemiştir. Yani insanları bir araya getirmekten çok kutuplaştıran bir sonuç doğurmuştur.[4] Modern insanın cemaatten cemiyete evrilen yapısının altında yatan nedenlerden biri de budur.

Yeniden Sanayileşme sürecine dönülürse bu gelişmelerle birlikte ulaşım ve iletişim olanakları da ilerlemiş, bütün dünya tek bir ticaret şebekesine girmiştir. Bilimsel alanda da pratik buluşlar gerçekleşmiş, Batı'nın hem zenginlikleri hem de nüfusu artmıştır (McNeill, 2002: 642). Yapının her alanında aristokrat ve feodal beylerin yerini burjuva sınıfı almıştır. Gelişme ve meta düşkünlüğü, günümüze kadar gelen maddiyatçılık bu süreçte ortaya çıkmıştır. Büyük söylemler, kuramlar, evrensel yasalar ve ideolojiler bu dönemde filizlenmiştir. Bunlar sanayileşen ve kalabalıklaşan kentlerin doğurduğu kitle üretimi, kitle kültürü gibi üzerinde uzun yıllar tartışılan kavramlardır (Odabaşı, 2004: 16-17).

Tarihin en büyük gelişmesi olarak karşılanan sanayileşme en fazla "sömürme" özelliğiyle eleştirilmiştir. Döneme iyimser yaklaşan düşünürler hayat standartlarının yükselmesini, toplumun belli bir kesimine refah getirmesini öne sürse de kurduğu sömürü düzeni göz ardı edilmemiştir. Sömürgecilik bu dönemin en önemli tarihsel olgularından biridir. Batı Avrupa kökenli olan sömürgecilik, 500 yıl boyunca dünyanın tek tipleştirilmesi hareketine öncülük etmiştir (Ferro, 2002: 13). Avrupalıların matbaa, barut ve pusulayı aktif kullanmalarıyla keşif ve savaş gücünü artırmaları, güçlerini sömürgeler kurma yolunda harcamalarına yol açmıştır. Fransa, İngiltere, Hollanda ve İspanya sömürgecilikte başı çekmiştir (Uygur ve Uygur, 2013:

[3] Bu etki üzerinde durmak gerekir. Çünkü kapitalizm ve teknoloji buluşması, yeni bir cemaat tarzı yapılanmasına sebebiyet vermiştir. Bu yeni oluşum ulusların temel morfolojisini oluşturmaktadır. Ulus-devletler arasında bir bağlantılı kopukluktan behsedilebilir (Anderson, 1995: 62). Dolayısıyla, kültürel yapılanmada olduğu kadar politik mücadelede de teknolojinin doğurduğu iletişim araçlarının etkisi önemlidir. Nihayetinde teknolojinin "biz"lik içinde oluşturduğu ayrımcılık yadsınamaz.

[4] Sanayi Devrimi'yle birlikte yönetim biçimi olarak demokrasi ortaya çıkmıştır. Aristokratik yönetim biçiminde yüce meclisin kararına ve özgür seçimine bağlı olan patrisiyenlik kalıtsal olarak geçmemektedir. Halbuki demokratik yönetimde devletin uyruğundan olan, yani devletin vatandaşı olan anne babaya sahip olan kişiler devletin hukukuna tabi olarak oy hakkı kazanmaktadır. Yasa yapma gücünü çoğunluğa veren bu sistem doğal olarak partileri doğurur (Ağaoğulları vd., 2009: 94-95). Biz ve onlar ayrımı bu noktada ortaya çıkar. Öyle ki Rousseau'ya göre birey hem yönetilen hem yöneten olduğu zaman yetkin bir özgürlüğe ulaşabilecektir. Tümüyle kendine itaat ediyor olması, ulaşılması gereken bir ideal olarak belirir (Ağaoğulları, 2006: 146). Bu durum bireyi hem "biz"likten hem de rekabet içinde olduğu topluluktan ayırmaktadır.

274). Dökme demir, barut, matbaa gibi teknolojik ilkler dünya teknolojisinde öncü olmayı sağlar (Diamond, 2010: 542). Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu metropoller ve sömürgeler arasındaki ilişki emperyalizm sayesinde değişmiştir. Tarım tipi sömürgeciliğin ilk dönemlerinde sömürgeci ile sömürülen arasındaki fark küçükken, Sanayi Devrimi'yle birlikte yaşam düzeyi farkı artmıştır. Günümüze kadar bu oran sürekli artarak gelmiştir. 1860'da 1.9, 1914'te 3.4 iken, 1950'lerde 5.2'lere ulaşmıştır (Ferro, 2002: 45-46). Altın, gümüş rezervini, sanayi hammaddesini, petrol ihtiyacını ve iş gücünü farklı ülkelerden sağlayan sömürgeci ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Sömürgeciliğin Hıristiyanlaştırılmış, anadilinden farklı bir dili konuşan ülkelerde izleri hâlâ görülmektedir (Uygur ve Uygur, 2013: 281). Örneğin Afrika'nın pek çok bölgesi sömürge mirasıyla boğuşmaya devam etmektedir (Diamond, 2010: 542).

Sanayi Devrimi'yle iki toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. 1800'lü yıllarda en çok İngiltere ve Fransa'da etkisi görülen bu sınıflar yoksul, topraksız ve alt sınıf demek olan proletarya -işçi sınıfı- ve burjuvazidir. Marx'ın deyimiyle proletarya üretim araçlarına sahip olmayan, sadece kullanan kişilerdir. Burjuva sınıfı ne asil ne köylü olan, kentlerin çıkışıyla birlikte ticaretle uğraşan, maddi durumu iyi olan, zenginliğini gelecek kuşaklara aktarmaya çalışan kişilerden oluşmaktadır. Giyim kuşamdan eve, ekonomiden siyasete kadar burjuvazi sosyal yaşamı her alanda etkilemiştir. Diğer sınıflardan en önemli farkı kâr ve birey odaklı kazanç sağlama isteğidir. Burjuva sınıfı hem üretim araçları üzerinde hem de işçi sınıfı üzerinde hakimiyetini geliştirmiştir. Burjuvaziyle bütünleşen kâr odaklılık, bireysel kazanç, üretim araçları sahipliği, işçi sınıfı hakimiyeti gibi kavramlardan burjuva ideolojisi ve ahlâkı kavramı ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2012: 19-20). Sanayileşme sürecinde burjuva ideolojisinin toplum üzerinde etkin olması, birtakım yeniliklere de yol açmıştır. Artık "yoksul"la "zengin" karşı karşıya değil, proletarya ve burjuva sınıfı da karşı karşıyadır. Sınıf bilinci ve sınıfsal istekler söz konusu olmaya başlamıştır.

Kentlerde yönetici, yasa koyucu, mali destekçi olan burjuva sınıfı (Sennett, 2016: 72) kıyafetler, duvarlar, eşyalar ve nesnelerle takviye edilerek çağın en gizemli kurumu olmuştur. Burjuva ailesinin varlığını kanıtlayan ve tanımlayan maddi

eşyalar, sadece zenginlik ve statü göstergesi olarak kalmayarak, birer kişilik ifadesi olarak da anlam taşımıştır. Burjuva toplumunun temel toplumsal biriminden biri ailedir. Aile birimi o denli abartılmış ve önemli görülmüştür ki hiçbir şeyin bu birime zarar vermemesi istenmiştir. Burjuvazide doğum ve statünün geleneksel güçten üstün olması, burjuva üyelerinin her "biri"nin, başka insanlar üzerinde nüfuz sahibi olmasını sağlayarak birey olarak da kabul edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla burjuva olmak üstün olmak anlamına da gelmiştir. Burjuva yalnızca emir almayan değil, emir veren kişi, işveren girişimci, kapitalist olmakla kalmamış, sahip, efendi, patron, şef statülerini de almıştır (Hobsbawm, 2003b: 251-272).

Sanayileşme sürecinde üzerinde en çok konuşulan İnsan Hakları Beyannamesi'ni burjuva sınıfı hazırlamıştır. Temelde, iktidarı sürdürmeye yönelik beyannamenin ana kavramları özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve güvenlik[5] üzerinedir. Özgürlük, daha çok mülkiyet elde etmek isteyenlerin, mülkiyeti olmayanları sömürmek için ihtiyacı konumuna gelmiştir. Ezilen geniş halk kitlelerinin müdahalelerinden kurtulmak için ihtiyaç duyulan şey olarak güvenlik, halk kitlelerinin yaşadığı sefaletin içinde teselli olmaları için de eşitlik ilkesi ön plana çıkarılmıştır (Tatar, 2010: 51).

Bu yıllarda ekonomik ve sınıfsal yeniliklerin yanı sıra başka yenilikler de yaşanmıştır. Bunlardan biri ulaşımdaki kolaylıklar ve göçte yaşanan büyük artışla bağlantılı olarak nüfusun hem sayısal olarak artması hem de kentlerde yoğunlaşmasıdır. Tarımdan uzaklaşıldıkça sanayi bölgelerine doğru kayan nüfus ve ticaretin gelişmesi modernleşmenin en önemli gelişmelerinden olan şehirleşmeyi de ortaya çıkarmıştır. Geçmişi milattan öncesine dayanan kentleşme, sanayileşmeyle

[5] Özgürlük kavram olarak insanın kendi kendisini yönetebilme konusunda güce sahip olması ve kendi kendisini belirleyebilmede özerk olmasıdır. Bu manada yasal olarak köle statüsünde olmama anlamını kapsar (Cevizci, 2017: 343). Eşitlik ise herkesin yasalar önünde koşullar, kazanımlar, sonuçlar ve ayrıcalıklar bağlamında eşit olmasını toplumsal örgütlenmenin temeli olarak arzu eden bir öğretidir. Bu anlamda kral ve köleyi yasalar önünde denk kılar (Marshall, 2005: 209). Mülkiyet, bir kimsenin yaşamasını olanaklı kılan araçtır. Bir kimsenin mülkiyeti kölelerinin de dahil olduğu araçların toplamı sayılırken (Aristoteles, 2013: 29-30) özgürlük ve eşitlik kavramlarının yükselişiyle birlikte soylularla sınırlı kalmayıp herkese verilebilir konuma gelmiştir. Son olarak güvenlik kavramı da temel olarak özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve korunmasına dayanmaktadır. Bauman'ın görüşüne göre özgürlük ve güvenlik birbiriyle sıkı ilişki içindedir. Özgürlüğün olmadığı yerde güvenlik köleliğe mahkumdur. Güvenliğin olmadığı yerde özgürlük ise çaresiz bir belirsizlik içindedir. Bu iki kavramın birbirine ihtiyaç duyarken birbirini itmesi iki kavramı dengede tutma çabasını gerektirir (2012a: 69-71).

farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Hollanda'da başlayan şehircilik ticari kapitalizmi doğurmuştur. Böylelikle hem kentli elitler zenginleşmiş hem de soyluların statüsü çökmüştür. Burjuvalardan oluşan yeni sınıf, zenginlik, itibar ve güç bakımından elitlerden önde olma, toplumsal oluşumlar üzerinde güç kazanma yönünde ilerlemiştir. Yerleşik kurumların baskısı altından yavaş yavaş kurtulan birey, serbest ticaret düzenine uyum sağlamış, böylece ekonominin diğer toplumsal faaliyetlerden kopmasının temelleri atılmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 51-58). Kentleşmenin toplum yapısında oluşturduğu yenilik ise işbölümü, uzmanlaşma, örgütlenmedir.

Hobsbawm, Sanayi Devrimi'nin beşeri sonuçlarıyla ilgili getirdiği pek çok yeniliğe karşın "İnsanların durumunu iyileştirdi mi yoksa kötüleştirdi mi?" sorusuyla modernleşme üzerine yapılan temel tartışmalardan birine değinmiştir. İnsanların hayatını köklü bir şekilde dönüştürmesine ve yeni hayat tarzı bulma konusunda özgür kılmasına karşın buna nasıl girişilebileceği konusunda yol göstermeyerek bireyi çıkmaza soktuğunu ileri sürmüştür. En fazla refah sağlayanların, en fazla maddi olanağa kavuşan kişiler olmasını eleştirmektedir. İnsanların akın ettiği kentlerin genel görünümünü; hava ve su kirliliğiyle donanan ortamda çoğalan hastalıklar, tarım dışı hayata alışık olmayan nüfus, kalabalık ve kasvetli yoksul mahalleler, zengin ve yoksul arasında uçurumun gitgide açıldığı yaşam standartları özellikleriyle betimlemiştir (2013: 73-80). Günümüzün sanayileşme olmadan düşünülmesi imkânsız olan New York, Chicago gibi modern büyük kentlerinin genel manzarası dikine yükselen gökdelenler, köprüler, dağların ve denizlerin altından geçen tüneller, havayolu seyahatleri, uzaydaki uydular gibi modernlik ve sanayiciliğin imgeleriyle doludur (Kumar, 2013: 105).

Sanayi Devrimi'nin insanlar üzerinde yaptığı en önemli değişiklikler şehirleşme, köylülüğün ortadan kalkması, proletaryanın yükselişi, bireyin kendi kendine yeten güçlü hâli, demokratikleşme, ataerkilliğin ve ailenin çözülüşü olarak sayılabilir. Harari'nin tüm bunlardan daha büyük bir değişim olarak nitelendirdiği gelişme ise ailenin ve topluluğun çöküşünden sonra yerine devletin ve piyasanın geçmesidir. Geleneksel toplumlarda birbiriyle akraba olan insanlar küçük topluluklar

hâlinde yaşamaktayken, bilişsel devrimle ve tarım devrimiyle aile ve toplumu bir arada tutan şehirler, krallıklar ve imparatorluklar varlık kazanmıştır. Sanayi Devrimi ise toplumun temel taşı olan aileyi o kadar parçalamıştır ve zayıflatmıştır ki aile ve topluluğun geleneksel işlevi devlete ve piyasaya devredilmiştir. Sanayi Devrimi'nden önce çekirdek aile, geniş aile ve yerel topluluk yapısı içindeki günlük yaşamda insanların bugün görülen modern yaşamın tüm olanaklarını aile vermekteydi. Ailenin ve topluluğu etkinliğini kıran yegane şey olarak şu motivasyon sağlanmıştır: *"Birey olun! Ailenizden izin almadan kiminle istiyorsanız onunla evlenin. Büyüklerinize rağmen istediğiniz işi yapın. Ailenizle yemek yiyemeyecek de olsanız istediğiniz yerde yaşayın. Artık ailenize veya topluluğunuza bağımlı değilsiniz. Biz devlet ve piyasa olarak size bakacağız. Size gıda, barınma, eğitim, sağlık, sosyal haklar ve iş vereceğiz. İşsizlik maaşı, sigorta ve koruma sağlayacağız."* Bu koşullarda devlet ve sigorta bireyin ailesi gibi işlev görmeye başlamıştır. Anne ve baba gibi işlev gören devlet sayesinde birey hayatta kalabilmektedir (Harari, 2015: 350-353). Bu duruma düşen bireyin Aydınlanma felsefesinin öngörülen olumlu yaklaşımlarına karşın beklenen erginliğe ulaşıp ulaşmadığı sorgulanmıştır.

Modernizmin doğuşuna kaynaklık eden sanayileşmeyi modernlikten ayrı tutmak zordur. Sanayiciliği sadece teknikle değil, düşünceler ve tutumlarla da bağdaştırmak gerekir. Modernlikle, sanayileşme ilişkisinin en önemli bağlantısı Batı toplumunun sanayileşme ile birlikte dünya medeniyeti hâline gelmesi ve gücü elinde tutmasıdır. Dolayısıyla modernleşmek, sanayileşmektir (Kumar, 2013: 104). Sanayi toplumu kavramı günümüzde yerini bilgi toplumu, iletişim toplumu, sanayi ötesi toplumu gibi kavramlara bırakmıştır. Günümüzdeki toplum yapısını geçmişten ayıran en önemli farklılıklar hizmet sektörünün ağırlık kazanmış olması, kol gücü yerine beyin gücünün geçmesi, temel ihtiyaçların giderilmesi yerine karmaşık ihtiyaçlara yönelim, ürün esaslı strateji yerine pazar esaslı üretim stratejilerinin benimsenmesidir (Tatar, 2010: 267). Yukarıda bahsedilen her sonuca birey bağlamında ileriki bölümlerde yeniden değinilecektir.

Sanayileşmeyle birlikte üretim tipinin değişmesi toplumu her alanda etkilemiştir. Sanayi Devrimi'nin sonuçları toparlanırsa artan üretim insanların refah seviyesini yükseltmiş, nüfus artışı yaşanmış, özellikle kentlerde nüfus yoğunlaşmış, kapitalizm ve sosyalizm gibi yeni olgular ortaya çıkmış, hammadde arayışı nedeniyle sömürgecilik hız kazanmış, el emeğiyle üretimin yerini fabrikalar almış ve ulaşım olanakları artmıştır. Bu dönemin önemli sonuçlarından biri de aynı zamanda Fransız Devrimi'nin de nedenlerinden biri olan halkın burjuvalar, feodal lordlar, rahipler, proletarya ve köylüler gibi sınıflara ayrılmasıyla sınıflar arasında çıkan huzursuzluklardır. Özellikle proletaryanın giderek artan nüfusu ve değişen ekonomik sistemin oluşturduğu yeni koşullara karşı verdikleri mücadele oluşumda önemli rol almıştır.

Engels, burjuvazi-feodal düzen çatışmasını bu dönemin önemli olaylarından saymıştır. 15. Yüzyıl'dan itibaren kent burjuvaları feodal soylulara göre daha önemli bir konumda olmuştur. Artık köylü nüfus tarımda önemli olanın soyluya ödenen vergiler değil, kendi çalışması olduğunu düşünmektedir. Soyluluk giderek gelişmeyi önleyici bir duruma gelirken, kent burjuvaları üretim, ticaret, kültürel ve siyasal kurumların işleyişini yönetir konuma gelmiştir. Çıkarlarının çatıştığı bu durumda burjuvaların en önemli silahı paradır. Böylece feodal soyluluk gereksiz konuma düşmüştür. Matbaacılığın yayılımı, 15. Yüzyıl'dan itibaren güçlenerek evrensel boyuta ulaşan kültür hareketi, feodaliteye karşı savaşta burjuvazi ve krallığın işini kolaylaştırarak, burjuvazinin yükselişe geçmesine yol açmıştır (2018: 595-598). Dolayısıyla burjuva sınıfı-feodal lord dostluğu bu koşullarda sürdürülememiştir.

Fransız Devrimi'ni başlatan olay halkın monarşiye karşı çıkmasıdır. Aynı zamanda İngiltere ve Amerika'da demokrasi olgusunun gelişmesi Fransızları etkilemiştir. Hobsbawm, İngiltere'nin Avrupalı olmayan dünyanın ekonomik ve toplumsal yapılarında köklü değişiklikleri sağlayacak zemini hazırladığını, en önemli gelişim olan demiryolları ve fabrikaların Fransız Devrimi'ne ortam sağladığını belirtmiştir (2003a: 63). Devrimden önce Fransa "Eski Krallık Rejimi" denilen aristokratik yöntemle yönetilmiştir. Devrimle birlikte halk ve hükümet sıkı bir ilişki içine girmiş ve devlet daha güçlü bir duruma gelmiş, mal varlığına bağlı olsa da

seçim hakkı verilerek demokrasi kuramı önerilmiş, modern devlet işleyişi ortaya çıkmıştır. Çok geçmeden bu değişim Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılmıştır (McNeill, 2002: 641-642). Fransız Devrimi, bireylerin devredilemez haklarını kullanmalarına olanak tanımış, insan hakları, eşitlik, akılcılık, laiklik gibi evrensel değerleri filizlendirmiştir.

Tüm çağdaş devrimlere bakıldığında en fazla Fransız Devrimi'nin köklü sonuçları olmuş, dünyayı en fazla kapsayan devrim olmuştur. Zira Fransız Devrimi, Avrupa'nın en güçlü ve kalabalık devletinde gerçekleşmiştir. Feodalizmin yıkılmasına, aristokrasinin sonunun gelmesine, kapitalizmin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir (Hobsbawm, 2003a: 63-65). Modern kavramını dönüştüren bu devrim yeni şeylerin oluşumu anlamına gelmiştir. Aklın rehberliğinde özgürlüğe ulaşılabileceği; ulus-devletlerinin, modern devletin ortaya çıkışına zemin oluşturacağı bir sürecin habercisi olmuştur (Kumar, 2013: 102-103). Fransız Devrimi öngördüğü ideallerin bir kısmını gerçekleştirmesinin yanı sıra bazı toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Burjuvazinin etkisi giderek güçlenmiş, büyük beklentilerin yüklendiği Devrim beklenen neticeleri vermemiştir. Özellikle kapitalizm bunun önünü kesmiştir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaktan öte kâr amaçlı yapılan üretimde arz-talep dengesi bozulmuş, bir zaman sonra bu dengesizlik gerçekleşen krizle birlikte kuralsızlıklar silsilesine yol açmıştır. Bu döngü toplumsal üretim gücünün burjuvazinin yükselişe geçmesiyle sınırsızlaşmasının önünü kapitalizmin kestiğinin göstergesidir. Nitekim bu başlıkta bahsedilen tüm süreçler modernleşmenin temeli olarak en önemli gelişmelerdir. Bundan sonraki kısımda bu süreçler modernleşme bağlamında ele alınacaktır.

1.2. Modernlik, Modernizm, Modernleşme

Tarih avcı ve toplayıcıların küçük ve yalıtılmış kültürleriyle başlamış, sonrasında hayvancılık yaygınlaşmış, ürün ekme ve toplama işinin gerçekleşmesiyle yaşam biçimi bir adım ileriye gitmiştir. Tarımın gelişmesi ve tarıma dayalı devletlerin oluşumu Batı'daki modern toplumların temelini oluşturması bakımından

dönüm noktasıdır. Tarım toplumundan sonra gelen kır toplumlarıyla geleneksel yaşam biçimi yavaş yavaş aşınır ve 19. Yüzyıl'a gelindiğinde tüm geleneksel uygarlıkların ortadan kalktığı söylenebilir. Geliri büyük ölçüde tarıma dayalı olan bu topluluklar büyük oranda imparatorluklarla yönetilmişlerdir (Giddens, 2010: 13; Giddens, 2012: 69). Modern öncesi dönem feodal, toprağa bağlı ve endüstri öncesi toplumlar olarak adlandırılabilir. Bu toplumların genel özellikleri sermaye birikimlerinin düşük; üretimin hayvan, beden gücüne ve doğa şartlarına bağlı olmasıdır. Tüketim ve iş uzmanlığı kabile, aile, köy sınırları içindedir. Dahası aile bağları, toplumsal dayanışma gibi manevi değerleri yüksektir. Yaşamın anlamı ve tatmini yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarla şekillenmektedir. Bu topluluklarda batıl inançlar, gizemli güçler ve doğa güçleri çok popülerdir; din hayatın merkezi konumunda olduğundan insanlar herhangi bir sorunla karşılaştıklarında büyücülere ve şifacılara danışmaktadır. Günümüz modern bireyine oldukça uzak görünümde olan insan, kendi kaderini belirleme konusunda acizdir (Odabaşı, 2004: 13-14; Giddens, 2014: 47).

Modern dönemlere geçmeden önce pek çok çalışmada modernlikle karşıtlık kurularak modernliği anlamlandırmaya yarayacak olan geleneğe değinmek gerekir. Her şeyden önce gelenek, geçmişle ilişki kurularak anlamlandırılabilecek belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyerek aşılayan, yaygın olarak benimsenmiş ritüeller ya da sembolik davranış biçimlerini içeren toplumsal pratikler kümesidir. (Marshall, 1999: 258-259). Bir olgunun gelenek olarak kabul edilebilmesini Özbudun üç duruma bağlamıştır. İlki, en az üç kuşak boyunca sürmesi, ikincisi bir değer yargısını içermesi ve kural koyması, üçüncüsü geçmişle şimdilik arasında bir süreğenlik duygusu oluşturmasıdır (2003: 282). Giddens'ın işaret ettiği şekliyle geleneğin en ayırt edici özelliği gruplar, topluluklar ya da kolektif yapıların özelliği olmasıdır (Giddens, 2000: 55). Öte yandan modern toplumların en modernleşmişinde bile bir rol oynamayı sürdüren gelenek (Giddens, 2010: 40), yeniyle sürekli savaş içindedir. İnsan hem eskiyi koruma hem de denkleştirme gerilimini bir arada yaşamaktadır. Kültür biçiminin öz yapısını ise bu savaştan galip çıkan belirlemektedir (Özlem, 2012: 198). Dahası, gelenek insan hayatını düzenlemede çok büyük etkiye sahiptir. İnsanlık tarihine bakıldığında çoğu dönemin yaşamının mayası

olmuştur. Büyük dinlerle ilgili olan gelenekler yüzyıllardan beri varlıklarını korumuşlardır. Öylesi uzun zaman dilimlerinde varlığını koruyabilmesi ritüel ve tekrara dayanan özelliğine bağlanılabilir (Giddens, 2000: 55). Dolayısıyla moderliğin gelenekten beslenerek yükseldiği ve aralarındaki karşıtlığın modernliği anlamlandırmaya yardımcı olduğu söylenebilir. Modernliğe geçmeden önce belirtmek gerekir ki geleneksel ve modern toplumlarla ilgili kavramların entelektüel kalıntısı çoğunlukla Emile Durkheim'ın *mekanik ve organik dayanışma* arasındaki ayrımına dayandırılır (Marshall, 1999: 263). Bu konuya ileriki başlıklarda ayrıntılı olarak değinilecektir.

Modernlik, modernizm, modernite, modernleşme kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da aralarında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak modernleşme ve modernlikle yakından ilişkili olan modernizm, Aydınlanma'yla birlikte gelen entelektüel dönüşümün sonucunda beliren dünya görüşünü, hümanizm, dünyevileşme, akılcılaşma ve demokrasi üzerinde temellenen akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci ideolojiyi ifade etmektedir. Modernleşme, eski ya da geleneksel olanın yeniye doğru sosyal, ekonomik ve teknolojik evrilme anlamını içermekle birlikte genellikle Batılı olmayan toplumlara atfedilir. Çünkü ileri düzeydeki ülkeler tarafından geri kalmış toplumlara sunulan bir model ya da gelişim sürecidir. Modernite ve modernlik ise, modernleşmenin dönüştürücü koşullarıyla ilgili deneyimleri, süreçleri anlatan, Rönesans'la başlayan fakat esas oluşumunu Aydınlanma'yla gerçekleştiren dönemi tanımlayan özelliklerin bütünüdür (Cevizci, 2017: 305). Modernlik/modernizm aklın ve özgürleşmenin zaferi olarak; modernleşme ise modernliğin eylem hâli olarak tanımlanabilir (Touraine, 2016: 48). Ayrıca modernizmin modernitenin ideolojik hali olduğu söylenebilir.[6] Kavramların farklı ülkelerde farklı biçimlerde ve birbirlerinin yerine kullanılması dünyanın her

[6] Modernitenin kendisini ve modernizm ideolojisini birbirinden ayırmak gerekir. Günümüzde modernist ideoloji bir eleştiri, yıkım ve büyü bozumu olarak görülebilir. Dahası, yeni bir dünyanın oluşumundan çok, aklın önündeki engelleri yıkma isteğidir. Çünkü modernlik fikri gücünü, akılcı bir dünya kurma ütopyasından değil, eleştirelliğinden almaktadır (Touraine, 2016: 52). Yani ilk zamanlar modernleşme süreci ideolojinin hedefiyken, sanayileşme işin boyutunu değiştirerek moderniteyi ideolojinin kendisine konumlandırmıştır. Çözümleme bölümünde ele alınacak karakterleri daha iyi anlamak içn bu ayrım önemlidir. Zira karakterlerin hem modernitenin etkileriyle yoğurulan, hem de ideolojinin yaşandığı bir ülkede yaşayan birer ara form oldukları söylenebilir.

yerinde etkilerinin değişik biçimlerde hissedilmesi nedeniyle normaldir (Loo ve Reijen, 2014: 13).

Modern döneme girmek demek "yeni" bir dönemi işaret etmektedir. Öyle ki, "büyük gelenek"e ait kavramların yok edilmesiyle oluşan yeni deneyimler de yeniliğe mahkumdur. Çünkü zaman ve mekânın bütünlük sunması beklenmez; kesintili ve fragmanlara ayrılmıştır. Fragmanların en büyük özelliği şimdiye ait ve anlık olmalarıdır (Artun, 2007: 45; Baudelaire, 2007: 193). Modernlik doğası gereği geçiciliğe, çelişkilere paradoksalara sahiptir. Modernliğin değişimi odağına alması, geleneğin modernlik içinde barınmasını ve modernlikle ilgili kalıcı tanımlamalar yapmayı zorlaştırmıştır. Bu yaklaşımın yanı sıra düşünürlerin üzerinde anlaşmaya zorlandıkları bir diğer konu modernliğin ne zaman başladığıdır. Modernliğin, Rönesans ve Reform hareketi, Amerika'nın keşfi, ulus-devletlerin oluşumu, bankaların kuruluşu, kapitalist pazarın belirmesi ve burjuvazinin doğuşuyla başladığı en yaygın görüşlerdir. Çok az bir kesimse 17. Yüzyıl'ın bilimsel ve felsefi devrimlerinin modernliği ortaya çıkardığını savunmaktadır. Bu görüşler ancak bir araya geldiklerinde anlamlı olmaktadır. Çoğunluğun anlaştığı zaman dilimi 18. Yüzyıl'dır. Yaşadığımız çağın karakteristiklerinin bu dönemde oluşması bunu kanıtlar niteliktedir. Fakat 18. Yüzyıl'ın dolaysız olarak çağımızın habercisi olduğunu iddia etmek yerine (Paz, 2011: 208), düşünce ve yaşam biçiminin temelini attığını belirtmek daha yerinde olacaktır. Kısacası günümüz modernliğinin Aydınlanma Çağı'na kadar gittiğini, Fransız Devrimi'yle siyasallaştığını, Sanayi Devrimi'yle kurumsallaştığını söylemek mümkündür. Modern sözcüğünün bugünkü anlamda kullanımı ise Fransız Devrimi'ne dayanmaktadır (Odabaşı, 2004: 12-13).

Batı'daki modernleşmenin başlangıcı halk devrimi ya da yönetici bir grubun eseri değil ağırlıklı olarak içsel bir süreçtir. Bilim, teknoloji ve eğitim gibi toplumsal koşulların sonucu olan süreçlerin ortak özelliğine baktığımızda hepsinde aynı durum gözlemlenmektedir (Touraine, 2016: 28). Modernliği anlatırken üzerinde durulması gereken bir konu da sürecin devamlılığı ile ilgilidir. İnsanlığın gelişimi süreci kesintisiz olarak devam ettiğinden içinde bulunduğumuz çağda öğrendiğimiz tarihsel gelişimlerin çoğu, yaşandığı dönemden sonra adlandırılmıştır. Gelişim sürecini

kesitlere ayırmak birtakım tarihsel olayların önemini vurgulamak ve anlamak bakımından önemli olsa da değişimler bir günde olmadığından net sınırlamalar yapmak zordur. Modernlik, kısa bir zaman diliminde oluşan ya da kesin yargıları içeren bir kavram değildir. Bu kavramı anlamak ve yorumlamak geniş bir zaman dilimini anlamayı, kesin yargılardan kaçınmayı gerektirmektedir.

Modern dünya, tarımsal dünyanın yerini alarak birey üzerinde köklü değişiklikler yapmıştır. Modernliğe geçişte bilimsel, siyasi, kültürel ve endüstriyel alanlarında olmak üzere dört devrim yaşanmıştır. İlk olarak bilimsel devrim, Newton'ın yerçekimini keşfetmesiyle gerçekleşmiştir. İki dünya görüşü arasındaki gerçeklik böylece kopmuş, doğayla bir bütün olan ve doğayı bir gerçeklik olarak kavrayan insan, başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyanın içine düşmüştür. Sonrasındaki siyasal devrimle modern demokrasi İngiltere ve Amerika ardından da Fransa'da belirerek, devletin tek rasyonel biçimi olmuştur. Artık iktidarın kaynağı halktır ve yönetim biçimi halkın iradesiyle şekillendirilmektedir. Üçüncü olarak kültürel devrim Almanya'da *Aufklaerung*, Anglosakson dünyasında *Enlightenment*, Fransa'da *Lumieres* olarak adlandırılmıştır. Dinlerin temelinde yer alan kutsal kitaplar yeniden incelenmiştir. Toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların yalnızca rasyonel olması gerektiği görüşü yaygınlaşmıştır. Dördüncü devrim olan endüstriyel devrimle insanla doğa arasındaki teknik yapı daha özerk hale gelmiştir. Emek süreci makineye bağlanmıştır. Böylelikle modernleşmenin safhaları en iyi burada fark edilmiştir. Özellikle Taylorizm ve demiryolları şebekesinin kuruluşu önemli aşamalardır. Modernleşme sürecinde bu dört devrim birbiriyle ilişkili olarak gelişmiştir. Her toplum dört devrimi de aynı anda yaşamamış; her birey bunlardan farklı biçimde etkilenmiştir (Jeanniere, 2011: 112-119).

Modernliğin en önemli kuramcılarından Berman, modernliği üç aşamaya ayırmıştır. 16. Yüzyıl'ın ilk dönemlerinden 18. Yüzyıl'ın başına dek süregelen, neredeyse 200 yılı kapsayan ilk aşamada modernlik insanlar tarafından "yeni" olarak algılanmıştır. İnsanların bu dönemde adlandıramadıkları değişimle ilgili henüz fikirleri oluşmamıştır. İkinci aşama 1790'larda başlamıştır; Fransız Devrimi'yle birlikte modern kamu doğmuş, sonrası 19. Yüzyıl kişisel, toplumsal ve siyasal

yaşamdaki alt üst oluşlarla geçmiştir. Modernleşme, modernlik düşünceleri bu çağda oluşmuştur. Üçüncü aşama 20. Yüzyıl'da başlamıştır. Modernleşme tüm dünyaya yayılmış, modernist dünya kültürü sanatsal ve düşünsel alanda başarılar elde etmiştir. Modern kamu genişleyerek parçalanmaya yönelmiş, modernlik düşüncesini bölük pörçük etmiştir. İnsanlar, hayatına anlam verme yetisini yitirmiş ve kendisini aniden modern çağın ortasında bulmuştur (2009: 29-30).

Gelip geçicilik, anlık ve parçalanmışlıkla iç içe geçmiş modern hayatla, tarihsel süreklilik duygusunu korumak zorlaşarak, sadece tarihle değil kendi içinde de bölünmeler süreci deneyimlenmiştir (Harvey, 2014: 24). Berman'ın modernlik betimlemesi şöyledir:

"Kişisel ve toplumsal yaşamı bir girdap deneyimi gibi yaşamak; insanın kendini ve dünyasını sürekli bir çözülüş, yenilenme, sıkıntı, kaygı, belirsizlik ve çelişki içinde bulması [...] Kısaca, katı olan her şeyin eriyip havaya karıştığı bir evrenin parçaları olmak [...] Öte yandan bir modernist olmak, insanın kendini bu girdabın içinde bile bir şekilde evinde hissetmeye başarması, bu girdabın ritimlerini özümsemesi; bu girdabın akıntıları arasında, mahvedici akışının ortaya çıkmasına izin verdiği gerçeklik, güzellik, özgürlük ve adalet biçimleri arayışında olmak" (2009: 460).

Modernleşme kuramlarının temelini oluşturan analizciler klasik sosyolojinin de öncülerinden oluşmaktadır. Modernleşme kuramları modernlikle gelen dönüşümlerin yaşandığı toplumları anlamak amacıyla geliştirilmiştir. İlk olarak Tönnies, en bilinen eseri *Cemaat ve Cemiyet'*te *(Gemeinschaft-Gesellschaft)* (1887) toplumsal değişmeye bağlı olarak toplumların gelenekselden moderne geçişini toplumsal ilişki ve kurumlar üzerinden anlatmıştır. Doğal talebin baskın, kişisel bağların gelişkin olduğu birliği *cemaat*, grup bağımlılığının düşük olduğu, akılcı talep tarafından şekillendirilen ve yönlendirilen birliği *cemiyet* olarak adlandırmıştır (Tönnies, 2000: 203).

Diğer klasik kuramcı Durkheim, toplumu bir arada tutan ve kaosa dönüşmesini engelleyen şeyleri tespit ederek, toplumun evrilmesini açıklamaya uğraşmıştır.

Sanayi çağının ilerleyişiyle ortaya çıkan yeni dayanışma biçimini uzmanlaşmış iş bölümüne dayalı mekanik ve organik dayanışma tanımlarıyla karşı karşıya koymuştur. Geleneksel kültürlerin yüz yüze ilişkilerinin fazla, yaşam tarzı ve geleneklerinin ortak, işbölümünün az olduğu toplum yapısını mekanik olarak adlandırmıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin gücüyle dayanışma biçiminin çözülerek işbölümünün uygulanmaya başlandığı ve homojenleştiği toplum yapısının yerini heterojen yapının aldığı toplumu organik olarak adlandırmıştır. Uzmanlaşmayla birlikte her birey diğerinin sağlayacağı mal ve hizmetlere daha bağımlı hale gelmiştir. Kısacası ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık, paylaşılan inançların yerine geçmiştir (Giddens, 2012: 48).

Modernliğin en önemli çözümleyicilerinden Weber, akılcılaşma olgusu merkezli bir anlayış geliştirerek, akılcılaşmanın gerçekliği daha iyi kavramayı sağladığına ve amaçlarına ulaşmada araçları daha iyi kullandığına vurgu yapmıştır. Weber, Durkheim kadar bireyin toplumsal mecradan kopacağını düşünmemekle birlikte, bireyin akılcılaştırma eğiliminden dolayı rasyonaliteye fazla kapılacağından korkmuştur. Akılcılaşma sürecinin modern insanı mitsel düşüncelerden kurtarırken, diğer taraftan zincirlere bağladığına ve kafeslediğine de işaret etmiştir. Bu düşünceden modernleşmenin özgürlükleri sınırlayan yönü ön plana çıkmaktadır (Loo ve Reijen, 2014: 20-27). *Dünyevileştirme, rasyonelleşme, meşru akılcı otorite, sorumluluk ahlâkı* gibi kavramlar, Weber'in modernliği tanımlarken kullandığı kavramlarıdır (Touraine, 2016: 51). En bilineni olan *rasyonelleşme* kavramı, önceki çağların mitik ve irrasyonel örgütlenme biçimlerinin yerine toplumsal yaşamın bürokratikleştiği (Cahoone, 2001: 21), araçların akılcılaştığı, gök'le yer arasındaki ittifak ve birliğin ortadan kalktığı ve dünyanın büyüsünün bozulduğu düşüncesine götürmüştür. Frankfurt Okulu üyelerinin modernliği *aklın çöküşü* olarak tanımlaması Weber'in endişesini daha da ileri taşımıştır (Touraine, 2016: 126).

Marx da Weber gibi modernlik kuramının zeminini oluşturan düşünürlerdendir. Modernliğin ilk eleştirmeni de denilebilecek Marx, modern Avrupa'nın siyasi, toplumsal ve kültürel unsurlarının kapitalizm temelinde şekillendiğini, hayatı kolaylaştırmak üzere üretilen makinelerin gitgide insanı köleleştirdiğini savunmuş;

geliştirdiği kapitalist modernleşme kuramıyla çatışmacı kuramın öncülerinden olmuştur. Marx, kapitalizmi ilk kavrayan düşünür olarak kapitalizmin hem iktidar ilişkilerinden ve ataerkilciliğin aldatmacasından ayrı olduğunu, hem de aile ve toplumsal ilişkiler ağından *duygusal örtü*'yü kaldırdığını ileri sürmüştür (Cahoone, 2001: 21).

Simmel'in modernlik kuramı "yeni" ve "modern" hayat dünyasını analiz etmesi bakımından çağının sosyologlarının bir adım ilerisindedir. Sosyolojik araştırma alanına modernlik deneyimini getirdiğinden modernliğin ilk sosyoloğu olarak anılmıştır (Frisby, 2012: 58-59). Simmel modernliğin yapısal özelliklerini değil de kültürel boyutlarını incelemiştir. Modernitenin dışsal ögelerinin, boyutlarının ancak "bireylerin içsel hayatlarında" anlaşılabileceğini savlamış; modernliğin bireysel olarak nasıl deneyimlendiğiyle, gerçek ve gündelik görünümleriyle ilgilenmiştir (Çiğdem, 2012: 112). Bireyin iç huzuru, modern hayatın hengamesinden doğan "belirsiz bir gerilim, hafif bir özlem duygusu", "gizli bir huzursuzluk", "çaresizce bir telaş"la yer değiştirmiştir. Simmel modernitenin özünü "bilimsel teknolojik çağın görkemli tantanası" içinde betimleyerek (Frisby: 2015: 21), 19. Yüzyıl ortalarında büyük kentlerin modernlik tecrübelerini açıklayıcı eserler vermiştir. 1890'ların Berlin'inin tasvirini eserlerinde bulmak mümkündür. Aynı zamanda Baudelaire ve Benjamin benzer olarak, 1850'lerin Paris'ini anlatmıştır[7] (Featherstone, 2005: 125). Bu dönemin önemi kamusal alana inen kent insanlarının duygularını daha içsel ve gizli yaşamaya başlaması, kolektif kişiliklerin giderek daha bireyci kişiliğe bürünmesidir.

[7] 19. Yüzyıl'da Berlin ve Paris'in görünümüne kısaca değinilirse 19. Yüzyıl'ın ortalarında küçük ve taşra görünümlü Berlin, Avrupa'nın gözde başkentidir. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında hızlı kentleşme sürecine girmesiyle kentte büyük bir insan yığını oluşmuştur (Jung, 1995: 7-9). Baudelaire, *Modern Hayatın Ressamı* (1863) adlı eserinde *flâneur* adını verdiği modern kent gezginin gözünden kente dair izlenimlerini anlatmıştır. Göz kamaştırıcı imgeler ve insanı baştan çıkaran düşlerle dolu metropol fantazyalar âlemi gibidir. Sokak hayatının canlanmasıyla gece hayatı da hareketlenmiş, sokaklar yeme içme, giyim kuşam görgüsü, haz, cazibe, moda ve lüks sahneleri olmuştur. Sanatın ve edebiyatın yıldızları *dany* ve *bohem*lerle Parisliler bir aradadır. Aynı zamanda camlar ve aynalarla kuşatılan Gotik özentisi olarak adlandırılabilecek Pasajlar yeninin, modernin ve evrenselin simgesi gibidir. Benjamin'in "19. Yüzyıl'ın başkenti Paris'e ve başkahramanı Baudelaire'e" adadığı kitabının adını *Pasajlar* koymasının nedeni de budur. Pasajlar, modern dünyanın birer minyatürü görünümündedir (Artun, 2007: 35-36).

Genel olarak bakıldığında Aydınlanma filozoflarının modernlik anlayışının devrimci nitelikte olduğu görülmektedir. Kültür ve toplum tanımlamalarından kaçınarak geleneksel topluma karşı verilen mücadeleleri harekete geçirmişlerdir. Bu durum sosyolojideki tanımlamalara da yansımıştır. 19. Yüzyıl'ın sonlarından beri merkezde olan kavramlar geleneksel ve modern, yukarıda bahsedilen Tönnies'in cemaat ve toplum kuramı, Durkheim'ın mekanik-organik dayanışması, Linton'daki statü ve bireysel çaba, Parsons'ın kültürel model ve yapısal değişkenleri, yakın zamanda Louis Dumont'ın *holizm* ve *bireyselcilik* karşıtlıkları olarak sayılabilir (Touraine, 2016: 37). Modernlik kuramcıları genel olarak geleneksel-modern ayrımı yaparak modern toplumu betimlemeye çalışmış, modernliğin Batı ülkelerinden diğer ülkelere yayıldığının altını çizmiştir.

Aydınlanma filozoflarının modernlik anlayışı konusunda değinilmesi gereken bir başka nokta tüm Aydınlanma düşünürlerinin ortak özelliğinin toplumsal örgütlenme biçimi olarak Tanrısal vahiyi değil, aklı merkeze koymalarıdır. Nietzsche'nin insanı Tanrı'dan ayırması ve bu ayrılmayı dünyanın sonu olarak değil, yeni bir çağ ve kurtuluş olarak görmesi de aynı düşünceyi desteklemektedir. Tanrı'nın modern bireyin hayatından nasıl yok olduğunu "Tanrı öldü [...]" sözleriyle yorumlamıştır (2003: 130). Başat ideoloji olan Tanrı'nın konumunun sarsılması, başka bir deyişle mistik düşüncenin gerilemesiyle kutsalın yerine bilim geçmiştir. Modern çağın dinsel alandan başka oluşumları arasında ekonomi odaklı yaşamın egemen olması, kent yaşamının yaygınlaşması, monarşi ve oligarşinin yıkılıp demokrasinin gelmesi, yaşam tarzının akılcılaşması, ilerleyen demokratikleşme, aşırı bireycilik, yeni türde toplumsal bütünleşme sayılabilir. Hümanizm, özgürlük, eşitlik gibi değerler de bu sürecin önemli yükselen etiklerindendir (Şaylan, 2016: 73-75; Loo ve Reijen, 2014: 15). Berman'a göre evrene dair bakışı köklü bir biçimde değiştiren dinamikler fiziksel bilimler alanında gerçekleşen büyük keşifler, bilimsel bilgiyi teknolojiyle değiştirerek hayatı hızlandıran ve yeni iktidar biçimleri ve sınıflar arası farklılıklar oluşturan sanayileşme, insanların atalarının da yaşadığı topraklardan ayrılarak dünyanın başka ucunda yaşamaya yönelten demografik değişimler, hızlı kentleşme, farklı coğrafi konumdaki birbirinden farklı bireyleri ve toplulukları birbirine bağlayan kitle iletişim modelleri, gitgide gücü artan ve bürokrasinin

arkasına sığınan ulus-devletler ve son olarak tüm insanlarla kurumları bir araya getiren kapitalist dünya pazarıdır. Berman bu süreçleri modernleşme girdabı olarak da adlandırmıştır (2009: 28).

Modernist eğilimler kendilerini sadece politik, felsefi, psikolojik, toplumsal alanlarda değil, sanat alanında da ortaya koymuştur (Kumar, 2013: 118). Modern sanat, modern hayat tarzının aceleci ve tahrik olmuş dünyeviliğini yansıtmaktadır. İyi ve kötü olarak ayırmaksızın her zevke hitap etmekle kalmayarak can sıkıntısından kaçışın bir aracı olarak işlev görmektedir (Frisby, 2012: 48). Popülarizm kavramının ortaya çıkmasıyla özellikle müzik ve edebiyat alanındaki ilerlemeler sanatı kazançlı bir iş hâline getirmiştir (Hobsbawm, 2003b: 301). Bununla birlikte sanatçılar, yazarlar, besteciler, şairler, düşünürler ve filozoflar modern sanatçının insanlığın özünü tanımlaması açısından özel bir konuma sahip olmuştur. Modernite ve sanat deyince ilk akla gelen Baudelaire, modernlik kuramında sanatı ve estetiği merkeze almıştır. Baudelaire'e göre modern sanatçı kent yaşamının sıradan konuları üzerine yoğunlaşabilen, hem gelip geçiciliğe hem de sonsuzluğa ilişkin işaretleri okuyabilendir (Harvey, 2014: 31-34).

Modernlik deneyimi üzerine sunulan görüşler genellikle bu deneyimin ya olumlanması ya da eleştirilmesi üzerindedir. Marx, Durkheim ve Weber modernlikle ilgili düşüncelerinde egemen görüşten etkilenmişlerdir. Marx'tan etkilenen yazarlar yukarıda da bahsedildiği gibi modern dünyayı etkileyen gücün kapitalizm olduğunu düşünmüştür (Giddens, 2010: 18). Marx modernlik tasviri yaparken hem olumlu hem de olumsuz yönlerini bir arada vermiştir. Çeyrek asır sonra Nietzsche de Marx gibi her şeyin karşıtına gebe olduğu bir dünya tasvir etmiştir. Nietzsche'ye göre modern insan bir taraftan kendisini hayal bile edemeyeceği imkânlar içinde bulurken, diğer taraftan büyük bir değer boşluğunun içinde bulmuştur. *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (1886) adlı yapıtında her şeyin karşıtına gebe olduğu modern dünyayı anlatmıştır (Berman, 2009: 36). Modernliğin yükselişiyle Hıristiyanlığın çöküşünün gerçekleşeceğini ilk öngören (Cahoone, 2001: 22) ve çağımızın modern görüşünün asıl kaynağı Nietzsche'dir (Berman, 2009: 32). Aynı zamanda *Tanrı'nın ölümü* ve *nihilizmin yükselişi* gibi popüler kavramların sahibi Nietzsche'yi anlamak, 19.

Yüzyıl'ın modernizme bakışta tatlı iyimserliğini keşfetmek yönünden önemlidir. Marx, Durkheim, Nietzsche gibi önemli modernizm kuramcıları modern çağı sorunlu bir dönem olarak görmesine rağmen olumlu yönlerinin olumsuz yönlerine ağır bastığına inanmışlardır (Giddens, 2010: 14-15).

Freud modernliğin psikolojik ve antropolojik kavramlarına yeni bir bakış getirerek, 19. Yüzyıl'a hakim olan iyimser toplumsal ilerleme fikrini eleştirmiştir. İlgisini bireyin fiziksel rahatsızlıklarından hareketle toplumsal sorunlara yöneltmiştir (Fromm, 2016: 26; Cahoone, 2001: 21). Modernlik ideolojisine karşı en sistematik eleştiriler Freud'unkilerdir (Touraine, 2016: 157). Marx, Nietzsche, Tocqueville, Mill, Kierkegaard ve 19. Yüzyıl'da yaşamış diğer eleştirmenler modern teknolojinin insanın kaderini nasıl değiştireceğini öngörmüşlerdir. Modern bireyin bu durum karşısında mücadele edecek güçte olduğunu düşünmüşlerdir (Berman, 2009: 44).

Modernliğin resmini çizdiği düşünülen Baudelaire de modernliği olumsuzlayan tarafa daha yakın durmuştur. Çağdaşlarının modern olduklarını fark etmeleri için en çok uğraşan 19. Yüzyıl düşünürüdür. Modernlik, modern hayat, modern sanat gibi kavramlar eserlerinde çok sık geçmektedir. Berman, Baudelaire'i ilk modernist olarak nitelemiştir (2009: 182-183). Modernlik üzerine yazılan yazılarda en çok Baudelaire'in *Modern Hayatın Ressamı* adlı eseri anılmıştır. Yazarın kendi zamanını alkışladığı ve övdüğü; modern kent hayatının *flâneur* ve *züppe* gibi kentli tiplerinden hoşlandığı düşünülmüştür. Bu görüşe göre Baudeliare, eskilere karşı yenilerin yanında olmuştur. Fakat sonraki yıllarda "pozitivizm" ve "ilerleme" düşüncesine duyduğu düşmanlık Aydınlanma modernliği savunucularından onu ayırmıştır. Baudelaire'in modernliği alkışladığı kadar eleştirmiştir. Kumar, bu farklılıktan hareketle modernizmle modernlik arasındaki karmaşık etkileşime dikkat çekmiştir (Kumar, 2013: 110). Baudelaire'in modern hayatta alınması gereken dersleri anlatırken, modern hayatın hem farklı ve otantik güzelliğine hem de doğasından kaynaklanan kaygı ve sefalet duygusuna dikkat çekmesi; modernizmle gelen ilerleme fikrinin bir yanılsama olduğunu dile getirirken birdenbire bu ilerlemenin gerçek olma olasılığını ele alması (Berman, 2009: 195) Kumar'ın dikkat çektiği duruma ek olarak hem olumlayıcı hem de olumsuzlayıcı bakışını örneklendirmektedir.

Modernliğin geliştiği toplumlarda ilk amaç toplumu harekete geçirmekten çok topluma dair yeni düzenleme yapmaktır. Bu yeni düzenlemeler yenilenmiş ticaret ve mübadele kuralları, hukuk devletinin oluşturulması, kitapların yayılması, geleneklerin yeniden düzenlenmesi gibi olgular içermektedir. Sermaye ve emeğin yerine aklın merkezi rol oynamaya başlaması yaşam pratiklerinde önemli dönüşümlerin habercisi olmuştur (Touraine, 2016: 49). Bu dönüşümler olaylar silsilesi olmaktan ziyade akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliklerle toplumsal yaşamı yavaş yavaş farklılaştırmıştır. Comte, Hegel ve Marx'ın bakışıyla tarihsel gelişmelerin sonundan ziyade yeni gelişmelerin habercisidir (Touraine, 2016: 25-26).

Kumar'ın radikal, taze bir başlangıç ve insanlığın daha önce görmediği yeni gelişmeler olarak tasvir ettiği modern çağı Giddens toplumsal değişme hızı öncekilere göre oldukça fazla kontrolden çıkmış bir dünya olarak tasvir etmiştir (Kumar, 2013: 101; Giddens, 2014: 30). Sırtımızdaki giysilerden onları dokuyan tezgaha, makinelerin başındaki insanlara, ev ve mahalllere, şehirlere, uluslara kadar her şey ertesi gün yıktırılmak ve dağıtılmak üzere kurulmuştur. Kısaca Marx'ın deyişiyle "katı olan her şey" yok olmak üzere inşa edilmiştir. Bu durumun sonsuza dek böyle devam edeceği düşünülmektedir (Berman, 2009: 142). Modernlikle birlikte ortaya çıkan yaşam tarzları, bireyleri geleneksel toplumsal düzenden koparmıştır. Bu dönüşüm daha önce eşi görülmedik şekilde köklü biçimde gerçekleşmektedir (Giddens, 2010: 12). Modernleşme "gelenekler"i tüketerek beslenirken (Wagner, 1996: 269), yeniye duyduğu beğeni ilerlemesini sağlamaktadır. Gelenekten kopuş, modernliğin yeni gelenek hâline de vurgu yapmaktadır (Kumar, 2013: 122). 19. Yüzyıl sonundan beri oluşan kültürel ve toplumsal alanda birliğin yoksunluğu modernliğin yeni bir evresini değil, çözülmesini oluşturmaktadır. Bu yeni dönemin en temel özelliklerinden biri hiçbir dönemde geçmişe bu kadar az ilgi duyulmamış olmasıdır (Touraine, 2016: 133).

Toplumsal yapıdaki farklılaşmalar modernleşmenin olmazsa olmaz sonuçlarındandır. İçinde yaşadığımız dünya iktisadi ve toplumsal olarak dönüştükçe içinde yaşayan ve dünyayı ayakta tutan insanların da iç yaşamı dönüşmektedir. İnsanlar ne olursa olsun dünyayı kavramaya ve kendisini evinde hissetmeye

çalışmaktadır. Kurulan evler, caddeler, yeni ruh hâli buharlaşarak havaya gitmektedir. Modernizm kültürü, yeni yaşam biçimleri türeterek devam etmektedir (Berman, 2009: 463). Eskiden sessizlikle yaşarken modernizmle birlikte gürültü içinde yaşamaya başlayan insanlar, yerel kültürün dar sınırlarından sıyrılarak bireysel özgürlük dünyasının, kitle toplumunun ve kültürünün içine sürüklenmiştir. Birey kendisini, ait olduğu cemaatten çıkıp yenileşme hâlindeki bir toplumun oluşumuna katılmak; kalabalık ve kirlilikten sıyrılmak isterken bulmuştur. Modernlikten kaçanlar için ise modern öncesini yaşayabilecekleri bir yer bulmak mümkün gibi görünmemektedir (Touraine, 2016: 124). Marx, modernizmin getirdiği olguların evrensel olduğunu savunurken, ilk kez Rus popülistler modernizm sorunsalının Batı meselesi olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Modernleşmenin tahrip edici atmosferi, cemaatlerin çözülmesi, bireylerin ruhsal yalıtımı, kitlesel yoksullaşma, sınıfsal ayrışma, umudun tükenişi, yok olmuş maneviyat gibi sorunsalları insanlığın tümünü etkileyen sorunlar değil, dar coğrafyadaki kültürleri etkileyen sonuçlar olarak görmüşlerdir (Berman, 2009: 173).

Avrupalılar her ne kadar modernliğin geçmişi sil baştan oluşturduğunu iddia etse de bugünün modern toplumu çeşitliliğe kucak açan geçmişle gelecek tasarılarını, gerçeklikle haz ilkesini, yerel olanla küresel olanı birleştiren bir toplumdur (Touraine, 2016: 12). Günümüz Batı dünyasında 19. Yüzyıl'daki ilerlemenin gerçekleşeceğine duyulan güven yok olmuştur. Dini ve siyasi otoriteye olan inanç gibi bilim ve felsefeye olan kesintisiz inanç da geçerliliğini yitirmiştir (Odabaşı, 2004: 1; Cahoone, 2001: 8). Bu durumun hem Batı toplumlarında hem de alternatif modernleşmenin yaşandığı Batı dışı toplumlarda geçerli olduğu söylenebilir. Modernleşme sürecine bakıldığında Avrupa ülkeleri, Amerika ve Japonya'da modernleşme tam olarak gerçekleşirken, Batı dışı toplumlarda daha farklı ilerlemektedir. Modernleşmenin yaşandığı toplumların ekonomisi geliştiğinden dolayı değişim farklı alanlara da hızlı yayılmıştır. Sanayileşmenin geç gerçekleştiği ya da hiç gelişemediği toplumlarda ise gelişim farklı işlemiştir. Çalışmanın son bölümünde Türkiye'de yapılmış olan bir televizyon dizisi inceleneceğinden, modernleşmenin birey üzerindeki etkisini anlamak adına ikinci bölümde Türkiye'deki modernleşme süreci ele alınacaktır. Bundan sonraki kısımda birey

modernleşme ve öncesindeki toplumsal dinamikler üzerinde temellendirilerek anlatılacaktır.

1.3. Birey Kavramının Tanımı ve İçeriği

Tarihin her döneminde değişik anlam ve içeriklere sahip birey kavramı bugünkü anlamına erişirken büyük bir dönüşüme uğramıştır. Geçmişin düşünsel temelini oluşturan fikirler ve toplumsal olaylar, günümüz dünyasının genel eğilimine etki etmekte ve bireyin tarih içinde yolculuğunun baş aktörleri olmaktadır. Günlük kullanımında birey, "kişi, şahıs" gibi çağrışımlarda bulunsa da sosyolojik ve felsefi olarak belli özellikleri içeren anlamlar taşımaktadır.

İnsanın gelişimine bakıldığında, var olduğu ilk günden beri yalnız ve başkalarından yalıtık bir biçimde değil, topluluk hâlinde yaşama isteğine sahip olduğu görülür. Bu isteğin kökenleri, henüz yeryüzüne gelmeden önce daha anne karnında annesiyle bir arada yaşaması ve varoluşunu hep bir beraberlikle tamamlamasına dayandırılmaktadır. Dünyaya geldiğinde yine bir insanın göğsünde ve yönlendirmesiyle büyüyen insan için toplum içinde olmak, doğal bir durumdur. Birey kendisini duyumsadıkça en içten kurduğu bağ da çözülme eğilimine girmiştir. Çocuğun annesiyle kurduğu ilişki, annenin çocuğu arkadaşlarının yanından zorla eve getirmesiyle gücünü kaybetmeye başlar. Bu çözülme ilişki ve birlik olarak bilinmektedir (Stirner, 2013: 379). Tarihin ilk dönemlerinde bahsedilen dürtülerle yaşadığı toplumun bir parçası olarak var olabileceğini hissetmek isteyen insanın zamanla kendisi olmayı tercih etmesiyle yeni bir serüven ortaya çıkmıştır. Doğayla var olan savaşın birebir etkileri olan bu durumda insanlar doğaya egemen olarak üretim araçlarını geliştirdikçe birbirleriyle ilişkileri de değişmiştir. Artık herkes her şeyi yapmak istememekte, iş bölümü yaygınlaşmaktadır. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde daha bireyci insanların olmasının temeli bu duruma dayanmaktadır (Üskül, 2003: 277). Geleneksel toplumdan günümüze gelen bireyin, her toplumsal koşul ve olayla biçimlenmesi hasebiyle geçirdiği her evreyi anlamak gerekir.

Modernlik öncesi geleneksel toplumlara bakıldığında bireyin kendisini üyesi olduğu yapının toplumsal gruplarına göre tanımladığı görülür. Şu kabiledenim, ailedenim, köydenim diye kendisini tanıtan birey böylece toplumsal belirlemelerle yükümlülüklerini saptamıştır. Bu durumun birey üzerinde en olumsuz etkisi bireylerin "gerçek ben"i keşfetmeleri yönünde önlerinde koca bir engelin varlığıdır. Çoğu zaman bireye miras kalan bu özellikler kaybolduğunda birey kendisini hiç, yabancı ya da en iyi ihtimal olarak serseri gibi hissetmiştir. Fakat bireyin doğuştan kazandığı bu toplumsal statü onun tamamen durağan bir konumda olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü statü, kişiyi sadece belli bir aşamaya getirebilir; insan yaşamda yol aldıkça mutlu, mutsuz, başarılı ya da başarısız olur (MacIntyre, 2001: 60-61).

Birey kavramı çok eskilere dayanan felsefi düşüncelerle filizlenmiştir. Antik Yunan'a kadar götürülebilecek kavramın kökenlerini Cicero, Demokritos ve Epikuros'ta bulmak mümkündür (Renaut, 2011: 139). Bu duruma şaşırmamak gerekir, çünkü günümüzdeki içeriğiyle olmasa da demokrasi, politika ve felsefenin temelleri o dönemde atılmıştır. 6. Yüzyıl'da Latince *individuus*'tan türeyen Yunanca *atomos* kavramı bölünmez anlamına gelmektedir. Antik Yunan'da birey demek köle ve yabancılardan ayrı konumlanmış, *site*'yle bütün oluşturmuş, ancak sitenin yurttaşı olduğunda değer kazanmış kişidir ve bu kişiler genellikle erkektir (Üskül Engin, 2014: 202).

O'Connor birey tanımlamasını Antik Yunan'dan beslenerek geleneksel anlamda "site bireyden önce gelir" düşüncesinden geliştirmiştir. Orta Çağ Avrupası'na gelindiğinde "bölünmezlik" olarak birey, insan-emek gücünün, üretim araçlarının, işveren ve işçi gibi bütün bu kavramların birliğini dile getirmek için kullanılmıştır. Özellikle Kıta Avrupası'nda tekil kişilerin değeri akrabalık, toplumsal hiyerarşideki konumu gibi sınıfsal özelliklerle belirlenmiştir. O'Connor'un bireye eşsiz biyolojik yapıdan oluşmasının yanında, toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü oluşturan kişi anlamını da yüklemesi grupla ilişki kurularak tanımlandığının göstergesidir (1995: 23-24). Bireyi toplumdan ayırmanın zorluğu daha ilk dillendirildiği dönemden bellidir. Bireyi oluşturan yapının toplum olduğu kabul

edilse de bu süreçte elbette bireyin toplumun pasif bir yürütücüsü, parçası olduğu düşüncesi pek çok kuramcı tarafından reddedilmiştir.

Individual köken olarak bölünmez anlamına gelmektedir. *Individualis* ve *individual* Orta Çağ'ın teolojik ortamında birlikle ilgili temel tartışmaların içinde bulunmaktadır. *In the individual* ancak *in the general*'a karşıt olarak kullanıldığında birey kavramının modern anlamına yakınlaşılmıştır. Karmaşık bir yapıya sahip olan kelime, sıfat olarak "kendine özgü" ya da "özel" anlamı içermektedir. *Individualis* ve *individual* kelimelerinin bölünmez anlamı 17. Yüzyıl'a kadar sürmüştür. Jackson 1641'de *Individualls* yani kişiler olarak, Locke ise *Individual Man* yani bir sıfat olarak kullanarak modern anlamına yakınlaştırmışlardır. 17. Yüzyıl'da mantık ve biyoloji alanında işaret edilen bölünmez anlamıyla nadiren kullanılmıştır. Ancak 18. Yüzyıl'ın sonlarına doğru kavram değişmiştir. Giderek olgunlaşan anlam temel olarak bölünmez bütüne doğru evrilmiştir. Feodalizme karşı çıkanların sayısının artmasıyla birlikte, kişinin hiyerarşik bir toplumda yeri ve işlevinin sorgulanmasının yanı sıra artık varoluşu da vurgulanmıştır (Williams, 2005: 194-195). Nitekim birey yaptığı her eylemi farkındalık içinde yapan, seçimlerinin sorumluluğunu kabul eden kişi olma yolundadır. Yani günümüzdeki tanımlamalarına doğru adım adım ilerlemektedir.

Modern zamanlara geçişle birlikte birey en önemli vurguya sahip olmuştur. Rönesans'a kadar insanlar daima "biz" olarak ve ailesine ve içinde yaşadığı gruba bağlılığıyla var olmuşken, coğrafi keşifler, yeni teknolojik buluşlar, ticaret ve bilim gibi yeniliklerle bağımsız düşünceleri, duyguları, özgürlüklere sahip bir mevcudiyeti olan birey olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Bilgin, 2001: 35). "Kulluk" yerine "birey", "inanan insan" yerine de "düşünen insan" kavramı gelmiştir. Doğaüstü bağlar yerine bilim ve aklın hakimiyet kurduğu, Tanrı'nın merkezde olmadığı, dolayısıyla dünyanın "Tanrı merkezli" olmaktan çıktığı "insan merkezli" olduğu düşüncesi gelişmiştir (Odabaşı, 2004: 15). "Biz"e karşı "ben"in bu denli değer kazanması, bireyi sosyolojinin de en önemli mevzularından biri hâline getirmiştir (Corcuff, 2009: 13).

Birey kavramının protestanlıkta ilk kıvılcımları insanla Tanrı arasında kilisenin aracılığının zorunlu olmadığının fark edilmesiyle temellenmiştir. 17. Yüzyıl sonlarından itibaren 18. Yüzyıl boyunca birey, kolektif kategorilerden ayrılmış, kendilik olarak ele alınmıştır. Sonraki süreçte Aydınlanma'nın siyasal düşüncesi bu değişimleri kabul etmiş ve tartışmaların temelini oluşturmuştur. Günümüze kadar gelen tartışmalar birey merkezlidir. Yasalar-toplum biçimleri, Hobbes'da olduğu gibi *boyun eğme*, liberal düşüncedeki gibi *sözleşme* veya *rıza* kavramı bunlardandır.[8] İktisatta birey mevzusu ticaretle uğraşanları ayrı ayrı kişiler olarak ele alırken, yararcı ahlâk olgusunda insanlar, birey olarak yaptıkları davranışın sonuçlarını hesaplamıştır. Liberal düşüncenin nirengi noktası bireydir. Dolayısıyla bireyin modern anlamına ulaşmasında siyasal ve ekonomik düşüncelerin etkisi büyüktür (Williams, 2005: 195-197). Dahası bireyin anlamı her toplumsal koşulda değişmiştir. Burada sadece girizgahı yapılan konular ileriki bölümlerde detaylandırılacaktır.

Modernliğin erken döneminden geç dönemine kadar birey kavramının geçirdiği dönüşüm, kişisel özgürlüğün geç modernlikte sorunlu bir konu olmasına neden olmuştur. Özgür bireylerin oluşturduğu topluluk hakkında konuşmak giderek zorlaşmıştır (Cahoone, 2001: 25-26). Kişinin kendini seçme özgürlüğü, kendisini benimsemesine ve ilk kez gerçek bir bireye dönüşmesine yol açarken (Taylor, 2012: 680); bireyin tüm bağlarından ve kısıtlamalarından kurtulması, aşırı özgürleşmiş bireyi birtakım yeni ölçütlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlar etniklik, dil ve toplumsal cinsiyettir. Bu ölçütler hiçbir zaman tam olarak aşınmamıştır ve genellikle bireyin konumu doğduğu yer üzerinde gelişmiştir (Wagner, 1996: 81). Birey toplum arasındaki ilişki büyük değişikliklerle devam etmiş, bu süreçte değişen en önemli şey bireyin başkalarına bağımlılık biçimi olmuştur.

[8] Hobbes'un başlıca eseri olan *Leviathan*'da (1651) insan doğasından çıkmış mutlak siyasal otorite meşrulaştırılmıştır. İnsanın ölüm korkusu ve iktidar arzusuyla güdülenmiş bir şekilde yaşadığını düşünen Hobbes, hukuk ve siyasal iktidarın olmadığı toplumda yani doğal hâlinde yaşayan insanlarda iyi niyet beklemek için bir neden bulamaz. Daha fazla güç elde etmek isteyen birey uğraş içine girer. Böylece her insanda güvence elde etme arzusu doğar. Bu durumda insanlar bireysel güçlerini egemen bir güce teslim ederek güvenliklerini daha iyi sağlayabilir. İnsanların kendilerini birbirlerinden korumalarının yolu olarak kurulan sistemi anlatmak için sözleşme ve boyun eğme kavramları kullanılmıştır (Marshall, 2005: 304). Sözleşme kavramı Hobbes'un yanı sıra Locke ve Rousseau tarafından da geliştirilmiştir. Modern devleti ve politik otoriteyi meşrulaştırmaya yarayan bu kavram insanların aralarında bir sözleşme yaparak devleti tesis etmelerini anlatmaktadır. Bu devleti Hobbes güvenlik, Locke özgürlük, Rousseau ise eşitlik zeminine oturtmuştur (Cevizci, 2017: 403).

Birey kavramının gelişimi çok boyutludur. Bağımsız akıl, sadece kendisinden sorumlu bağımsızlık, kendine saygınlık, kendini keşfetme, bireysel kararlılık gibi güçlerden oluşmaktadır. Bu anlayış temelde içe dönüşü ve kendine dönüşü yeğlemektedir (Taylor, 2012: 317). Kendine özgü tavrını seçmeyen insanın sadece biyolojik olarak var olan manevi bilinçten yoksun olduğu ve aidiyet ruhu hissetmediğinde bireyleşmenin henüz gerçekleşmediği düşünülmektedir (Yamazaki, 2010: 113). Bireyleşme sürecinde kişi olabildiğince bağlarından kopmalıdır. Bir açıdan bebeğin anneden doğuşu buna örnek gösterilebilir. Her ne kadar annesiyle olsa da bireysel varoluşunun başlangıcının bu şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Bireyin kendisini dış dünyaya zorunlu olarak bağlayan bağlardan kurtulduğu oranda özgür olduğu düşünülür. Bu bağlar ona her ne kadar güven, ait olma, bir yere bağlı olma duygusu verse de bireyin tamamen çıkışını sağlayan bu süreçten önceki bağlara "ilk bağlar" adı verilmektedir. İnsan gelişiminin normal süreci olan bu bağlar organik bağlardır; bireyselliğin yokluğunun göstergeleridir. Bireye çevresine alışma olanağı verirler. Çocuğu anneye, ilkel topluluklardaki insanları klanına, Orta Çağ insanını kiliseye ve toplumsal kasta bağlayan bağlar bunlardır. Tamamen bireyleşme evresine ulaşan ve bağlarından kurtulan bireyin temel görevleri, kendini dünyanın koşullarına uyarlamak ve güvende olmaktır (Fromm, 2016: 43-44). Tüm bu süreçler her toplumda farklı düzeylerde işlediğinden her toplumun düşünürleri süreçlere farklı açıdan yaklaşmıştır.

Bireyleşme konusunda ilk endişe duyanlardan biri Durkheim'dır. Durkheim'ın düşüncelerinin temelini modernleşmenin sorunları oluşturur. Modernleşmeyle birlikte bütün bağlılıklarından kopan bireyin özgürlüğünü iyi kullanamayacağını düşünmüştür. Pek çok patolojik sorunun bu duruma eşlik edeceğini öngörerek "özgürlük yükü" altında ezilen bireyleri vurgulamıştır ve modern bireyin sınırsız isteklerinin nasıl dizginleneceğini sorgulamıştır (Loo ve Reijen, 2014: 174-175). Fromm da aynı konuya benzer bir bakış açısıyla yaklaşarak bireyleşmiş insanın dünyayla ilişkisini gerçekleştirmek için ilk bağlarıyla değil, özgürleşmiş ve bağımsızlaşmış birey olmuş hâliyle dünyayla birleşmesinin ortaya koyacağı sorunlara dikkat çekmiştir. Bu süreçten sonra kendine güven veren bağları yitiren insanın, yaşadığı boşluğun özgürlüğünü keyifli bir halden çekilmez hale getirdiğini

öne sürmüştür (Fromm, 2016: 54). İlk zamanlar özellikle demokratikleşme anlamında oldukça olumlu karşılanan özgürlükler zamanla yaşanan krizlere başlıca neden olarak sunulmuştur. Bireyi çevresinden aşırı soyutlama ve güçsüzleştirme gibi sonuçları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bireyi tüm müdahalelerden ve sınırlamalardan kurtarmanın olumlu bir özgürlük anlamına gelmediği görüşü yaygınlaşmıştır.

Bireyin sadece insanlık birimi olarak düşünülmesi, onun bağımsızlığını inkar etmek anlamına geldiği yönünde eleştirilmiştir. Bireyi tamamen kendi zevk ve arzularına göre yaşayan, içsel bütünlüğüyle kimliğini koruyan bir varlık olarak algılamak da eleştiriyle karşılanmıştır. Zira gerçek hayatta bu durumun gerçekleşmesi o kadar kolay değildir. Hemen hemen her bireyin bağlı olduğu bir grup vardır ve kişinin davranışlarını etkilemektedir. Diğer taraftan psikolojik olarak da iç bütünlüğünü korumak kolay değildir. Kişinin tutkusu ne denli güçlü olursa olsun karşılaştığı farklı durumlar tutkularının yönünü değiştirebilmektedir (Yamazaki, 2010: 112). Günümüzde herkesin bireyleştiği, birey olduğu düşüncesini tamamen olumlamak da doğru değildir. Çünkü birey olması onun için bir seçenek değil, zorunluluktur. Bu çağın insanları, *de facto* (fiilen) bireyler olup olmadığına bakmadan, *de jure* (kanunen) bireyler sayılmaktadır. Kişi kendi kimliğini oluşturma, kendini yönetme, kabul ettirme, kendine yeterli olma gibi görevleri yerine getirmektedir. Çoğu insan daha birey olmadan bireyselleştirilmişken, birçoğu da bireyselleşmenin sonuçlarıyla yüzleşecek durumda olmadan yeterli bireyler olmadığı kuşkusunu taşımaktadır (Bauman, 2011a: 132-133). Bu durumlar kişide psikolojik anlamda olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Birey olma düşüncesinin toplumda aşırı yükselişiyle değer paylaşımı minimum düzeye inmiştir. Bireyci toplumların atomlaştırıcı etkisiyle geçmişe bağlılık, sadakat ve minnettarlık giderek yok olmaktır. Birey artık yabancı olduğunu düşündüğü bir forma uymak zorunda değil, kendi farklılığını yaşamaya isteklidir. Bu bakış açısı benimsendiğinde kendi olmak ve özgün olmak isteği kültürel değerleri parçalamaya doğru gitmektedir (Üskül, 2003: 92). Modernliğin gelişim süreci yalıtılmış bireyler kalıncaya, birey de parçalara bölününceye kadar gelenek, cemaat ve dünyanın

birliğini aşındırmayı gerektirmiştir. Marx'ın "katı olan her şey buharlaşıyor" söylemi bu gelişimlerin kısa özeti gibidir (Wagner, 1996: 207). Bu düşünceler bir anlamda postmodern birey dedikleri "parçalanmış" bireylere doğru gitmektedir. Modern bireye eleştiri getiren, bize göre modern bireyin dönüşümü olan bu düşünce "birey"in "özne"ye evrildiğini iddia etmektedir. Dumont, özne fikrinin, bireyin karşıtı değil devamı olduğunu öne sürmüştür (Touraine, 2016: 336). Bu fikir çalışmanın savunduğu görüşe de yakın durmaktadır. Postmodernistler ise kendi yaşam tarzını kendisi seçen insanların görünüşünün bir illüzyona benzeyeceğini, gerçekliğin yerine sahte hakikatlerin geçeceğini, radikal olarak söylemek gerekirse "bireyin öldüğünü" ileri sürmüşlerdir. Bu düşüncelerin izlerini Nietzsche, Freud ve Heidegger'de bulmak mümkündür. Nietzsche, kelime ile şey arasındaki bağlarla, Freud bedensel dürtülerin davranışlarımızı yönlendiren temel etken olduğuyla, Heidegger ise insanın dünya karşısında çaresiz olduğu düşüncesiyle açıklamıştır. Dahası Foucault bu durumları, insanın kumda bıraktığı ize benzetmiş; tüm ideallerin ve kriterlerin yok olduğunu savlamıştır (Loo ve Reijen, 2014: 271-273).

Postmodern kültürün her şeyi savurduğu bir ortamda birey kavramının bundan nasibini almaması görüldüğü üzere mümkün gözükmemektedir. Bu çalışmada özne kavramının temel alınmamasının nedeni, "özne"nin bireyi köksüz ve anlamsız olarak tanımlarken daha sık kullanılmasıdır. Descartes'la kullanılmaya başlanan "kartezyen özne" her şeyi bilen, bütünlüklü bir yapıdayken, postmodern özne kavramsallaştırmalarında parçalanmış bir özneden bahsedilmektedir. Modern birey için geçerli olan tüm özellikler ve eleştirilerin postmodern özne için de geçerli olması, postmodern öznenin sadece modern bireyin biçim değiştirmiş hâli olması örneklemi modern birey bağlamında incelenmeyi gerektirmiştir. Aynı zamanda postmodernizmin hâlâ sınırları belirlenmiş ve netlik kazanmış tanımlamalarının olmaması, Türkiye'nin hala Batı'dan gelen modernleşme süreci içinde olması, modern birey bağlamı sınırlarını çizme gereksinimi ortaya çıkaran diğer nedendir. Diğer yandan zaman zaman postmodern özne özelliği olarak sınıflanan bazı karakteristik özelliklere ve önemli postmodern düşünürlerin kuramlarına da çalışmada yer verilmiştir. Çünkü çalışma her iki sürecin ve kavramın iç içe geçmişliği ve birbirinin yalnızca dönüşmüş halleri olduğu bakışına dayanmaktadır.

Bundan sonraki kısımlarda tarihsel olarak önemli olaylar birey düşüncesi çerçevesinde ele alınacaktır. Her dönem hakkında kısa bilgiler verilse de tüm yönleriyle incelemek mümkün olmadığından, örneklemdeki bulgular doğrultusunda ayrıntılandırılacaktır.

1.4. Modernlik Öncesi Toplumlarda Birey

Tarihsel süreç içinde modern öncesi toplumlardan bahsedilirken genellikle, avcı-toplayıcı topluluklar, tarım toplulukları, feodal dönem, kır toplumları gibi kavramlar kullanılmaktadır. Daha genel anlamda ve en kısa yoldan modern toplum öncesi geleneksel toplum olarak adlandırılmaktadır (Marshall, 2005: 259). Bu toplumların genel özelliklerine bakıldığında sanayi toplumuna kıyasla oldukça küçük nüfusa sahip, tarım ve ticaretten farklı olarak üretimin gerçekleştiği, kentlerin az sayıda olduğu, büyük oranda tarıma dayalı, sınıflar arası eşitsizliklerin yaşandığı, krallık gibi yönetim şekline sahip olduğu söylenebilir (Giddens, 2012: 69). Geniş ailelerin çoğunlukta ve babanın ailenin en büyük otoritesi olduğu toplumlardaki yapı kralın tebaası üzerindeki hakimiyetine benzetilebilir. Kabileler hâlinde yaşamaya ve temel ihtiyaçlarını birlikte gidermeye alışmış insanlar arasında güçlü bir birlik ve beraberlik duygusu hakimdir. Kabile üyeleri ilk andan itibaren doğanın seyrini etkilemeye çalışmıştır; yani birlik olup doğayla mücadele etmişlerdir. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmalarının başlıca nedeni budur. Göçebeliğin ilk döneminde erkeklerin başlıca görevi avlanmakken, kadınlar da diğer işlerle ilgilenmiştir (Adorno ve Horkheimer, 1995: 38). Toplumsal iş bölümünün kökenleri buraya dayanmaktadır. Bireyin oluşumu bakımından önemli olan bu durum kişinin bağımsızlaşmasının da ilk adımı sayılabilir. Aynı zamanda toplum-birey ilişkisi, insanlar arasındaki ilk iş ilişkileri toplumun üretim ilişkileri çevresinde gelişmiştir.

İlkel insan için en önemli gelişmelerden biri çalışabildiğini fark etmesidir. Kaderini değiştirme fırsatına sahip olduğunu ancak o zaman düşünebilmiştir. Bu durumda kendi benzerleriyle birlikte çalışmanın daha faydalı olduğunu görmüştür. Tarih öncesi dönemlerde cinsel tatmin ihtiyacı odaklı aile kurma alışkanlığı bu

farkındalıkla bilinçli işbirliğine dönüşmüştür (Freud, 2015: 41-42). Bitki ekmeyi ve yetiştirmeyi öğrenen insanlar yerleşik hayata geçmeyi sağlayan tarım ve hayvancılığı uygulama imkânı elde ederek, tarım toplumu sürecine girmişlerdir. Bu gelişmelerle birlikte toprak istilaları, özel mülkiyetin ortaya çıkması, bir topluluğun diğerini köleleştirip çalıştırması yani sınıflı toplum gibi farklı toplumsal süreçler başlamıştır (Çakır, 2015: 185). Geleneksel toplumları modern toplumlardan ayıran en önemli özellik katı toplumsal katmanlaşma sistemine sahip olmasıdır. Modern toplumlardaki toplumsal hareketlilik bu toplumlarda görülmemektedir. Kişinin toplumsal konumu doğumla belirlendiğinden değiştirmesi oldukça zordur (Loo ve Reijen, 2014: 99); hakları, değeri ve sorumlulukları yaş, cinsiyet, zümre gibi özelliklere göre kademelendirilmiştir. Statü temelli olan bu topluluklarda kişinin sırf insan olduğu için eşit ilgi ve saygıya layık olduğu, evrensel insan haklarının bulunduğu düşüncesi henüz yeşermiş değildir (Üskül, 2003: 246-247). İnsanlık tarihinin gelişimi bakımından devrim sayılabilecek toplumsal olayların ortaya çıkmasında sınıfsal tabakalaşma çok önemlidir. Dönemin şartlarına bakıldığında bireyin kendini var etmesi, sorumluluk alması, biricik olduğunu ortaya koyması için bir ortamın henüz oluşmadığı görülmektedir.

Gelenek-yönelimli toplumlarda bireylerin başat duyguları klan ya da kastlara aidiyettir. Bireyler ancak o şekilde topluma uyum gösterdiklerini düşünmüşlerdir. Atalarından öğrendikleri bu davranış şeklinin değişimi uzun zaman almış, ancak nesilden nesile aktarılırken farklılaşmıştır (Reisman, 2016: 31). İnsanlar arasındaki ilk çatışma aile ve bireyin geniş toplulukla arasındaki uyumsuzlukla kendini belli etmiştir. Kültürün ilk çabası olan erkek ve kadını geniş bir topluluğa katma isteği kırılmaya başladığında aile, kişiyi bırakmak istememiş ve aile üyeleri birbirine giderek daha fazla bağlanmıştır (Freud, 2015: 45). Reisman'a göre bu durum bireye değer verilmediğini ya da yeteneklerini ve girişimlerini gerçekleştiremediğini göstermemektedir. Aksine bazı ilkel topluluklarda insanların, modern toplumdaki bireylerden daha fazla saygı gördüğünün göstergesidir. Gelenek-yönelimli topluluklarda üyeler dahil oldukları gruba fonksiyonel bir ilişki biçimiyle bağlanmıştır. Bireylerin fazlalık ya da işe yaramaz olması mümkün değildir. Fakat modern topluluklarda vasfı olmayanlar işe yaramaz görünmektedir (2016: 32).

Geleneksel toplum yapısında insanları bir arada tutan en önemli olgu devlettir. Devlet, bağımlılık, bağlılık, beraberlik ve dayanışmadan oluşan birbirine bağımlı insanların oluşturduğu bir düzen demektir. Devleti oluşturan otorite olmasa bile içinde olan herkes bu düzeni ayakta tutmaya çalışmıştır (Stirner, 2013: 275). Devlet ya da devleti oluşturanları bir araya toplayan kent, diğer toplumsal birliklerin hepsinden önde gelmektedir. İnsan uzuvlarından ayrıldığında nasıl kendine yetemezse insanı devletten ayrı tutmak da aynı şeydir. Aristoteles bu sebeplerden ilk kez devleti kuran insanın övgüye layık olduğunu, toplum içinde yaşamanın insanı hayvandan ayırdığını düşünmüştür (Aristoteles, 2013: 27). Platon'un *Devlet* adlı eserinde Sokrates'le diyaloglarında çoğunlukla toplum vurgulanmış, insan topluluk içinde konumlandırılmıştır. Düzenli toplumun doğuşunun anlatıldığı kısımlarda Sokrates'in şu sözleriyle ideal model bireysel olarak değil topluluk olarak açıklanmıştır:

"Bence toplumu yapan, insanın tek başına, kendi kendine yetmemesi, başkalarını gereksemesidir. Yoksa toplumun kurulmasında başka bir sebep var mıdır? [...] Öyleyse bir insan eksiği için, bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz değil mi?" (Platon, 2016: 54-55).

Sokrates, kişinin toplumdan ayrılmasını ya da dışlanmasını felaket olarak görerek, bir devlette doğal olanın çokluk olduğunu, çokluğun birliğe doğru gittikçe zayıfladığını, elimizden geldiğince birlik olmak gerektiğini ifade etmiştir (Aristoteles, 2013: 50). İlk insan topluluklarından itibaren en önemli şey bir grubun parçası olmaktır. Üzerinde çok durulmamış bir düşünceye göre Antikite'de bireyin ön plana çıktığı bir dönemden kısaca bahsedilse de bu düşüncenin genel olarak kabul görmemesinin nedeni Antik Yunan'da sınıfa mensubiyetin, Roma'da ise sınıfa ve klana mensubiyetin önemli olmasıdır (Kılıçbay, 1994: 63-64). Kişinin toplumdan ya da üyesi olduğu klandan kopması felaketle eş değer bir durum gibi görülmüştür. Bu durum hem kişinin kendisi tarafından hem de toplum tarafından aynı anlama gelmemiştir.

Geleneksel toplumlarda insanlar içinde doğdukları toplumun değerleri, yaşam biçimleri ve etiklerinden etkilenmiş; kişisel kimliklerini bu şekilde oluşturmuşlardır (Giddens, 2012: 101). Gelenek-yönelimli insan, çoğu zaman kendisini birey olarak düşünmemiş, kendi kaderini belirleyebileceği ya da ait olduğu gruptan kopabileceği aklına gelmemiştir. Çünkü kişi yalnızca bir topluluğa bağlı olduğunda var olduğunu hissetmiştir. Geçici nüfus artışının yaşandığı içe-yönelimli toplumlarda insanlar yavaş yavaş kendi yaşamı üzerinde kontrolü olduğunu fark etmeye ve çocuklarını da birer birey olarak görmeye başlamıştır. Bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasıyla "rasyonel" ve "bireyci" tutumlar dini ve metafizik görüşlerin yerine geçmiştir. O dönemde yenilikçi davranan bir kişiye büyücü ya da şaman gibi roller atfedilmiştir. Böylece kişi, toplumda az kabul gören bir mevkiye taşınmıştır. Ancak Orta Çağ düzeninde bazı bireylere özellikle üst sınıf aile yapısından gelenlere küçük de olsa bireysellik elde etme imkânı verildiği görülür (Reisman, 2016: 32-38). Bu görüşü kimi düşünürler desteklerken kimileri de bireyselliği geliştirme çabalarının ancak Rönesans döneminde temellerinin atıldığını ileri sürmüştür. Öte yandan bu konuda herkesin birleştiği görüş bireyselliğin gelişmesinde ekonomik faktörlerin önemli rol oynadığıdır. Üretim biçimlerinin birey oluşum sürecine etkisi ileriki kısımlarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Orta Çağ Avrupa'sında cemaatçi toplum yapısının baskın olduğu görülür. Bu çağda yaşayan insanlar kendisini ancak bir ırka, halka ya da aileye ait gibi hissettiğinde var olabildiğini düşünmüştür. Bireysel özelliklere sahip olarak değil, toplumun ona atfettiği baron, üst düzey din adamı gibi sıfatlarla toplum içinde yer edinebilmiştir. Dolayısıyla Orta Çağ'da birey kavramının henüz olmadığından fakat kavramın oluşumunun habercileri olan bazı düşünürlerin varlığından söz edilebilir (Üskül, 2003: 34-35). Yine bu dönemin insanlık tarihi açısından en önemli yanı toplumsal karakterin tarihsel süreç içindeki konumunun kırılma noktasının Orta Çağ toplumunda gerçekleşmesidir (Reisman, 2016: 33). Zira bu dönemde insanların hayatındaki tüm değerler dine bağlanmıştır. Kilise, kişi üzerinde her türlü hakka sahiptir ve kişinin bu kurallara karşı gelmesi mümkün değildir. Bu toplumda insanın kendisini birey olarak var edebilmesi oldukça zordur. Ancak din adamları kutsal bir varlık olarak kabul edildikleri için toplumda yer edinebilmiştir. Bu dönemde henüz

bireyin olmadığını savunanların temel dayanak noktasını bu düşünceler oluşturmuştur.

Kilisenin toplumda bu kadar öncelikli olmasının bir nedeni de herkesin kendi bireysel günahının bir sonucu olduğunu açıklayarak, bir yandan bireye suçluluk duygusu aşılaması diğer yandan bütün çocuklarına koşulsuz sevgi vermesidir. İnsanlara hissettirdiği çelişki yalnızca bununla kalmamıştır. Bir tarafta dünya ve insan evrenin merkezi olarak görülüp bu dünyada ve öteki dünyadaki her şey saydamlaştırılmışken, öteki tarafta toplum insana hem güven vermiş hem de köle muamelesi yapmıştır. Orta Çağ insanı kendisini özgürleşmiş birey olarak görmemektedir. İnsanlar, büyük kitlelerin küçük bir azınlık tarafından sömürüldüğü, toplumsal rolüne adapte olmuş şekilde, dilediği gibi giyinme, yeme özgürlüğüne sahip olmadığı her yönden kısıtlanmış koşullarda yaşamaktadır. Fakat günümüzdeki gibi yalnız ve atomize olmuş da değildir. Doğduğu andan itibaren toplumsal dünyada, kesin ve değişmez bir konumlandırmaya sahip olmuş, toplumdaki rolüyle açık bir biçimde özdeşleşmiştir. Toplumsal düzeni doğal düzen olarak algılayan kişi, ait olma duygusunu derinden yaşamıştır. Çağdaş topluma göre daha az rekabet olması ekonomik konumuyla birlikte doğan bireyin toplumsal alanın sınırları içinde özgür sayılmasına neden olmuştur. Ama pek çok olası yaşam biçimi arasından sınırsız seçenek sunan çağdaş anlamda bireycilik yoktur (Fromm, 2016: 60-62). Bu dönemde toplumda ön plana çıkarılan düşünce toplumsallıktır. Bireyin değil toplumun çıkarı ön plandadır.

Her dönemde olduğu gibi Orta Çağ'da da farklı sesler yükselmiştir. Aristoteles bakışıyla Hıristiyanlık öğretisini birleştiren Orta Çağ'ın önemli düşünürlerinden Aquino'lu Thomas o dönemde devrim sayılabilecek görüşler ortaya atmıştır. Bireycilik konusunda orta yollu bir yaklaşım sergileyen Thomas, senyörlerin ve papazların kurumların adına topladıkları vergilerin, ortak yarar adına toplanmasının daha uygun olacağını dile getirerek bireyin faydasına olanı korumaya çalışmıştır. Kısaca hem Aristo'nun ortak yarar görüşlerini, hem de insanın kendine ait bir alanı olması gerektiğini, yani bütünüyle cemaatin parçası olmaması gerektiğini savunmuştur. Orta Çağ felsefesi en yüksek düzeye Aquino'lu Thomas'la ulaşmış,

Thomas'ın Aydınlanma düşüncesinin oluşumunda büyük etkisi olmuştur. Thomas'tan sonra 14. Yüzyıl'ın ilk yarısında modernlikle ilgili görüşlere sahip Ockham'lı William, bireyi tek tek incelemek yerine bilginin evrensel karakteriyle ilgilenmiştir. Başka bir deyişle evrenselin yalnızca bir simge olduğunu düşünmüştür. Kısacası bu dönemde cemaat anlayışı yerini toplum anlayışına bıraktıkça birey düşüncesinin birkaç sesle de olsa yükselmeye başladığı ifade edilebilir (Üskül, 2003: 36-39). Öte yandan Renaut'un düşüncelerini de burada ele almak gerekmektedir. Modernliğin gerçek anlamda gerçekleşmesi dünyada var olan anlam ve gerçekliğin değerinin yalnızca insan için olduğunda kabul edilebileceği düşüncesinden yola çıkarak Ockham'lı William'ın görüşlerinin Orta Çağ felsefesine uygun olmadığını söylemiştir. Renaut'a göre modern anlamda bireyciliğin en önemli şartı gerçeğin bireysellikler bütünü gibi kabul edilmesidir. Burada önemli olan bireyin *princeps* olarak ortaya çıkmasının zorunluluğundan sonra bireysellik aracılığıyla bağlanmasıdır. Dolayısıyla insanı bütünün basit parçasından ayıran şey hümanist bir kültürle birlikte doğan sübjektivitedir (2011: 139).

Bu düşünceler bağlamında Orta Çağ'da bireyin tamamıyla zincirlere vurulduğu düşüncesinin doğru olmadığı; bunun yerine Batı'nın Orta Çağ'da feodal toplumsal ilişkilerle bireyin taslağını çizdiği saptanabilir. Feodalite hem cemaat bağlarını sürdürmüş hem de yeni bir bağ kurarak kendi varoluşunu sürdürmeye çalışmıştır. Kişisel tabiiyet bağı adı altında çıkan bu yeni ilişki türü bağımlılık ve kişisellik içermektedir. Örneğin senyör ile vassalı ya da serfi ast-üst ilişkisi bağlamaktadır. Bağlantının özünü de kişisel kimlikler oluşturmaktadır. Bu kimlikleri bizzat kişiler kendileri hazırlamaktadır. Kısacası insanları birbirine bağlayan bağlar öyle olmak zorunda olduğundan değil, öyle istediklerinden kurulmuştur (Kılıçbay, 1994: 63-64). Rönesans ve Reform döneminde bireyin durumuna geçmeden önce toparlanırsa insanlık tarihinin en sancılı süreçlerinden birinin bireyin oluşumu olduğu söylenebilir. Aradan yükselen seslere karşın Antik Yunan felsefesinin modern çağa aktarıldığı bu dönemde hakim düşünce yeryüzündeki her şeyin üzerinde dini bir topluluğun olduğu olsa da birey düşüncesinin ilk kıvılcımları bu süreçte belirmiştir. Bu süreci bireyin ortaya çıkışıyla ilgili kırılma noktası olarak görmeyenler bile

Rönesans dönemiyle ortaya çıkan bireyi ele alırken bu dönemle karşılaştırma yaparak anlama yoluna gitmişlerdir.

1.5. Rönesans ve Reform: Bireyin İlk Görünümleri

15. ve 16. Yüzyılın bireyin doğduğu çağ olması, ideolojik ve toplumsal anlamda günümüz toplumuyla büyük benzerlik taşıması, içinde bulunduğumuz çağın daha iyi anlaşılması bakımından ayrıntılı incelemeyi gerektirmektedir. O dönemde de büyük çoğunluk geleneksel yaşam biçiminin ekonomik ve toplumsal düzenlemelerle değişeceğinden korkmuştur. Özellikle orta sınıf, tekellerin ve sermayenin gücünün tehdidi altında yalnızlık ve önemsizlik duygusuyla boğuşmak zorunda kalmıştır (Fromm, 2016: 56). Eski Dünya'nın parçalanmasıyla insanlar daha önce karşılaşmadığı duygularla karşı karşıya kalmış, kültürel olguların birer birer çöküşü gerçekleşmiştir. Skolastik parçalanmanın ardından gelen Klasik Çağ'la birlikte, bilimsel-teknik gelişmeler yükselişe geçmiş, bu durum hem bilim alanında hem de insanın bakışında devrime yol açmıştır. Dünyaya hakim eski paradigma geçerliliğini yitirerek, gizli güçler yerine deney ve aklın hakim olduğu bilim gelmiştir (Shayegan, 2017: 57). Eskiyle yeninin karşılaşarak yeni bir bütün oluşturduğu, eski oluşumların yavaş yavaş solarken yenilerinin filizlendiği ve ana temanın din olduğu bu ortamda Rönesans felsefesinin temel eğilimi bağlılıklardan sıyrılarak kendine dönmektir (Gökberk, 2015: 163). Rönesans'ın pek çok temasından yalnızca biri olan bu özelliği o zamanlar fark edilmese de dönemine ve bugüne yön vermiştir. Bireyin ilk oluşumlarının, bugünkü durumuna pek benzemese de en temel hâlinin o dönemde köklendiğine dair yaygın bir görüş hakimdir. Birey kavramı o denli karmaşık bir yapıya sahiptir ki kavramlaştırıldığı dönem, kültürel olanla ve tarihsellikle ilişkisi değişik biçimlerde temellenmiştir. Bu bakımdan bireyle ilgili kesin yargılarda bulunmak yerine sosyolojik bağlamda ilişkilendirmek yerinde olacaktır.

Rönesans, bireyin cemaatten kopmasının önemli bir adımıdır. Feodalitenin yeşermesiyle birey, siyasetin nesnesi değil öznesi yani merkezi konuma gelmiştir. Henüz tam bir kimlik içinde ifade edilemese de Orta Çağ bireyselliği bu dönemde

kavramsallaştırılmıştır. Yönetim yapısının değişimiyle insan nihayet kendi kaderini çizme yetisine sahip olduğunu düşünmüş, bireysellikle birlikte bireyin en büyük kazanımı olan akıl yüceltilerek Aydınlanma felsefesine de ışık olacak görüşler ortaya çıkmıştır. Bireyin oluşum süreci insanlık tarihinde en sancılı süreçlerden biridir. Çünkü insanın doğayla giriştiği mücadelede aklını ön plana çıkarmasıyla gerçekleşen doğaya egemen olması doğadan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir (Kılıçbay, 1994: 65-66). Birtakım sorunlara yol açan bu durum ilk olarak kolektiviteye bağlı bireyin sınırlar içinde yaşarken bir anda sınırsız özgürlüğe sahip olmasıyla sonuçlanmıştır.

Rönesans öncesi kolektivitenin parçası olan birey, doğup büyüdüğü toprağın da bir parçası sayılmıştır. Böylelikle bireye herhangi bir söz ya da seçim hakkı tanınmayarak onun sosyal bir varlık olmasının önü kesilmiş, birey dünyevi meselelerden uzaklaşarak ruhani meselelere yönelmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 168). Belli bir kişiliğe sahip olamayan, hayatını sorgulamayı bırakan insan ağırlık merkezini giderek daha fazla dinde bulmuştur. Rönesans insanı büyük bir bütünün renksiz bir parçası konumundan sıyrılarak benliğinin özel renklerini ortaya koyma yoluna girmiştir. Rönesans'ın, *individualism*'in doğduğu çağ olarak anılması bu yüzdendir. Öyle ki yalnızca kişiyi değil insan gruplarını da birey özellikleri biçimlendirmiştir. Orta Çağ'da kendine özgü dünya görüşüne sahip olmayan, sadece toplumun ve devletin bir üyesi olan insan, kendine özgü benliği olduğu bilincine vararak, ulus bilinciyle topluluk olarak bir arada olma durumu ortaya çıkmıştır (Gökberk, 2015: 165). Ulus bilinci, modernleşmeyi besleyen kaynakların başında gelmektedir. Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla bireyin oluşumu birbiriyle ilişkili biçimde gerçekleşmiştir.[9]

Rönesans'ın ekonomik ortamı o dönemin bireylerini en fazla etkileyen durumların başında gelmektedir. Ekonomik gücü elinde tutanların üst sınıfı oluşturduğu ortamda, küçük dükkân sahipleri değil, servet sahibi soylular söz sahibi olmuştur. Ekonomik varlık kültürel anlamda söz sahibi olmalarının yanı sıra,

[9] Günümüzde modernliğin getirilerinden olan, meşruiyetini seçmenden alan ulus-devletlerin eskimişliği üzerine tartışılmaktadır. Küresel bir topluluk oluşturma isteği bir çok kesimin son dönemde isteğidir. Büyüyen azınlık içinde yok olan değerlerle birlikte (Frankel, 1991: 149) birey, sistemin ona atfettiği oy kullanma hakkının verdiği önemle çelişik bir biçimde var olur. Bunun gibi çelişkiler ulus-devlet yapılanmasının neden olduğu çatışmalardandır.

özgürlük ve bireysellik duygularına da yol açmıştır. Yeni bireycilikle özgürlük, buyurganlık, bireysellik ve kargaşa birbirine dolaşmıştır. Aynı insanlar Orta Çağ toplumsal yapısında var olan güvenlik ve ait olma duygusundan koparak yalnızlaşmışlardır. İnsan ilişkileri iktidar ve servet odaklı olarak, kişi diğer bireylere kullanılacak, yönetilecek nesneler olarak bakmaya başlamıştır. Kişi, amaçlarına nasıl uygunsa öyle davranmasıyla artık daha benmerkezci, iktidar ve para odaklı yaşamaya alışmıştır. Bu koşullarda bireyin benliğiyle olan olan ilişkisi kendi kişiliğini sömürdüğü için zehirlenmiştir. Dünyadan soyutlanan birey Orta Çağ insanında olmayan güvensizlik duygusuyla boğuşma durumu ortaya çıkmıştır (Fromm, 2016: 67). Görülmektedir ki ilk zamanlar oldukça ilerici bir gelişme gibi görülen birey olma durumu, toplum yapısının değişim zemini üzerinde yeşerirken farklı sonuçlara da neden olmuştur.

Birey kavramını ilk ortaya atanlardan olan Burckhardt, Orta Çağ'ın ancak cemaat içinde var olabilen insanının düşünen ve anlayabilen bir birey olduğu bilincinin İtalya'da yeşerdiğini, bu durumu sağlayan başlıca unsurun devlet olduğunu öne sürmüştür (1974: 207-208). Aynı zamanda İtalya'nın coğrafi konumu, Akdeniz'in Avrupa'nın önemli ticari güzergahında olması, Papa ve İmparator arasında yaşanan siyasal kavga, bazı bilgi ve deneyimlerin Avrupa'da en erken İtalya'ya ulaşması, İtalya'da Orta Çağ döneminin daha erken bitmesine neden olarak gelişmelere zemin hazırlamıştır. Böylelikle İtalya'da paralı sınıf ortaya çıkmış, feodal sınıf tabakalaşması yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. 12. Yüzyıl'dan itibaren soylular ve burjuvaların birlikte yaşaması, toplumsal ilişkinin temelini kast ayrımları yerine servetin oluşturması (Fromm, 2016: 63-64), özellikle Floransa'da devlet adamları ve halk önderliğindeki kişilerin kişiselliklerini o dönemde fazlasıyla ön plana çıkarmaları bireyciliğin uyanmasına sebebiyet vermiştir (Burckhardt, 1974: 212). Tüm bunların yanı sıra bireyselliğin İtalya'da filizlenmesinde ekonominin etkisini görmezden gelmek mümkün değildir.

Rönesans düşüncesine bireyle ilişkili olarak bakıldığında üzerinde durulan en önemli konunun insan sorunu olduğu görülür. Temel odak noktasını insan ve insanla ilgili konularda bulan bu düşünce modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu

incelemeyi amaçlamıştır. Dinden bağımsız kültür oluşturmak, insan ve dünyayı ilişkilendirmek amaçlarıyla kurulan hümanizm felsefesi (Gökberk, 2015: 167), birey temelli bir düşünce akımı olarak kendi kaderini kendisi belirleyen bireyin gelişimine ön ayak olmuş, modern insanın yaşam anlayışına yön vermiştir. Hümanizma akımıyla her birey kendisine ait bir alan olduğunu keşfetmiş, ruhunu ön plana çıkarmıştır. Her akımda olduğu gibi bu akımı da dillendiren ünlü düşünürler vardır.

Rönesans hümanizmi deyince akla gelen ilk isim Montaigne'dır. Montaigne'ın *Denemeler* (1580) adlı eseri birey düşüncesini ele alan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır (Kumar, 2013: 97). Bireyci ve hümanist bakış açısıyla insan hayatını inceleyen Montaigne, aslında kendini araştırdığını ifade etmiştir. Kendini bu denli araştırması tamamen modern kültürün temel temalarına işaret etmektedir. "Kendi ben"inde bütün insanlığı bulmak istemesi (Gökberk, 2015: 171) hümanizm akımının özeti olarak da görülebilir.

Bireyin gelişiminin temel taşlarından biri de Reform'dur. Rönesans ticari gelişmeler, zengin ve güçlü bireylerin oluşturduğu küçük gruplar ve kültürü irdeleyen sanatçı ve düşünürlerden oluşan bir hareketken; Reform kentli, orta ve aşağı sınıfların gittikçe olumsuzlaşan kiliseye karşı yaptığı bir harekettir (Fromm, 2016: 68). Reform dönemindeki insanların hayatlarının temel amacı ebedi kurtuluştur. Tek başına oldukları yaşam sürecinde kaderlerine teslim olmuşlardır. İçsel bir yalnızlık daha önce görülmemiş şekilde hayatlarını kuşatmıştır (Weber, 2012: 123). Bu ortamda bireyin durumuna uygun önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar, kilisenin bireyin Tanrı'yla kurduğu ilişkide aracı olmasına gerek olmadığını vurgulayan Kalvincilik ve Lutherciliktir. Bireyciliğin ve bağımsızlığın altını çizmeleri münasebetiyle her iki yaklaşımın da öğretilerini üzerinde durmak gerekmektedir.

Katolik kilisesinde bireyin Tanrı'yla ilişkisinin kilise aracılığıyla sağlanması hem bireyselliğini kısıtlamış hem de bir grubun parçası olmasını zorunlu kılmıştır. Katolikliğin tekelini yıkan Protestanlıkla birlikte birey, Tanrı karşısına tek başına çıkmaya başlamıştır (Fromm, 2016: 123-124). Geleneksel dünya görüşünden modern dünya görüşüne geçişte Protestanlık ahlâkı önemli yer teşkil etmiştir. Bu dönemde

dini doktrinler doğayı araştırma ve denetlemeyi yasaklamıştır. İnsanların dünyayı kendi iradelerine göre değiştirmekten Tanrı'yla karşılaşma korkusuyla çekinmeleri modernleşmeyle birlikte ortadan kalkmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 126). Dönemin iki önemli teoloğu Calvin ve Luther, Protestanlığın doğuşunda büyük yere sahiptir. Kilisenin meşruiyetine karşı koyarak günümüz bireyciliğinin doğuşuna katkı sağlamışlardır.

Calvin'in öğretisi (1509-1564) temelde, bireyin eylemlerinden sadece Tanrı karşısında sorumlu olduğunu savlar (Loo ve Reijen, 2014: 62). Kalvinizm, bireyi dünyaya bağlandığı bağlarından koparark ve giderek iç yalnızlığına gömerek Tanrı'nın isteklerini yerine getirmek suretiyle kendi kudretini çoğaltmaya yöneltmiştir. Psikolojik yorumlama açısından bu durum önemlidir. Birey giderek bireysel ve akılsal güdüleriyle daha fazla hareket ederek duygularına yabancılaşmıştır. Püriten toplum özelliği olarak görülen bu özellikler zaman zaman hâlâ görülebilmektedir (Weber, 2012: 128-130). Weber bu dönemi, "bu dünyadaki çilecilik", yeni kapitalist zihniyetin derin kaynağı olarak yorumlamıştır (Arendt, 2016: 361). Kapitalizmin çok çalışmak isteyen birey tipine ihtiyaç duyduğunu fakat ortaya çıkan riskleri hesaplayamadıklarını ileri sürmüştür. Genel anlamda bireyci olarak tanımlanan Weber'in görüşlerinin kaynaklarından biri Kalvinizmdir (Elliott ve Lemert, 2011: 73). Kapitalizmle Kalvinizmi bağdaştırması Weber'i bu konuda ön plana çıkarmıştır. Özellikle kapitalizmle toplumun ahlâki yapısını ekonomik yapıdan daha fazla ilişkilendirmesi önemlidir.

Öte yandan Calvin'in öğretisinin tüm Hıristiyanların nasıl giyinmeleri gerektiği, dans edip etmemeleri ya da şarkı söyleyip söylememeleri konusunda belli yasaklar koyup uymayanların yargılanmasını istediğinden öğretinin temelde bireyciliği reddettiği düşünülebilir (Üskül, 2003: 43). Fakat kilisenin aracı olarak ortadan kalkması, Tanrı ile doğrudan ilişki kurması, İncil'in bireysel ve bağımsız olarak olarak araştırılabilmesi bireyciliği vurguladığı, hatta teşvik ettiği görüşüne yaklaştırmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 62). Tanrı'nın önünde tüm insanların eşit olması, bireyin Tanrı ile doğrudan ve özgürce bağ kurabilmesi bireycilik açısından devrim sayılabilecek olaylardır.

Bireycilik açısından diğer önemli görüşe sahip olan Orta Çağ'ı kilise tekelinden kurtaran Protestanlık düşüncesinin öncülerinden Luther, Calvin'le pek çok açıdan uyuşmaktadır. Luther'in öğretisi bireye dinsel konularda bağımsızlık tanıyarak, kendi inanç ve kurtuluşunun özsel bir deneyim olduğuna, bu konuda tüm sorumluluğun herhangi bir kuruma ya da kişiye değil kişinin kendisine ait olduğuna işaret etmiştir. Calvin ve Luther'in öğretileri çağdaş toplumda siyasal ve tinsel özgürlüğün gelişimi açısından önemlidir (Fromm, 2016: 90). Luther'in öğretisinde din anlayışının değişmesiyle bütünsel toplum, bireysel devletle yer değiştirmiştir. Dinin, bir grup din adamının denetiminden çıkarak bireylerin vicdanında yaşanması yönünde düşünceler türemiştir. Dolayısıyla holist bir evrenden bireyci bir evrene doğru dönüşüm yaşanmıştır. Luther, bireye önem vermesinin yanında toplumu atomlar gibi birbirinden ayırmayarak, organik ve işlevsel bir bütün olarak görmektedir. Kiliseye bağlılığın yerine Hıristiyanlığa bağlılığı önermektedir (Üskül, 2003: 41). Toplumsal hayat üzerinde pek çok değişikliğe neden olan bu görüş insanı gelecekteki düzene ruhsal olarak da hazırlamıştır.

Luther, bireycilik düşüncesiyle ilgili önemli görüşlere sahiptir. Birey açısından bakılırsa Calvin'le ayrıldığı nokta Luther'in betimlediği insanın, kendisini ruhsal yetkilere bağlayan bütün bağlardan kurtararak özgürlüğüne kavuşmasıdır. Özgürlüğün getirdiği olumlu koşulların yanı sıra bireysel önemsizlik ve güçsüzlük duygusuyla savaşmaya başlamıştır. Luther'in dinsel öğretisi çaresizlik içindeki bireyi anlatmayı ve bu durumdan kurtarmak için çözüm üretmeyi içermektedir. Birey kendi önemsizliğini kabul ederek, kendisini olabildiğince aşağılayarak, bireysel iradeden vazgeçerek ancak Tanrı karşısında uygun birey olmuştur. Ruhbilimsel anlamda bu düşünce ancak bireysel önemsizlik olarak kabul edilirse Tanrı'nın bireyi sevmesi mümkün olur. Luther'e göre birey kilisenin baskısından kurtulurken büyük bir çaresizlik içine düşmüştür (Fromm, 2016: 96).

Luther'in bireysel özgürlük konusunda bireyin gelişimine olumsuz katkı yapan düşüncelere sahip olduğu düşünülse de, Tanrı'yla bireyi karşı karşıya bırakmasıyla bireyi topluluktan koparark tek başına bölünmez bir bütün olarak ele alması birey ve bireycilik düşüncesinin doğuşuna katkı sağladığı yönündedir. Feodalite

döneminde Tanrı'nın olarak görülen her şey, şimdiki dönemde insan üzerinde gerçekleşmektedir. İnsan, itaat edilmesi gereken kutsal bir varlık ve her şeyin vesilesi gibi görünmektedir.

Rönesans ve Reform'un modernleşme ve birey açısından önemi gelenekten kopuşun ilk adımlarının gerçekleştiği dönem değil, gelenekten kesin olarak kopulduğu dönem olmasıdır. Guenon, kopuşun başlama tarihinin 14. Yüzyıl'a kadar gittiğini düşünmüştür. Modern dünyanın gelenek karşıtlığından doğduğu ve insanların geleneksel toplum yapısından koparak bireyleştiği düşüncesinden dolayı gelenek mevzusu modernlik için önemlidir (2016: 117). Bugün karşımıza çıkan pek çok olgu o dönemde yeşermiştir. Rönesans'ın estetik ve heroik (kahraman) insan görüşü günümüzde de kullanılan kişisel gelişme ve kendini gerçekleştirme kavramlarının ilk halleridir. Reformla birlikte kişinin Tanrı'yla arasında en büyük aracı olan kilisenin aradan çekilerek doğrudan ilişki kurabilmesi Weber'e göre burjuvanın en belirgin karakteristiği olan "modern akılcı-ekonomik" davranışının altında yatan sebeptir (Loo ve Reijen, 2014: 168). Fromm günümüze kadar gelen bireyleşme sürecinin kaynağının Reform çağında olduğunu söyleyerek insanın toplumsal tarihinin, doğayla bütünleşik olarak yaşamayı bırakmasının, kendisinin doğadan ve insanlardan ayrı bir varlık olduğunu fark etmesinin, toplumsal dünyaya bağlandığı bağlarından kopmasının bu dönemde gerçekleştiğini ileri sürmüştür (2016: 43). Bireyin, bireyleşme süreci olmadan ortaya çıkması mümkün değildir. Dolayısıyla Fromm gibi pek çok düşünür modern bireyin ortaya çıkışını Reform dönemindeki önemli gelişmelere bağlamıştır. Tanrı'yla birey arasındaki bağların kopması, Tanrı karşısında toplumsal değil bireysel kurtuluş, günahlardan bireysel arınma, Tanrı karşısında birey olarak tek olma birey düşüncesinin temelleridir. Artık kişi varlığını Tanrı'da değil kendinde bulmakta; toplumda kendinden sorumlu, öznel ve özgür birey anlayışı ön plana çıkmaktadır.

1.6. Aydınlanma Dönemi'nde Birey

17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma ve eleştirelliğin damga vurduğu bir çağ olması nedeniyle dünya tarihi açısından önemli bir geçiş süreci olmuştur (Shayegan, 2017: 48). İlerlemeci bir düşünce olarak filizlenen Aydınlanma, insanları korkularından arındırarak efendi konumuna getirmeyi amaç edinmiştir (Adorno ve Horkheimer, 1995: 19). Aklın rehberliğinde geleneklerden ve kölelikten kurtarma, kaderini kendisi belirleme, özgürlükle mutluluğun eş zamanlı artışı, toplum, devlet, din, eğitim gibi kurumları aklın ilkelerine göre düzenleme Aydınlanma'nın başlıca özellikleri olarak sayılmaktadır (Gökberk, 2015: 291). Bu dönemde kültürel açıdan önemli birçok olay gerçekleşmiştir. Aydınlanma en önemli vurguyu bireye yapmış, bireycilikle ilgili düşünceleri olgunlaştırmıştır.

Aydınlanmayla birlikte birey geleneksel temellere dayalı, belli bir toplumsal bir düzene bağımlı rolünden sıyrılmıştır. Çalışkanlığı, zekası, cesareti, becerikliliği ve şansı derecesinde ekonomik kazançlar sağlayarak; başarıya ulaşmak ve kaybetmek kendi iradesine bağlanmıştır. Yani feodal düzende yaşamın genişleme sınırları doğmadan dizilmesine rağmen, kapitalist düzende özellikle orta sınıf bireyi kendi özellikleri ölçüsünde başarıya ulaşmaktadır. Birey, kendi ayakları üzerinde durmak zorunda kaldığında, bireyin neyi nasıl yaptığı, başarılı olup olmadığı tamamen kendisini ilgilendirmiştir. Kendine güvenmeyi, sorumlu karar almayı, kör inançlarından vazgeçmeyi öğrenmiştir. Doğanın bağlarından sıyrılarak doğayı kendi egemenliği altına almıştır. İnsanların eşit görüleceğini, kast ve din farklılıkları ortadan kaldıracağı, mistik öğelerden kurtulan bireye nesnel bakış açısı kazandıracağı düşünülmüştür. Tüm bu ilkeler, çağdaş anlamda bireyselleşme sürecin ilk adımları olarak okunabilir (Fromm, 2016: 122-123).

Aydınlanma'nın içinde yükselen Fransız Devrimi'yle birlikte toplumda temel amaç birey ve onun mutluluğu olmuştur. Toplum bireyin hizmetindedir; bireyin bir değer olarak hakları kısıtlanmamalıdır. Biyolojik varlığı ve aklıyla bölünmez bir bütün olan bireyin, insanlığa bir değer kattığı ve insanlığın ölçüsü olduğu düşüncesi hakim olmuştur (Üskül, 2003: 48). Fransız Devrimi'yle insanların hakları devlet karşısında yasalar aracılığıyla korunmuş, bireylerin ve devletin çıkarı eş tutulmaya

çalışılmıştır. Artık birey devlet karşısında da hem siyasal hem de sosyal olarak varlığını kabul ettirmiştir.

Bireyin topluma karşı öncelik kazanmasının Batı toplumunun hakim anlayışı olmasında, 17. ve 18. Yüzyıllarda bireyciliğin oluşmasında etkili dört ideoloji vardır. İlki, Descartes'ın "düşünüyorum, öyleyse varım" önermesiyle "biz" demekten vazgeçip "ben" demesidir. Sonrasında Aydınlanma dönemi düşünceleri üzerinde yükselen Locke düşüncelerini bireye yöneltmiştir. Romantik dönemde ise Rousseau ve Goethe, bireyci fikirleri ön plana çıkararak önemli bir yer edinmişlerdir. Rousseau'nun düşüncelerinin kökeninde bireyin kendi doğasında iyi olduğu fakat toplumun onu kötü yaptığı vardır. Goethe ise bireysel benliğin sorunları üzerine kafa yormuştur. Her iki yazar da kimsenin yapmadığı kadar eserlerinde kendi benliklerini ortaya koymuşlardır. O dönemde "birey" kelimesi henüz kullanılmadığından düşüncelerin genellikle "benlik" üzerine yoğunlaştığı ifade edilebilir (Watt, 2016: 297-298). Bunlara ek olarak Hobbes ve Kant'ın da görüşleri modern bireyi anlamak açısından önemli görüldüğünden bu başlık altında değinilmiştir.

Bahsedilen düşünürlere geçmeden önce dönemin kültürel iklimini anlamak için romantizm akımını incelemek yerinde olacaktır. Modernliğin erken döneminde ortaya çıkan kültürel çelişkilerin en seçkin kanıtı 18. Yüzyıl sonlarından 19. Yüzyıl ortalarına kadar süren Avrupa'da ortaya çıkan romantizm hareketidir. Modernlik geleceğe ve yeniye yönelimken, romantizm insanlıktan ve yaratıcılıktan uzak bir şimdiyi eleştirmek için geçmişe dayanan bir düşüncedir. Kimileri romantizmin çok keskin bir modernlik karşıtı hareket olduğunu, kimileri de modernliğin düşüncelerinin ve duyarlılıklarının yanında olduğunu düşünmüştür. Romantizmin modernliğin yanında yer almasının nedeni kendi çağını yeni bir nirengi noktası ve sınırsız olanaklar zamanı olarak görmesi, en karakteristik özelliğinin öznel olması, bireye ağırlık vermesi ve tüm bu durumların modern zihniyet tarafından aşina bir durum olmasıdır (Kumar, 2013: 108).

Romantizmin modernliğe karşı olduğuna dair bir görüş İngiliz ve Fransız düşünürlerin "evrensel uygarlık" önermesi, aklın evrenselliğinin yüceltilmesinin karşısına Alman şair ve sanatçılarının "yerel kültür"ü yani değişik kültürlerde

yeşeren kişisel sezgi, dini inanç gibi duyguları koymasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle Fransız Devrimi döneminde yükselişe geçen "eşitlik, özgürlük ve kardeşlik" düşüncesinin evrensel olanla parçalanamaz birlikteliğine Romantizmle karşı çıkılmıştır. Bahsedilen evrenselliğin çıkış noktası aristokrasinin ayrıcalıklarına yönelik bir tepkidir. Toplumsal yönden bakılacak olunursa eşitlik kavramı, bireysel bakılacak olursa insanlık onurunun kaynağı olarak özerklik yani *otonomi* kavramı ortaya çıkmaktadır. 1750-1850 yılları romantizmin dorukta olduğu dönemdir. Bu düşünürlerin temel öğretisi sanayileşmeye karşı çıkarak kırsal yaşam biçimini yüceltmektir. Fransız Devrimi'ni toplumun kendiliğinden gelişen evrimini bozduğunu iddia ederek eleştirmişlerdir (Silier, 2014: 87). Bu akım duygulara o kadar yönelmiştir ki dönemin önde gelen eserlerinde yazarların kişiliklerini yoğun şekilde yansıttığı, birey konusunda da bireyin özüne doğru gittikleri görülmüştür.

Romantizm akımı, modernleşmeye ve birey düşüncesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Aydınlanma'nın iyimserliğini, burjuvanın faydacılığını, modernleşmenin genel olarak insanları yabancılaştırıcı, baskıcı ve insanlıktan yoksunluğunu eleştirerek, burjuvazinin göklere çıkardığı bireysel özgürlük düşüncesinin ikiyüzlü bir düşünce olduğu, doğa ve modern uygarlığın karşı karşıya geldiği yönünde ağır eleştirilerde bulunmuştur. Modern toplum yapısının körüklemesiyle birlikte modern bireyin kendini beğenmiş, çıkarcı, kıskanç, nefret dolu ve bayağı olduğunu savunmuştur. Bu akımın düşünürleri kendi iç duygularına hakim olmayı başarmak yerine öz benliğinin farkında olmayan kişilerin gelecekte çoğalacağını ileri sürmüşlerdir (Loo ve Reijen, 2014: 170-171). Diğer yandan hayatın anlamını sorgulayan, ölümle yüzleşen, toplumsal rollerden kurtularak gerçekçi olmaya çalışan birey anlayışının var olduğunu da bu dönemde dile getirenler olmuştur (Silier, 2014: 94). Bireyi hem bu denli ön plana çıkarması hem de olumsuz bir bakışla ele almasını dönemin karşıtlık ortamının göstergeleri olarak okumak olanaklıdır.

Yeni bireyci yönelimlerin etkileri Bacon'un tümevarım yöntemini bireyler üzerinde ilk kez uygulamasıyla; Hobbes'un, siyasi ve felsefi düşüncelerini bireyin benmerkezci psikolojik yapısı üzerinde geliştirmesiyle; Locke'un ise aile ve kilise

gibi geleneksel yapılar karşısında bireyin haklarını koruması gerektiğine dair görüşleriyle ortaya çıkmıştır (Watt, 2007: 70). Simmel ise, 18. Yüzyıl'ın nicel bireyciliğine ait soyut bireyciliği yerine Romantizmin anlamlı, nitel ya da benzersiz bireyciliğini getirmiştir. Nicel bireycilik insanların eş değerliğinden yola çıkılarak devlet karşısında eşit vatandaşlar olduğu, nitel bireycilik sadece eşitlik değil eşsizliğin de devreye girdiği bir ortam oluşturmuştur. Her bireyin kendine özgü duygulara sahip, biricik olduğu ve başkalarıyla kıyaslanmasının doğru olmadığı düşünülür. Her iki bireycilik türü birbirine bağlıdır ve birbirini desteklemektedir (Simmel, 2015a: 217; Loo ve Reijen, 2014: 171-172). *Individualism* ile *individuality* kavramları arasındaki fark da buradaki bireycilik ayrımına denk düşmektedir. *Individuality, individual*'un içinde geliştiği kavramların arasından gelen uzun bir tarihe sahiptir. Kişinin biricikliğini vurgularken grubun ayrılmaz üyesi olduğunu da belirtir. *Individualism* ise 19. Yüzyıl'da türetilen bir düşüncenin doğurduğu bireysel durumların ve çıkarların öncelendiği kuramı anlatmaktadır (Williams, 2005: 197-198).

Tüm bu düşüncelere rağmen genel bir bakışla değerlendirildiğinde Aydınlanma'nın dayanışma merkezli bir düşünce olmasından dolayı toplumsalcı, Romantizmin daha kişisel yargılar içermesinden dolayı bireyci olduğunu söylemek her iki görüşü çok basite indirgemek olacaktır. Aydınlanma'nın toplumsal yönü eşitlik fikriyle, bireysel yönü özerklik kavramıyla; Romantizmin toplumsal yönü milliyetçilik övgüsüyle, bireysel yönüyse deha kültüyle ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle romantizmi sanat alanında daha fazla görmek mümkündür (Silier, 2014: 88). Zira romantizm akımıyla ön plana çıkan sanatın, kişinin kendisini keşfetmesine yarayan, kişiselliğini açığa çıkaran başlıca araçlardan biri olmasıyla birlikte insanlar biricikliğini daha fazla ortaya koymuştur.

Aydınlanma'nın akılcılık ve rasyonalizm öğretisinin zıddı olarak yükselen Romantizm akımından sonra o dönemin düşünsel iklimine katkı sağlayan düşünürleri de tek tek incelemek gerekir. Descartes, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant yeni çağdaki bireyciliği ele almışlardır (Üskül, 2003: 46). Bireyle ilgili çalışmaların hemen hepsi Descartes'ın meşhur felsefesine değinerek ilk adımı atmıştır. Descartes,

Rönesans'ın başından beri yeni kültüre yönelik düşünceleriyle bir senteze ulaşarak 17. Yüzyıl'a damgasını vurmuştur (Gökberk, 2015: 228). Descartes felsefesinin temel dayanağı gelenek ve göreneklere dayanan kesin kabullere kuşkuyla bakarak bilgileri çözümlerken teste tabi tutmayı uygun görmesidir. Deneyimin sunduğu verilere kuşkuyla bakmayı ve bilimsel düşüncenin ilkelerini akla dayandırmayı savlamış, ilk kez "ben" düşüncesini ortaya atarak kişinin kendini kozmos fikrinden kurtarması için yol göstermiştir (Üskül, 2003: 46).

Descartes felsefesinin temelinde şüphe vardır. Tanrı'dan ve matematikten şüphe ederek kesin bilgiye ulaşılacağını ileri sürmektedir. Şüphe etmekle aslında şüphe eden bir "ben"in varlığını da kabullenmiştir. Şüphe etmek demek düşünmek demektir. Düşünen insan düşünmenin var olduğunu kabul etmiştir; Descartes ünlü önermesine "düşünme"den kastı "bilinç"tir. Uzun bir şüphe yoluyla bilince, bilmeye varmaktadır (Gökberk, 2015: 233). Birey, doğaya hükmetmesiyle birlikte nesne konumundan düşünen özne konumuna geçmiştir. Modern bireyin oluşumunda öncü düşüncelerden olması kendi varlığını düşünce anlamında ortaya koyan bireyin varlığının ilk kez dillendirilmesinden gelmektedir.

17. Yüzyıl'ın Descartes kadar önemli düşünce aktörü Hobbes'tur. Hobbes'un felsefesinin temelinde birey yatmakta, toplumun varlık sebebi olarak bireyi görmektedir. En bilinen kuramı olan "toplum sözleşmesi"nin burjuvazi arasında yaygınlaşması için gerekli şartı, bireylerin geleneksel ve Tanrısal iradenin etkisiyle değil, özgür iradeleriyle bir araya gelmeleridir. Hobbes'un temel argümanı insanların doğası gereği yalnız olduğu, kendi çıkarlarının peşinde koşmasının başat amacı olduğu, temel amaçlarının güç ve araç elde etmek olduğudur. Bu durumdaki insan kuvvetli ve kendini koruyan bir yasayı hak etmiştir. Mücadelenin toplumsal çöküşe götürmemesi için toplumsal sözleşme fikrine gidildiğini, insanların ancak böylelikle doğal haklarını güvence altına alabileceğini ileri sürmüştür. Geleneksel toplumla çok önemli bir farklılık arz eden bu düşünce, Tanrı'nın atadığı iktidar sahibi karşısında söz hakkı olmayan bireyin kendi atadığı kişiler karşısında sözleşmeyi iptal etme hakkını almasını ele almıştır (Loo ve Reijen, 2014: 169). Ona göre insanların birey

sıfatıyla yaptığı sözleşme monarka teslim edilirse bireyin gelişimi önüne engel konulacaktır (Üskül, 2003: 49).

Dumont'a göre Hobbes, ne bireyci ne de holisttir. Hareket noktası tekil insan olduğundan siyaset öncesi olumsuz anlamlar (zavallı, pis, yalnız vb.) yüklediği insan aklını keşfederek varlığını sürdürmek için siyasi duruma geçtiğinde bu özelliklerden kurtulmuştur. Güvenliğini, rahatını ve yetilerini geliştirirken boyun eğmeyi öğrenerek, toplum hâline geçerken kendi kendine yeten bir birey olamadığını, bu durumda bireyci bir bakışı başarısız kılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmüştür. İnsan için iyi hayattan kasıt, bireyin kişisel hayatından ziyade devlete sıkıca bağımlı insanın hayatıdır (2011: 160).

Locke'un birey anlayışına bakılırsa görüşlerinin Aydınlanma felsefesinin merkezinde olduğu, birey-toplum ayrımına yeni bir bakış getirdiği görülmüştür. Düşüncelerinin temel çıkış noktası Tanrı'nın insana eylemlerini yönetmek üzere eyleme ve irade özgürlüğü vermiş olmasıdır. Mülkiyet hakkıyla ilgili düşünceleri ise toprağın tüm insanlara ait olduğu ve her insanın kendi kişiliği üzerinde özel bir hakkı olduğudur. Öyle ki bedensel emeği kişinin öz mülkü olarak görmüştür. Yasanın rolünü değiştiren cemaatten bireysel mülkiyete geçişin oluşum sürecini Locke, kişinin kendi öz emek ve imarının yalnızca kendisi olduğunu, üzerinde hiç kimsenin bir hakka sahip olmadığını ileri sürerek açıklamıştır (Touraine, 2016: 73). Locke'a göre birey kendi kendinde bilinme ve kişisel farkındalık duygusuyla var olmuştur (Taylor, 2012: 87).

Locke'un özel mülkiyet kavramı özgürlükten, bireyin kendi kendine yetebilmesinden ve eşit mülkiyetten kaynaklanmıştır (Dumont, 2011: 158). Bu bakış açısıyla Dumont, Locke'u holizmden bireyciliğe geçişin kökeninde konumlandırmıştır (Touraine, 2016: 73). Bu düşüncesinin sağlayıcıları Locke'un insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduğunu, bireyin varlık amacını kendisinde araması gerektiğini savlamasıdır.

Aydınlanma'nın önce gelen düşünürlerinden biri de Rousseau'dur. Dönemini tanımlayan kavramsallaştırmaları dillendirmesi ve modern duyarlılığı somut olarak

ele alan ilk düşünür olması Rousseau'nun görüşlerini önemli kılmaktadır (Kumar, 2013: 115). Rousseau *İtiraflar* (1782)*, Yalnız Gezegenin Düşleri* (1782) ve *Dialogues*'larda (1782) topluma karşı direnen bireyin ilk örneğini vermiştir (Touraine, 2016: 41). Rousseau denince akla gelen ilk şey romantizm akımıdır. Bu akıma hem öncülük etmiş, hem gelişimini sağlamış, hem de romantizm üzerinden modern bireye yönelik ilk eleştirilerde bulunmuştur.

Modern dünyanın şekillendiği 18. Yüzyıl'da Rousseau *İtiraflar* kitabının daha başında kendinin eşsiz bir birey olduğunu, kimselere benzemediğini vurgulamıştır. Bu dönemin özelliği Fransız Devrimi'nin arifesi olması, Bağımsızlık Savaşı'nın sonrası olması, modernlerin yeni dünyalarının farkına vardıkları bir zaman olmasıdır. İşte tam da bu zamanda Rousseau kitabıyla yeni ve özgür birey hakkında söylemlerde bulunmuş, Fransız Devrimi ve diğer devrimlere esas teşkil edecek bir model çizmiştir. Sıra dışı bir insan olması, modern bir sürgün olarak yaşaması, zevkine düşkün olması, modern sosyal ve politik yaşam teorisyeni olarak ilk birey filozoflarından daha farklı bir bakışa sahip olmasına neden olmuştur. Amacı dünya üzerinde toplumsalın önceliğini tanımak, kolektif yaşamı toplumun gerçeği olarak görmektir (Elliott ve Lemert, 2011: 69). Görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında ise insanın doğal yaşamından uzaklaştıkça özgürlüğünün daha fazla kısıtlandığını, bireyin toplumun baskısından kurtuldukça özgürleşebileceğini düşündüğü anlaşılabilir.

Rousseau'nun diğer önemli kitabı da 1762'de yazdığı *Toplum Sözleşmesi*'dir. Toplumsal sözleşme, kaynağını insanların iradesinde bulan, insanın toplumdan önce geldiğini kabul eden bir kuramdır. Dolayısıyla bireyci anlayışa meyleden bir düşünce yapılanmasına sahip olduğu söylenebilir. Mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte birtakım dengesizliklerin oluştuğunu, sınıflar arası farkların belirdiğini ve bu süreçle birlikte insanın artık doğal yaşama dönemeyeceğini savlamıştır (Üskül, 2003: 55-56). Rousseau'ya göre ideal toplum modeli insanların kendilerini korumak amaçlı güç birliği kurmalarıyla oluşabilir. Toplum üyelerinin bir olduğu bu durumda üyelerin her biri korunmak şartıyla öyle bir toplum biçimi bulmalıdır ki insan hem diğerleriyle birleşmeli hem de kendi egemenliğinde kalmalıdır. Böylelikle kendini

topluma bağlayan kişi, elindekini korumak için güç kazanmış olacaktır (Rousseau, 2017: 13-14). Rousseau bireyle topluluk arasındaki iletişimi sağlayan toplumsal bağın hem gereklilik hem de özgürlük olduğunu öne sürmüştür. Rousseau'nun bu görüşü Kant'a yakındır. Stoacı ve Epikuros'çu yaklaşımı reddederek, akılla iradeyi birleştirerek, doğal düzene boyun eğen bir özgürlüğü savunmuştur (Touraine, 2016: 42).

Rousseau'nun modern birey kavramına yönelttiği sert eleştiriler düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. İnsanların başlangıçta yalıtık ve içgüdüsel olarak yaşadığını, toplumun ortaya çıkışıyla masumiyetini yitirdiğini, içgüdüleriyle yaşayan bireyin toplumsal kurallara uyarak yaşamak zorunda bırakıldığını, rekabetin uygarlaşmayla eş zamanlı arttığını ileri sürmüştür. Yani iddia edilenin tam tersi bir durumla toplumu betimleyerek bu açıdan Hobbes'tan tamamen ayrılmıştır. Çünkü Hobbes, toplum ve devleti rekabetin yol açtığı olgular olarak değerlendirmiştir. Fakat her ikisinin de çözümü aynıdır: "doğaya dönmek" (Loo ve Reijen, 2014: 171). Modernliğin doğaya hakim olma düşüncesinden çıktığı göz önünde bulundurulduğunda her iki düşünürün de modernliğin erken birer eleştiricisi olduğu söylenebilir.

Rousseau insanı, özgür, eşit, merhametli, yetileri tam olarak gelişmemiş, cahil olduğundan dolayı erdemli ya da kötü denilmeyecek özelliklerle tanımlamıştır (Dumont, 2011: 160). "İnsan bir yırtıcı hayvandır" önermesine karşı çıkarak insanın kötü olmadığını savlamış; kişinin kendisini hakir görmesini bir hastalık belirtisi olarak görmüştür. Egemenliği ifade eden iradenin yokluğunun işareti olan bu durum kendini beğenmiş bir kişinin kızmış hâlinin de belirtisi olabilmektedir (Nietzsche, 2002: 70). Rousseau'ya yönelik eleştirilerden biri de bu görüş üzerine temellenmiştir. Genel irade kavramı içinde bireyi gözden kaçırdığı düşünülmüştür. Her bireyin ayrı, kutsal ve eşsiz bir varlık olduğu düşüncesi mümkün görülmemektedir. Rousseau, özgürlüğü vazgeçilmez bir değer olarak, özgürlükten caymayı ise insanlıktan caymak olarak sunmuştur. Rousseau'nun kuramındaki çelişki kısaca özgürlük için her şeye katlanan insanın genel iradeye teslim olmasıdır (Üskül, 2003: 57). Modern birey ve yaşadığı içsel çatışma, kendini toplum içinde evinde hissedememesi, ne toplumdan kopabilmesi ne de toplumla bütünleşebilmesi, duygusal anlamda sürekli değişen ruh

hâli, radikal öznelciliği Rousseau'nun modern bireyle ilgili yaşadığı içsel çatışmalardır (Arendt, 2016: 79).

18. Yüzyıl'ın bireyci ve liberal görüşlerini benimseyen bir diğer kişi de Kant'tır. Kant insanı diğer varlıklardan ayrı tutan bir yaklaşım benimseyerek otonomi kavramı hakkındaki görüşleriyle bireyciliğe yaklaşmıştır (Üskül, 2003: 59-60). Kant'ın bireye bakışı insanların kutsallığın içinde olduğudur. İnsan kendi kalbine döndükçe, dış ilişkilerden kendi iç mutlaklığına sarıldıkça, iyilik ve mutluluk kendi içinden türeyecek ve etrafını saracaktır. İnsan ancak kendisi oldukça büyük ve birikmiş bir güce sahip olacaktır (Simmel, 2015a: 214). Kant'a göre her insan sınırsız ve yüce bir akla sahiptir; aklını kullanamazsa başkalarının yönlendirmesine ihtiyaç duyacaktır. İnsanın ön plana çıkmasının tek koşulu aklını kullanmasıdır. Kant'ın görüşleriyle koşutluk içinde olan Aydınlanma'nın temel söylevi de "aklını kullanma cesareti göster"dir.

Kant'a göre insan kendinde bir amaçtır. Dünyanın araçsallaşması, uçsuz bucaksız bir değer kaybı, insanın kendini her şeyin efendisi olarak gördüğü amaçla aracın anlamını karıştırdığı, büyüyen bir anlamsızlık sürecine doğru ilerletmektedir (Arendt, 2016: 232). Kant, bireyin aklını kullanabilmesi ve kendini geliştirebilmesi için özgürlük, özerklik ve ahlâk konusunda kendi iradesiyle davranması gerektiğini düşünmüştür (Kant, 1999: 3-5). Her bireyin doğru olanı seçebilecek yetiye sahip olduğunu ileri sürmüş; "akılcı birey"iyle modern bireyin ortaya çıkmasında önemli bir adım atmıştır.

Tüm bu görüşler ışığında anlatılanlar toparlanırsa 17. Yüzyıl'ın insanın kendine inanmaya başladığı, aristokratik, düzenleyici, hislerinden sıyrılmış, doğal olana hayranlığını yitirmiş, egemenlik için daha yorucu bir hayata karıştığı bir çağ olduğu söylenebilir. İnsanın acı çekmesi, keşfedilmesi ve düzenlenmesi ön plana çıkarılarak, her fırsatta insana daha fazla hayranlık duyulan bir ortam oluşturulmuştur. Zaman zaman bireyin izlerini silmeye, bireyleri benzeştirmeye yönelik yaklaşımlar görülse de kendine yeten güçlü ya da çabalayan bir profil çizen bireyin oluşumuna zemin hazırlanmıştır. 18. Yüzyıl ise topluluğu seven, kadının egemenliği altına girmiş, yüzeysel, hülyalara dalmış, aşırı otoriteleri hiçe sayan bir

çağdır. 19. Yüzyıl'a gelindiğinde daha içgüdüsel, gerçekçi, realite karşısında itaatkar, aşırı hırslı bir havanın hakim olduğu görülmüştür. Bilimin bağımsız olması ideallerin egemenlikten bağımsız olmasıyla ispatlanmıştır (Nietzsche, 2002: 67-69).

Görüldüğü üzere ilerlemeci bir yaklaşımla filizlenen Aydınlanma getirdiği olumlu gelişmelerin yanı sıra pek çok soruna da yol açmıştır. İnsanların hayatında her yönüyle büyük değişimlere neden olan Aydınlanma'da daha önce dile getirilmesi bile düşünülemeyecek şeyler tartışılmıştır. Çalışma açısından en önemli yönü bireye fazlaca vurgu yapılan bir çağ olmasıdır. Bireyin içinde yaşadığı koşullar değiştikçe zihni de, bu değişime bağlı olarak diğer insanlarla ilişkileri de değişmiş, bu durumlar dönemin önde gelen düşünürleri tarafından yüksek sesle konuşulmuştur. Bu düşünceleri kavrayabilmek için tarihsel gelişmelere en büyük etkide bulunan üretim ilişkileri, birey kavramı çerçevesinde bundan sonraki kısımda irdelenecektir.

1.7. Üretim İlişkileri Dönüşümü Bağlamında Birey

Birey düşüncesinin gelişimine ve kavramsallaştırılmasına bakıldığında modernlikle birlikte ortaya çıkması, insanların belli bir gelişmişlik düzeyine erişene kadar tek amacının hayatta kalmak olmasından kaynaklanmaktadır. Mücadele etmeden yaşamını sürdürmesi ve karnını doyurması mümkün olmayan insan, ancak teknolojik ilerlemeye kavuştuğunda doğaya karşı mücadeleden vazgeçmiş birey olarak etkin olmayı önemsemiştir. Her üretim biçiminin ilişki boyutu farklı olduğundan toplumsal örgütlenmesi de farklıdır. Üretim ilişkilerinin gelişimini anlamak, bireyin oluşumunu etkileyen olguların en önemlilerinden birinin toplumsal örgütlenme olması ve üretim faaliyetlerinde kullanılan araçların mülkiyet ve işbölümü gibi kavramların doğuşuna neden olması, kısacası toplumsal koşulların anlaşılması bakımından önemlidir.

Avcılık ve toplayıcılık yapan ilkel toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum tipleri üretim biçimini etkileyen baş aktörlerdir. İlkel toplumun en önemli özelliği üretim ilişkilerinin, toprak da dahil olmak üzere, ortak mülkiyete dayanmasıdır. İnsanların birlikte yaşaması, birlikte çalışmasını zorunlu kılmıştır. Üretken güçlerin

artışıyla bir üretim tarzından diğerine geçiş gerçekleşmiştir. Üretken güçlerden kasıt hangi miktarda olursa olsun üretime katkıda bulunan tüm güçlerdir. Üretim aletleri geliştikçe her aile kendi içinde güç kazanarak mülkiyeti özelleştirmiştir. Tarım belli bir aşamaya geldiğinde ilkel topluluk yapısı tarımsal üretime engel olmaya başlamıştır. Toprak ortak mülkiyeti böylelikle üretim araçları özel mülkiyetine yerini bırakmıştır. Tarih içindeki tüm çatışmalara bakıldığına hepsinin ana kaynağının üretim gücü ve ilişkisi arasındaki doğabilecek herhangi bir çatışmadan kaynaklandığı görülür (Güngen, 2016). İlk uygarlaşma eylemlerinin alet kullanımı, yaşam alanı inşa edilmesi olarak gösterilmesi bu durumun kanıtıdır. İnsanın kendi vücudunu geliştirmesi bu aletler sayesinde olmuştur. Sonradan icat edilen makineler insanların daha önce kas gücüyle yaptıklarının yerini almış ve güçlerini genişletmiştir (Freud, 2015: 31-32). Görüldüğü üzere üretimin kaynağı makineler insanlığın gelişiminde önemli bir belirleyici olmuş, sosyal değişim üretim koşullarıyla anlamlandırılmıştır.

Aynı düşünceleri Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859) kitabının önsözünde ekonomi politik konusundaki incelemelerinden vardığı sonucu şöyle özetlemiştir: *"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında zorunlu kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayatın sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler onların engelleri hâline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde daima iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile –ki bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir- hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın*

bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir [...]" (1979: 25-26).

Marx iletişim anlayışında da toplumsal ilişkilerin temel belirleyicisinin maddi üretimler olduğunu belirtmiştir. Kavramların ve düşüncelerin üreticisi olan insanlar toplumsal ilişkileriyle ilgili ilkeler ve düşünceler oluşturmaktadır. Dolayısıyla endüstri ve tarım devriminin taşıma ve iletişim araçlarında da devrimi getirmesi kaçınılmazdır (Erdoğan, 2007: 222). Ekonomik koşullara bağlı bir olgu da yaşam biçimlerinin belirlenmesidir. Yemek, içmek, uyumak, korunmak, barınmak gibi temel ihtiyaçları olan insan, bu ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak ve üretmek zorundadır. Bu durumda ekonomik ihtiyaçlarla belirlenen yaşam biçimi kişilik yapısını oluşturmaktadır (Fromm, 2016: 34-35). Üretim artışının etkilediği bir diğer durum da insan bilincidir. Üretilmiş ve toplumsal bir yapıya sahip olan bilincin önü Marx'a göre işbölümünün gelişimiyle açılmıştır. Hatta zihinsel üretim yapanların toplum üzerinde maddiyattan uzak bir özerkliği bulunmaktadır (Erdoğan, 2007: 210). Üretim ilişkilerinin bireyin yaşamının hemen her alanında etkinlik sahası bulunmaktadır. Tarihin her aşamasında ortaya çıkan bu durum her dönemde farklı boyut kazanmıştır.

Az emekle çok verim elde etmeye çalışmak insanların temel amaçlarından biridir. Köleci toplumun feodal topluma geçiş boğaz tokluğuna çalışan kölelerin yeni ve pahalı gelişen üretim araçlarına karşı hiçbir ilgi duymamalarıyla ilgilidir. Araçları kullanmayan ya da bozan köleler üretim ilişkilerini geliştirmek yerine kösteklemeye başlamıştır. Bu durumda toprak sahipleri kölelere pay vermek durumunda kalmış, toprak köleleri ve beyleri arasında böylelikle yeni üretim güçlerine uygun bir ilişki gelişmiştir (Güngen, 2016). Üretim gücü ve ilişkisi arasındaki dengenin bozuluşu tarihteki pek çok çatışmanın kaynağı olagelmiştir.

Orta Çağ toplumunun ekonomik durumu kent ortamında gözlemlendiğinde ticaret çok sayıda küçük iş adamıyla yürütüldüğü görülür. 15. Yüzyıl'ın sonuna kadar kişisel, özel ve dolaysız olan alışveriş henüz maddi konumun başat öneme sahip olmadığının göstergeleridir. 14. Yüzyıl'da loncalar arasındaki farklılaşmanın çoğalmasıyla ekonomik dengede bozulma gerçekleşmiştir. Orta Çağ'da var olan

rekabet, işbirliği ilkesine dayanmakta ve yasalarla düzenlenmekteyken kapitalizmin yükselişe geçmesi birey için yeni bir dönemin habercisidir (Fromm, 2016: 70-79). Toplumsal koşulların değişimi bireyin, bireyliğinin farkına varması sonucuna götürürken o dönemin en önemli özelliği şüphesiz pek çok önemli gelişmenin – coğrafi keşifler, teknolojik ilerlemeler gibi- insanın toplumu şekillendirdiği sürece girilmesine yol açmasıdır. İnsanın doğaya hükmetmesi yeni koşullar doğurmuş dolayısıyla toplumun insanı şekillendirmesi durumu sona ermiştir. Üretim yükünün büyük çoğunluğunu makinelere atarak bireyliğinin farkına varan insan için düşünme eylemi hayatın çok daha fazla alanını kapsamaya başlamıştır.

Sanayileşmeyle birlikte yükselen değer olan kapitalizmle birlikte ekonomik alanda dikkate değer bir büyüme ortaya çıkmış, homojenliği azalmış bir toplum yapısıyla bireyin özgürlük alanı çoğalmıştır. Bu toplumsal yapının temel özelliği toplumun aile, kilise, lonca, kasaba gibi kolektif yapılar yerine bireyi üzerinde yükselmesidir. Tek ve öncelikli sorumlu olarak birey, ekonomik, siyasal, dini rollerini de yalnız başına belirlediğini düşünmüştür (Watt, 2007: 69). Çünkü kapitalist üretim soya bağlı gelişen törelerin yerine sözleşme koymuştur. Bu sözleşme için ise kişilerin eylemlerinde ve mülkiyet sahibi olmalarında özgürlük ve eşitlik içinde olmaları gerekliliği kapitalist üretimin vazgeçilmezi olarak görülmektedir (Engels, 1979: 76). Marx ve Engels bu düşünceyi eleştirerek, Sanayi Devrimi'nin insanın geleceğini kendisi şekillendirebileceği inancının bir ütopyadan farklı bir şey olmadığını ileri sürmüşlerdir (Oskay, 2010: 4). Aynı şekilde Fromm da insanın hizmetinde olan sermayenin kapitalizmle birlikte tersi bir yönde değişerek insanların sermayenin hizmetine girdiğini böylelikle insanın yazgısının farklılaştığını belirtmiştir. Orta Çağ'da ekonomik etkinlikler insanın kendi mutluluğu için bir hedefken, kapitalizmle birlikte maddi kazanç ve başarı zorunluluk hâline gelmiştir. Ekonominin bu düzeninin bireyci bir niteliğe sahip olduğu hiç tartışmasız kabul edilebilir. Modern toplumda insanın bütün etkinliklerin temel ereği olması, bireyin tüm edimlerini kendisi için yapması, bencilliğin insanın davranışlarında temel öğelerden biri olmasına yol açmıştır (2016: 124). Endüstri insanı için üretimin maddi bir karşılığı olmalıdır. Her şeyin bir karşılığının olması endüstri insanına duygusuzlaşma olarak yansımıştır (Turani, 2003: 56).

Endüstri toplumunda birey, özgürleşmesinin bedeli olarak aile ve topluluk bağını yitirmesiyle devlet ve piyasa karşısında yabancılaşmış, bireylerden oluşan bu topluluğa müdahale etmek daha kolay olmuştur. Modernlik öncesi dönemde güçlü aile yapısı, zayıf devlet ve birey oluşumu birbirini beslerken, modern dönemde zayıf aile yapılanması güçlü devlet ve birey döngüsüyle bütünleşmektedir. Sanayi Devrimi öncesi insanlar ailesiyle ve komşularıyla çalışmaktadır. Aile eğitim, sağlık ve sosyal alandaki hizmetlerden sorumludur. Bununla da kalmayıp inşaat şirketi, sendika, sigorta, radyo, televizyon, gazete, banka, polis gibi kurumsal görevleri de gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı anlatılacak olunursa aile, hasta ve yaşlı bakımının sorumlusu olmuş, yetimlere bakmış, kulübe yapmış, iş kurulurken finans sağlamış, müstakbel eşini bulmuş, dışarıyla yaşanan herhangi bir çatışmada destek olmuştur. Eski usûl bir Orta Çağ toplumunda yerel hükümdarın şatosunu yapmakta yardım eden halk, karşılığında dışardan gelecek olan saldırılara karşı korunacağını düşünmüştür. Pek çok alışveriş para ödemeden yapılırken ancak hizmetlerin yüzde onundan azı para karşılığı gerçekleşmiştir. 18. Yüzyıl'ın ortasında aile ve topluluğunu kaybetmiş birisinin ölüden farksız olarak görülmesinin nedeni budur. Sanayi Devrimi'yle devlet ve piyasa her türlü ihtiyacın karşılayıcısı konumuna gelmiştir (Harari, 2015: 350-354). Bu aşamadan sonra aile üyelerinin bir arada kalmaları mecburiyetten değil istektendir. Aileden kopan insan kendini özgür hissetmektedir. Bu özgürlük yaradılışının bir sonucudur. Aile fertlerinin dikkat ettiği iki önemli nokta kendi varlığını sürdürmeye çalışması ve kendine özen göstermesidir. Kendi üzerinde tek söz sahibi insan, kendisinin efendisi olmuştur. Rousseau ailenin bu özellikleriyle politik toplumların ilk örneği olduğunu söylemiştir. Toplumun başı olarak babayı, halk olarak da çocukları göstermiştir. Eşit ve özgür doğan çocuklar özgürlüklerinden çıkarları için vazgeçmiştir. Aile ve devlet arsındaki tek farkı ise şöyle anlatmıştır. Baba sevgiyle, devlet başkanı ise hükmederek yaptığı işten zevk almaktadır (Rousseau, 2017: 4-5). Engels ise yeni aile tipini açıklarken değişen yapısının bazı yönlerine dikkat çekmiştir. Tek-eşli bireysel aileyle birlikte ataerkil ailenin yapısı çok değişmiş, kamusal niteliğini yitiren ev yönetimi özel hizmet şekline bürünmüştür. Toplumsal üretimin yolunu kadına açan sanayileşme aynı zamanda kadını ailenin özel hizmetine alarak toplumsal üretimin

dışında bırakmıştır. Bu durumda aile içinde bir sınıflandırma yaparak erkeğe burjuva, kadına proletarya denilebileceğini ifade etmiştir (1979: 70-71).

Üretim ilişkilerinin modernliğin ve modern bireyin oluşumundaki tesiri insanın düşünüşü üzerindeki yadsınamaz etkisinden kaynaklanmaktadır. Pek tabi tarihsel sürecin tamamı düşünüldüğünde insanların düşünmeyi bir anda keşfetmediği açıktır. Modernleşme ve bireyle ilgili olarak yapılan kavramsallaştırmalar göstermektedir ki üretim biçimlerinin gelişmesiyle insanlar iş yükünün büyük kısmından kurtularak felsefe, sanat gibi avcı-toplayıcı ve tarımcı toplum insanının vakit ayıramadığı alanlara yönelmişlerdir. İlkel dönemin yalnızca gününü kurtarma amaçlı karın doyurma isteği, tarım toplumunun yavaş yavaş gelişen araçlarıyla birlikte, sömürgeci yapıyla tanışmasına sebebiyet vermiştir. Üretim fazlalaştıkça boşta kalan insanlar toplumu yönetmeye, eğitmeye başlamışlardır. Bu durum yeni toplumsal örgütlenmeleri ve ilişkileri de beraberinde getirmiştir. Varlığının bilicine varışında en büyük kırılma noktasını sanayileşme döneminin yaşayan bireyin günümüzdeki durumunu anlamak için sanayileşmenin bireyine ve bu konuda en kapsayıcı düşünceleri ilk dillendirme özelliğine sahip Marx'a bundan sonraki başlıklarda değinilecektir.

1.7.1. Sanayileşme ve Burjuva Bireyi

Batı'da yaşanan en önemli sosyal olay olan burjuva sınıfının ortaya çıktığı koşullar önceki kısımda birey kavramı çerçevesinde anlatılmıştır. Bu kısmın temel tartışması sanayileşme-burjuva bireyi ilişkisidir. Daha öncede bahsedildiği gibi feodalizmin çöküşü, mutlak devletlerin oluşmaya başlaması, ücretli emeğin gelişmesi gibi durumlar Batı tarihinde bireyin gruptan ayrıldığı koşulları sağlamıştır. Maddi, kültürel ve politik olan bu koşullar üretim araçlarının mülkiyeti gibi bireysel haklar tanıyarak kişisel olmayan pazar ilişkileriyle toplumu küçük parçalara ayırmaya başlamıştır (O'Connor, 1995: 24). Bu toplumların en göze çarpan özelliği ekonomi temelinde toplumu tabakalandırmasıdır. Yükselen burjuva sınıfının ticarete yaptığı yatırımla sanayileşme gerçekleşerek, burjuva bireyinin üzerinde yükseldiği zemin

oluşmuştur. Bu dönemin çalışma açısından en önemli yönü bireyin yaşamının kontrolü konusunda özgürleşmesidir. Yeni bir dünya düzeni kurmaya çabalayan bireyi bu dönemde en fazla etkileyen oluşum kapitalizmdir.

Yükselen burjuva toplumunun bir ürünü olan kapitalizmin bir sistem olarak var olması yani dönem olarak adlandırılması sadece sınırlı alanlarda 16. Yüzyıl'a dayanırken, endüstriyel kapitalizm 18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl başında gerçekleşmiştir (Williams, 2005: 62-63). Ekonomik alanda büyük bir büyümeye yol açan kapitalizmle, homojenliği azalmış bir toplum yapısı bireyin özgürlük alanının genişlemesi birebir ilişkilidir. Yeni toplum yapısı birey üzerinde yükselmektedir. Tek ve öncelikli sorumlu olarak bireyin, ekonomik, siyasal ve dini rollerini de yalnız başına belirlemesi (Watt, 2007: 69) olumlu gelişmeler gibi görünse de kapitalizmin bireye getirdiği özgürlüğün kısa zamanda ezici büyük güçlerin elinde bir araç konumuna dönüşmesi söz konusu olmuştur. Güven duygusunu yitirmiş bireyin, güvensizliğini dışa vurmasına engel olacak etkenlerin başında mülkiyet gelmiştir. Bedeni, giysileri, evi, saygınlığı ve gücü benliğini oluşturmuştur. Başkalarının saygınlığını kazanmak benliğe güven duygusu katması bakımından ve mülkiyete destek olması bakımından önemlidir. Mülkiyeti olmayan birey, benliğinin önemli bir parçasından yoksun kalmıştır (Fromm, 2016: 134). Burjuva toplumunda kendini gerçekleştirmek isteyen birey için mülkiyet o kadar önemlidir ki kamusal hayata katılmasının da ön koşulu gibidir. Burjuva sınıfı gelecekteki toplum yapısını da etkileyen en önemli oluşum olarak görülebilir. Öyle ki hem sanayileşmenin etkisinde gelişmiş hem de sanayileşmeye katkı sağlayarak yeni bir yaşam tarzı oluşturmuşlardır.

Burjuva çağının temel özelliği dünyayı paranın yönetmesidir. Hem soylu hem de işçi için geçerli olan bu argüman doğuştan gelenin hiçbir şey katmadığını, değer katanın sadece para olduğu görüşünü teyit etmektedir (Stirner, 2013: 145). Diğer önemli ölçütü de, insan emeğinin metalaştırılmasıdır. Bu toplumsal etkiler bireyi, bazı sıkıntıların içine düşürmüştür. Kapitalizm öncesinde her birey bir grubun parçası olması dolayısıyla değerli; çalışma bireyin hayatında hem zevkli hem manevi hem de sanatkâr bir olguyken; kapitalist dünyada ticaret başlı başına bir amaç olmuş

ve bireyde bazı huzursuzluklara sebebiyet vermiştir (Özel, 1998: 23-28). Modern toplum, ondan beklenen barışçı, üretici, eşitlikçi beklentileri vermemiştir. Bireyin yaşadığı duygular bir şeylerin ters gitmesi ya da eksik olması, yiğitliğin, kahramanlığın kaybolması, bazı şahısların üstünlük zannettikleri duygularının aslında korkuya dönüşmesi gibi insanların hissettiği ama dillendiremediği duygulardır. Adam Smith ve Adam Ferguson gibi yeni toplum yapısından umutlu düşünürler bile aşırı iş bölümünün zayıflatıcı olacağından eski zamanın cesaretli ve savaşçı yurttaşlarının yerine erdemsiz bireyler getireceğinden endişe duymuştur. "Son insanlar"ın aradığı "acınası rahatlık"larına dikkat çeken Nietzsche modernizmin getirdiği ona göre sözde refahı ve eşitliği eleştirerek bu dönemin olumlayıcı yaklaşımlarının karşısında olmuştur (Taylor, 2006: 174).

Akılcı temel üzerine yükselen bu çağda, burjuvazinin birey odaklı yeni düşüncelerinin zamanla bireyciliğe evrildiği söylenebilir. Bireyseli, kolektifle tanımlamayan, insanlara eşit değer atfeden, kişileri doğuştan değil de yaşamda başardıklarıyla tanımlayan, öz bilince sahip olduğunu düşündüğü bireyleri kaderinin efendisi konumuna yerleştiren bir düşüncenin temelleri atılmak istenmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 169). Burjuva liberalizminin korumaya aldığı "bireysel özgürlük" bireyin tam özgürlükle kendi kaderini tayin edebilmesi değil, sadece eylemlerinin başka kişilerden bağımsız olması; başka insanlara karşı sorumlu olmayan kişinin, kişisel olarak da özgür olmasına dayanmaktadır (Stirner, 2013: 136). Bu şekilde kimliğini de oluşturan burjuva bireyi için özgürlük çok önemlidir. Burjuva ideolojisi tek alanda gelişen bir şey değil kültürel, ekonomik ve siyasal alanlara yayılan yeni bir dünyadır.

Burjuva ideolojisi değer sisteminde eğer birisi gezintiler, balolar, partiler ya da dernek üyeliği gibi etkinliklere katılacak güce sahip değilse grubun dışında kalmaması mümkün değildir. Dolayısıyla uygun bir burjuva geliri olmadan eğitimi tek başına yeterli olmamaktadır (Kaschuba, 2015: 393). Burjuva ideolojisi aynı zamanda ahlâki yoksunluk, tembellik, israf, yoksulluk gibi durumları lanetlerken; tutumluluk, aile, mülkiyet gibi erdemlerle övünmüştür (Haupt, 2015: 308). Temel ideal olan aile hayatı, duygusal bağlar ve temel sadakatlerle koca ve baba figürünün

koruması altında kurulmakta, kapitalizmden, siyasetten ve kamudan korunan özel bir alan olarak konumlanmaktadır (Kocka, 2015: 17). Burjuvazi kendi özüne uygun bir ahlâk anlayışı geliştirerek ciddi bir iş ve ahlâka uygun yaşam tarzını benimsemiştir. Dolayısıyla ilk olarak işsiz, dolandırıcı, hırsız, haydut, katil, ciddiyetten uzak insanlar ahlâktan da yoksun görülmüştür. Sağlam temellere dayanan yaşam biçimine sahip olmayanlar tehlikeli proletarya grubuna dahil olmaktadırlar. "Tek"ler ve "dışlanmışlar"ın dahil olduğu bu grup sesini yükselttiğinde kaybedecek hiçbir şeyleri ve güvenceleri de kalmaz. Bu bakımdan ailenin işlevi ve önemi bu yönden de ön plana çıkmıştır. Aile kurmanın bu durumun tam olarak zıddını oluşturmasının nedeni kişilerin birbirine bağlanmış olması nedeniyle ele geçirmenin zorlaşmasıdır (Stirner, 2013: 143). Burjuva için aile her zaman kutsal bir konumda olmuştur. Kapitalizmin getirdiği sıkıntılara karşı kişilerin kendilerini korudukları bir alan olarak da görülebilir. Ailenin aşınmaması bireyin psikolojisi açısından çok önemlidir. Nitekim bireyi dışarda daha önce karşılaşmadığı bazı sıkıntıların beklemektedir.

Kapitalist üretimin neden olduğu toplumsal savaşın gün yüzüne çıkmasıyla 19. Yüzyıl sonunda şehirde yaşayan Avrupalı burjuva bireyi bazı psikolojik sorunlarla karşılaşmıştır. *Agorafobi* denilen bu hastalıkla erkek hastalar kişisel kaygı, kadınlar ise halka açık alanlarda dolaşma zorluğu gibi sıkıntılarla boğuşmuştur. Kadın hasta sayısının giderek artmasıyla aşırı kaygı yüklü kadınlar evlerinden çıkmakta, tenha sokaklardan geçmekte, yani kamusal alana girmekte zorluk çekmiştir. Bu durum aslında 19. Yüzyıl'ın genel sorunudur çünkü sokaklar tehlikeli yerler olarak algılanmıştır. Bu sıkıntıyı kadınların daha histerik ve aşırı yoğunlukta yaşamış olması dikkat çekicidir. Kadınların yapacağı işler evle sınırlıyken ticaret erkek işi olarak görülmüştür. Yani erkeğin sokaktaki varlığı meşruyken, kadınınki kocasının aileyi geçindiremediğinin ve çalışmak zorunda olduğunun belirtisidir. Seçkin kadınlar sokağa çıkmaktan kaçınma düşüncesi hakimdir. Diğer insanların giysilerinin bedenlerine dokunması hijyenik sakıncalarının ötesinde maneviyatı düşük insanlara dokunmak da demektir. Yüzyılın sonlarına doğru bu bakış değişmiştir. Burjuva kadınının güvenliğini sağlamaya ve statüsünü korumaya çalışan bu sınırlamalar artık şiddet olasılığı ve erotik karşılaşmalara neden olabileceği düşüncesiyle engellenmeye başlamıştır (Connerton, 2014: 18-19). Görüldüğü üzere toplumda kamusal alan

toplumsal cinsiyet uyarınca örgütlenmiştir. Kadınlar özel alanda konumlanırken, erkekler kamusal alanda yer almıştır (Wagner, 1996: 77). Kamusal alan kadın için kargaşa ortamı anlamına gelmiştir.

Burjuva ailesinin dikkat ettiği hususların başında özel alan kamusal alan ayrımı vardır. Bunun başlıca nedeni toplum üyelerinin bir araya geldiği ortak mekânlara verilen ad olan kamusal alanın modern toplumun temel özelliği olmasıdır. Bu konuda temel eser kabul edilen Habermas'ın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (1997) adlı kitabı 18. Yüzyıl'da Avrupa'da ortaya çıkan kamuoyu kavramını, aynı fikri paylaşan geniş alana yayılmış insanların birleştikleri nihai ortak görüş alanı olarak tanımlamıştır (Taylor, 2006: 90). Özel alan ise, bireyin kişisel bekayı bulduğu, yaşamın zorluklarına karşı nasıl savaşacağını düşündüğü, içselliğin keşfedildiği, insanın gerçek anlamda beşeri bir varlık olduğu alandır (Arendt, 2016: 87). Burjuva ailesi için kamusal alanın olduğu kadar özel alanın da önemi vardır. Kişiselliğini ortaya koymaya çalışan sınıf için özel alan kendisini geliştirme alanı olarak yer etmiştir.

Eleştirmenlerin çoğu bireyci kültürün koruyucusunun kamusal alan olduğunu söylemiştir (Elliott ve Lemert, 2011: 61). Önceki çağlarda bireyler kendilerinden bir şey katmak ve dünyada kalıcı bir şeyler bırakmak için kamusal alana girmişken (Arendt, 2016: 99), günümüzde kamusal yaşama bakıldığında formel bir yükümlülük olduğu görülmektedir. Devlete karşı daha teslimiyetçi bir bakış, yabancılarla daha ritüel bir ilişki, aile bağlarından daha fazla bir kitleye bağlı olması, yabancıları tehdit unsuru olarak değerlendirmek gibi özelliklere rastlanmaktadır. Roma dönemiyle kıyaslandığında "özel yaşam"a verilen değerin de farklılaşmıştır. Günümüzde birey, özel yaşamı kendi başına bir amaç hâline getirmeye başlamıştır; çevresel etkilerden ve toplumsal konulardan kendisini koruduğuna inanmaktadır. Kendisine ait bir iç yaşamı varmış gibi düşünerek toplum yaşamının gerçeklerinden uzaklaşmaya çalışmaktadır. Zira toplumsal gerçeklerden korunduğu oranda gelişeceğini düşünmektedir. Dolayısıyla bireyin benliği, kendini ve dünyayı tanımak için bir araç değil amaç olmuştur (Sennett, 2016: 16).

Burjuvaziyle birlikte gerçekleşen medeniyet ya da profesyonel uzmanların koyduğu kurallar kent yaşamının dışında kalan kesimleri yeniden düzenin içine çekmiştir. Habermas'ın deyimiyle özel yaşamı kolonize eden bir sistem belirmiştir. Medeniyet gelişip oturdukça kişileri ruhsal bakımdan da disiplin etme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Modern dönemin profesyonellerin gündeminde duygusal bağlılık ve kişisel gelişim gibi konular vardır. Evlilik danışmanları, doğum planlamacıları, terapistler bunlardandır. Bu danışmanlar modern bireylerin kişisel gelişimine odaklanmıştır ve birey yaşadıkları her krizde bu kurumlara başvurmuştur (Loo ve Reijen, 2014: 230). 19. Yüzyıl'dan günümüze kalan bu sorunlar toplumsal karmaşa içinde her şeyi kişi üzerinde anlamlandırmıştır. Tüm toplumsal bağ ve yükümlülükler "ben ne hissediyorum?" sorusu karşısında anlamsızlaşarak, geri plana itilerek bireyciliğin yükselişine zemin hazırlamıştır (Sennett, 2016: 279). Kapitalist burjuva toplumunun bireyci yapısına eleştiri getirenlerin başında Marx gelmektedir. Üretim ilişkileri bağlamında birey-toplum ikiliği düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Aydınlanma'nın ilerlemeci yaklaşımına kapitalist sistem üzerinden eleştiri getirmesi, bu konuda en sistematik yaklaşımları ortaya koyan öncülerden olması ayrı bir başlık altında incelemeyi gerektirmektedir.

1.7.2. Marx ve Birey

Burjuva toplumunun yapısı Marx'ın kuramlarında merkezi öneme sahiptir. Kimilerine göre burjuva sözcüğünün en kesin kullanımını Marx gerçekleştirmiş, sözcüğü toplumsal ve kültürel gelişmenin farklı dönemlerini anlatmak için sık sık kullanmıştır (Williams, 2005: 58-59). Marx'a göre, tarihin gerçek kaynağı burjuva toplumudur. Bu durumun başlıca nedenleri bireylerin maddi ilişkileri ve üretici güçlerini belirlemesi, ticari ve endüstriyel yaşamı kapsaması, sivil toplumu geliştirmesi, üretimin ve karşılıklı ilişkinin doğrudan sonucu olmasıdır (Marx ve Engels, 2013: 32). Modern çağın bakış açısını en tutarlı ve kapsamlı olarak anlatan Marx (Arendt, 2016: 143), modernleşmenin toplumu ileri götürecek yanlarını kabul etmesine rağmen kapitalist burjuva toplumunun insanları sömürücü yapısını görmezden gelmemiştir. Özellikle sanayi toplumuna geçişle birlikte değişen üretim-

tüketim biçimi üzerinde durmuştur. Diğer düşünürlerden insanı insan yapan eylem tanımlaması konusunda ayrılarak farklı kavramları ön plana çıkarmıştır.

Marx kuramını üretim güçleri çevresinde geliştirmiştir. İnsanlık tarihinin ilk önermesi olarak bireyin varlığını; ilk tarihsel eylemini düşünmek olarak değil, kendi üretim araçlarını oluşturması olarak göstermiştir. İnsanları hayvanlardan ayıran şeyin bilinç, din gibi şeyler başta olmak üzere geçimlerini sağlamak için başvurdukları üretim araçları olduğunu, böylelikle insanın kendi materyalist yaşamının da ilk adımını atmış olduğunu ileri sürmüştür. Bireyin fiziksel örgütlenmesini ve günümüze kadar gösterdiği gelişmeleri de bu koşullara bağlayarak üretim araçlarını bireyin yaşam tarzını belirlemede referans noktası olarak almıştır. Bireyin yaşam tarzlarının aynı zamanda kendilerini de ifade ettiğini, dolayısıyla sadece ürettikleriyle değil nasıl ürettikleriyle de bireyin ne olduğunun belirlendiğini ileri sürmüştür (Marx ve Engels, 2013: 12-13). Marx'ın bakışına göre insanı, emek süreci birey hâline getirmektedir. Bireyin toplum ve üretimle olan ilişkisini görmezden gelmek yanlıştır.

Marx'ın üzerinde durduğu konuların başında olan gelen birey-toplum karşıtlığı görüşüne göre, temelde toplumsal bir oluşumun parçası olan birey içine doğduğu toplum tarafından şekillenmiş, bireyin modern anlamına ulaşmasında siyasal ve ekonomik düşüncelerin etkisi büyük olmuştur (Williams, 2005: 194-197). İdeologların dediklerinin aksine bireyleri, saf bireylerden değil kendi koşulları ve tarihsel ilişkileri çerçevesinde hareket eden varlıklar olarak belirterek (Marx ve Engels, 2013: 87), toplumsallıkla bireyselliği ancak ve ancak bir arada gelişebilen süreçler olarak anlatmıştır. Geleneksel toplumlarda bireyselliğin gelişebileceği bir ortamın olmadığı, feodal toplumlardaki hiyerarşik ilişkiler nedeniyle vatandaşlık bilincinin gelişememesi üzerinden örneklenebilir. Köyde yaşayan biri şehirliye göre daha az kişiyle toplumsal ilişkilere girmişken, kasabaya göç ettiğinde kendi kendine yetememesi sonucunda ilişkide bulunduğu kişi sayısı artmıştır. Büyük şehre gittiğinde ise farklı kişiler ve yaşam tarzlarını görmesiyle ufku genişleyerek "aidiyet, güven ve dayanışma" duygularıyla boğucu akrabalık ilişkileri arasında kalan birey geleneğe karşı çıkmaya yönelmiştir (Silier, 2014: 98).

Marx'a göre modernleşmenin temel sorunu bireyin toplumsaldan kopması değil, kolektif yapılar tarafından baskılanmasıdır. Akılcılaşmanın getirdiği bilim ve bürokrasinin bireyi "demir kafes"e sokması bu duruma hazırlıksız yakalanan birey için sorun teşkil edecektir. Hemen hemen benzer düşüncelere sahip Weber de toplum-birey ilişkisinde modernleşme sürecinin bireyin baskılanmasıyla sonuçlanacağını savlamıştır. Temelde vardığı fikir aynı olsa da Freud olaya farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Ona göre modern kültür biyolojik güdüleri baskılamıştır. *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930) adlı eserinde yüksek kültürün güdüler üzerindeki baskısını sorgulamıştır. Modern insanlar biyolojik güdülerini baskılamak zorunda kalarak modernliğin tüm getirilerine karşın bedelini nevrozlarla ödemiştir. Klinik açıdan yaptığı bu tespitler Weber'in düşüncelerini desteklemektedir. Öyleyse farklı görüşlerden yola çıkılırsa bir yanda modern birey toplum için tehdit oluştururken, diğer tarafta toplum, birey üzerinde endişe kaynağı konumuna gelmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 175-176). Toplum-birey ilişkisi diğer düşünürlerin olduğu gibi Marx'ı oldukça meşgul eden konuların başında gelmiştir. Bireyi tek başına konumlandırmayarak toplumla ilişkili olarak açıklamıştır. Diğer yandan ancak bireyin toplumla bir olduğunda anlamlı işler yapacağını düşünmüştür.

Marx ve Engels'in toplum-birey ikileminde görüşlerinin en fazla çatıştığı ve eserlerinde sık sık eleştirilerde bulunduğu düşünür Max Stirner'dır. Özellikle *Alman İdeolojisi* (1931) adlı eserlerinde bu eleştirilere sık sık yer vermiştir. Stirner'ın en önemli eseri olan *Biricik ve Mülkiyeti*'nde (1844) "ben" olgusunu etik ve politik boyutta çözümleyerek ilke olarak en eski tarihlere kadar götüren ilk kişi olmuştur. Aynı zamanda Stirner'ı, bireyciliği en fazla kutsayan düşünür olarak kabul edenler de vardır. Stirner'ın sosyoloji geleneğinin temeli narsisistik antropolojiye dayanmaktadır. Hatta bu eserinde çağdaş topluma ışık tutan narsisistik düşüncenin de temellerini oluşturarak önemli bir adım atmıştır. "Benim için Ben'in üstünde hiçbir şey yok!" diyen Stirner, "Ben"i hem her şeyin nirengi noktası, hem odağı, hem de amacı olarak görmüştür. Zira bireyi toplumsal ve tarihsel ilişkilerden soyutlaması bu yüzdendir. Tıpkı Marx'ta olduğu gibi "ben"den kastı tekildir fakat Marx'ın aksine toplumsuzlaşmış bir "ben"i anlatmıştır. Marx ve Engels'le çeliştikleri nokta bireye yükledikleri anlamdır. Stirner'ın düşüncesinin temel dayanak noktası

toplumsallaşmanın sonradan oluşturulmaya çalışılan yapay bir olgu olmasıdır. Ben, toplumdan önce var olduğundan toplumdan üstündür. Stirner'ın bireyi kendi kendine yeten, yalıtılmış bir bireyken, Marx ve Engels'inki üretici güçler, toplumsal koşullar ve bireyler arası ilişkiler düzeyinde var olmuş bir bireydir. Tüm bu görüşler Stirner'ı egoizme götürürken, Marx'ı bireyi toplum içinde konumlandırmak suretiyle önemli görmeye götürmüştür (Corcuff, 2009: 28-29). Marx'ın birey konusunda çelişki yaşadığı diğer düşünürler de Kierkegaard ve Nietzsche'dir. Toplumda bireyselliğin gelişimi konusunda oldukça zıt görüşlere sahip olmalarının temel nedeni Kierkegaard ve Nietzsche'nin birey ve toplum arasında, Marx'ın ise toplumdaki çeşitli grupların çıkarlarının zıtlığı konusunda çelişki görmesidir (Silier, 2014: 96). Marx bir yandan bireyi toplumun ana gücü olarak görürken diğer yandan toplumdaki diğer bireylerle ortak bilince sahip olması gerektiğini savunmuştur.

Marx'ın sayısız kolektivist göndermelerine karşın birey olmayı olumlayan bir felsefesinin olduğu söylenebilir. Eserlerinin geneline bakıldığında bireyci bir bakışa doğru gittiği, bireyci kuram oluşturduğu görülmektedir (Corcuff, 2009: 18-20). Marx'a göre insanın ilk amacı sadece yaşamak iken, zaman geçtikçe bu amacın yerini iyi yaşama isteği almış, bu arada ev, aile gibi şeylere ulaşmış ve en sonunda kendi kendine yetme isteği kişinin başat amacı olmuştur (Marx ve Engels, 2013: 26). Özellikle olgunluk dönemi eserlerinde bireyci bakış açısı daha fazla sezilmektedir. *Kapital* (1867) adlı eserinde kapitalizmi bireysel potansiyelleri gerileten kolektifliği büyüten bir düzenek olarak, yani tekniğin gelişmesini bireyin gelişiminin önünde bir engel olarak görmüştür (Corcuff, 2009: 26).

Marx, Smith ve Ricardo ile temelleri atılmış olan yalıtılmış birey kavramını eleştirmiştir. Marx'a göre 16. ve 18. Yüzyıllarda büyük bir atılımla gelişen burjuva toplumunda bireyler serbest rekabetin hüküm sürmesiyle kendinden önceki çağlarda var olan sınırlarından kopmuş görünmektedir. Smith ve Ricardo 18. Yüzyıl bireyini tarihten gelen bir ideal gibi konumlandırmışlardır. Bireyi tarihsel bir döngünün vardığı sonuç değil, tarihin hareket noktası gibi görerek, tarihsel olarak geriye doğru gidildikçe bireyi bütünün içinde görmüşlerdir. 18. Yüzyıl'ın burjuva toplumunda toplumsal ilişkiler geçmişte görülmedik şekilde değişmiştir. "Yalıtılmış birey"

kavramının gelişmesi toplumsal bütünün bireyin amaçlarını gerçekleştirmek üzere var olan basit araçlar konumuna geldiği döneme rastlamıştır. İnsanı "zoon politikon" yani kendini ancak toplum içinde geliştirebilen siyasal bir hayvan olarak görmüştür (Marx, 1979: 246-247). Bu anlayış temelinde her bireyi toplumsal bir yapı olarak, Marx'ın ünlü deyişiyle "birey, toplumsal varlıktır" önermesine getirmektedir.

Corcuff, Marx'ın bireyci bakışını iki çizgide analiz etmiştir:

"Analitik-bilimsel düzlemde: söz konusu olan (yöntembilimsel bireycilikten farklı) sosyolojik ve ilişkisel bireyciliktir; burada toplumsal ilişkiler birincil gerçeklikler olarak ortaya çıkar ve hem bireyler (toplumsal ilişkilerin bireyleşmesi olarak anlaşılacak biçimde) hem de kolektif varlıklar ('toplumsal ilişki'nin billurlaşması olarak 'toplum', 'devlet', 'sermaye' ya da 'sınıflar') ikincil gerçeklikler olarak işler. Etik-politik düzlemde: (monadik ya da narsistik bireycilikten farklı) ortaklaşa bir bireycilik söz konusudur; buna göre amaç bireysel tekilliklerin gerçekleşmesi, araç ise bireylerin özgür birliğidir; dolayısıyla ortaklaşa-kolektif çerçeve bireysel gerçekleşmenin zorunlu bir koşulu olarak işler" (2009: 27).

Kapitalist toplum bireyin hayatını yönlendiren başat konuma geldikçe özgürlüğü ve kendine özgülüğü kısıtlanarak kendisine ve topluma yabancılaşmaktadır. Marx, yabancılaşmayı insanların metalar hâline dönüştüğü bir süreç olarak anlatmıştır (Arendt, 2016: 239). Marx'ın yabancılaşma süreci yalnızca üretimin sonunda değil, üretim sürecinin içinde de kendisini göstermektedir. "İş"in işçinin dışında gerçekleşmesi, kendi doğası olmaması mutsuzluğa yol açmaktadır. Yalnızca boş zamanlarında huzur bulan işçi, işin başındayken huzursuzluk hissetmektedir. Yaşadığı zorunluluk duygusu bir gereksinimi gidermek amaçlıdır. Zorlama ortadan kalkar kalmaz kişinin işten kaçması yabancılaştığının göstergesidir. Yaptığı iş, işçi için kendisinin değil bir yabancının olduğundan, çalıştığı zamanda da kendi kendisine değil bir başkasına aittir (Marx, 2005: 163-164). Sistem istese de istemese de bireyi çalışmaya zorlamıştır. Fakat bu çalışma bireyin kendisini, kendine özgülüğünü ortaya koyduğu bir yol olmaktan öte tüketim ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Yabancılaşma, toplumsal, ekonomik, felsefe, psikoloji gibi alanlarda yaygın kullanılan bir kavramdır. 14. Yüzyıl'dan itibaren kullanılan terim ilk anlamıyla Tanrı'dan koparılma ve siyasal otoriteyle ilişkilerin kopmasını ifade etmektedir. 15. Yüzyıl'a gelindiğinde mülkiyetin başkasına aktarılması anlamını içermiştir. Aktarımla birlikte yabancılaştırılmış şeyin durumunu anlatırken anlamı giderek genişlemiştir. Eski anlamlarının her biri farklı durumları kast ederken 20. Yüzyıl'a gelindiğinde iki anlam üzerinde yoğunlaşmıştır. Biçimsel mülkiyetin yabancılaşması ve aile ilişkisinde sevginin yabancılaşması olarak entelektüel çevrelerce yaygın kullanılan bir kavram olmuştur (Williams, 2005: 42). Marx'ın yabancılaşma analizi, modern toplum ve birey analizlerinin merkezinde bulunmaktadır. Modern toplumda benlik üzerine yapılan tartışmaların ortak özelliği güçsüzlük/elde etme paradoksunun varlığını kabul etmeleridir. Birey, karşısında beliren farklı ve büyük evren karşısında güçsüzlük hissetmiştir. Geleneksel toplumda hayatını biçimlendiren etkenleri kontrol altında tutan birey, modern topluma geçtiğinde kontrolü elinden kaçırdığını fark etmiştir. Kapitalist üretim tarzı içinde bireyin, makinenin ve piyasanın içinde kaybolarak kendi hayatı üzerindeki etkinliğini kaybederek yabancılaşma sürecinin içine girmesi, kitle toplumu teoricilerinin görüşlerinde de rastlanılmıştır. Bireyin özerkliği azalması ve sadece geniş bir evrende atom parçası konumuna gelmesi Marx'ın görüşlerine benzetilebilir (Giddens, 2014: 241). Modern birey üzerine ilk eleştirileri getirenlerden biri olan Marx, modern toplumun bireyi ileriye taşıdığı görüşünü eleştirmektedir. Modern toplumda görülebilecek sorunları öngörerek bireyi korumaya yönelik yaklaşımlar geliştirmiştir. Kapitalist toplum insanın yaşamını sadece maddi düzlemde etkilemekle kalmamış, hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Toplumsal, ekonomik ve kültürel koşulların değişimi bireylerin sosyal ve ruhsal olduğu kadar yaşadığı çevreyi de hiç şüphesiz değiştirmiştir. Modernleşmenin ve modern bireyin ele alındığı birçok metinde kentin durumunun da betimlenmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu bağlamda bir sonraki kısımda modern birey-modern kent ilişkisi mercek altına alınacaktır.

1.8. Modern Bireyin Doğduğu Yer: Modern Kentler

Marx'ın tasviriyle modernliğin katı kurumsal çekirdeği dünya pazarının doğuşuyla başlamıştır. Yerel pazarın giderek yok olduğu, üretim ve tüketimin uluslararası olduğu, köylü ve zanaatkarların atölyelerini kapatmak zorunda kaldığı, serbest girişimin arttığı, sermayenin daha az elde yoğunlaştığı bir ortamda üretim merkezileşmiştir. Sosyal anlamda bakıldığında bireyci toplumun ideali olan maddi ve manevi ihtiyaçlar aile temelinde özel girişimle karşılansa da köklerinden kopmuş insanlar kitleler hâlinde şehirlere akın etmiş, bir anda gerçekleşen büyük değişimleri düzenlemek üzere yasal, mali ve idari merkezileşmeye neden olmuştur (Berman, 2009: 130; Hobsbawm, 2013: 78). Sanayi Devrimi'nin etkilerinin hissedilmesi arttıkça Batı dünyasında şehirler giderek büyümüş, 1800'lü yılların sonunda tüm nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaya başlamıştır (Martindale, 2000a: 38-39). İnsanların doğduğu topraklardan koparak şehirlere yerleşmesi, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yaşamının nasıl evrildiğini anlamak bakımından önemlidir. Bu nedenle bu kısımda metropol kültürü ve ilk şehir kuramcıları ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Geleneksel kanıtlara bakıldığında eski insanların da şehirlerinin belli başlı özelliklerini önemsediği görülmüştür. Bu düşüncenin vardığı bir nokta eski çağlardaki insanların bu çağın insanlarından bilişsel açıdan daha geri düzeyde olmadığıdır. İnsanlar şehirlerde, şehrin dışında olduğundan farklı tepkiler vermektedir. Şehrin ilk oluşumlarından beri bu düşünce geçerlidir (Martindale, 2000a: 31). Dünya tarihinin kentli insanların tarihiyle başladığını ileri süren kuramcılar vardır. Şehirlinin ruhu kitle ruhuyla özdeşleştirilerek, kentli insan "entelektüel göçebe" olarak tanımlanmıştır (Martindale, 2000b: 68). Modernleşmeyle kişilerin yaşadığı şehir merkezlerinin nüfusu o kadar yoğunlaştırmıştır ki şehir alanlarının genişlemesiyle şehirde yaşayanlar kırsal bölgelerden giderek daha fazla uzaklaşmışlardır (Giddens, 2014: 210). Diğer yandan ikamet edilen yerle çalışılan yerin birbirine uzak olması modern şehirlerin bu denli büyük olmasına neden olmuştur (Connerton, 2014: 104). Nüfusun büyük kısmının kırsal kesimlerden kentlere yöneldiği dönem Sanayi Devrimi'ne denk gelmiştir. Bu

insanları bir arada buluşturan sanayi ve ticarettir yani ekonomik anlamda bireysel çıkarın ön plana geçtiği dönemdir.

Şehirde ticaret ve endüstrileşme arttıkça ileri iş bölümü ve uzmanlaşma da artmıştır. Böylece aile bağları, kültür, kast ve statüye dayalı geleneksel yapılar bozuma uğramıştır (Martindale, 2000b: 49). Yerine, heterojen bir nüfus, bazı bölgelere yoğun toplanmış insanlar, piyasa hareketliliği, yabancıların bir araya geldikleri yerleşim yerleri gelmiştir (Sennett, 2016: 61). Modernlik öncesi çağlarda da zaten kozmopolit kültüre sahip olan kentler, sürekli olarak yabancıların karşılaşma mekânıdır. O dönemi günümüzden ayıran temel fark karşılaşmaların dostça bir karaktere sahip olması ve akrabalar, tanıdıklar gibi kişilerle daha yoğun yaşanmasıdır (Giddens, 2014: 194). Bu süreçte birincil ilişkiler yerine ikincil ilişkiler geçmiş, akrabalık bağlarının ve mahallenin önemi azalmış, toplumsal dayanışmanın temelleri aşınmış, eğitim ve eğlence gibi etkinlikler uzmanlaşmış kişi ve kurumlarca yapılmıştır. Kentsel kişilikler akıl bozukluğu, intihar, suç işleme, kişilik çözülmesi, yozlaşma gibi özelliklerle kuşatımıştır. Bireylerin birbirleriyle ayrık rollerde karşılaşmaları ilişkilerini gayrı şahsi, ikincil, geçici, ihtiyatlı, kayıtsız, bezgin ve parçalı yapmıştır. Başkalarının isteklerine karşı bağışıklık kazanmış benliklerinin kurduğu toplumsal ilişkilerin yapay, anonim ve geçici olması kişisel ve duygusal denetimden uzak olması, karmaşıklıklarının ve rasyonelliklerinin temelini oluşturur (Martindale, 2000b: 71-72). Kısacası uzmanlaşmanın artması kazanç odaklı yaşamayı ön plana çıkarmış, bahsedilen olumsuz özelliklerin doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tönnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft* makalesinde şehir meselesine toplumsal ilişkiler seviyesinden bakmıştır. Bu düşünceye göre şehir, insanların birlikte yaşama biçimlerinin değişime uğramasıyla kendine özgü özelliklerle biçimlenen bir toplumlaşma formudur. Şehirleşmeyle birlikte birey, üzerindeki kısıtlayıcı etkenlerden kurtulmuştur (Aydoğan, 2000: 17). Tönnies'ın yanı sıra Simmel'in çalışmaları da kent sosyolojisiyle ilgili ilk önemli eserler niteliği taşımaktadır. Şehir yaşamının birey üzerindeki etkilerinden biri olarak cemaat ilişkilerinin giderek daha fazla zayıfladığını ileri sürmüşlerdir. Şehirdeki bireylerin

her birinin belli bir amacı vardır ve yalnızca bu amaca yönelik yaşamaktadırlar; Kişiler öncelikli olarak kendi çıkarlarını gözetirler. Modern şehrin gelişimi insanları olağanüstü şekilde değiştirmiştir (Giddens, 2012: 945-946). Tönnies, modern kentsel toplumu yeni hayat tarzının yansıması olarak görerek geleneksel insan ilişkilerinin kaybolduğunu kabul etmiştir. Bu durumdan şikayetçi olsa da yasını tutmak yerine cemaat ve cemiyet yapılanmasının hâlâ tamamlanmamış birer tipoloji olduğunu ileri sürmüştür. Durkheim ve Weber de benzer dinamikler üzerinde durarak modernleşmeyi şehir temelinde incelemiştir (Slattery, 2014: 60-61).

Durkheim'ın modernleşmeyi şehir bağlamında inceleyen görüşleri şüphesiz modern bireyi anlamak bakımından önemlidir. Büyük kentlerle küçük kentler kıyaslandığında küçük kentlerde geleneklere karşı gelindiğinde daha katı bir direnişle karşılaşılmıştır. Bağımsız davranma isteği toplumda utanç verici bir şey yapmış gibi görülmekte, toplum genişledikçe bireyi daha az sarsmaktadır. Büyük kentlerde yaşayan bireyler toplum boyunduruğundan büyük oranda kurtulmuş sayılırken; küçük toplumlarda herkesin dikkati bireyin üzerinde olduğundan en küçük sapma fark edilmektedir. Aksi durumda saklanmak için en iyi yer kalabalıktır. Çünkü bireylerin sayısı artarken toplumsal dikkatin gücü azalır. Kentte yaşayan bireyin sıklaşan yolculukları, etkin iletişim kurması, yöre dışı yürütülen işler gibi olaylar kişiyi çevresindekilerden uzaklaştırarak kurduğu ilişkileri yakın mesafe sınırlarından çıkarmıştır. Eskiden bireyin oturduğu yer, yaşamının tek merkeziyken artık dar bir çevreye sıkışıp kalmamıştır. Komşuları bile yaşamında daha az yer tutmaktadır (2014: 345-348). Duygusal ve doğal ilişkiler, yapay ve akılcı ilişkilerle yer değiştirmiştir.

Metropol gürültüsü kişilerin duyusallıktan geri durmasına ve anlık olaylara yoğunlaşmasına; şehrin çok sayıda ve boyutta ilişki barındırmasına, etkileşimlerin kısa ve yüzeysel olmasına, anlık olanın giderek cazibe kazanmasına sebebiyet vermiştir (Connerton, 2014: 96). Tuhaf konuşma, geçici heves, özenti gibi aşırılıklar, karakteristik görünme arzusu, ön planda olma isteği gibi özelliklerle kuşatılan bireyin kendi kişiliğini öne sürmesi giderek güçleşmiştir. Kişisel hayatı gölgelenen kişi, akıntıya kapılmış hissiyle boğuşmaya başlayarak, hayatın renklerini gittikçe

daha fazla geri plana atmıştır (Aydoğan, 2000: 31-32). Bireysellik biçiminin türediği bu durumlarda farklı kültürel geçmişe sahip insanlar birleşirken aralarındaki örgütsel bağlanma da azalır. Günümüzde geleneksel cemaat biçimlerinden en sıkı ayakta kalmayı başaran ailedir. Aile, yapısal olarak kendine ait bir alanda yaşayarak hayatta kalmıştır. Toplumsal bağların zayıflamasının en önemli sonuçlarından biri sosyal kontrol imkânının zayıflaması, yeni ilişkilerin tamamen birey tarafından kurulmasıdır (Beck, 2011: 148).

Diğer sonucu da bu ilişkilerin başat özelliğinin bireysel çıkarların yönlendirmesiyle oluşmasıdır. Çünkü kentli bireyler duygusallıkla değil rasyonellikle hareket etmektedir. Parasal iletişim ağı sadece ekonomik ilişkilerde değil kentli bireyin sosyal ilişkilerinde de geçerli olmuştur.

Kentte para ekonomisinin içinde olan her şeyin değişim değerine bakılmakta, her şeye "kaça?" sorusuyla değer biçilmektedir. Aynı zamanda dakiklik, hesaplanabilirlik ve kesinlik de şehrin sosyal hayatıyla sıkı ilişkisi bulunan olgulardır. Tüm değerlerin buluştuğu ortak payda olan para ekonomisi renksizliği ve kayıtsızlığıyla bezgin tavra sebebiyet vermektedir. Metropolde insanlar ve eşyalar ele alınırken insanlar arası ilişkilerde gerçekçi, resmi ve ihtiyatlı bir tavır hakimdir (Martindale, 2000b: 64-65). Bireyin bir şekilde mekanik ilişkiler ve kent ortamında hissettiği yalnızlık, sanayileşmenin daha önce de bahsedilen yabancılaştırıcı özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Kent insanları tehlike saçan yabancılara karşı her şeyden önce kendilerini güven içinde hissetmek istemektedir. Suç oranının arttığı, cinsel tacizcilerin dolaştığı ortamda iş ve sosyal konumu tehlikede olan insan kendini güvensiz hissetmektedir. Dışlanma, işten atılma, pozisyonundan olma güven duygusunun zedelendiği diğer alanlardır. Başlarına ne geleceğinden emin olamayan şehirliler, sokaklardan kaçarak kendilerine çevresi duvarlarla örülü, silahlı güvenlik görevlisinin koruduğu, girişi alarm sistemiyle korunan, içeri alınanlar konusunda seçici davranılan kapalı sitelerde yaşam satın alma isteğine kapılmıştır. Fiziksel saldırı ve şiddete karşı kendini korumanın ötesinde bir korku yaşayan birey bu tür sorunların üstesinden gelse de "korku" ve "güvenlik duygusu" takıntısı tam olarak geçmemekte, her tür karışımdan

uzak durarak mekânsal bir anlamsızlık içine düşmektedir (Bauman, 2012a: 172-174). Bireyin boş zamanını en fazla geçirdiği mekânlar olan günümüz deyişiyle alışveriş merkezleri zamanı o kadar doldurmaktadır ki diğer etkinliklere yer bırakmamaktadır. İkili ilişkilerden giderek soyutlanan birey, toplumdan yalıtılmış bir yaşamın içine doğru çekilmektedir.

Toplumdan giderek daha fazla yalıtılan bireyin iç mekânda geçirdiği süre giderek artmaktadır. Bireyi ev içinde yeni kurallar düzeni beklemektedir. Eve kapanmayla çocukların eğitimi etkilenmiş aileler çocuklarına daha fazla zaman ayırsa da çocuk mekândan kopmuştur. Arkadaşlarından ve sokak oyunlarından kopan çocuk ev ortamında içsel alana daha fazla yönelerek içe kapanma durumuna zorunlu olarak yakalanmıştır. Çocuğun iç dünyasında içerisi ve dışarısı arasındaki sosyal uyum yok olmuş, karakterinin bölünmesi ortaya çıkmıştır. İçerinin ve dışarının birbirinden kopması tutarsızlığı sıradanlaşarak bireyi hem topluluktan koparmış hem de yalnızlaştırmıştır. Bu süreci destekleyen en önemli etken teknolojik gelişmelerdir. Dışarıdan kaçan bireyi, içeride de aynı durum yakalamış, kendi içinde çelişki oluşturmuştur (Çakır, 2015: 78-80). Önceleri aile üyelerinin hepsi yemek, içmek, uyumak, boş zamanlarını değerlendirmek gibi etkinliklerini aynı odada yaparken, sanayileşmeyle birlikte evin odalara ayrılması dışarıdan kaçarak eve sığınan bireyin bir de aile üyelerinden kaçarak odaya sığınmasına yol açmıştır.

Metropol yaşamıyla ilgili çalışmalar yapan ilk kuramcılardan olan Simmel metropole özgü birey tipinin psikolojik temelinde "sinirsel uyarımlardaki yoğunlaşmalar" olduğunu düşünür. Ayrıştıran bir yaratık olarak insan, metropolde karşılaştığı her şeyi zihninde farklılaştırır. Şehirde dolaşan bir kişi caddeden her geçişte; ekonomik, mesleki ve toplumsal hayatın temposuyla kendi bilinçaltında yer alan kasaba ve taşra hayatı arasında "derin bir karşıtlık" kurmaktadır. Farklılığa maruz kalan insan taşra hayatında olduğundan daha fazla bilinçli olmak zorundadır. Yavaş, alışılmış, düzenli, duygusal ilişkilere bağımlı hayatının tam tersi onu metropolde sarmalamıştır. Ruhun daha bilinçsiz katmanlarında bulunan kasaba ilişkileriyle metropolün düşünsel ilişkileri bahsedilen zıtlıktır. Çünkü zeka ve düşünsellik üst bilinç katmanlarında bulunmaktadır. Metropol tipi insanlar, onları

köklerinden koparacak tehditlerden korumak için bir duyu geliştirmişlerdir. Tepkileri kalple değil kafasıyla ilişkilidir (Simmel, 2015a: 318). Bahsedilen rasyonellik sadece kişisel ilişkilere değil hayatın her alanına sızmıştır.

Metropollerin bireylerin zihinsel yaşamını nasıl şekillendirdiğini açıklamaya çalışan bu görüşleriyle Simmel, beklenmeyen uyarıcılara karşı insanların bezgin ve vurdumduymaz bir tavırlarının temelindeki itkiyi açıklamıştır. Bu vurdumduymaz tavrın en önemli sonuçlarından biri, insanların duygusal anlamda birbirilerinden giderek uzaklaşmaları ve yalnızlaşmaları olduğunu ileri sürmüştür (Giddens, 2012: 946). İnsanların akli düşünmeleri ve yaşamaları kendilerine kalkan oluşturmalarına yardımcı olurken aynı zamanda insanlar arasındaki birlik duygusunu zayıflatmıştır.

Kent toplumunda birey, birçok toplumsal gruba dahil olmasına rağmen, onu bu rollerinin hepsiyle tanıyan hiç kimse yoktur. Dahası onun da başkaları hakkında bütüncül bir bakışının olmaması her şeyin üzerinde bir cemaat bilincinin oluşmadığını göstermektedir (Watt, 2007: 213). Bazı düşünürler tarafından postmodern olarak betimlenen yeni kentsel hayat tarzı öznenin merkezsizleşmesiyle bağlantılandırılabilir. Postmodern kentte halk yığınlarının geçici duygusal cemaatlerde bir araya gelmesiyle bireyciliğin ötesine geçilmiştir (Featherstone, 2005: 167). Kentin kişi üzerindeki etkisi kendi karakterine benzetilebilir. Tıpkı kendi çıkarları dışındaki her şeyi değersizleştiren birey gibi metropoller de işine yaramayan şeyleri dışlamaktadır.

Metropollerin –günümüz deyişiyle megapollerin- en önemli özelliği kendi dışında kalan yerleri değersizleştirmesidir. Aşağılık ve önemsiz taşra bölgeleri hâline getirdiği yerlerin ilk örnekleri olarak Babil, Teb, İskenderiye, Roma, İstanbul ve Bağdat verilebilir. Paris, Londra, Berlin ve New York ise yakın örneklerdir. Bu şehirlerin en göze çarpan özelliği zeka odaklı olmalarıdır. İnsanlar için yurt olmaktan ziyade ruhsuzluklarıyla tıpkı satranç tahtasına benzemektedirler. Bu şehirlerde doğan insanların hayatları zenginlik yoksulluk çelişkisiyle, yaşam sıkıntılarıyla ve ölüm kısır döngüsünün her an hissedilmesiyle kuşatılmıştır. Yaratılmış olanın sonunun gelmesi önceki huzurlu başlangıcına geri dönmesiyle döngü devam etmektedir (Aydoğan, 2000: 14).

Eğer şehre "akıl" benzetmesi yapılacaksa, megapol de "özgür akıl" nitelemesini hak edecektir. Aklın nasıl türediğine dönülürse entelektüel sınıf olarak nitelenen burjuvazinin karşısında insanın varlık bilincine vardığı, feodal kan bağına ve geleneksel olgulara karşı dirençten meydana geldiği görülmüştür. Kentsel akıl gelişirken dini de reforma uğratarak dönüştürmekte; böylece kutsaldan arınan şehir topraktaki ilkel değerlerin yerine para düşüncesini koyarak toprağın denetimini eline almaktadır. Şehirle para birbirinden ayrılmaz ikilidir ve şehir deyince paranın diktatörlüğü inkar edilemez bir gerçektir (Martindale, 2000b: 69). Şehirde görülen her türlü şey parayla mutlaka ilişkilendirilebilir. Her şey geçicilik arz ederken kalıcı olan ve değerden düşmeyen tek şey paradır.

Şehir sosyolojisinin öncülerine değinilirse kentin kamusal yaşamının en istikrarlı araştırmacısı ve en önemli düşünürü paradoksal bir şekilde Rousseau'dur. Çünkü Rousseau, kozmopolit uygarlığın ileri düzey bir topluluk değil, canavarımsı bir büyüme olduğunu iddia etmiştir. Şehri incelerken bir kanser araştırması yaparmışçasına tavır sergilemiştir. Yalnızca kendi çağını betimlemekle kalmamış, modern şehrin derin teorisini ilk kez ortaya koymuştur. Şehri seküler bir toplum olarak belirleyen ilk yazar olmasıyla, kentsel yaşam teorisine ulaşan ilk kişi olmuştur (Sennett, 2016: 153). Şehre sanatçıların ve entelektüellerin beğeni ve hayat tarzlarını incelemek amacıyla bakıldığında Weber ve Habermas'a değinmek gerekirken, kentin mimarisi, ilan panoları, mağaza vitrinleri, reklamlar, ambalajlar, sokak levhaları ve en önemlisi bunlarla bütünleşen şehir insanıyla Simmel ve Benjamin'in eserlerinde gkarşılaşılmaktadır (Featherstone, 2005: 131).

Weber'in şehirle ilgili kuramı ayrıntılandırılırsa Weber, kapitalizmin ortaya çıkışıyla şehirlerin doğuşunu bağlantılı olarak açıklamıştır. İlk olarak geleneksellikle savaşan kapitalizm, bireylerin içinde doğduğu ve uyum sağlamaya çalıştığı ortamdır. İnsanların alışveriş yaparak kurdukları ilişki, onları kurallara uymaya zorlamıştır. Uymak istemeyen sistemin dışına itilmektedir (Weber, 2012: 56-64). Weber'in *Şehir* (1921) kitabının girişinde Weber'le ilgili genel bir değerlendirme yapan Martindale bu mevzuya değinmiştir. Weber, şehir mevzusunu en fazla ekonomi mevzusuna odaklanarak açıklamıştır. Şehirde ticaret ve sanayi alanında kullanılan araçlar

işbölümü ve uzmanlaşmanın önünü açmıştır. Mesleki odaklı uzmanlaşmanın artmasıyla aile bağı, yerel cemaatleşme, statü gibi geleneksel toplum yapısına ait olguların görünümü giderek azalmıştır. Yani şehrin büyümesi birincil ilişkiler yerine giderek ikincil ilişkilere yönelimi artırmıştır (Martindale, 2000a: 19-20). Bu durum antik kentlerde var olan ilk şehir biçimlerine oldukça terstir. Çünkü antik kent ailelerden oluşan örgütlenme biçimine sahiptir. Aileler arasında soydan kaynaklanan üstünlük varsa da dışarıya karşı kapalıdırlar (Weber, 2000: 139). Daha önce bahsedildiği gibi antik şehirlerde topluluğa üyelik çok önemlidir. Kişi ancak bir topluluğa bağlı olduğunda yurttaş sayılmıştır. Modern toplumda şehirler bireyi topluluktan koparan yerlerdir.

Benjamin ise, *Pasajlar* adlı çalışmasında 19. Yüzyıl'ın Avrupa'sını Paris kenti bağlamında ele almıştır. Benjamin'e göre büyük mağazaların ilk örnekleri olan pasajlar kapitalist sistemin ilk kapalı çarşıları olma özelliğini taşımaktadır. Benjamin kent mimarisini inceleyerek iç mekânın bireyin evreninin temsili olduğunu ve dış dünyaya karşı kalkan görevi sürdüğünü ileri sürmüştür. Bireyin kalabalıklar içinde yaşadığı deneyimleri *flâneur* olarak adlandırarak Paris sokaklarında dolaşan aylak insanları anlatmıştır (Kılıç, 2012: 41-43). Baudelaire ise modernliği anlatırken şehirlerdeki kalabalıkları, gösterileri ve modayı sık sık dile getirmiştir. Kendini modaya vermeyen birey *dandy*'e[10] dönüştüğünü öne sürmüştür (Frisby, 2012: 32). Baudelaire'e göre metropolde yaşayabilmek bir gladyatörün çabası kadar zorludur. Bireyin var olmak için düşmanca ve sürekli çevresine karşı savaşması gerekmektedir (Artun, 2007: 77). *Modern Hayatın Ressamı* adlı eserinde şatafatlı, ışıltılı bir ortamı tasvir etmiş, kent hayatının hareketliliğine hem övgü yağdırmış hem de eleştirmiştir. Sonuç olarak şehir yaşamı içinde yaşamını sürdürmeye çalışan birey birtakım duygularla boğuşur. Kuramcılar bu duyguları çeşitli açılardan ele alarak şehir insanını tanımlama çabaları göstermiştir. Metropole özgü bu ruhsal fenomenler uygulama kısmında karakterler üzerinde yeniden saptanacaktır. Bundan sonraki kısımda modernleşmenin meydana getirdiği yeni sosyolojik durumlar teorisyenlerin

[10] *Dandy*, hiçbir şeyden zevk almayan, en büyük işi mutluluk peşinde koşmak olan kişidir (Frisby, 2012: 32).

getirdiği bakış açılarıyla anlaşılmaya çalışılacaktır. Modernleşmenin ilk farkındalıkları sayılabilecek bu fikirlerin burada tartışılmasının sebebi ortaya konulan kuramların hem bugüne ışık tutması hem de bugüne kadar gelmiş kuramların oluşumuna zemin hazırlamış olmalarıdır.

1.9. Modern Bireyin Eleştirisi

19. Yüzyıl'ın büyük düşünürleri Fransız ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeniliklerin toplumsal yaşamda hissedilmeye başlanmasıyla çevrelerindeki değişimin farkına varmışlardır. 18. Yüzyıl'ın sonlarında hakim olan iyimserlik, 19. Yüzyıl'da yoksulluk, sömürü ve köksüzleşme gibi modernleşmenin beklenmeyen olumsuz sonuçlarıyla insanlık tarihinin bu yeni döneminin eskisinden oldukça farklı bir yapıya sahip olduğu düşüncesi yerleşmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 17). Bu düşünceyi dillendirenlerin başında Tönnies gelmektedir. Kuramının temel dayanağı geleneksel toplum ve kentleşmiş sanayi toplumlarının geçirdiği sosyal ve kültürel dönüşümdür. Modernliğin getirdiği değişim üzerinde bu denli durmasının nedeni köyde doğması, kır ve taşra manzaralı bir yerin ticarileşme, aklileşme gibi süreçlerine şahit olmasıdır (Aydoğan, 2000: 19). En bilinen makalesi olan *Gemeinschaft und Gessellschaft*'da (Cemaat ve Cemiyet) toplumun cemaatten cemiyete doğru dönüşüm geçirdiğini ileri sürerek, toplumu iki zıt anlama göre sınıflandırmıştır. Tönnies'e göre cemaatten cemiyete geçiş modernleşmeye geçiş demektir.

Tönnies'e göre cemaat, samimi, mahrem, kişiye özel olan müşterek ve gerçek bir beraberliği anlatırken; cemiyet daha kamuya ait olan, kişinin dışında gerçekleşen, sürekli yabancıyla karşılaşılan, birbirini tanımayan insanların sadece birlikte göründüğü mekanik bir birlikteliktir (1944: 712-713). Birlikte yaşamanın şekli cemiyete doğru gittikçe boyut değiştirmekte, bireyciliğe dönüşmektedir. Daha önce birlikte olan insanların ihtiyaçları, menfaatleri kapitalistik toplum fenomenine evrilmiştir. Halk temelinden beslenen bu toplum yapısı artık bütün insanlığı kapsayan bir yapılanmaya gitmektedir (Tönnies, 2000: 216). Tönnies cemaatle

cemiyet yapılanmasının temel farklılıklarını ortaya koyarken bir nevi eski topluluklarla Sanayi Devrimi sonrası toplulukları karşılaştırmıştır denilebilir.

Cemaat, bir halkın müşterek hayatının birliğini, bir yere ait olma hissini yansıtmaktadır. Üyelerinin birbirlerine ortak kimlik duygusuyla bağlı oldukları sosyal ilişkilerden oluşur; insanlar arası ilişkiler yakın, samimi ve şahsidir. Genellikle aynı fiziksel mekânı paylaşan kişiler için kullanılan bu kavram, uyum, işbirliği ve denge içinde yaşanıldığının göstergesidir. Cemiyet özellikli topluluklar sanayi ve ticaretin işlemesinde insanlara ve yazılı kurallara ihtiyaç duymakta; insanlar birbirine daha fonksiyonel yaklaşmakta; ilişkilerdeki kişisel özellikler ortadan kalkmaktadır. Bireyler kendi çıkarını toplumdan üstün tuttuğundan bireyci olarak nitelenmektedir. Yalnızlık, izolasyon, geçici, uzun süreli olmayan, yüzeysel ilişkiler yaygınlaşmıştır. İlişkinin kendisi için ve iradesiyle arzulandığı, geleneksel kurallar ve dayanışma duygusunun baskın olduğu ilişki durumlarından uzaktır. Akrabalık ilişkileri yerine yabancılaşma, birliğe karşı atomizasyon, sempatik ilişkiler yerine kayıtsızlık, sanat yerine bilimsel odaklılık, hane üretimi yerine kapitalizm, takas yerine ticaret gelmiştir. Birbirini tanıyan ve güvenen insanların yerine sözleşme yaparak güven ilişkisi oluşturan rasyonel bakış açısına sahip bireyler vardır. Cemaat toplumunda bireyler her türlü etkiye rağmen birleşikliği muhafaza ederken, cemiyet toplumunda birleştirici etkenlere karşı birbirilerinden ayrıdırlar. Herkesin kendi başına olduğu bu durumda güç ve etkinlik keskin biçimde ayrılmaktadır. Birey öyle bir konumdadır ki başkalarının alanına temas hâli düşmanca bir davranış olarak algılanmaktadır (Aydoğan, 2000: 22-23). Aynı zamanda bireyler o kadar atomlara ayrışmış bir durumdadır ki insanların birbirinden kopması kolaylaşmıştır. İlişkiler, insanların öteki insanlarla bağ kurmak için kurdukları istikrarsız simgelerle dolmuştur (Sennett, 2016: 388). Bu durumun başlıca nedeni şüphesiz artan iş bölümü ve nüfustur.

Tönnies'e benzer şekilde Durkheim da modernleşme sürecine geçişte iki zıt toplum tipi ayrımına gitmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 18). Pek çok düşünür Durkheim'ın modernleşme kuramının öncülerinden olduğunu kabul etmiştir. Geleneksel ve modern toplum karşılaştırmasında modernliği bireysel ve toplumsal

bağlamda çözümlemiştir. Giddens'a göre Durkheim'ın ele aldığı konulardan başında bireyin ortaya çıkışıyla toplumsal düzenin yeniden biçimlendirilmesi gelmektedir. Özellikle toplumu bir arada tutan şeylerin ne olduğuyla ilgilenmiştir. İlk büyük yapıtı olan *Toplumsal İşbölümü* (1893) adlı eserinde sanayileşmeyle birlikte "mekanik ve organik dayanışma" adlı yeni bir dayanışma tipinin ortaya çıktığını ifade etmiştir (Giddens, 2012: 47-48). Eserin temel sorunsalı birey ile toplumsal dayanışma arasındaki bağları ve ilişkileri belirleyerek, bireyin hem özerkleşmesinin hem de topluma gitgide bağlanmasının nedenlerini araştırmaktır. Bir taraftan bireyleşen insanların diğer taraftan dayanışma içine girmesi çelişkisi Durkheim'ın altını çizdiği önemli noktalardandır. İşbölümü konusunun üzerine giderek toplumsal dayanışmanın merkezindeki olguyu anlamaya çalışmıştır (2014: 61). Toplumu tiplere ayırırken işbölümünden faydalanmıştır.

Durkheim modernleşmeyle birbirinden tamamen ayrı iki toplum tipi arasında geçiş olduğunu iddia etmiştir. İşbölümünün daha az olduğu, bireyle toplum arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu geleneksel toplumlarda "mekanik dayanışma" varken; işbölümünün çoğaldığı modernleşen topluluklarda insanların birbirine bağımlılığı ve birbirlerinin eylemlerinden etkilenme oranı arttıkça "organik dayanışma" ortaya çıkmıştır. Modernleşme süreciyle ilgili çok kötümser düşünmese de Durkheim, ileri derecede işbölümünün oluşturacağı tehlikeleri öngörmüştür. En çok dikkat çektiği olgu ise geleneksel yapıların yıkılmasıyla, bireyin toplum tarafından davranışlarının dizginlenememesinin toplumdan ayrılıp yalnız kalmasına neden olacağıdır (Loo ve Reijen, 2014: 19). Bu durumu sadece Durkheim değil pek çok düşünür öngörmüştür. Yalnızlık, sanayileşmiş ve kapitalist toplumların, bireyleşmenin sebep olduğu başat sorunlarından biri olacaktır.

Durkheim'a göre bireylik, topluluk daha az yer tuttuğunda oluşabilen bir olgudur. Yani açılacak olursa kendi başına düşünüp davranmaya eğilimli bir insan başkalarıyla birlikte düşünüp davranmaya zorlanır. Birbirine uyum sağlama yolunda ısrarcı oldukça birey, kendine özgü davranışlarda bulunamaz. Ancak toplum bütünlüğüyle birlikte hareket eden bu kişinin yaşadığı dayanışmaya mekanik dayanışma denilmesinin nedeni budur. İsminin mekanik olarak seçilmesi ise cansız

bir yapıyı birbirine bağlayan birliğe benzemesindendir. Bu toplumlarda birey kendisine ait değil, toplumun kendine göre kullandığı bir nesne konumundadır. İşbölümünden sonraki dayanışma ise bunun tam zıddını gerektirerek bireylerin birbirinden farklı olması gerektiğini savlamıştır. Mekanik dayanışmada bireyin kişiliği toplumsal kişilik içinde eridiğinde var olabiliyorken, organik dayanışmada her bireyin kendine özgü alanı genişledikçe kişiliği gelişmektedir (2014: 162-164). O halde Durkheim'ın modernleşme eleştirisi işbölümü merkezlidir. Toplum dönüştükçe bireyin kendi başına kalmaya başlaması ve modern dünyanın sorunlarıyla tek başına baş etmek zorunda kalması üzerinde fazlaca durduğu sıkıntıların başında gelmektedir.

Durkheim, sanayileşmiş bir toplumda toplumsal çözülmenin de ortaya çıkacağını göz ardı etmemiştir. Yeni bağlantıların daha kolay ve hızlı kurulduğu modern toplumda, aksi bir durum yani bağlantıların kopması da hızlı gerçekleşmektedir. Toplumsal çözülme ve kaosun artması kolektif bilincin modern bireyler için daha önemsiz görülmesinden kaynaklanmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 92). Çünkü işbölümü toplumsal dayanışmanın temel koşullarındandır. Bireyin ailesine, doğduğu yere, geleneklerine ve göreneklerine bağlılığı azaldıkça hareketliliği artan bireyin çevresi daha kolay değişmekte, en yakınlarından uzakta kolaylıkla yaşayabilmekte, düşünce ve duygularını kendisi yönlendirmektedir. Bireyin kişiliği işbölümüyle gelişmiştir. Birey, kendi davranışlarını belirleyen bir etken olarak işbölümüne katılarak özgürleşmeye de katkı sağlamaktadır. Diğer yandan bireyin yaşadığı durum işbölümünden önce daha bütünlüklü bir kişilik, tam gelişmiş ve özgür değil aksine sergiledikleri kendi isteğiyle değil, onun aracılığıyla etkinlikte bulunan toplum ve soya aittir. Oysaki aşağı düzey topluluklardan beklenen davranış şekli birlikte yaşadığı insanlarla uyum içinde olarak, toplumdaki ortak kişilik özelliklerine sahip olmaktır. İleri toplumlarda ise birey, toplumun bir organı gibi görev görmektedir (Durkheim, 2014: 455-459).

Durkheim bireyin arzularının sınırsızlaşmasının birey ve toplum açısından tehlikelerine de değinirken Batılı modern bireyciliğin "egoist" eğilimlerini önceden sezmesiyle Stirner'a benzemiştir. Stirner da aynı şekilde narsisistik eğilimleri

önceden kestirmemize olanak sağlayan düşüncelere sahiptir (Corcuff, 2009: 34-35). Durkheim, modern toplumda bireyciliğin zamanla ortaya çıkacağını, bu durumun sonucu olarak da toplumsal bir kaos ortamı oluşacağını öngörmüştür. Modern birey kültünün toplumdaki pek çok aksaklığın ve kötülüklerin kaynağı olduğunu düşünür. Özgürlüklerini toplumdan bağımsız olarak gören bireyler, hiper-bireyciliğe neden olmaktadır. Toplumun temellerinin kökünden sarsıldığı bu durumda tüm tabakalardaki bireyler açgözlülük ve hırs içinde hareket etmektedir. Daha ileri aşamalarında toplumsal kaosun göstergeleri olan intiharlar, suç ve sosyal çatışmalar baş gösterecektir. Durkheim bu görüşlerinin temelini kapitalizme değil, insan doğasının değişimine dayandırmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 93-94). Durkheim'ın en önemli katkısı bireysel arzuların sınır tanımazlığının Marx'ın mutluluk dolu tam insan önermesine açılmadığını, bireysel sıkıntılara yol açabileceğini söylemesidir (Corcuff, 2009: 33). Durkheim'ın en bilinen kavramsallaştırmaları *anomi* ve *intihar*'dır. Modern bireyin toplumla ilişkisini bu kavramlarla da ele almıştır. Bireyin yükselişiyle herkesin kendi kuralını koyup ona göre yaşaması kavramlarını oluşturmasında etkili olmuştur.

Durkheim'a yöneltilen eleştirilerden biri toplumda ortaya çıkan büyük bir patolojik olguyu mikro düzeydeki bireye indirgemesinin basit bir ilişki biçimi olduğu yönündedir. Diğer eleştiri de pek çok patolojik olgunun nedeni olarak anomiyi göstermesidir. Öyle ki toplumla birey arasındaki ilişki karmaşıktır; bireyin birey üstü çıkarlara uyum gösterdiğini görmemesi eksik bulunmuştur. Bu eksikliği özellikle Weber'in doldurduğu düşünülür. Weber, Durkheim'ın bu düşüncelerini eleştirerek modern insanı tehdit eden şeyin "kuralsızlık" değil "yabancılaşma" olduğunu söylemiştir. Çünkü insanların dev makinelerin bir parçası olarak işlev görmesi Weber'in "demir kafes" kavramını kullanmasına neden olmuştur. Her ne kadar Durkheim ve Weber ayırmış olsa da anomi ve yabancılaşma arasında büyük bir karşıtlık yoktur; her ikisi de bireycileşmenin paradokslarıdır. Başka bir deyişle bireycilik modernleşmenin baş aktörü olduğundan hem özgürlük hem bağımlılık getiren modernleşmenin dört paradoksu da denilebilir (Loo ve Reijen, 2014: 94-97). Marx, Weber, Stirner, Durkheim gibi öncü toplum kuramcılarına genel olarak bakıldığında kolektif olana yöneldikleri düşünülse de birey üzerinden kafa yordukları

görülmüştür. Bu düşünürler her ne kadar Batı kökenli olsa da bireyciliğin sadece Batı'yı etkilediğini söylemek doğru olmaz. Günümüzde küreselleşme olgusunun kültürel yapısı birey ve cemaat üzerinde şekillenmiştir (Corcuff, 2009: 14-15). Yeryüzündeki tüm toplumların zamanlaması farklı olsa da hemen hemen aynı sorunlarla karşılaşmışlardır.

Durkheim gibi Simmel de birey ve toplum arasında gerçekleşecek açmaza değinmiştir. Toplumsal farklılaşmayla birlikte birey, eski toplum yapısından kopup tamamen özgürlüğe kavuşmuştur. Simmel'e göre modern birey, kendini özerk bir varlık olarak gördükçe çevresini kuşatan toplumsal yapılarla bağ kurmakta zorlanmıştır. Toplum üzerinde bürokratik örgütlerin egemenliği arttıkça bireyin çevresiyle sahici bağlar kurması daha da güçleşmiştir. Geleneksel topluma göre bürokratik örgütlerin daha fazla olduğu toplumlar insanları birbiriyle ilişki kurmaya yönlendirse de, özgün ilişkiler kaybolmuş, araçsal ve biçimsel ilişkiler ortaya çıkmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 19). Modernleşmenin birey üzerinde gerçekleştirdiği değişimleri zihinsel yapı ve ilişkiler üzerinde değerlendiren Simmel çok yönlü bir bakışla modern bireyi anlamaya çalışmıştır.

Simmel'in düşünüşüyle 18. Yüzyıl'da o güne kadar onaylanmış yaşam biçiminin daha görünür olan yetersizliği, bireylerin bilincine en büyük darbedir. Bireyin üzerinde gücünü gerçekleştirememe, hayatını özgürce yaşayamama, kişiliğini kendi kendine yetirememe baskısı o denli büyümüştür ki 18. Yüzyıl'da patlamaya neden olmuştur. Bulunduğu ortamda bireyin tek çıkış yolu katıksız bir özgürlüğe ulaşmasıdır. Bireyin kendini ortaya koyma çabasının üzerini örten bireycilik düşüncesi, bahsedilen tüm sınırlamaların yapay eşitsizlikler olduğu, kusursuz insanın ortaya çıkmasının ancak tarihsel rastlantılardan ve adaletsizliklerden kurtulmakla gerçekleşebileceği anlayışına dayanmaktadır (2015a: 212-213). Bu ortamda anlamını kaybetmeye başladığı kısıtlayıcı bağlarla boğuşan birey, özgürlük ve eşitlik arayışına katılmıştır. 18. Yüzyıl liberalizmi yanı sıra 19. Yüzyıl'da Romantizm ve ekonomik işbölümüyle birlikte tarihsel bağlardan kurtulmuş bireyler kendi farklarını belirlemeyi arzulamıştır (Simmel, 2000: 183-

184). Simmel, 18. Yüzyıl'ın "özgürlük ve eşitlik" talebinin temel metafizik boyutunu şöyle açıklamıştır:

"[...] Her bir bireyin işgal ettiği konfigürasyonun değeri elbette sadece kendisine, kendi bireysel sorumluluğuna dayalıdır, ama bunun yanı sıra bireyin tüm diğerleriyle ortak olan yanlarına da dayalıdır. Bireyin, kendi varoluşunun bütün yükünü sırf kendi başına yüklenmesi gerektiği yolundaki –onun biricikliğini merkeze alan- talebi olağanüstü bir talep olarak görüp bu yükü, insan türünün, yani genel insanın kendi içinde yaşadığını ve söz konusu görevi fiilen yerine getirenin o olduğunu düşünerek hafifletmesi ya da bu yükten tamamen kurtulması da bu motifin bir parçasıydı belki [...]" (2015a: 213-214).

19. Yüzyıl'a gelindiğinde yukarıda bahsedilenlerle yarışabilecek kapsayıcı bir kılavuz kavram çıkmamış; ancak beşeri alanla sınırlandırılırsa toplum fikrinin hayatın temel gerçekliği olabileceği düşünülmüştür. Bu dönemde birey, toplumsal dizilerin "kavşak noktası, hatta atom gibi farazi bir varlık" olarak tanımlamıştır. Bireyden bütün hayatını topluma uyumlaştırması ve ilişkilendirmesi beklenmiştir. Simmel'in bakışıyla modern hayatı en derinden sarsan problem bunaltıcı toplumsal güçler, miras ve harici kültür karşısında bireyin varlığını koruma çabasıdır. İlkel insanın doğaya karşı açtığı savaş günümüzde boyut değiştirmiştir. 18. Yüzyıl insanı din, ahlâk, ekonomi gibi bağlardan kurtarmaya çalışırken, 19. Yüzyıl insanına işlevsel olarak uzmanlaşma önerilmiştir. Böylelikle uzmanlaşan birey diğerlerine karşı üstün ve vazgeçilmez aynı zamanda birbirlerine de bağımlı olacaktır. Ancak 20. Yüzyıl'ın başlarında Avrupa entelektüelleri hayat kavramıyla gerçekliğin, metafizik, psikolojik, ahlâki, sanatsal değerlerin kesiştiği merkez bulmuştur (Simmel, 2015b: 60-61; Simmel, 2000: 167).

Simmel'in düşünüşüne göre modern bireyler araçlar ve amaçlar arasındaki bağlantıyı kaybettiğinden, hayatın anlamı konusunda boşluğa düşmüşlerdir. Bu bağlantı örtülüdür ama bu durumda kopmuş gibi görünmektedir. Simmel de çağdaşları gibi bu durumdan aydınlanma, ilerleme ve işbölümünü sorumlu tutmuştur (Mestrovic, 2011: 145). Bu bireyler hayata karşı kendilerini korumanın yolunu, benzersizliğini ve kendine özgülüğünü daha fazla ön plana çıkarmada bulmuştur

(Simmel, 2000: 183). Simmel'in bu görüşlerinin kaynağı şüphesiz insanın birey olma koşulunu kendisi olmayan şeylerden kurtuluşuna bağlamasındandır (2015a: 213). Simmel'in bireye yönelik çalışmaları psikolojik temellidir. Özellikle uyaranları değişen bireyin ruh dünyasındaki yansımalara eğilmiştir. Bu uyaranların başında şüphesiz metropol gelmektedir.

Simmel, uygarlaşma sürecinde para konusunda bir tersine dönüş söz konusu olduğunu; paranın bireyleri kişiselliklerinden kopararak uzaklaştırdığını savlar. Paranın yükselen gücü rasyonellik duygularını ortaya çıkararak bireyi diğerlerine karşı ilgisizleştirmektedir (Bilgin, 1999: 36). Giderek bireyselleşen insanın para ilkesiyle çelişkisi bir de bu noktada ortaya çıkmıştır. Herkesle ortak olanla ilgilenen ve bireyselliği "kaça?" sorusuna indirgeyen para, kişisel arası duygusal ilişkileri de rasyonelliğe dönüştürmüştür. Dolayısıyla ancak nesnel olarak ölçülebilen ilişkiler ilgiye değmektedir. Modern zihin giderek daha fazla hesapçı olmasıyla paranın hesaplayıcı doğası hayatın her alanına yayılarak doğruluk, kesinlik ve sözleşmelere açıklık getirmiştir (Simmel, 2000: 170-171). Görüldüğü üzere Simmel modernliği kentleşme, ekonomik ve kültürel yönleriyle hem sosyolojik hem de psikolojik bir bakışla eleştirmiştir.

Son olarak Weber'in modern birey eleştirisine bakılırsa modern sanayi toplumlarının geçirdiği değişimin birey üzerindeki etkilerinin çalışmalarında özellikle incelendiği görülür. Toplumsal değişimin nedenlerini anlamaya çalışan Weber'in düşüncelerinin temeli bireylerin özgür bir şekilde geleceği biçimlendirebilme yetisine sahip olduğudur (Giddens, 2012: 52-53). Weber'le birlikte modernleşmenin sosyal-bilimsel kavrayışı yeni bir boyut kazanarak, modernleşme kuramına yeni bir bakışla ilkeler gelmiştir. Akılcılaşma olgusuyla insanın giderek daha mükemmel hale geldiğini ve "dünyanın büyüden arındırılması"yla gerçekliğinin daha iyi kavrandığını ifade etmiştir. Diğer yandan insan, araçları, amacına ulaşmak için daha etkin kullanmayı öğrenmiştir. Bu noktada Weber, Durkheim'dan farklı düşünür. Bireyin toplumdan kopacağı konusunda kaygılanmak yerine aşırı akılcılaşma eğiliminin bireyi rasyonalite kafesine zorunlu

bırakacağını iddia etmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 20). Weber'in modernlik tartışmalarında özgünlüğü bu kavramlar sayesinde olmuştur.

Weber *demir kafes* kavramsallaştırmasıyla bireyin zorunlu mekanizmalar karşısında çaresizliğine dikkat çeker (Taylor, 2011: 15). Bu duruma maruz kalan birey sarsıntılara karşı etkili ve uzun süreli koruma sağlasa da koruduğu kişinin hareketlerini kısıtlayarak, özgür iradesini uygulayabilme alanını sınırlamıştır (Bauman, 2012a: 21). Demir kafese giden yol akılcılaşmadan geçmektedir. Toplumsal aktörler, kişisel olmayan bağlarla çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurmak isteyerek aklın bilgeliğine başvurmakta ve bireyi akılcılaşmış kurumların demir kafesine hapsetmektedir. Bu konuyla ilgili Weber, çağdaşlarına göre özgürlük konusunda daha kötümserdir (Marshall, 2005: 11-12). Çağdaşı ve düşünce arkadaşı Marx modern çağın çıkmazını yabancılaşma olarak görürken, Weber bireye aşırı sınırlamalar getirecek demir kafes olarak görmüştür.

Weber'in en bilinen kavramları *rasyonelleşme, akılcılaşma, bürokratikleşme, protestan ahlâkı* gibi düşünülse de Weber sosyolojinin olduğu kadar şehir sosyolojisinin de öncülerindendir. Weber'in şehir kuramına burada bir parantez açmak gerekir çünkü Weber'in modern bireyini bu düşünceler içinde değerlendirmek gerekir. Modern toplumu şehir bağlamında incelemek bireyin biçimlendiği ortamı anlamak bakımından önemlidir.

Weber'in birey inceleme tarzı, bireylerin zihinlerinde bulunan hayat tarzını irdelemekten geçmektedir (Schroeder, 1996: 78). Çağımızın kaderini belirleyen şeyin, dünyanın rasyonelleşmesi, entellektüelleşmesi ve kutsaldan arındırılması olduğunu söylemiştir. Bu değerler, kamu yaşamının değerlerini geri plana atarak izole olan bireyler arasında yaşam olanağı bulmuştur (Bilgin, 1999: 40). Weber, şehirde karşılaşan insanların çoğu kez birbirlerini anlamaksızın iletişim kurduklarını, coğrafi olarak bir arada olsalar da bakış açılarının çok farklı olduğunu, psikolojik homojenliğin olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda Simmel gibi dolandırıcılık ve fahişelik gibi uğraşların meslek hâline geldiğine dikkat çekmiştir (Martindale, 2000b: 88).

Weber, çağdaşları olan Durkheim ve Tönnies gibi toplumsal kişilikleri ikiye ayırmıştır. Bir topluma ait kişiler birbirlerine karşı sübjektif bir aidiyet hissi hissediyorsa "cemaatleşme" üzerine kurulu, toplumsal münasebet karşılıklı menfaate dayalıysa "cemiyetleşme" geçerlidir. Cemiyetleşmenin en bilinen örneği ticari ilişkilerdir. Birbirini tanımayan kişiler arasında menfaate dayalı uzlaşma ön plandadır. Cemaatleşmeye ise geleneksel temeller üzerine inşa edilen ilişkiler verilebilir. Kardeşlik dayanışması, aşk ilişkisi, sadakat ilişkisi ve aile gibi. Bir toplum hem cemaat hem de cemiyet ilişkisi özellikleri içerebilir (Weber, 2015: 69-70). Cemaat-cemiyet yapılanması içinde birey önemlidir çünkü modernlik içindeki bireyin konumunu betimlemektedir. Weber'in düşüncesinin temel dayanak noktası birey üzerinden toplumu biçimlendirmektir.

Tönnies, Durkheim, Simmel ve Weber'den sonra modernleşme konusunda faklı bakışlar geliştirilse de bu başlıkta erken dönemde birey-toplum olgusuna klasik düşünürlerin nasıl baktığı üzerinde durulmuştur. Durkheim işbölümünün giderek arttığına vurgu yaparken, Simmel bireycileşme eğilimlerine ve kentin tinsel yaşam üzerindeki etkilerine, Weber ise en fazla akılcılaşma eğilimleri üzerine düşünmeye yönelmiştir. Durkheim, Simmel ve Weber'in görüşlerinin büyük kısmı ise Tönnies'in "cemaat" ve "cemiyet" ayrımı üzerinde görülebilmektedir. Her düşünürün modernliğe ve bireye baktığı açı farklı olduğundan ele aldığı karakteristik özellikler de farklı olmuştur. (Loo ve Reijen, 2014: 20-21). Her ne kadar farklı kavramlar üzerinden anlatsalar da insanlığın yeni bir sürece girdiği ve bu sürecin önceki dönemlere benzemediği tartışmasız ortak noktalarıdır. Günümüzdeki modernleşme kuramlarının temellerini bu düşünürlerin görüşleri oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİREY TEMELLİ TOPLUMUN YENİ GÖRÜNÜMLERİ, TÜRKİYE'DE BİREY VE YENİ MEDYA PLATFORMLARI

2.1. 20. Yüzyıl'ın Önde Gelen Birey Tipolojileri

Önceki kısımlarda modern bireyin hangi toplumsal süreçlerde ortaya çıktığı, geleneksel insandan ayrıldığı yönleri, modern bireye getirilen eleştiriler gibi ilişkili olduğu diğer konularla birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kısımda modernleşmenin gündelik hayattaki pek çok dinamiği değiştirdiği göz önünde bulundurularak modern birey tanımlamaları yapılacaktır. 20. Yüzyıl'da bireyin geldiği durumla ilgili düşüncelerin ortak vurgusu bireye verilen önemin arttığı, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve duygularının değiştiği yönündedir.

Berman'ın ifadesiyle modern birey kendini geçmişin parodilerine atmak istese de ne ilkel, ne klasik, ne Orta Çağ ne de şark sürecinde hiçbir toplumsal rolü üzerine tam olarak oturtamıştır (Berman, 2009: 37). Ancak modern topluma gelindiğinde insanlar karakteristik özellikleriyle değerlendirilerek bugünkü anlamına en yakın hâliyle algılanmaya başlanmış, bireylerin birbirleriyle ilişkileri "bireylerarası ilişkiler" olarak tanımlanmıştır (Köker, 2007: 42-43). Taylor'ın da belirttiği gibi bireyin yaşam öyküsünü toplumdan ayrı tutmak mümkün değildir. Kişinin kimliğini belli bir toplumun içinde geliştirmesi kendi kimliğini o topluluğun diğer üyelerine tanıtmasıyla gelişecektir. Birey ancak "ben"i koruyarak toplum içinde bireyleşecektir (Üskül, 2003: 249-250). 20. Yüzyıl insanlık tarihi açısından köktenci değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Öyle ki günümüze gelen sürece bakıldığında en hızlı yolun o dönemde alındığı söylenebilir. Dolayısıyla bireyin bugününü anlaması modernliği anlamasıyla, bugünkü görünümünü alması da son yüzyılda mümkün olmuştur.

Modern birey anlayışı kendine dönüşü, kendini keşfetmeyi ve kontrol etmeyi Augustinuscu mirastan almıştır. Kendi kendine sorumlu olma ve bağımsızlık bireyin özerkliğinin temelini oluşturmaktadır (Taylor, 2012: 281). O halde güdülerini baskı altında tutabilmesi, davranışlarının geleneksel topluluklardaki gibi dürtüsel değil akılcı olması, amaca giden yolu kolay ve hızlı bir şekilde bulması, akılcı ve plancı

eylemde bulunabilmesi bu temelde bireyin idealleştirilmiş tipolojileridir denilebilir (Loo ve Reijen, 2014: 147). Taylor birey olmayı, içsel derinliklere sahip olduğunu fark edebilmek ve ahlâk problemlerini keşfetmek, bir duruşa sahip olmak, kendini konumlandırabilmekle ilişkililendirir (2012: 178). Bireyi olumlayan bakıştan aksi bir yönelişle Reisman, Lash ve Sennett modern bireyi, başkaları tarafından yönlendirilen, özgüvensiz, bağımsızlığından olmuş sürü hayvanı olarak tanımlamışlardır. Bell ve Zijderveld ise tüketimciliğin olumsuzluklarına değinerek *haz ahlâkı* kavramını gündeme getirmişlerdir. Bu kavramla insanların yalnızca kişisel çıkarı ekseninde hareket etme güdüsünü açıklamışlardır (Loo ve Reijen, 2014: 155). Bireyi böylesi olumsuzlamaya yöneliş birey düşüncesinin henüz olgunluğa erişemeden zamanın gelişmelerine ayak uydurmak zorunda kalmasıyla ilişkilendirilebilir.

Modern bireyi tanımlamaya çalışırken biraz gerilere gidildiğine Platon'un bakışıyla aklın arzulara hakimiyeti iyi hayatın temeli olarak kabul edildiği görülür. En büyük amacı mutluluğa ulaşmak olan *Stoacılık* düşüncesi bu algının antik dünyadaki adıyken, modern düşüncenin gelişimiyle artık sadece çevresindekileri değil, kendi duygularını, korkularını özgürce ifade edebilen, böylece rasyonel bir şekilde davranabilen bağımsız birey ideali ortaya çıkmıştır (Taylor, 2012: 45). Bağımsız birey, üzerinde yükseldiği özgürlükle beraber sorumluluğu arttıkça bireyleşme aşamasına geçmekte zorlanır. Öte yandan kendisini bir topluma ya da gruba ait hisseden insan, toplum içinde kendini gerçekleştirdikçe özgünleştiğini ve özgürleştiğini hissetmektedir (Üskül, 2003: 103). Nietzsche modern bireylerin içinde bulunduğu bu özgürlük durumunu hızlı ve sorumsuzca yaşamlarına kılıf olarak kullandıklarını ileri sürerek meseleye farklı bir boyut kazandırmıştır (Frisby, 2012: 51). Bauman ise bireylere kendi yaşamının tüm sorumluluğunu yüklemenin saçmalık olduğunu, çünkü kişinin kendi kimliğinin ve iradesinin kölesi olması gerekmediğini savlamıştır (2012b: 156). Durkheim ve Weber de Bauman gibi bu konuya eleştirel yaklaşmış, Durkheim herkesin sadece kendi sorumluluklarıyla uğraştığı bir toplumda toplumsal düzenin olmayacağını; Weber ise meşruiyet sorununa değinerek çoğulculaşmanın fazlalaştığı bir toplumda uzlaşmanın sağlanamayacağını ifade etmiştir. Çünkü modern bireylerin "tek parçadan oluşan insan" değil, "çok parçadan

oluşan insan"lar olduğunu düşünmektedir. Sadece aile içinde geliştikleri halleriyle kalmayarak değişik süreçlere de maruz kalmışlardır. Dahası karmaşık bir bütün olduklarından modern bireyleri materyalist ya da post-materyalist olarak nitelemek zordur. Çok çeşitli "norm, anlam, yaşam tarzı ve seçim imkânlarıyla" karşılaşarak varlıklarını sürdürmektedirler (Loo ve Reijen, 2014: 198-199).

Taylor da diğer düşünürler gibi, modernliğin getirdiği sıkıntılardan bahsederken bireycilik olgusu özelinde özgürlüğe değinmiştir. Pek çok insan bireyciliği kendi yaşamlarını ve inanç biçimlerini seçebilmesi açısından modern dünyanın en önemli getirisi olarak görürken, azımsanmayacak sayıda kişi bu kazanıma sahip olmayı istememektedir. Çünkü eksik buldukları bu kazanım ekonomik, geleneksel ya da ailesel yollarla bireylerin kendi olma özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Modern özgürlük, insanların geçmişteki ahlâki bakışlarından kopmalarıyla sağlanmıştır. Önceki düzende insanlar kendilerini kozmik bir düzenin parçası olarak görmekteyken özgürlükle birlikte bu düzen itibar kaybetmiştir.[11] İnsanlar artık kendilerini büyük bir düzenin parçası değil de şahsi bir konum, rol ve sınıfta kısıtlanmış hissetmiştir. Geniş toplumsal eylem ufkuyla birlikte birey, kahramanlık boyutu başta olmak üzere bir şeyler yitirdiğini düşünmüştür. Tocqueville demokratik çağ, Kierkegaard ise şimdiki çağ insanlarının küçük ve sıradan zevkler peşine düştüğünü söylerken; Nietzsche, "son insanlar" dediği insanlarla çöküşün nihai noktasını vurgulamıştır. Görüş açılarını yitiren insanların bireysel yaşamlarına yoğunlaşmalarıyla (Taylor, 2011: 10-12) kendi benliklerine yoğunlaşmaları eş zamanlı gerçekleşmiş, böylelikle günümüz modern birey kültürü daha net ayırt edilmiştir.

Taylor'ın bahsettiği ahlâki bireycilik sorunu sosyal benlik kavramıyla ilişkili olarak gelişmiştir. Sosyal benliğin türediği ortama bakılırsa köyde yaşayan insan çevresindekiler tarafından tanındığından kendini bilmekteyken, ancak büyük

[11] Y kuşağı -1980 ve 1999 yılları arasında doğanlar- için özgürlük, tarım toplumu, feodal toplum ve sanayi toplumunun özgürlük anlayışından çok farklıdır. Sanayi toplumunda yaşayan birey için özgürlük istediği işte, istediği kişi için çalışma imkânına kavuşmakken, Y kuşağı için esnek çalışma saatleri, evde çalışma imkânı, mesai doldurulduğunda uzun süre izin kullanabilme, mesai saatleri içinde iş yerinde eğlenme ve dinlenme imkânıdır. Bu bağlamda "özgürlük" anlayışının sorumluluk taşımaksızın canının istediğini yapabilme isteğine dönüştüğü söylenebilir (Bauman, 2012a: 54).

şehirlerde kendini tanımayan yabancılarla karşılaştığında modern birey ideali şekillenmeye başlamıştır. Aslında bireyle dürüstlüğü yakınlaştıran bu düşüncede birey bütünlüğün bir üyesi konumuna geldiğinde bireyleşmek için ilk şart olarak dürüst ve güvenilir olmakla karşılaşır. Zira birey, insanların onu tanıdığı kadar benliğe sahip görünmektedir. Bireyin, iletişim kurmak zorunda olduğu ama hiç tanışmadığı insanlarla iletişim kurarken dürüst olarak kalması zorlaşmıştır (Elliott ve Lemert, 2011: 55-57). Gelecek konusunda hiç umutlu olmayan yazarlar modern bireyin "asgari benlik" altında ezildiğini, "kalıcı özbenlik" eksikliği yaşadığını düşünmüşlerdir. Tüm eksikliklerinin farkında olmadan kendi hakkında olumlu imaj oluşturma çabası enerjisini de boşa tüketen birey, içindeki boşlukları başkalarının hayranlığıyla doldurmaya çalışmıştır. Kendini güvende hissetmek, iç dünyasını rahatlatmak için sürekli kendi benzerleriyle bir arada olma isteği vardır. Aydınlanma'nın akılcı birey ve toplum idealini gerçekleştirmediğinden dolayı hayal kırıklığına uğramış olan pek çok düşünür "akılcı" ve "bilinçli" maskesinin altından "beyinsiz" ve "narsisist" varlıkların olduğunu iddia etmiştir. Fromm, Reisman, Sennett ve Lash özerk bireyin olmak istediği karakteri ortaya koyarken benliğiyle çeliştiği durumun altını çizmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 190-191). Pek tabii insanların kendilerini varlığın tek büyük özü olarak düşünmesi yalnızca modern döneme ait bir düşünüş değil, tarih boyunca geçerli olan bir düşüncedir. Ancak modern çağla birlikte ruh, yani insanların ölümsüzlüğü inancı modernler için fazla kutsal kalınca bireylere benliklerinin sosyal etkileşimlerin neticesi olduğunu kabul etmek kalmıştır (Elliott ve Lemert, 2011: 44).

Lash *Narsisizm Kültürü* (1979) eserinde benlikle ilgili yaklaşımlara yeni bir bakış sunmuştur. 60'lı yılların çalkantılı siyasi olaylarından çıkan Amerikalıların kendilerini "benlik"lerine gömdüğünü iddia etmiştir. Ona göre modern birey kendi gücü üzerinde yükselen bir kişi değil, başkalarına aşırı bağımlı bürokratik insandır. Yalnız olması güçlü bir kişilikten yoksun olmasına neden olmuştur. Modern birey hem psişik hem de pratik olarak sürekli başkalarına bağımlı olarak yaşamaktadır. Dışardan kendine duyduğu hayranlıkla besleniyor gibi gözükse de kendine duyduğu güven sadece görüntüdedir; içsel olarak duyduğu özgüvensizliği maskeleme amaçlı sınırlanmak zorunda kalmıştır. Sürekli "ben ve diğerleri" diye haykırması kendine

yeterli olduğu imajı çizse de yalnızca enerjisini bu yönde harcamakla zaman geçirdiği yönünde eleştirilmektedir (Loo ve Reijen, 2014: 182-183). Cahoone'ye göre bu uğraş boşunadır. Çünkü bireylerin bütünlüğü, tümüyle diğer bireylerle ilişkili olarak kavranmalıdır. O halde birey diğer bireylerle ilişkisi olmazsa ne ise o olması mümkün değildir. Bir varlığın diğer varlıklar olmaksızın kendi varlığına, kendi bireysel karakterine ve bütünlüğüne sahip olma durumu söz konusu değildir (2001: 310).

Giddens ve Sennett'in bu konuda görüşleri farklıdır. Giddens modernizmin geçmişten farklı olan özelliğinin bireyin varlığı ve benliği olmadığını, hatta bu farkı daha derin ayrıntılarda aramak gerektiğini ifade etmiştir. Birey, kendini inşa sürecinde benliğini daha iyi tanımaya ve anlamaya çabalamaktadır (2014: 103). Sennett'in kavrayışına göre modern psikoloji benliğin iç işleyişine yönelmiş, kötülük ve günahla ilgili kaygı nedenleri değişmiş, bireyler kendilerini bu korkudan kurtararak yaşama tam katılım sağlayabilecekleri inancıyla yoğurulmuştur. Artık insanlar kendi yaşam öyküleri ve inançları üzerine daha fazla eğilmeye başlamıştır. Aslında Sennett bu görüşleriyle, özgürleşme olarak görünen bu durumun tuzak olduğunu vurgulamaya çalışmıştır (2016: 17).

Modern birey için bir toplumsallıkla bağ kurma, bireyleşmiş biçimler çoğaldığından giderek geri plana düşmüştür. İnsanlar kendi ayakları üzerinde durmak için, hayatlarını yine kendi başlarına idame ettirmek zorunda kalmıştır (Beck, 2011: 133). Diğer yandan bireyin genelde sosyal yapının bir üyesi olmayı tercih etme deneyimi yaygındır. Çünkü bireycilik demek modern yaşamın ahlâki şifresi demektir. Bir taraftan bağımsızlaşmak isteyen birey, diğer taraftan toplum içinde kimlik kazanmayı istemektedir. Kimlik, birey olarak diğerlerine saygı duymayı, kişinin kendini bu duyguya göre konumlandırmasını, biri ya da kendimiz olmayı isterken sosyal güçlere karşı sağlam durmayı, kendi yolunu açmayı gerektirmiştir (Elliott ve Lemert, 2011: 24).

Modernitenin getirdiği en büyük paradokslardan biri "birleşme/parçalanma" paradoksudur. Birey ayrılma ve bütünleşme mücadelesi içinde yaşamaktadır. Modern öncesi toplumda yaşantının parçalanması bir sorun teşkil etmezken, güven duygusu

kişisel bağlara bağlı olarak gelişmiştir. Dünya, bireyden dışarıya doğru gelişen bir düzen olarak değil, bireye doğru gelişen zamansal ve mekânsal bir düzendir. Modern çağda beliren birleşme problemi, bireysel kimlik anlatısının bütünün karşısında tek kalmış bir biçimde korunması ve inşasıyla ilgilidir. Parçalanma durumu bahsedildiği üzere bireylerin kendilerine özgü uygun davranış biçimleriyle toplumda yer almaya çalışmasını içermektedir (Giddens, 2014: 238-239). Sosyal ve felsefi engeller de bireyin hayatını bütün olarak tasarlayamamasının diğer nedenleridir. Çalışmayla dinlenme, özel yaşamla kamu yaşamı, ortak alanla kişisel alan, çocukluk ve yaşlılık dönemi birbirinden ayrılmıştır. Dolayısıyla bu parçalardan her biri bireyin hayatında bütünlük yerine ayrıksılık oluşturmuştur (MacIntyre, 2001: 301). En büyük ayrıksılığını, "ben"in, diğerinden kopma korkusu oluşturarak, bireye kendisini ifade etme şansı tanımıştır. Modernite hem bireye meydan okumuş, hem de kendini tehdit altında hisseden herkese meydan okuma cesareti aşılamıştır. Bu durumda moderniteyi ne lanetlemek ne de toplum ve bireyler arasındaki otoritesini göklere çıkarmak doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir (Çiğdem, 2012: 108).

Modern bireyin gündelik hayatı şekillenirken yukarıda bahsedilenler dışında belli başlı oluşumlarda ayrıştığı söylenebilir. Gündelik olanla din, sanat, felsefe gibi alanlar, özel alan ve kamusal alan arasındaki kopuş; nesnelerin, edimlerin bir üslup içinde değil, üslup yerine "sanat için sanat" görüşünün yer alması; insan ve doğanın zorunlu ayrılığı ve bu ayrılığın verdiği yitirilen doğaya ve geçmişe duyulan özlemin artması; cemaatin yerine bireyciliğin -burada kastedilen bireycilik bireyin gerçekleşmesi anlamında değil- yükselmesi; kutsallığın düşmesi; en küçük parçalara kadar işbölümünün artması; göstergelerin artmasıyla bireyde artan endişe duygusu başlıca oluşumlardır (Lefebvre, 2016: 51). Modern bireylere aşılanmak istenilen yaşam tarzı benimsetme ya da zorlama yoluyla gerçekleşmiştir. Zamanla birer planlamacıya dönüşen bireylerin hayatlarını temel düzenleme unsurları; eğitim, kariyer, evlenme biçimi ve emeklilik olmuştur. Kişilerin neyi yapıp neyi yapmayacağı, hayatını nasıl şekillendireceği bir yönergeye göre belirlenmiştir. Fakat güvensizlik dolu yaşam her zaman ikinci bir plan gerektirmektedir (Loo ve Reijen, 2014: 150-151).

Modern bireyin en büyük handikaplarından birisi üretim faaliyetleridir. Geleneksel toplumda aile yapısı içinde süren üretim, ev halkının varlığını sürdürme sebebidir. Üretim evin dışına taştığı zaman kişiler-üstü sermayenin hizmetine girmiş ve çalışma hayatı biyolojik varoluşun bir parçası, işgücünün sürdürülmesi, maddi kazanç sağlama aracı olma gibi amaçlar edinerek bireyin hayatının bütünlüğünden kopmuştur (MacIntyre, 2001: 335). Modern toplumsal düzenin temalarından biri olan muhasebe, bireyler arsındaki sözleşmeli ilişkiler üzerine kurulmuştur. Önceki toplumlarda bu işler yazılı olmayan, kolektif ve geleneksel ilişkilerle yürütülmektedir (Watt, 2007: 72). Bireyin geleneksel ritüellerden kopuşu hayatını o kadar kapsamıştır ki, hayatının başlaması ve bitiminde bile kopuş yaşamıştır. Modern çağ öncesinde doğum ve ölüm topluluk içinde gerçekleşmektedir. Eski kuşakların yerini yenilerinin alması geleneksel pratiklerle örtüşen bir olguyken, modern çağla birlikte doğum ve ölüm hastane ortamında gerçekleşen doğa ve gelenekselden farklı bir süreç olarak işlemektedir. Ritüellerden ve kolektiflikten yoksunluk, bireylerin sorunlar ve kaygılarla başa çıkmasını zorlaştırmıştır (Giddens, 2014: 254-255). Geleneklerden arınan ve yüksek maddi standartlara kavuşan bireyler, sınıfsal aidiyet olgusundan da uzaklaşmıştır. Aile, dostluk, komşuluk gibi bir yere bağlılık içeren olgular, bireysel hareketlilik ve bireyle çelişme durumları tarafından bozuluma uğratılmıştır (Beck, 2011: 132). Bu nedenle günümüzün en önemli özlemi başkalarıyla daha yakın olma ve samimi deneyimler yaşayarak kişiliği geliştirmektir. Günümüzün miti, toplumdaki kötülüklerin yabancılığa ve soğukluğa ilişkin kötülükler olduğudur. İçtenlik ve sıcaklık insancıl maneviyatı tanımlayan önemli iki sözcüktür (Sennett, 2016: 327). İnsan ilişkilerinin bu denli değişimi, modernliğin getirdiği en önemli sonuçlardandır. Birbirinden güç ve destek alarak gelişen bireyler, uzaklaştıkça güçsüzleşmiştir.

Dünyanın eminliğinden, istikrarından, kalıcılığından şüphe duyan insan, dünyaya doğru değil de kendisine doğru yani içe dönmeye yönelmiştir. Dünyanın ölümsüz olduğunu fark ettiğinde kendine bile şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Modern insan öbür dünyayı yitirmiş ama kendini dünyalı da hissedememiştir (Arendt, 2016: 453-454). Çünkü modernite insan ilişkileriyle güven mekanizmaları arasında değişik bir ilişki oluşturmuştur. Modern çağ, kaygı çağıdır. Geleneksel toplumda günümüzdekinden çok daha az kaygı ve güvensizlik eğilimi varken,

günümüzde kaygının şiddeti hem yoğunlaşmakta hem de içeriği değişmektedir (Giddens, 2014: 50-51). Modern dünyada yoğunlaşan kaygıyla bireyin iç güvenliği ve huzuru gitmiş, yerine belirsiz bir gerilim, özlem, gizli bir huzursuzluk, çaresiz bir telaş gelmiştir. Huzursuzluğun en yoğun olduğu yer kent hayatıdır. Ruhun merkezinde belirli bir şeyin olmaması, bireyleri yeni uyarıcılarda doyum aramaya itmiştir. Kargaşa, gezi düşkünlüğü, rekabet odaklı bakışı, bir beğeniye, üsluba, düşünceye ya da kurulan kişisel ilişkilere bağlı kalamama, karakteristik sadakatsiz, istikrarsız ve çaresiz modern bireylerin özellikleridir (Frisby, 2015: 21). Bu noktada Baudelaire'in arketipik modern bireyinin Frisby'ninkine oldukça yakın olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki bireyi modern şehir trafiğinin girdabına batmış, ağır, süratli ve ölümcül bir enerji yığınına tek başına direnmeye çalışan kişi olarak betimlemiştir (Berman, 2009: 216).

Simmel, modernliğin özünü dünyanın içsel hayatımızın tepkilerine göre deneyimlenmesi olarak açıklamıştır. Bu anlamda modernlik, hem modern toplumdaki belli bir yaşam tarzı hem de sadece toplumun içsel hayatımıza sinmesine verdiği tepkidir. Dış dünya giderek iç dünyamıza dahil olmaktadır (Frisby, 2012: 67). İnsanların içe dönmesi toplumsal uzlaşının ortadan kalkmasıyla, toplum bölündükçe iç ve dış ayrımının giderek fazlalaşmasıyla başlamıştır. Yabanıl toplumda yaşayan insanlar için doğa, hayatını geçirdiği alandır. Tarihsel sürece bakıldığında sosyal uyumun artmadığı, azaldığı; bununla birlikte bireyin fobik duygularının büyüdüğü görülmektedir. Dışarının tedirginliği bireyin içine de yansımıştır. *Huzursuzluk, anksiyete, atropi, apathy* gibi hastalıklar çağdaş bireylerde en sık görülen psikolojik durumlardır (Çakır, 2015: 76-77). Duygusal dünyasında güçsüzlük hisseden birey, kendisini yutulmuş gibi hissetmektedir. Her şeye gücünün yetebileceğini düşünmesi bir fanteziden öte değildir. Bu duygunun kaynağı aslında savunma mekanizmasıdır (Giddens, 2014: 243).

Dünyanın ezici gücü karşısında önemsizlik duygusuna kapılan birey kendisini korumak adına ya kendi bireysel bütünlüğünü yok saymaya ya da üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmak için başkalarını yok etmeye girişmiştir. Çağdaş toplumdaki bireylerin çoğunluğu kaçış mekanizması olarak kendi olmaktan çıkmış, yani

toplumsal yapının kendisinden beklediğini diğerleri gibi olarak gerçekleştirmiştir. Bilinçli yalnızlık ve güçsüzlük duygusunun ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bu davranış şekli tıpkı bir hayvanın kendisini korumak üzere renk değiştirmesine benzemektedir. Bu bakış yalnızlığı yenmekle herkes gibi olmak arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Çağdaş bireyin dilediği gibi davranabilme özgürlüğüne sahip olduğu düşünülürse çağdaş bireycilikle bu görüşün çeliştiği söylenebilir (Fromm, 2016: 195-196). Günümüz dünyasında en yaygın görülen kabuslar dışlanma, yalnız bırakılma, terk edilme korkusu, geride kalmak, baştan savılmış hissetmek, görmezden gelinmek, bekletilmek, davetsiz hissettirilmektir (Bauman, 2012a: 126). Görüldüğü gibi bireyin başlıca sorunları giderek nevrotikleşmektedir. Bir sonraki aşaması toplumsal sorunlara dönüşmek olan bu durumlar bireyler ve toplumsal krizler arasında bağ oluşturmaktadır.

Modern insanı bekleyen tehlike öncekilerden çok farklıdır. Manevi yönünü kaybeden dünya artık hiçbir şey yapmayı gerektirmez. İnsanlar, boşluk korkusuna kapılmıştır. Dahası, hayatın bir anlamı olup olmadığı konusuna kuşkuyla yaklaşmakta ya da ne olduğunu merak edip sürekli hayatın anlamını sorgulamaktadır (Taylor, 2012: 37-41). 20. Yüzyıl'a ayna tutan Marx, Durkheim ve Weber'in görüşleri bu aşamada önemlidir. Çünkü modernliğin ileriki süreçlerinde dinin ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunmuşlardır. Fakat manevi duyguların canlandığı görülen günümüz toplumlarında yeni manevi girişim biçimlerinin altında yatan sebebin hayata anlam katmaya çalışmak olduğunu saptamışlardır (Giddens, 2014: 259). Bireyin ruhundaki değerleri arama çabası öyle bir hal almıştır ki gökyüzünü ruhsallıktan ayırmış, mitosla aklın birlikteliğine son vermiştir. Sonuç olarak birey ruhsal dengesi bulandıkça yine aynı sona varmıştır: nevrotik bir varlık olmak (Shayegan, 2017: 170).

2.1.1. Modern Bireyin Psikanalitik Eleştirisi: Freud

Bugün bireyin önemli bir sorun olarak ele alınmasının başlıca nedeni psikanalistlerdir. En önemli antimodernistlerden biri olarak görülen Freud,

modernliği eleştirirken bireyin özgürlüğünü araştırarak, kişisel özgürlüğü toplumsal bütünleşmeyle özdeşleştirmeye yönelik iddiayı reddetmiştir. Modernist düşünce liberal ve Marksist bakışa yaslandığında bireyin özgürleşmesiyle tarihsel ilerleme arasındaki denklik ilişkisine de yaslanmış olur. Yani yeni topluma yeni insan düşüncesi. Freud ve Nietzsche'den sonra bireye bakış değişmiş, önceleri salt bir emekçi, tüketici yurttaş gibi sadece toplumsal bir varlık olarak görülen birey, özel ve bireysel bir arzu varlığına dönüşmüş ve böylece özne yeniden tanımlanmıştır (Touraine, 2016: 163-170). Freud temelde bireyle toplum arasındaki çözülen noktaların altını çizmiştir. Aydınlanma'da ortaya çıkan rasyonel birey fikrini insanın ruhsal dünyasının daha önemli olduğunu ileri sürerek reddeden Freud, temelde bireyi açıklayan, birey olma bilincine ulaşmanın sembolü olan psikanalitik kuramı oluşturmuştur.

Süratle gelişen endüstrinin bireyi baskı altına alması, bireye endüstriden kaçacak bir yer kalmaması bilinçaltına yönelimin temel nedenidir. Yeni sığınak psikanaliz yoluyla araştırılmış, endüstriyel ortamda kaybedilen huzur bireyin kendi iç dünyasında aranmaya başlanmıştır (Turani, 2003: 61). Öte yandan toplumsal süreci anlamak da bireydeki ruhsal süreci anlamaktan ve kültürel boyutlar içinde değerlendirmekten geçmektedir. Toplumsal dizgenin temel nesnesi olan birey hevesleri, kaygıları, tutkuları, düşünceleri, iyilikte ve kötülükte bulunma isteklerinden oluşmaktadır (Fromm, 2016: 10). Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930), *Totem ve Tabu* (1913) ve *Grup Psikolojisi* (1921) eserlerinde psikanalizin uygarlığın gelişim sürecini ve karşılaştığı sorunları açıklamak için en uygun kuram olduğunu vurgulamıştır.

Freud'a göre psikanaliz araştırmaları kendi zamanına dek anlatılanları aşan farklı bilgileri de gün ışığına çıkaran bir sağaltım yöntemidir. Bu yaklaşımdan önce travmalara gösterilen tepkilerin sadece olaya uygun şekilde açıklanırken, filogenetik –soy genetiği- etkinin göz ardı edildiğini tespit etmiştir. Yani insanların arkaik mirası yanlızca yetilerle değil, daha önceki nesillerin yaşanmışlıklarıyla da değerlendirilmelidir (Freud, 2012: 137). Folkloru, popüler mitleri, söylenceleri, deyimleri ve atasözlerini insanlar arasındaki bilinçdışı düşünme biçiminin özellikleri

olarak saymış ve bilinçdışının *id*'e karşılık geldiğini ifade etmiştir (Freud, 1996: 82). Bu düşünceleriyle oluşturduğu yönteminde nevrotik belirtilere sahip bir kişinin ancak bilinçdışında baskıladığı gerçekliğe erişilip, bilinç düzeyine getirilmesiyle sağaltım gerçekleşebilir.

Freud'un sosyal bilimlere en büyük katkısı bilinçaltı denilen bilinmeyeni ortaya çıkarmasıdır. İçgüdüleriyle hareket eden insanın doğanın bir parçası olduğunu ileri sürerek, Aydınlanma düşünürlerinin aksi bir bakış geliştirerek, insanın parçalardan oluşan bir bütün olmadığını söylemiştir. İnsanı istikrarsız bir parça olarak tanımlayan Freud, *İd, Ego* ve *Süperego* terimlerinin sahibidir (Loo ve Reijen, 2014: 237). Birey, özne gibi terimlerin tanımlanmasını bu gibi kavramlarla yapan Freud, modernlik öncesi bilgelik arayışında olan insanın, modern dönemlerde toplumsal bütünleşmeyle dünyaya başkaldırdığını, bireysel öznenin dünyaya gelişiyle bireyin kendisinde bir *ben*'in olduğunu kabul ettiğini savlamıştır. Modern insan doğa içinde olduğunu düşünmekten çok, kendi içinde var olan doğayı düşünmektedir (Touraine, 2016: 265-266). *İd*, tatmin edilme isteğiyle dolan organik içgüdülerin ruhsal temsilleridir. Yani insanın kalıtımsal olarak bastırılmış tüm ilkel duygularını kapsamaktadır. Ego ise, *id*'in içinden dış dünyanın etkisiyle kabuk gibi gelişmiştir. Dış dünyayla ilişkiyi gerçekleştiren *ego, id*'in içeriklerinin bir kısmını alarak dış dünyaya –ön bilinç düzeyine- taşır. Ebeveynler ile kurulan özdeşlik ise *ego*'dan *süperego*'yu oluşturmaktadır (Freud, 2012: 133-135). Her üç kavramın etkisinde kalan insan yaşamı "ruhsal dram"a dönüşmüştür. *İd*'den kaynaklanan güdüleri denetlerken *ego* ezilmekte, dış dünya ve *süperego* arasında kalmakta ve sonuçta psikolojik nevrozlara doğru gidilmektedir (Loo ve Reijen, 2014: 238). Öte yandan ego, dış dünyayı ve gerçekliği temsil ederken süperego iç dünyanın karşısında kalmaktadır. Freud'a göre bireyin tarihi arzuyla yasa arasında büyüyen çatışmanın tarihi değil, anneyle ilk kaynaşması neticesinde babayı reddetme ve Oidipus çatışması yaşayarak babayla özdeşleşmesidir (Touraine, 2016: 159). Freud'un bu kuramı evrensel nitelik taşımaktadır. Bireyi harika bir varlık olmanın ötesinde çocukluğuyla ve yaşamında karşılaştığı sorunlarla bir bütün olarak ele alarak iç dünyasına eğilmiştir.

Freud insanın yaşamını *libido* adını verdiği cinsel enerjinin yönlendirdiğini ileri sürmüştür. Libido baskılandığında kişiye sıkıntı vererek ciddi gerilime neden olur. Cinselliği, giderilmesi gereken bir ihtiyaç olarak görerek kişinin cinsel olarak tatmin olmasına "haz" adını vermiştir (Fromm, 1973: 32). Modern bireyi ruhsal durumuyla açıklamaya çalışan Freud için birey, içgüdüleri aracılığıyla kurulmaktadır. Davranışlarının kökenini içgüdülerinde bulan birey, modern dünyada fazlasıyla üzerinde durulan aklıyla içgüdüleri arasında kalmıştır. İçgüdülerin amacı doyumdur, yani organik gereksinimlerin giderilmesidir. Bu gereksinimlerin karşılanması bilinç tarafından haz, karşılanmaması ise elem olarak algılanmaktadır (Freud, 1994: 26). Freud'un düşünceleri modernlik ideolojisine karşı en sistematik eleştiriler olarak görülebilir. Ben'in yıkılmasının sonuçlarını ele alarak, yeni düzen eleştirisinin merkezine bireyle toplumsal alan arasındaki kopmayı koymuştur. Haz ve yasa karşıtlığının arasını öyle çok açmıştır ki düşüncelerini, ahlâksallaştırma ve toplumsallaştırma ile bağdaştırmak mümkün değildir (Touraine, 2016: 157). Birey için hazzın önünde duran en büyük etken olarak toplumu koymuştur. Birey-toplum ilişkisindeki çatışmaların başında bu durum gelmektedir. Freud'un bakışı günümüzde bazı düşünürler tarafından eleştirilse de pek çok düşünceye kaynaklık etmesi bakımından önemi yadsınamaz.

Freud'a göre insanlığın ve bireyin gelişim süreci karşılaştırıldığında içerik olarak benzedikleri görülmektedir. İnsanlığın gelişme süreci bireyin gelişiminden daha soyut olsa da her iki sürecin de amaçlarının benzer oluşu, bireyin topluluğa kazanımında kullanılan yöntemler ve elde edilenler benzemektedir. İki süreci birbirinden ayıran temel özellik bireyin gelişiminde haz ilkesinin koyduğu asıl kriter olan mutluluğa ulaşmaktır. Birey, bu hedefine ulaşmak için bir topluluğa katılma ihtiyacı hissetmiştir. Yani "egoist" olan bireysel gelişim dürtüsüyle, "fedakâr ve özgecil" olan toplumsal kaynaşma dürtüsü iç içe geçmiş ama her iki durumda da yüzeysel olarak kalmıştır. Kültürel gelişimde erkek ve kadınları birer birey olarak kabul edip tek çatı altında toplamak ve mutlu etmek asıl hedefken, bu hedefin giderek geri plana itilmesiyle bireyin mutluluğuna duyulan aşırı istek toplulukların önüne engel olmuştur. Başka bir deyişle bireyin mutluluğu önemli olmasa, topluluğun kurulması kolaylaşacak dolayısıyla bireysel gelişim uygarlığın

gelişiminde çok önemli olacaktır. Ancak bireyi topluma katma amacı uygarlığın evrimiyle paralel gerçekleşen bir durumdur. Bu durum tıpkı bir gezegenin kendi etrafında dönerken güneşin çevresini de turlamasına benzetilebilir. Bireylerde bireysel mutlulukla toplumsal birliktelik hem bir arada hem de mücadele içindedir. Fakat birey ve toplum arasındaki bu ilkel içgüdüyü eros ve ölüm arasındaki uzlaşmazlığa bağlamamak gerekmektedir (2015: 85-86).

Freud'un insanla toplum arasında var olduğunu düşündüğü ilişki, durağanlık ve bireyin toplumun baskıları oranında değişebileceği üzerine kurulmuştur. Öyle ki her zaman bireyi başkalarıyla ilişkileri bağlamında ele almıştır. Anlattığı ilişkiler kapitalist toplum bireyine özgü yani ekonomik temellidir. Her birey başkalarıyla işbirliği içinde değil, tek başına yani bireysel olarak, yaptığı işin tehlikelerini karşılamaktadır. Ama birey her ne kadar sorumluluğu tek başına üstlense de başka kişilere de gereksinim duymaktadır. Yalnız ve kendine yeterli olan birey toplumsal olarak ekonomik ilişkiye girmek zorundadır. Freud'un insan ilişkileri bu duruma büyük oranda benzer. Birey, biyolojik anlamda sahip olduğu güdülerle donanmış gözükse de bunları doyurmak amaçlı diğer "nesneler"le ilişkiye girmek zorundadır. Dolayısıyla kişi için diğer bireyler, amacına ulaşmakta kullandığı araçlardır. Kısaca Freud'un insan ilişkileri alanı pazara benzemektedir. Bireylerin birbiriyle ilişkisi amaç değil araçtır (Fromm, 2016: 28-29). Freud bireyi incelerken geçmişinin, içinde bulunduğu koşulların yaşamı üzerinde etki ettiğini kabul ederek tek başına soyut bir varlık olarak ele almamıştır. Aynı zamanda çocukluk çağının tüm yaşamını etkilediğini düşünerek terapilerinde çocukluk içgüdülerine yönelmiştir.

Teknolojinin ve alt yapının gelişmesi bireyin gelişimi üzerinde de büyük etkiler göstermektedir. Modern gelişimin bireyin iç dünyasındaki yankısı farklı olmuştur. Çağımızı tanımlayan durum, kişinin günahkar olmaktan korktuğu durumdan, anlamsızlıktan korktuğu duruma geçmesidir. Farklı ahlâki duruşları anlamaya yardımcı olan bu iki varoluşsal durumla psikopatolojinin kalıplarında yakın zamanda gözlenen değişim arasında paralellik görülmektedir. Psikanalistler, fobileri ve saplantıları olan hastaların yoğunlaştıkları bir dönemden bahsetmişlerdir. Freud'la başlayan bu dönem günümüze doğru yakınlaştıkça yerini benlik kaybı,

özgüven eksikliği, işe yaramazlık hissi, monotonluk, boşluk duygusu, amaçsızlık gibi duyguların hakim olduğu bir döneme bırakmıştır (Taylor, 2012: 41). *Uygarlığın Huzursuzluğu* kitabında da dediği gibi en belirgin duygu "huzursuzluk"tur. Tüm değişim aynı sonuca varmaktadır. Uygarlığın gelişim süreciyle bireylerde eşzamanlı gelişen şey nevrozlardır. İçgüdülerini daha fazla bastırmak zorunda kalan birey için modern dünyaya uyum sağlamak kolay olmamıştır. Freud kuramıyla evrensel bireye ulaşmaya çalışmaktadır.

2.1.2. Frankfurt Okulu ve Bireye Umutsuz Bakışı

Modern bireyin durumuyla ilgili en karamsar bakışa Hitler ve Nazi düşüncesinden etkilenen Frankfurt Okulu sahiptir. Bu okula göre yığınsal tüketim, kapitalist kültür endüstrisinin yeni bir ifadesi olmuştur. Tüketim kültürü kişilerin yapay ihtiyaçlar edinmesine neden olmuştur. Hatta bu ihtiyaçlar önceden planlanmış bir biçimde kişilere sunularak, bireyleri iradesiz ve pasif olarak konumlandırmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 155). Frankfurt Okulu üyeleri, Tanrı'nın desteğini çektiği bireyi egemen güçlerin çıkarları doğrultusunda şekillendirilen heykellere benzeterek, tüketicinin ötesinde bir konumda olduğu, özgür ve başka bireylere entelektüel bağlanma yeteneğine sahip olduğu, bireyciliği ise edilgen tüketim ve zorunlu olarak kabul edilen bir şey olmadığı yönünde eleştirmiştir (Touraine, 2016: 200). Modern bireyin oluşumunda en köklü kuramsal eleştiriye büyük oranda Marx'tan etkilenen Frankfurt Okulu sahiptir denilebilir. Adorno, Horkheimer ve Marcuse başta olmak üzere okul üyeleri, modern bireyin kapitalist sistem ve kültür endüstrisi tarafından kuşatıldığını, özgürlük düşüncesinin tamamen bir yanılsama olduğunu, çünkü modern bireylerin sistemin ihtiyaçları doğrultusunda yaşadığını iddia etmişlerdir.

Okula göre toplumsal ilerlemeyle insanın çöküşü birlikte gerçekleşmiştir. Ekonomik üretkenliğin artışı bir yandan insanların yaşam şartlarını iyileştirirken diğer yandan teknolojiyi ve sermayeyi elinde tutanların diğerleri üzerinde üstünlük kurmasına sebebiyet vermiştir. Bireyin ekonomik güçler karşısındaki güçsüzlüğü doğa karşısındaki egemenliğini yükseltmiştir. Kullandığı aygıt karşısında giderek

yok olan birey, geçimini bu aygıtla sağlamıştır. Bu noktada akıl, kültür metası hâline gelerek tüketim amaçlı kullanımıyla çözülmek zorunda kalmıştır (Adorno ve Horkheimer, 1995: 15). Piramidin en altında yer alan birey parçalara ayrıştırılmıştır. Gövde ve zihni sanki bir aracın aktif ya da pasif parçaları gibi görünmektedir. Üretici ya da alıcı boş zaman konumundayken bile sisteme hizmet etmektedir. Kapitalist sistemin eşgüdümleri tarafından işlemlere ve işlevlere bölünmüştür. Zengin bir toplum yapısını oluşturan en büyük insani araçlar örgüsü budur. Bireyin bu zenginlikten faydalanmasının tek şartı da azınlık içinde olmamasıdır (Marcuse, 1991: 17).

Takas sisteminin sona ermesiyle metalar birer fetiş karakter özelliği alarak ve ekonomik niteliğini kaybederek toplumsal yaşam içinde konumları yeniden belirlenmiştir. Seri üretim ürün ve kültürler bireyler üzerinde makul ve uygun gibi görünen davranış normları dayatmaya başlamıştır. İstatiksel olarak başarı ya da başarısızlık öğesi konumuna getirilen birey, kendini korumak, uyum sağlamak ve örnek almak görevleri üstlenmiştir (Adorno ve Horkheimer, 1995: 46). Bireyin temel görevi meta üretmektir. Bizatihi kendisi için değil başkaları için üretmek durumunda kalması ürettiklerine ve kendine bu süreçte giderek yabancılaşmasına yol açmıştır. Çünkü birey hayatta kalmak için bir şekilde sisteme bağlanmak zorundadır.

Adorno'nun düşünüşüne göre üretim aşamasında olduğu gibi tüketim aşamasında da tüm bireyler aynılaştırılmıştır. Kültür endüstrisine maruz kalan tüketici konumundaki bireyler sınıflandırılmış, örgütlendirilmiş ve kayda geçirilmiştir. Tüketici sınıfındaki kişilerin temel görevi, önceden belirlenmiş göstergelere göre "level"larına uygun davranmaları, kitlesel üretim kategorilerinden kendilerine uygun olanı seçmeleridir. Tüketiciler, araştırma kuruluşlarınca oluşturulan ve onları ayırt etmeye yarayan kırmızı, yeşil ve mavi renklerle ayrılmış birer istatistik malzemesine dönüşmüştür. Bu ayrımlar zihne kazınarak gerektiği her durumda kullanılmıştır (2011: 51). İnsanlara kendi "ben"leri özgü olarak armağan edilmiş gibi görünse de birbirine benzeme misyonu yüklenmiştir. Davranışları yönlendirilmiş kolektifin birlik olması bireyin yadsınmasına bağlıdır; toplumun

kişileri birey olarak görmeye çalışması da küçümsenmesiyle sonuçlanmıştır (Adorno ve Horkheimer, 1995: 29).

Kültür endüstrisinin bireye sunduğu şey herkesin bir başkasının yerine geçebilecek olmasıdır. Birey hiçlikten oluşur, dolayısıyla herkes bir başkasının yerine geçebilir, herkesin yeri kolaylıkla doldurulabilir. Sistem için gerekli olan en önemli şey tüketicinin iplerini elden bırakmamaktır. Gündelik yaşamdan kaçışı vaat etmiş gibi görünse de tüketiciye bir an bile direnişin olabileceğini sezdirmemeye çalışmaktadır (Adorno, 2011: 75-80). Modern toplumun eşsizliğe, biricikliğe yaptığı vurgu bu yönüyle çürütülmüştür. Böylelikle kitle kültürünün içinde sıkışıp kalmış bireyin özgülüğü yok olmaya mahkum gibi görünmektedir.

Frankfurt Okulu üyeleri içinde yaşadıkları dünyayı akılcı olarak değerlendirmişledir. *Sanayicilik, Taylorizm, Nazizm, Stalinizm,* gibi etmenlerin olduğu iktisadi bunalım dünyası, yüksek akılcılıktan ziyade maddi çıkar odaklı bir dünyaya dönüşmüştür. Modern birey artık aklın evrensel kurallarına uymamaktadır. Kendi çıkarlarının yönettiği bir akılla hayatını yaşamaktadır. Bireycilik, aklın düşmanıdır; akıl tarafından sağlanan birey-toplum ilkesi artık yoktur. Sokrates'e kadar dayanan bu bakış 20. Yüzyıl'da son şeklini almıştır (Touraine, 2016: 195). Araçsal akla daha fazla önem verilen toplumda bireylerin de gitgide yaşamın her yanını, toplumsal düzeni, geçmişi ve doğayı araçsal bir bakışla görmesi insanmerkezci yönlerini törpülemektedir. Ağırlıklı olarak kendini gerçekleştirmek isteyen insana sık sık ruhsal bütünlük ve ruhsal huzura ermeye yönelik bilimsel verilere dayandırdıkları yöntemler sunulmuştur (Taylor, 2011: 53). Bu konuda Weber, 20. Yüzyıl'ın başında "araçsal akılcılığın" modern çağda insan davranışını düzenleyen etkenlerin başında geldiğini öne sürmüştür. Modern insan amaçları için en uygun aracı seçmekle yükümlüdür. Modern hayatın güvensizlik ve endişe gibi birçok olumsuzluğunun nedeni "araçsal akılcılık"la ilgilidir (Bauman, 2011a: 181). Araçsal aklın sadece ekonomi alanıyla kalmayıp sosyal hayata da sızması insan ilişkilerini değiştirmesinin nedenidir.

Frankfurt Okulu üyeleri artan bir şekilde Weber'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Özellikle "teknolojik rasyonalitenin belirleyiciliği" ve "modern

dünyanın rasyonalizasyonu" tezlerinin izleri -Marcuse'nin bazı denemeleri hariç- görülmektedir. Weber ve Frankfurt Okulu arasındaki bir diğer benzerlik ise endüstriyel topluma yönelik bakışlarındaki kötümserliktir. Mommsen, Weber'i "ümitsizlik içinde bir liberal" olarak tanımlarken, Okul üyelerini "ümitsizlik içinde bir radikal" olarak tanımlamıştır (Bottomore, 1994: 41-43).

Weber'le ilgili bir diğer benzeyen eleştirel bakışları modern bireylerin şehir planlama projeleriyle ilgilidir. Adorno'ya göre yalıtılmış ve hijyenik dairelerinde yaşayan insanlar sermaye iktidarının giderek daha fazla boyunduruğu altına girmiştir. Bu konutlarda yaşayan insanlar ya üretici ya da tüketici olarak iş ve eğlence amaçlı kent merkezlerinde yoğunlaşmışlardır. *Makrokozmos* ile *mikrokozmos*'un birliği gözle görülür şekilde kültürün modelini sunmakla kalmayarak bireyi kapitalizmin hizmetine sunmayı kolaylaştırmıştır (Adorno, 2011: 48). Böylelikle birey ekonomik baskı altına girerek istemediği durumlara maruz kalmıştır.

Frankfurt Okulu'nun bireyle ilgili düşünceleri Freud ve Marx'ın görüşlerinin karışımıdır. Genel olarak birey psikolojisi üzerine yoğunlaşan Freud'a karşı Fromm, düşüncelerini topluma uygulamayı tercih etmiştir. Freud'un müşteriler üzerine geliştirdiği "bilinçaltı, yansıtma, bastırma, otorite duyarlılık, saldırganlık" gibi kavramlar yardımıyla toplumsal gelişmeleri incelemişlerdir. Fakat ikisinin birbirinden kesin olarak ayrıldığı bir nokta Freud'un insan davranışlarının ve bilinçaltının temel belirleyicisini biyolojik olarak belirlemesi, hatta bununla da kalmayarak bireylerden oluşan toplumun da ancak biyolojik güdülerle belirlenebileceğini iddia etmesidir. Fromm ise tam tersi bir şekilde bireysel ve toplumsal olanın biyolojiyi etkilediğini iddia etmiştir. Yani insan davranışlarına biyolojik değil, sosyolojik bir temel kazandırmaya çalışmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 177). Frankfurt Okulu'nun kültürel, yani insan bilincinin ürünlerini açığa vurmayla ilişkisi bireyde oluşan özel ilgiyi içermektedir. Aynı yaklaşım psikolojide özellikle psikanaliz biçiminde de gerçekleşmiştir (Bottomore, 1994: 19). Bu açıdan bakıldığında teorilerine en uygun psikoloji Freud'unkidir denilebilir (Slater, 1998: 186).

Adorno'nun deyişiyle Frankfurt Okulu'nda toplumun dayandığı birey, kendi kusurunu içinde barındırmaktadır. Özgürmüş gibi görünmesine rağmen ekonominin ve toplumsal aygıtların ürünüdür. Bireyselleşme ilkesi en başından beri çelişkilerle doludur ve başarılamamıştır. Burjuva karakteri birbirinden uzaklaşırken rekabetçi toplum özelliklerinin dışavurumu olmuş ve bireyin gelişimini desteklemiştir. Bireysellikle ilerleyen insan sonunda kendi amacı dışındaki her şeyi görmezden gelmeye başlamıştır (2011: 92). Frankfurt Okulu üyeleri bireyin toplum tarafından oluşturulan bir olgu olduğunu, hiçbir zaman toplumsal yapıdan kopamayacağını, her zaman toplumun denetiminde olacağını vurgulamışlardır. Modernleşmenin bireye getirdiği baskıcı ve özgürlüğünü zedeleyici yapısının altını çizmişlerdir. Bireyi eşsiz bir varlık olarak sunan toplumun aynı zamanda tüketimle aynılaştırmaya çalışmasını eleştirmişlerdir. Birey kapitalizmin temel amaçlarını gerçekleştiren pazarın baş aktörü konumundadır. Eleştirilerinin vardığı nokta bir nevi modern bireyin var olamadığına kadar varmıştır. Sonuç olarak birey olmanın karakteristikleri toplumsal dinamiklerle şekillenmektedir.

2.2. Bireyin Varoluş Biçimi Olarak Bireycilik

Tarihsel süreç içinde modern bireyin nasıl ortaya çıktığı bir önceki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu başlıkta modern bireye ilişkin tartışmaların çoğunu oluşturan bireycilik ideolojisi anlatılacaktır (Loo ve Reijen, 2014: 166). Bireycilik teriminin ilk kullanımı Fransızca kökenli *individualisme'*dir. *Individualisme'*i ilk defa 1820'lerin ortalarında Claude Henri ve Saint-Simon etkin ve sistemli bir kavram olarak kullanmıştır. Saint-Simonculuk olarak da kavramlaştırılan düşünceye göre karşı-devrimciler Aydınlanma'nın bireyi koyduğu yüce konumun ve toplumsal atomlaşma gibi düşüncelerin karşısında olarak istikrarlı, hiyerarşik bir toplum arzulamışlardır. Geçmişin kiliseci ve derebeyci yapılanmasını değil, geleceğin endüstri düzeni üzerinde durarak düzen, din, ortaklık gibi umutlarla beklenen dönemin, bireycilik ve bencillikle sonuçlanacağını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla *individualisme'*in ilk olarak Saint-Simon ve talebeleri tarafından modern dönemdeki olumsuzluklara karşı eleştirel bakış içeren anlamıyla, ilerlemeci görüşe eleştiri

getirmek amacıyla kullanıldığı söylenebilir (Lukes, 1995: 11-15). Bireycilikle ilişkili tartışmaların çoğu birey kavramıyla ilişkilidir. Birey kavramında olduğu gibi bireycilik de Rönesans, Aydınlanma, kapitalizmin doğuşu, Protestanlık, Kalvinizm, Fransız Devrimi'yle ilişkili olarak gelişmiştir. Kavramın sosyolojik bakış açısıyla kullanımı 19. Yüzyıl'da başlarken; içeriği, modern çağın belirgin özellikleri anlatılırken kullanılan kültürel, siyasal, ekonomi gibi pek çok olgudan oluşmuştur.

Bilinçli bir toplum felsefesi olarak bireyciliğin tanımını ilk kez, eski rejimden kopuşu en iyi analiz eden Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi I-II* (1835-1840) kitabında yapmıştır. Eserde yer alan ifadelerle en çarpıcı anlamını Fransız Devrimi'nde bulan bireycilik, bireylerin eşitlik adına hiyerarşiye başkaldırmalarını anlatır. Hukuksal anlamından çok demokrasiye yakın kullanılan sözcük geleneklerin belli bir özgürlük anlayışı içinde eritilmesi olarak anlamlandırılmıştır. Yasaların yalnızca insan iradesine verilmesi gerekliliği bu duruma bağlanmıştır (Renaut, 2011: 140). Sosyal alanda bireycilik 1830 yılında servet sahibi ve görgülü olarak kabul edilen burjuvaların kitlelerden yalıtılmış bir şekilde sürdürdükleri yaşamlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tanım Tocqueville'nin bireycilik anlayışına yakındır. Tocqueville'de benzer şekilde bireyciliği Avrupa burjuvası ile Amerikan kültürünün keşfiyle ilişkilendirmiştir. Modern bireyciliği belirleyen toplumsal olaylara değinerek, insanın bağımsız ve özgür olmasıyla kendi kaderinin efendisi konumuna gelmesini bireyciliğin temeli olarak konumlandırmıştır. Bireyciliği, bencillikten ayırmak gerektiğinin üzerinde durarak kişinin kendisini diğerlerinden izole ettiğini, toplumsal meselelere kayıtsızlaştığını belirtmiştir (Üskül, 2003: 87-88; Elliott ve Lemert, 2011: 10). Dahası insanlığın kendi ihtiyaçları sonucunda uydurduğu bireyciliğin ataları tarafından bilinmediğinin, çünkü her bireyin muhakkak bir zümreye ait olduğunun altını çizmiştir (Watt, 2016: 299). Tocqueville'nin bireycilik anlayışı kişinin topluma başkaldırdığı bir anlayışla değil, sorumluluklarının bilincinde olarak kolektif hayattan el çekmesine dayanmaktadır.

Modernliğin önemli kuramcılarından Wagner bireyciliği modernliğin krizlerinden biri olarak görmüş, modernliğin diğer krizi olarak gösterdiği kitle toplumu teorisiyle açıklamıştır. Wagner'in metinlerine göre kitle toplumcuları, ulus-

devletlerin toplumsal yapıları ve kolektif kimlikleri yok ederek, daha yalıtılmış bireyler ortaya çıkaran, anonim ve makine benzeri örgüte bağımlı kılan yapısı münasebetiyle bireycidir (1996: 260). Bir diğer önemli kuramcı Touraine bireyciliğin yükseldiği toplum zeminini anlatırken düşünülenin aksine, akılcı, dünyevileşmiş ve üretim odaklı değil; merkezileşmiş üretimle, işletmenin bireylere normalleşmeyi dayatmasıyla, dinsel kökenli ahlâksal ve toplumsal görüşlerin etkisiyle oluştuğu yönünde görüş sunmuştur (2016: 64).

Her dönemde benmerkezci, genel kanılardan bağımsız olan bireyci insanlar var olsa da bireycilikten kastedilen belirli sayıda insanlar değil, bu fikrin tüm topluma mal olmasıdır. Bireycilik olgusu bireyi, diğer bireylerden bağımsızlaştırmanın yanı sıra geleneklerden de bağımsızlaştırır. Böyle bir toplum yapısı, bireyin özerkliğine dayanan bir ideolojiye yaslanmaktadır (Watt, 2007: 68-69). Guenon bu ideolojiyi, "bireysellikten üstün her ilkenin inkar edilmesi" olarak açıklamaktadır. Öyle ki Rönesans çağında ortaya çıkan *hümanizm* düşüncesinin değişmiş bir biçimi olduğu düşünülmektedir ve din dışı bakış açısıyla yeşermiştir. Din dışı deyince modern eğilimlerin özetlediği gelenek karşıtı anlayış düşünülse de eski çağlarda da az da olsa belirgin olduğuna parantez açmak gerekir. Ancak hiçbir çağda son yüzyıllarda olduğu gibi topluma bu denli yayılmamıştır. Modernliğin bu düşünce üzerinde yükselmesi modern dünyaya anormal bir nitelik kazandırmıştır. Batı'nın günümüzde yaşadığı çöküş bireyciliğin yükselişine dayandırılmaktadır (2016: 111-112). Bireycilik Guenon'un *Modern Dünyanın Bunalımı* (1946) eserinde modern kargaşayı anlamlandırırken üzerinde durduğu önemli dinamiklerden biridir. Maddiyatın yükselişe geçtiği, modern dünyanda sapmanın hızlı gerçekleştiği dönemde yaşaması düşüncelerinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Bireycilik olgusu özünde, günlük yaşantımızda karşılaştığımız meselelerin derinine inerek benlikle ilişki kurmaktadır. Özerk bir yaşama yön verme, kendini geliştirmenin verdiği tatmin, yakınlık duygusunun birey için ifade ettiği anlam, diğer bireylerle ilişki bireycilik kültürünün çeşitli boyutlarıdır (Elliott ve Lemert, 2011: 33). Bireyciliğin en fazla vurgu yapılan boyutu bencilliktir. Çünkü bireycilik, kişiyi çevresindeki kitleden soyutlayan, toplumdan ayrışıp tekbaşınalığa doğru götüren,

toplum hayatının erdemlerine saldırarak bencilliğe yol açan bir yaşam biçimidir (Özel, 1998: 14). Kişisel bağımsızlık devrimi insanların dar cemaatlerinden kopmasının ve bencilleşmesinin başlıca nedenidir. Fakat Taylor bu bencilliğin kişilerin başkalarını düşünmedikleri bir yalıtılmışlık olmadığını, topluma aidiyet duygusunu daha da yoğunlaştığı bir ortam olduğunu ileri sürmüştür. Gayrişahsi eşitlik üzerine kurulmuş toplum yapılaşmasının oluşmasıyla olumlu algılanan bir bakışa da zemin oluşmuştur (Taylor, 2006: 150).

18. Yüzyıl filozoflarından Helvetius, Locke, Condillac, Reid, Kant, Voltaire, Rousseau gibi bireycilik savunucularının bireyi merkeze alarak bencillik propagandası yaptıkları, bireysel vicdandan daha yüce bir kaynağı tercih ettikleri düşünülmektedir (Lukes, 1995: 15). Öte yandan bireycilikle ilgili pek çok psikoloji tanımı kavramı egoizme yaklaştırarak, tekil bireyi öteki insan ve kurumlarla aynı kefeye koymuşlardır. Fakat bireyciliğin psikolojik bir terim olmaktan ziyade toplumsal bir tasvir olması hem topluma yerleşmiş bir kavram olmasına hem de bildik olmasına yol açmıştır (Watt, 2016: 295). Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu* (1905) adlı ünlü eserinden sonra sosyal bilimciler modern kişinin bireycilik tesiriyle modern olduğu, dış dünyanın etkisiyle oluşan içsel benlikteki bireyciliğin sosyal psikolojinin temel hakikatlerinden olduğu vurgusunda bulunmuşlardır (Elliott ve Lemert, 2011: 187). Bireyin önceleri erdem olarak görülen gruba dahil olma anlayışından bir başına kalmayı yeğleme durumuyla bencilliğe yönelmesini, özsaygılı ve özerk bir birey olması yönünde önemli bir adım olarak görenler de vardır.

Bireycileşmeye iyimser açıdan bakanların en fazla kullandığı özgürleşme ve ilerleme kavramları, insanların geleneksel ve toplumsal bağlarından kurtulmasıyla kendi kaderlerini tek başlarına tayin etme şansının doğduğunu savlamaktadır. Çağdaş toplumda daha az toplumsal değer ve norma maruz kalan bireyler, kendileri için iyi ve kötüye yine kendileri karar vermektedir. Bireyciliğin getirdiği mutluluk, benlik gelişimi, doğa ve başkaldırıyla birlikte gelişir. Buna karşın bireycileşmenin kendi içinde oluşturduğu çelişkilerden bazıları kişilerin özgür ve bağımsız olma hâlini pratikte uyumlu hareket etme davranışıyla bütünleştirmesini beklemesidir. Pek çok

alanda birey, pasif ve bağımlı durumdadır. Televizyon, politika, seyahat büroları, alışveriş merkezleri gibi çağdaş kültürü oluşturan toplumsal kurumlar bireyin sözde ihtiyaçlarını tayin etmektedir (Loo ve Reijen, 2014: 191-193).

Bireycilik pratiğinin insanın doğasına çok uygun bir yapısının olduğu görüşü bireycilikle ilgili tartışmalara başka bir açılım kazandırmıştır. Her şeyden önce toplumu oluşturan bireydir. Diğerlerinden farklı olan birey, kendi kendine yetmektedir. Kendini yabancılaştıran birey, dış iradeden az etkilenerek kendisi için yaşamayı amaçlamaktadır. Ruhsal ve bedensel varlığı kendisine ait olan birey, doğal olarak kendisiyle ilgili en fazla söz hakkına sahiptir. Kendi varlığının farkında olmasıyla, bilinçli olması ve kendini yargılayabilmesiyle kendi üzerinde bir erk oluşturmasına ortam hazırlar. Bireyciliğin, bireyi çift taraflı olarak ele almasıyla, kendi içinde var olan bir varlık olarak birey, diğerlerinden kesinlikle ayrılmıştır. Dolayısıyla birey kavramı kişiyi çevresinden koruyan bir sığınağa dönüşmüştür (Üskül, 2003: 221-223). Yakın çevresinden bağımsızlaşan bireyin değeri, bireycilikle daha çok dile getirilir. Bireycileşmenin temelleri insanların coğrafi olarak birbirine oldukça uzak mesafelere yayılmalarıyla atılmıştır. Birey farklı farklı birimlerle ilişkiye geçerek, bu birimler karşısına kişisel bağımsızlık kazanmıştır (Loo ve Reijen, 2014: 38). Komünal ve geleneksel ilişkileri zayıfladığı bu ortamda, bireysel yaşam desteklenerek kişisel ilişkilere yönelik vurgulama ağırlık kazanmıştır. Bu tür ilişkiler, gönülsüz toplumsal birleşimler yerine bilinçli bir şekilde seçilen toplumsal yaşam örüntüsü sunmuştur (Watt, 2007: 203-204).

Bir diğer olumlu bakış Fransız kullanımından farklılaşmış şekilde Alman romantikler tarafından *bireylik* (Individualitat) olarak Aydınlanmanın rasyonel, evrensel ve tek biçimliliğine karşıt anlamda bireysel biriciklik, kendine özgülük, özgürlük ve kendini gerçekleştirme anlamında pratiğe dökülmesidir (Lukes, 1995: 24-25). Simmel'e göre modern bireyciliğin temelinde yatan derin yönelimlerden birisi budur. Özgünlük sevdasına düşen her birey gösteriş merakı, kendinde ve başkalarında heyecan uyandırma arzusuyla dolmaktadır. Özgünlük, hayatın salt kendisi olmayı, dışsal ve nesnelleşmiş formlara karışmamayı gösteren bir teminattır (2015b: 69). Modern dünyada bireyin vazgeçilmez özelliklerinden biri olarak ön

plana çıkmıştır. Simmel'in ön plana çıkardığı bireycilik toplumbilimsel olarak her türlü dayatmayı reddederek aşırı bir bireyciliğe doğru gitmiştir.

Simmel, bireyciliğin modern çağ boyunca aldığı şekillerin anlamını sürekli olarak farklılaştığını düşünmüştür. 18. Yüzyıl'da *bireysellik*[12] kişisel güçler üzerindeki kısıtlamalardan sıyrılarak kendini bulmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bütün baskılardan kurtulan insanların ancak ve ancak eşit olabileceğini ve içindeki iyiliği ortaya çıkarabileceğini vurgulamıştır. Fakat insanlar özgürlüğe kavuştuğunda ilk olarak kendi farklılıklarını, diğerlerini köleleştirmiş ya da bireysel güçlerinin çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır (2015a: 248). Kendi kendini yeniden keşfeden kişiler, benliğini inşa etmeye, kimliğini tanımlamaya özellikle günümüz toplumlarında

[12] Bireycilik ve bireysellik tartışmaları öncü toplum kuramcılarının ilgilendiği ana konulardan biridir. Bu iki kavramı birbirinin yenine kullanmak doğru değildir. Bireycilikle bireysellik kavramı kesinlikle karıştırılmamalıdır. Bireycilikten farklı bir olgu olan "bireysellik" özgürlükle yakından ilişkilidir. Her insanın tek ve biricik oluşunu fark etmesiyle doğan kavram, yaşamın her alanında karşılaşılan değişimler sonucunda bireyin kendisini toplumun diğer fertlerinden ayırarak, kendisinin farkında olan bir varlık hâline gelme sürecidir. Bireycilik daha egoist ve bencil bir tutum içeren bir kavramken, bireyselleşme bireyin egosunu feda ederek gerçek ve olgun bir birey olabilmek için gösterdiği çabayı ifade etmektedir. Bireyselleşme süreci bireyin kendine özgü özellikleri fark ederek olgunlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra *individualism* kelimesini literatüre bazı yazarlar "bireyselcilik" olarak çevirmiştir. Bireyselcilik kavramı çoğu yerde bireycilikle aynı anlamda kullanılsa da bireycilik kavramı anlamı daha iyi karşılamaktadır.
Bireysellik mevzusunun İtalya Rönesansı çağında ortaya çıktığı konusunda genel bir görüş hakimdir. Simmel'in bireysellikten kastı Orta Çağ'ın insanlara dayattığı ortaklık biçimleri ve faaliyetlerinden, homojenleştirici etkisinden, bulanık sınırlarından, özgürlük, biriciklik ve sorumluluk duygusunun yoksunluğundan kurtulmasıdır. Örnek verilecek olursa Floransa'da herkesin kendine has bir giyim tarzı oluşturması sadece kendisini diğerlerinden ayırma mevzusu değil, *birey* olarak göze çarpma isteğidir. Bireyciliğin davranışsal gerçekliği Rönesans insanının hırsına, kendine aşırı düşkünlüğüne ve biricikliğine dayanmaktadır (Simmel, 2015a: 211). Bireyselleşme fikrinin odak noktası bireyin toplumsal karakterinin diğer kişiler tarafından verilmesi, miras olarak kalması ya da doğuştan kazanılan bir özellik olması durumunu ortadan kaldırmış olmasıdır. Modern durumun en dikkat çeken özelliğini oluşturan bu düşünce insanın kimliği deyim yerindeyse "veri"den "görev"e dönüştürmüştür. Kişinin yaptıklarının sonuçlarını üstlenmesini sağlamıştır. Kişilerin toplum içindeki yerlerini bir armağan olarak değil, kazanılan bir konum olarak görmüştür. Yani bir kişinin burjuva olması için doğması yeterli değil, burjuva olarak yaşaması da gerekmektedir. Burada burjuvanın örnek olarak verilmesi birey olma hâlinin o dönemde başlamasından kaynaklanmaktadır Önceki çağın "prensleri, şövalyeleri, serfleri, kentlileri" hakkında böyle bir şey söylemek mümkün değildir. Modern hayatla birlikte kişinin olduğu hale gelme ihtiyacı doğmuştur. Bireyselleşme ve modernlik aynı toplumdan doğan birbirinden ayrılmayan iki kavram olmuştur (Bauman, 2011a: 178-179).
Kültürel anlamda birey, biricik ve kendine yeterli olmak demektir. Ancak birey içinde yaşadığı toplumun da özelliklerinden soyutlanamaz. Her birey, ortak insani değerlere sahip bir kişidir. Bireyselleşme sürecinde öncelikle hayatın anlamını sorgulamakta, değer yargılarını oluşturmakta ve başka güçlerin kendisine yön vermesine karşı çıkmaktadır. Fakat uç noktalara gittikçe bencilleşmekte, sadece kendi içine dönmektedir. Giderek yalnızlaşır, ki bu durum bireyciliğin en uç noktasıdır (Erkman Akerson, 2013: 17-18). Bireycilikle bireyselliğin en güçlü ilişkisi bu kesişmeyle başlamıştır denilebilir. Günümüz tüketim kültüründe bireysellik o denli ön plana çıkarılmıştır ki kişinin bedenini sunuş şekli, yediği yiyecekler, gittiği restoranlar, ev ve otomobil tercihi, giysileri, tüketici olarak beğenileri bireyselliğini yansıtan başlıca aracılar konumundadır.

geçerli olan sosyal metalarda kendini bireysel olarak ifade edebilmeye çalışmaktadır. Bu görüşlerin hep vardığı nokta kimliklerin keşfi ve ön plana çıkarılmasıdır (Elliott ve Lemert, 2011: 76). Taylor da modern bireyciliği açıklarken kendine özgü insan olma, kendisi olmayı keşfetme isteği üzerinde durmuştur. Modern birey anlayışının insanın kendini keşfederken sanatsal yaratımla bağlantılandırılmış olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Başka bir deyişle kendini keşfetmenin yolu, yarattığı şey aracılığıyla gerçekleşmektedir. Sanat geçmişte olduğu gibi *mimesis* yani gerçeğe öykünme olarak değil yaratım ölçüsünde değerlendirilmektedir. Oluşturulan yeni vurgu bireyin kendini keşfederek kendini tanımlamasıdır (2011: 55-56). Taylor'ın modern bireycilik tasavvurunun temelindeki özellik bireyin ait olduğu topluma karşı sorumluluğunu görmezden gelip kendi isteklerine ve iç dünyasına yönelmesidir. Birey, kendi istekleri dışında davranmayı kendi kendine yaptığı ihanet gibi görmektedir.

Bireycilik düşüncesinin 18. Yüzyıl'da üzerinde durduğu diğer olgular birbirine dayandırdığı özgürlük ve eşitliktir. İnsanın en derin varlığını ifade eden eşitlik fikri bu kez eşitsizliğe yol açmış, eşitlik ve evrensellik düşünceleriyle güç kazanan "ben" eşitsizlik peşine düşmüştür. Bireyin lonca, miras kalan statü ve kilisenin zincirlerinden kurtulup özgür olduktan sonra ilk hedefi "özel ve ikame edilmez birey" olmaktır. Birey, modern çağ boyunca benliğini aramıştır. Başkalarıyla kurduğu ilişkiler benliğine varmak için gittiği yoldan başka bir şey değildir (Simmel, 2015a: 215-216). Birçok düşünürün bireycilikle ilgili dönüp dolaşıp vardığı nokta budur. Benliğin keşfi ve ön plana çıkarılması övünülesi bir davranıştır. Birey o denli önemlidir ki toplum içinde eriyip gitmesi düşünülemez. Topluma anlam kazandıran, başka bir deyişle anlamlı toplumu oluşturan yalnızca odur.

19. Yüzyıl'ın kaba bireyciliğine bakıldığında toplumun birey için çalıştığı, var olduğu ve bireyi güçlendirmek amacında olduğu düşüncesi hakimdir. Birey ve onun özel güçleri hep kutsanmıştır (Sennett, 2016: 167). Bu eğilim romantizm akımının yükselişi ve işbölümünün artışıyla bireyin kendisini bulmasından kaynaklanmıştır. Bu bireycilik biçimine göre kişi ondan başka kimsenin yerini alamayacağını, insan varoluşunun değişmezliğini öne sürmektedir. 18. Yüzyıl'ın değeri insanlarda ortak

duygulara yönelmekken, 19. Yüzyıl'da insanları birbirinden ayıran şeyler ön plana çıkmıştır (Simmel, 2015a: 249). 19. Yüzyıl'ın başlarında özellikle İngiltere'de bireycilik tenkitçi gibi olumsuz anlamlar taşımıştır. Birey dayanışmanın, iktisadi ve dini düşüncelere dair kolektif görüşlerin karşıtıymış gibi konumlandırılmıştır. Fransız Devrimi ve Romantizm döneminde bu olumsuz anlamlar daha fazla benimsenmiş, bireyleşmenin toplumu yıkacağı öngörülmüştür. Fransız yazar ve düşünürlerin bireycilikle ilgili ilk terimleri yaydığı, kayıtlardaki ilk kullanımının Joseph de Maistre'ya ait olduğu saptanmıştır. Maistre kavramı, devrimci demokrasinin getirdiği yeni fikri ve siyasi iklimi eleştirmek için kullanmıştır (Watt, 2016: 298). Görüldüğü üzere bireycilik bazılarına göre kaçınılması gereken oldukça tehlikeli bir fikir, bazılarına göre toplumsal düzende boşluk bulduğu anda ortaya çıkan bir uyumsuzluk, bazıların göre de bireylerin kendinden başka kimseyi düşünmeyişinden kaynaklanan davranış biçimidir. Bireycilik için 19. Yüzyıl fazlaca dillendirilmesi bakımından önemlidir. 20. Yüzyıl'daki ve günümüzdeki kavramsal çerçevesini bu dönemdeki oluşumlara borçludur.

Bireycilik düşüncesi günümüze, karmaşık dönemlerden geçerek gelmiştir. Ulusal özelliklere baktığımızda Almanlarda *bildung* insanın kendi kendini geliştirmesi anlamında; İngilizlerde *self-ownership* kendine mukayyet olma anlamında; Fransızlarda *univeralisme dans i'legalite* eşitlik ve evrensellik anlamında temellenmiştir. Hepsi birbirinden ayrılan bu bireycilikler liberal anlamda Locke, aristokratik anlamda Nietzsche, muhafazakâr anlamda Hayek'in düşüncelerinde açılım kazanmıştır. Bazen de egoizmle karşılaştırılan bireycilik başkalarını hesaba katmayarak, yalnızca kendi çıkarı için yaşayan insanlardan bahsederken kullanılmıştır. Bireyciliğin, sosyolojik, siyasal, dinsel, felsefi, ekonomik gibi değişik formüllendirme biçimleri vardır. Burada özellikle sosyolojik anlamı üzerinde durulmaktadır (Üskül, 2003: 219-220). Bireyciliğin kendi içinde de farklı yönleri üzerinde yoğunlaşılabilir. Sosyal eleştirmenler bireyciliğin farklı anlamlarına değinmişlerdir. Bireycilik Alman eleştirmenlere göre manipüle edilmiştir; Amerikan eleştirmenlerden Bellah ve Putnam'ın dediği gibi özelciliğin ıstırabıdır; Beck gibi Avrupa eleştirmenlerine göre kurumsallaşmış bireycileşme gerçekleşmektedir (Elliott ve Lemert, 2011: 170).

Bireyciliğin önemli bir anlamı -Guenon'a göre ilk anlamı- "akli/entelektüel sezginin yok sayılması"dır. Çünkü akli sezgi, birey-üstü bir melekedir. Bireyciliğin kaçınılmaz sonucu olan entelektüel başkaldırı en fazla filozoflarda görülmektedir (Guenon, 2016: 112). Aydınlanmış bireyciliğin ana kaynakları arasında en önemlilerinden biri 1890'larda popüler olan Nietzsche felsefesidir. Bu felsefe çoğu zaman egoizmde, bazen de bireyin kişiliğini geliştirmede en üst düzeyde hak tanınması gerektiğini savunan insanlar arasında popüler olmuştur. Özellikle bireysellik peşinde olan yeni gençlik hareketlerinde dikkat çekmiştir (Frisby, 2012: 65). Nietzsche, Aydınlanma bireyciliğini kabul etmezken, kendi bireyci düşüncelerini oluşturmuştur. Dolayısıyla 19. Yüzyıl bireyciliğini arkaik döneme kadar taşımıştır (MacIntyre, 2001: 195). Nietzsche modern toplumu anlatırken insanları üç tipe ayırmıştır. Bunlar sürü insanı, özgür insan ve üstün-insandır.

Sürü insanı özgür olamayan, çoğunluğun kararlarına boyun eğen, kitle toplumunun bir üyesi olan insandır (Cevizci, 2017: 408). Özgür insan ise içinde yetiştiği sürüden koparak kendi yolunu bulmaya çalışan, her şeyi kendisi görmek isteyen insandır. Bu insan tipi insan üst-insanı bulmaya çalışırken ortaya çıkmıştır. Öyle ki daha mükemmel seviyeye kendini taşıdıkça üst-insana yaklaşmıştır. Bu üç insan tipi birbiriyle bağlantılı olarak gelişmiştir. Burada konuyla bağlantısı açısından üst-insan üzerinde durmak daha faydalı olacaktır. Nietzsche'nin üst-insandan kastı kendini aşan, kendi iyisini toplumsal dünyada, kendi erdemlerini kendi içinde bulan insandır. Üst-insan, kendi iyisini o güne kadar olan dünyada kendi üstünde bulamaz. Bunun başlıca nedeni kendini aşan insanın her bakımdan özürlü olmasıdır. Üst-insan kavramının bireyciliğin beklenilmeyen sonuçlarından kurtulmak için Nietzsche'nin yaptığı son girişim olduğunu düşünenler vardır. Liberal bireyci tavrın şemasından uzaklaşma ya da alternatif olmaktan öte şemanın kendi içinde yer almayı vurgulaması dolayısıyla Nietzsche'nin, Aristotelesci geleneğe bu kavramsallaştırmasıyla karşı çıktığı ileri sürülmüştür (MacIntyre, 2001: 379-380). O halde Nietzsche'nin, nihilizm çağında insanların varması gereken nihai hedef olarak işaret ettiği üst-insanı hayata değer katan önemli bir güç olarak görmesi, insanlara en fazla kendilerini aşmalarını ve bu güce varmalarını tavsiye etmesi (Cevizci, 2017: 436) üst-insan anlayışının ne kadar bireyci bir felsefe olduğunun altını çizmektedir.

Birey-toplum ilişkisinin dönüşümü klasik ve çağdaş düşünürlerin bakış açısına göre farklılıklar içermektedir. İyimser yaklaşan kuramcılar bireyin artan gelişim imkânlarına odaklanırken, kötümserler bireyin çöküşüne ve nevrotik durumlarına odaklanmaktadır. Bireycileşmenin paradoksları bu aşamada kendini göstermektedir. Birey hem sosyal ilişkilerin sıkıcı bağlamından kurtulmakta hem de bürokrasi karşısında çaresizleşmektedir. Bireysel kimlik oluşumuyla kolektif oluşumlar birlikte yol almaktadır (Loo ve Reijen, 2014: 202). Çünkü bireycilik kendi felsefesine göre çeşit çeşit bireylerden oluşsa da içindeki sonsuz bireyleri birbirine bağlayan ortaklık olmadan modern dünyanın varlığından söz etmek mümkün gibi görünmemektedir (Elliott ve Lemert, 2011: 75). Bu bağlılıklar modernleşmeyle birlikte küçük ölçekli durumundan kurtularak büyük ölçekli ve anonim bağlılıklarla yer değiştirmiştir. Bireycilik, bireysel bağımlılığın yakından uzağa doğru genişlediği bir süreçtir (Loo ve Reijen, 2014: 166). Bu durum küçük gruplardaki topluluk bağlarının modern toplumlarda görülmediği, insan ilişkilerini azalttığı yönünde eleştirilmiştir. İyimser ve kötümser bakış açılarının en fazla üzerinde durduğu görüş, bireyin özerklik ve özgürlüğü daha önce hiç olmadığı kadar elde etme imkânına erişmişken, bürokratik meselelere maruz kalmasıdır. İyimserler daha önce bahsedildiği gibi kendi kaderine hükmetme durumunun olumluluğuna odaklanmışlardır.

Düşünürlerin üzerinde ayrıldığı bir konu da bireyciliğin getirdiği özgürlüktür. Özgürlük, insanın egoizm ve hedonizm tuzağına düşmesine neden olarak *hiper-bireyciliğe* yönelmesine yol açmıştır. Bir grup eleştirmen bu sürecin giderek olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia ederken, diğer grup iyimser yaklaşarak baskı durumunun azalacağını savunmuştur. Çağdaş insanın amacı kararlarını kendi başına almak, yaşamına heyecan katmak, amaçladığı şeylere ulaşmak, kişisel gelişim ve yaşamdan haz almaktır. Bu amaçlar doğrultusunda yaşayan insanları tanımlamak için çeşitli kavramlar türetilmiştir. Bunlar *ben çağı*, *ruhsat toplumu*, *narsisist kültür* gibi kavramlardır. Bunların yanı sıra *enformalleşme*, *özelleşme*, *kişiselleşme*, *mahremleşme*, *psikolojikleşme* gibi kavramlar da bulunur. Tüm bu kavramların esas vurgusu "bireycileşme"dir (Loo ve Reijen, 2014: 164-165). Kavramlarla ilişkili olarak mahremiyet bireycilik açısından önemlidir. Kendini gerçekleştirmenin baş amacı olan bu görüş, bireyin kimliğinin başkaları tarafından tanınması ve sahicilik

idealinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Modern topluma özgü bireyciliğe dayanan sahicilik, başkalarıyla ilişkimizde aramıza mesafe koymayı yeğlemiştir. Dolayısıyla, birey kendi benliği üzerine odaklanmıştır. Sahicilik, modern bireyciliğin özelliklerinden biriyken, bireyciliği sahicilikten ayıran özelliği yalnızca bireyin özgürlüğünü vurgulamakla kalmayarak aynı zamanda toplum modeli de önermesidir. Zira bireyci felsefeler herkesin kendi olma hakkı olduğunu iddia eden toplum modeli de oluştururlar (Taylor, 2011: 42-43).

Modern toplumun incelenmesi, bireyciliğin nüfuz ettiği insanların diğer insanlarla farklılıkları üzerine yoğunlaşıldığında başlamıştır (Watt, 2007: 106). Modern bireyciliğin en büyük uğraşlarından biri kendini ispatlamak için başkalarıyla sürekli mücadele ederek, diğerlerinin üzerinde yükselme isteğidir (Yamazaki, 2010: 54). Modern toplumda insanların, içinde bulundukları yaşam koşullarını değişken olarak görmeleri, kişisel başarıları ön plana çıkarak ödüllendirilmeyi hak etme beklentisine girmeleriyle sonuçlanmıştır. Modern bireyler toplumdan yalıtıldıkça daha fazla kendi çıkarını savunmaya, kendi işini yapmaya yönelmiştir (Loo ve Reijen, 2014: 107). Taylor bu durumu toplumsallık anlayışının yerine gelen menfaat toplumunun yeni birey anlayışına sahip olmasıyla açıklamıştır. Eski tamamlayıcılık biçimlerinin ortadan kalkmasıyla cemaatler erozyona uğrayarak birey birinci plana geçmiştir. Tabi kurallar ve uyması gereken toplumsal düzenle karşı karşıya kalan birey, yeni düzen ilkesinin ortaya çıkışı ve cemaatçiliğin düşüşüyle yükselen bireyciliğe tabi olmak durumunda kalmıştır (2006: 26).

Bireyciliğin *personalizm*'le sık sık karıştırılması münasebetiyle personalizme de bir parantez açmak gerekmektedir. Personalizm, insanın yüce bir varlık olması düşüncesinden hareket eden, insanlığı bütün olarak kabul eden, kendi gücüne, iyi, güzel ve adalet değerlerine, insan yüceliğine dayanan bir düşüncedir. Bireyi kendine yönelten bireycilik düşüncesinin tam tersi bir yönde bireyi insanlığa yöneltmeyi yeğlemektedir. Tanrı ile bağlantısı seçimine kalmış olan bireycilik düşüncesinin aksine bireylerin Tanrı tarafından yönlendirildiğini savunmaktadır (Üskül, 2003: 224-225). Personalizm, yaşamının sonu olduğu bilincinde olan bireyin Tanrı'nın varlığını hissetmeye ihtiyaç duyması düşüncesinden beslenmektedir (Cevizci, 2017:

350). Dolayısıyla personalizmin daha ilahi kişilik üzerinde durduğu söylenebilir. Kişinin toplum için var olması vurgusu personalizmi bireycilikten ayıran en önemli farktır.

Batı'da küresel iletişimin yaygın olan şehirlerde bireycilik oldukça üstün konumdadır. Öyle ki sadece kişiler bağlamında kalmamış -yani bireysel özgürlük- çağdaş toplumun sosyal dokusunu tümden değiştirmiştir (Elliott ve Lemert, 2011: 29). Bireycilik olgusu Batı kökenli olsa da, bugün tüm dünyaya yayılmış bir görüştür. Avrupa kıtasında doğduğu için, tarihsel sürecin başında Avrupa kökenli düşünürler üzerinden ağırlıklı olarak anlatılmıştır. Sonrasında süreç Amerika'da yoğunlaştığından tartışmaların ekseni Amerikalı düşünürlere kaymıştır (Üskül, 2003: 21). Bireyin kim ve ne olduğu, içinde yetiştiği dünyanın koşullarının sonucu olduğundan her ülkede boyutları farklı gelişmiştir. Ortak bakış birey olmanın ve bireyciliğin kişinin kendi başına yapabildiği bir şey değil, toplumsal koşulların ürünü olmasıdır (Elliott ve Lemert, 2011: 44). Bireycilik, Batı kültürünün ürünü değil tüm dünyaya mal olmuş bir yaşam şeklidir. Bu başlıkta birçok toplumun öncü düşünürlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında bireyciliğin evrilmiş biçimi olan yeni bireyciliğin görünümleri de ele alınacaktır.

2.3. Bireycilik Olgusunun Evrimi: Yeni Bireycilik

Bahsedildiği üzere modern toplum yapısının baş aktörü olan bireyin başat tutumu bireyciliktir. Toplum yapısının, kültürel süreçlerin, teknolojik gelişmelerin değişimiyle bireycilik düşüncesi de dönüşüme uğramıştır. İlk olarak burjuva bireylerini tanımlamayan bireycilik kavramının konu alanı ve toplumda deneyimlenme biçimi değişmiştir. Özellikle 2000'li yılların başında teknolojik olanakların etkisiyle dünyada değişim hız kazanmış, yeni bireyci yönelimlere sahip kişiler, oluşan kaygan zemin üzerinde kendilerini gerçekleştirmenin yeni yollarını aramaya başlamışlardır. Küreselleşme, tüketim kültürü, yeni iletişim teknolojileri gibi güçlü olgularla baş etmek zorunda kalan birey, küresel bireyci kültüre eklemlenerek biçimlenmiştir.

Yeni bireyciliği, özellikle Batı'nın metropol şehirlerinde insanların yaşadığı kültürlerde açığa çıkarmak mümkündür. 1920'li ve 1930'lu yıllarda bireyin toplumsal yaşamın baskısından kurtulmasıyla, toplumsal yaşamdaki görünümleri de değişmiştir. Birey ve bireycilik en fazla 20. Yüzyıl'da modern yaşamın kültürel mekanizmalarını kontrol etmeye çalışanlar tarafından olumsuz bir şekle bürünerek ortama uyarlanmıştır. Büyük savaşlar sonrası özellikle 1950 ve 1960'larda bireycilik düşüncesi yeniden düzenlenmiştir. Yani 20. Yüzyıl'ın ortamına uyarlanmıştır. Yeni bireycilik ne Tocqueville'in dediği gibi kahramanca ne de Alman düşünürlerin bakışı gibi tehdit edici bir tavırla inşa edilmiştir. Reisman'ın 1950'lerde *Yalnız Kalabalık*'ta yazdığı gibi trajik ve acınası durumda olan bireyin geçirdiği süreç, olgunlaşmış bireyciliktir. Öyle ki önceki zor süreçlere tepki olarak konformizme daha fazla yönelen birey, kendini daha yalnız ve yalıtılmış hissetmektedir. 1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşmenin güçlü etkisiyle dönüşen bireyin en belirgin özelliği değişen durumlara daha kolay adapte olmasıdır. 2010 yılına gelindiğinde "burjuva, manipüle edilmiş, yalıtılmış ve küreselleşmiş" olmak üzere dört türlü birey tanımlaması yapılmıştır. Küreselleşmiş birey düşüncesinin gerisinde yatan tepkisel bir düşünce, hatta bir ironi olarak görülebilir. Özgünlüğünü kaybetmiş birey kendini belirsiz bir mükemmellik isteğiyle yeniden inşa etmeye çalışmış ve kendine aşırı yöneldikçe diğerlerinden kopma noktasına gelmiştir (Elliott ve Lemert, 2011: 9-12).

Wagner, bireysel ve toplumsal kimlikleri oluşturma tarzının geçirdiği değişimin doğurduğu yeni görüşlerin başında yeni bireyciliğin geldiğini ileri sürer. Wagner'e göre modernlikten postmodernliğe geçişte bireyin parçalanışı ve dağılışını yeni bir kavramla tanımlamak daha yerinde olacaktır (1996: 240). Bireyciliğe yeni denmesi, toplumun karmaşası dışında birey yaşamının olgunlaşmış durumunu aramaktan kaynaklanır. Çünkü kavram, 1830'larda henüz kullanılmaya başlandığında, modern toplumlar pek karmaşık değildir. 19. Yüzyıl'da fabrika sisteminin bireylerin yaşamını uzun günler boyunca meşgul etmesiyle, bildikleri dünyaya yabancılaşmaları, sefaletin yoğunlaşması ve hayatın zorlaşması kaçınılmaz olmuştur. Bireyler kendilerini kamusal alan dışında özel alanlarda mutlu etme çabasına girmiştir (Elliott ve Lemert, 2011: 178-179).

O'Connor'ın düşünüşüne göre bireyci ideolojiler hemen her alanda kendini göstermiştir. Maddi ve psikolojik sonuçlar ekseninde gıda, dokuma gibi sermaye yatırımlarıyla sınırlı kalmayarak, modern yeniden üretim süreçlerini kapsayan hayaller de bu sonuçlara dahil olmuştur (1995: 234). Elliot ve Lemert'ın *Yeni Bireycilik* (2006) kitabında bireyin tasarlanmış dünyasına yoğunlaşılarak, küresel dönüşümlerin, bireyin duygu dünyası üzerindeki etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Günlük yaşamda daha fazla etkisi hissedilen bir fenomen olarak dünyanın zengin ülkelerinde yaşayan kişilerde bu etkiler daha fazla, gelişmekte olan ülkelerde daha az görülmektedir. Aynı zamanda bu terim kesin tanımlamalar yapmanın ötesinde sadece belli özellikleri saptamak için kullanılmaktadır (2011: 39-40). Bu bağlamda, günümüzde pratiğe dökülmüş olan en basit saptamalardan biri hane halkı sayısının azalmasıdır. Diğer saptama insanların birbirinden bağımsızlaşması, kendi başına daha fazla karar almasıdır. Yeme-içme merkezlerindeki artan self-servisler bile kendi işini halleden bireylerin küçük göstergelerindendir. Samimiyet gerektiren ilişkilere bakılırsa evlilik kurumuna rakip olarak eve arkadaş almak serbest ilişkilere örnek gösterilebilecek önemli bir pratiktir. Ayrıca özel yaşama yapılan vurgunun artması, bireyciliği açık biçimde sunmaktadır (Loo ve Reijen, 2014: 165). Toplulukta yaşamaktan kurtulan birey kendisine o denli küçük ve sınırlı bir alan çizmiştir ki, bu sınırları ihlal etmek mümkün gibi gözükmemektedir. Küçük toplum yapılarında "biz"lik içinde var olan birey, modern ve küresel dünyada "kendi"lik içinde yaşamını sürdürmektedir.

Yeni bireyciliği oluşturan dört boyut vardır. Bunlardan ilki benliğin yeniden keşfinin sürekli tekrarlanması, ikincisi her an gelen değişim için istekli bekleyiş, üçüncüsü her şeye kısa süreli ve süreksiz meşguliyetler olarak bakmak ve son olarak hız ile dinamizmin akışına fazla kapılmaktır. Yeni bireycilik bugün sıklıkla Batı'da, refah içinde yaşayan insanlar aracılığıyla örneklenmektedir. Küresel bireyci kültürün kurumsal ağlar, küçülen şirketler, kişisel gelişim kılavuzları, sanal seks, tüketim odaklı yaşam, hızla dönüşen kültürler, terapi kültürü gibi temel pratiklerden oluştuğu görülür (Elliott ve Lemert, 2011: 9). Bunlara ek olarak O'Connor yoga, vücut geliştirme, estetik ameliyatlar, bedensel narsisizm, sağlıklılık gibi olguları saymıştır. Bahsedilen uygulamaların temel dayanak noktası bireysel kaçıştır. Kişi, kendi

kendini keşfederek bireysellik kazanmakta ve bireyci ideoloji biçimlerini bu şekilde dile getirmeye çalışmaktadır. Bireysellik, sistemden ve ideolojiden kaçarak bireysel özgürlük keşfedilerek elde edilecek bir şey olduğu için, insanlar giderek daha fazla bu alanlara yönelmiştir (1995: 30-31). Dolayısıyla bireyin, yeni bireyciliğin getirdiklerini ve kendisinin yalıtılmış bir benlik olduğunu kabullendiği öne sürülebilir.

Yeni bireycilik üç toplumsal biçimde kendini göstermiştir. Bunlar "bağımsızlık aracılığıyla bağlılık, sorumluluk değişimleri, hareket ve hareketlilik hızı"dır. İlk olarak hayatın bağımsızlık merkezi çevresinde müthiş bir bağlılık hissi taşımasıdır. Günümüzde çoğu kişi iletişim kurarken sınırlarını zorlamak zorundaymış gibidir. Birçok bireyci, kendilerini diğerlerine açmaya meyillidir (Elliott ve Lemert, 2011: 18). Kendilerini anlatmaya meyilli insanlar, birbirinden bağımsız adacıklar gibi görünse de kendilerini yoğun bir şekilde kanıtlama çabasına girmişlerdir. Amaçlarını gerçekleştirmek için çevrelerindeki her şeyi araç gibi görmüşlerdir. Modern çağın özgürlüğü, irade özgürlüğü üzerinde gelişmiştir. Ancak modern birey bu özgürlüğü bir vasıta olarak kullanarak günü kaçırma gafletine düşmüştür. Hayattan aldığı zevki sürekli erteleyen birey, bir süre sonra hayatın yaşanılası olduğu fikrinden uzaklaşarak buhrana yönelmiştir (Yamazaki, 2010: 132).

Toplumsal koşullar altında farklı düşünmeye başlayan yeni bireycilerin hayattan soğumasının bir başka nedeni de, yeteneklerine bakmaksızın düzgün bir iş bulamadıklarında kendilerini dünyada kaybolmuş gibi hissetmeleridir. Koşulları ne olursa olsun toplumsal gerçeklikleri kontrol edemeyen bireyler, toplumsal yaşamın risk olduğunu fark ederek yaşamaktadırlar (Elliott ve Lemert, 2011: 191-192). Yeni bireylerin bu riskten kurtulmalarının en kolay yolu, hayallerindeki işe ve paraya sahip olmalarıdır. Girişimcilik toplumda kutsanır ve sıfırdan başlayıp zengin olan insanlar esin kaynağı olarak büyük şahsiyet olarak anlatılır. En büyük saygıyı hak edenler, serveti bol ve kamu refahına katkıda bulunanlardır. Bağımsızlı, sadece kişisel değil toplumsal bir idealdir. Başarılı bireyler kendisini toplumun bir parçası olarak görmekte, toplumun takdirini kazanmak ve liderlik vasıfları kazanabilmek için elinden geleni yapmaktadır (Taylor, 2006: 150). Bu duruma neden olan ekonomik

düzenin bireyci yapıya sahip olduğu söylenebilir. Modern çağın bireyci kişiliklerinin maddi kazanç odaklı yaşamı, insanın mutluluğu için değil, hayatta kalması için bir zorunluluk gibi görünmektedir.

Bireyci ideolojiyle şekillenmiş çağdaş erkek ve kadınların özelliklerinden bazıları da artan nihilizm, uzun vadeli hayat tasarımına kayıtsızlaşma, bencillik, sıradan arzular, hayatı bölümlere ayırmaktan kaçınmak olarak sayılabilir. Emek piyasalarının daralmasına, yoksulluğun artışına, toprağın erozyonuna, ormanların yok oluşuna, karbondioksit miktarının artmasına, atmosferin ısınmasına da kayıtsız kalan bu bireyler için merkezi öneme kendileri sahiptir (Bauman, 2011a: 71). Bu kişilerin kendilerini önemsemesiyle çevreye duyarsızlıkları da o oranda artmaktadır.

Birey olmanın şartlarından biri de bağımsızlık fikridir. Bağımsızlık, sadece bireylerin hayatlarına yönelik bir ideal değil, toplumu da bağlayan, düzen ve ilerlemeyi birleştiren yeni toplum özelliklerindendir. Ticaret, çıkar odaklı olmasından dolayı asla şaibeli görülmez. Özgürlük ve eşitlik yeni bir dille ele alınarak bağımsızlık biçimleri yadsınır. Benmerkezcilik, çıkar ve yozlaşma özgür ve eşit toplumun itici gücü konumuna gelmiştir (Taylor, 2006: 149). Toplumun ulaştığı bu durumu en fazla küreselleşmeye bağlayan düşünürler azımsanacak sayıda değildir. Küreselleşmenin getirilerini kutsayanlar olsa da, küresel çağın maddeci ve çıkarcı ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olduğu yadsınamaz.

Günümüzde küreselleşmenin en baskın hâlinin yaşanmasının sonuçlarından biri; bireylerin kim olduklarına dair seçimler yapmaya zorlanmasıdır. Çocukken güvenmeyi öğrenmiş bir kişi, başka bir dünyayla yüz yüze kaldığında kendisini korumak için üç seçenekle karşılaşır. İlk seçenek geleneklere sığınarak –gelenekleri onaylamış da oluyor- gelenekleri tüketen şeylere saldırmasıdır. İkinci seçenek, değişimi görmezden gelerek hayata kaldığı yerden devam etmesidir. Üçüncü seçenek ise yeni bireycilerin dışarıya uyum sağlamak için kendilerini içerden yeniden şekillendirmesidir (Elliott ve Lemert, 2011: 99). Yeni toplum düzeni, olmak istenen kişilerle doludur. Kişinin kendine dayattığı bu süreç, bireyi zorlayan bir yapıya sahiptir.

Son olarak modernleşmenin getirdiği krizlere yanıt olarak dönüşüm hâlindeki toplumlarda ortaya çıkan bireycilik dışındaki yeni kavramlara değinilirse bunlar; post-endüstriyel toplum, devamında tüketim toplumu, bilgi toplumu, enformasyon toplumu, risk toplumu ve neo-liberalizm olarak sıralanabilir. Sıkça karşılaşılan postmodern kavramı ise bunlar arasında en belirsiz ve moda olanıdır (Wagner, 1996: 10). Bireyciliğin modernleşmeyle ilişkisi köklü bir yapılanmaya sahiptir. Modern topluma atfedilen hemen her özelliğin, bireycilik kavramının da içini doldurduğu söylenebilir.

2.4. Bireye Yönelik Yeni Tanımlamalar

Daha önceki başlıklarda da bahsedildiği gibi çalışmanın temel kabulü modernleşmenin dönüşüm ve değişim sürecinden geçerek günümüzdeki biçimini aldığıdır. Fakat bu anlayış bir dönemin kesin bir şekilde bittiği, özelliklerinin köktenci bir biçimde yenisiyle değiştiği anlamına gelmemektedir. Giddens'ın bakışıyla bu görüş desteklenirse modern dönemin bitip, postmodern dönemin başlaması yerine modernlik deneyiminin sonuçlarının daha fazla radikalleştiği ve evrenselleştiği saptaması yapılabilir. İçinde bulunduğumuz dönemi postmodern olarak adlandırmaktan ziyade şimdiye kadar yeterli şekilde anlaşılmamış modernliğin doğasına bakmak daha doğru görünmektedir. Modernliğin ötesinde yeni ve değişik düzen postmodern olarak adlandırılsa bile bu kavrama herkesin yüklediği anlam çok farklıdır (Giddens, 2010: 11). Postmodernliğin literatürde geçen ilk anlamı, modernliğin sona erdiği olsa da postmodernistlerin çoğu bir çağı kapatıp yeni çağa geçtiğimiz anlamına gelmediğini kabul etmiştir (Kumar, 2013: 87). Öyle ki geç modernlik diye adlandıranların sayısı da hayli fazladır. Postmodernistlerin vardıkları ortak görüş, ilerlemenin kabul edildiği düşünceden kopulduğu yönündedirr. Postmodern dünyanın istikametini medyanın hakimiyetinde, geçmişten hızlı bir şekilde koparan bir dünya olarak belirlemişlerdir. Çoğulcu ve çeşitli olması en büyük özelliğidir (Giddens, 2012: 152).

Modernlik-postmodernlik konusunda yaygın görüş, modernitenin parçalandığı üzerinedir. Kimileri bu parçalanmanın yeni bir toplumsal gelişme evresi olan postmodernliğe işaret ettiğini söylese de modern kurumların birleştirici özelliklerini göz ardı etmemek gerekir. Zaman ve mekânın içinin boşalması, tek dünyanın oluşumunda etkin rol oynamıştır. Aynı zamanda kavramlar arasındaki dönüşüm üzerinde de önemli etkisi olmuştur (Giddens, 2014: 44). Modern ve postmodern arasında kavramsal ve felsefi ayrım yapmak zordur fakat yaygın bir tanımlama yapılacak olursa modernleşme; 15. Yüzyıl'da başlayan bilimsel, kültürel, toplumsal ve estetik bir dönüşümken, postmodernite her zaman moderniteden kopuşu ima etmiştir. Modernite devam eden bir süreçken, postmodernite Frankfurt Okulu'nun deyişiyle güçlerin değişen karakterini, Baudrillard'ın deyişiyle toplumun sonunu düşündürmüştür (Çiğdem, 2012: 72). Modern-postmodern ayrımını yapmak o kadar zordur ki postmodernizmin en bilinen düşünürlerinden Lyotard bile post-endüstriyel bir düzene gidildiğini, dolayısıyla postmodern çağda olduğumuzu iddia etse de bir terimden diğerine geçerken bazen anlam çerçevesini değiştirerek kullanımını farklılaştırmak durumunda kalmıştır. Günümüze daha yakın çalışmalarında postmoderni, modernin bir parçası olarak görmüş, tarihsel bir dönemleştirme yaptığından dolayı postmodernleşmeye eleştiri getirmiş, dönemleştirmenin "klasik" ya da "modern" olabileceğini, "postmodern"in bir ruh hâlini ve zihinsel durumu yansıttığını ifade etmiştir (Featherstone, 2005: 22). Lyotard postmodernin ne olduğunu tanımlamaya çalışırken postmodernizmin zaten modernizmin sonu değil de bir doğuş hâli olduğunu ve bu durumun geçici olmadığını savunmuştur. Dahası, postmodernizmin, geleceğin (post) öncesi (modo) paradoksuna göre anlaşılması gerektiğini vurgulayarak modernizmin hâlâ devam ettiğini iddia etmiştir (Frisby, 2012: 17).

Orta Çağ'ın Tanrı merkezli düşünce yapısının yerini modern bireyin almasıyla günümüze kadar gelen tüm akımların merkezine birey yerleşmiştir. Postmodern zamana geçildiğini iddia edenler öznenin, bireyi gölgede bırakacağını öngörmüşlerdir. Tanrı/Birey/Özne yolculuğunda en önemli dönüşüm Tanrı rolünün büyük oranda bireye yüklenmesiyken, postmodern diye adlandırılan süreçte birey mekanikleşmiştir. Duygularını görünmez kılan, varlık nedenini görmezden gelen,

neredeyse bireyi yok sayan bir insana doğru dönüşüm yaşanmıştır (Koçakoğlu, 2012: 68). Modern bireyin temel dayanağı araçsal akıldır; birey, akıl yoluyla her türlü şeyin üstesinden gelebileceğini düşünmektedir. Öyle ki insan, aklının varlığının kabul edilmesiyle toplumda her yönden ön plana çıkmıştır. Postmodern olarak ayrılan dönemde ise bireyin aklından kuşku duyularak bütün sistemlere eleştiri getirilir. Bu duruma aşırı atomize olmuş bireyin verdiği tepki olarak da bakılabilir. Zaman ve mekân olgusunun ortadan kalkmasıyla, modern bireyin değiştiği düşünülen kimliğinin akışkan ve parçalı özellikler kazanması, düşünürleri postmodern tanımlamalar yapmaya iten nedenlerdendir. Kısacası modern birey gelişen ve büyük teknolojik dönüşüme uğrayan toplum yapısıyla birlikte Aydınlanma'dan oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu durumda bireyi, yeni bir türmüşçesine açıklamak yerine zamanın koşullarıyla değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bireyin yolculuğunu ele alan düşünürlerin temelde yapmak istediği şey toplumsal, tarihsel, kültürel, teknolojik koşullarla bütün olarak bireyi anlamaktır. Bauman ve Baudrillard postmodernist düşünürler olarak görülmekle birlikte burada ayrı birer başlık altında incelemek teknoloji-akışkanlık-birey kavramlarını ve günümüz bireyinin konumunu anlamlandırmak bakımından önemlidir.

2.4.1. Gerçeklik Yitimine Uğrayan Birey: Baudrillard

Postmodernizmin öncülerinden biri olan Baudrillard'ın modern birey tanımlamaları buraya kadar bahsettiğimiz düşünürlerden farklı olarak, özne eleştirisi gibi görülmektedir. Öznenin bireyden sonra gelen süreçte ortaya çıktığı, bireyin modern, öznenin postmodern olduğu yönünde görüşleri bulunmaktadır. Baudrillard, klasik birey anlayışını yok sayarak kendine özgü çözümlemeleriyle günümüz insanının farklı yönlerine değinmesiyle özgünlük kazanmıştır.

Baudrillard'ın çalışmalarına bakıldığında dünyada son 20-25 yıl içinde meydana gelen değişimlerin altını çizmesi önemlidir. Özellikle 20. Yüzyıl'ın son çeyreğinde ortaya çıktığı düşünülen sanayi ötesi toplumu vurgulamış, teknoloji ve kendine özgü yeni bir kültürle değişime uğrayan toplumu incelerken birtakım yeni

metaforlarla açıklamalar yapmıştır. Bunlar *hiperrealite, simülasyon, simülarca*'dır. Bu metaforların ortak noktası insanların artık gerçekle değil, kendilerine sunulan modelle gerçeğe yaklaşmaya çalışmalarıdır. Görüntü ile gerçek arasındaki farkın ortadan kalkması modernitenin ikilemidir (Şaylan, 2016: 303-304).

Baudrillard'ın düşünüşüne göre bugün dünya teknolojinin egemenliği altındadır. Her türlü gerçekliği elinde bulunduran bu erk, sanallık içinde yaşayan bireylere yaşadığı topraklardan silindikten sonra tek çare olarak yitip gitmeyi bırakmıştır. Birey gücünü yitirdikçe gerçek dünyadan daha da soyutlanır ve gerçeklik ilkesini yitirir. Günümüzde dünyanın efendileri değil, sadece şeffaflığın efendileri vardır (2001: 69). Sanal gerçekliğin, gerçeklik üzerinde yaptığı değişim, gerçekliğin üzerini örtmektir. Gerçeklik yapaylaştıkça, birey için bu yapaylığın karşısında durmak zorlaşmıştır. Sanal gerçeklik, simülasyon girişiminin son evresi olarak her türlü oluşumu zedelemiştir. Teknoloji merkezli bu yeni yapay dünya o kadar hiper-gerçektir ki artık insanlar bundan başka bir dünyanın olabileceği fikrinden uzaklaşmıştır (Baudrillard, 2004: 31-32). Çünkü postmodern öznenin kendini var etmesi, televizyon ve bilgisayar gibi teknolojik araçlarla sağlanmaktadır.

Gerçeğin alanıyla işaretin alanı takas edildikçe ilişkilerin keyfi kararlara bağlı olarak ayarlanmaya başlaması önemli bir sorundur. Nihayetinde gerçek ve sanal gerçeklik birbirinden ayrılmaz bir bütün ve belirsizliğin kol gezdiği alanlar olarak biçimlenmiştir (Baudrillard, 2005: 11). Gerçekle sanalın bu denli bütünleştiği ortamda, öznenin bu durumdan kaçması mümkün gibi gözükmemektedir.

Postmodern dönemde birey öylesine çok meta, medya gösterileri ve temsillerle karşılaşmaktadır ki, bir kod düzeni içine hapsedilen gerçeğe ulaşması zor görünmektedir. Dünya üzerinde her şey taklitten oluşmaktadır; bu bağlamda gerçeğe ulaşmak doğruyla yanlışı ayırt etmek kadar zordur. Birey, simularca -gerçeklerin ya da olayların yeniden üretilmesi- evreni içinde gerçeklikten izole edilmiş ve dış evrenden kopmuş bir şekilde yaşamaktadır (Şaylan, 2016: 309-311). Öyle ki modernlik nasıl endüstri burjuvazisinin denetim sağladığı üretim merkezli çağsa, postmodernizm model, kod ya da sibernetik tarafından yönetilen enformasyon ve

simülasyon çağıdır. Toplumun örgütleyici ilkesi postmodern çağlarda değişmiştir denilebilir (Best ve Kellner, 2011: 148).

Medyanın toplumsal etkisi insanların aşırı bilgi yükünü kabullenmeye çalıştığı kişilikler oluşturmasıyla görünmektedir. Baudrillard, aşırı bilgi yükünün hiper-gerçekliğinin bıkkın, cansız ve atomize bireyler ürettiğini iddia eder. Bu düşünceye göre benlik, çağdaş kültürün göstergesi olan medya simülasyonunda öyle bir erir ki yaptığı en makul şey kanallar arasında ya da internette değişim yapmaktır (Elliott ve Lemert, 2011: 142). Postmodern öznenin günlük yaşantısının bir parçası olan dijitallik bireye özgürlük ve parçalanma getirmiştir. Televizyon ya da bilgisayar ortamında karşılaştığı yeni işlevler arasında kendini kaybeden birey parçalanmaya doğru gider. Bakışın, bedenin ve gerçek dünyasının körelmesiyle ağların içinde kaybolmaktan başka çaresi kalmamıştır. Modern birey ağlar, ekranlar ve yeni teknolojilerle parçalanmasının yanı sıra özgürleşmenin son evresine ulaşmıştır. Bir bakıma "mükemmel özne" olarak görülebilen son insan, hem sonsuza dek bölünme hem de sonsuz bir kimliğe sahip şekilde bölünmezlik özelliğine aynı anda sahip olmuştur. Öznenin bu durumda bireyleşmesi kitle statüsüne ters düşmemekte, azalan kitle etkisine denk düşmektedir. Bu ortamda birey tek başına kitle oluşturabilmektedir. Başka bir deyişle her birey bir kitleyi temsil etmektedir. Sanal evrende kitle-birey ilişkisi birbirlerinin elektronik alanlarını kapsamalarıyla oluşmaktadır. Böylelikle birey, sanal ortamlarda kendini sınırsızca teslim ederek diğerlerini arayan bireylere dönüşmüştür. Ne var ki, içinde bulunduğu durum umutsuzdur. Karşılaştığı öteki parçacıklar da kendisidir; yani öteki yoktur. Bireyi bekleyen son, kitle içinde bozuluma uğramaktır (Baudrillard, 2005: 54-56). Postmodern öznenin sanal dünyada kendisini tanımlamasının, elindeki sınırsız özgürlüğü kullanmasının önü kapanmıştır. Zira diğer insanların olmadığı bir ortamda anlam bulmak birey için zorlaşmıştır.

Baudrillard'ın bakışıyla her şeyin özneyi kışkırttığı bir ortamda özgürlük beklenmedik sonuçlarla karşılaşmıştır. İnsan, kendisine tanınan sınırsız özgürlük karşısında irade tuzağına yakalanarak, kendine özgü kararlar alabileceğini düşünerek yanılsamaya düşmüştür (Baudrillard, 2006: 26). Özgür olmayı istememenin yasa dışı

sayıldığı günümüzde, özgürlük sınırsız kullanım isteğiyle karşı karşıya kalmıştır. Özgürleşmiş insanda yeni bir kölelik ruhu türemiştir. "Efendisiz kölelik" olarak adlandırılabilecek bu durum eski çağlardaki efendi-köle ilişkisinden oldukça farklıdır. Toplumun evrilmesiyle ortaya çıkan derebeyi-serf ve kapitalist-ücretli ilişkisinden de farklıdır. Bu evrelerde efendinin ve kölenin kim olduğu bilinirken, özgürleşmeden sonra efendi ortadan kalkmıştır. Sadece serflerin ve kölelik ruhunun miras kaldığı ortamda büyük bir belirsizlik hakimdir (Baudrillard, 2005: 58-62). Baudrillard öznenin aslında kendi oluşturduğu sanallığın efendisi olduğunun altını çizmektedir.

Baudrillard'a göre insanlar yazıya dökülmemiş birey olma ideali peşinden gitmektedir. Her zaman ve her koşulda birey olarak kalmaya mecbur kalırken çevrelerini farklı durumlar kuşatmıştır. Özerk olarak sürdürmekten memnun oldukları yaşamlarında, bir süre sonra, aşırı sorumluluk altında ezilerek mutsuzluğa sürüklenmişlerdir. Modern toplumdan önce ne birey ne de özne olan insanlar, bireysel bir yaşantıya mecbur kalmıştır (Baudrillard, 2004: 55).

Kapitalizm sürecinde bireyler bir meta almakla yetinmeyip, nesneler sistemi almaya özendirilmektedir. Baudrillard için bireyin var olma modu ve kimlik kazanması tüketim yoluyla gerçekleşmektedir. Böylece birey tüketerek kendini diğer bireylerden ayırmakta, hem de topluma uyumlu bir birey olduğunu kanıtlayarak uyuşmaktadır. Baudrillard'ın bireyin nesneleşmesi olarak açıkladığı bu durum (Şaylan, 2016: 300), özne-nesne ayrımını gereksiz görmesi ve birbirinden ayrılmalarının imkânsız olduğunun altını çizmesiyle ilgilidir.

Baudrillard'a göre insanların tüketim yaparken odaklandığı tek şey sahip olacakları imajdır. Modern bireyin gerçekliği medyadan öğrendiği "görkemli gerçeklik"tir (Loo ve Reijen, 2014: 158-159). Öyle ki tüketim, moda, medyanın güçlü etkileri, cinsellik gibi konuları Marksist söylem üzerinden tartışmıştır. İlk kitabı *Nesneler Sistemi*'nde (1968) kapitalizmin insanın yaşamını metalaştırma sürecini, ikinci kitabı *Tüketim Toplumu*'nda (1970) kapitalizmin merkezindeki insan sorunlarını ele almıştır. Diğer insanlarla yoğun ilişki biçimine alışık insanların zengin tüketim toplumu sürecine girdiğinde metalaşmış nesneler tarafından

kuşatılma yolculuğunu anlatmıştır. Metalaşma sürecine giren kişinin zenginleştikçe kazandığı prestijin kendisine mutluluk getirdiğine olan inancını tartışmıştır (Şaylan, 2016: 298-299). Dahası köklerinden giderek kopan bireyin yalnızlaştıkça ve çaresizleştikçe, kendini mutlu etmenin yolunu bedenine olan ilgisini yoğunlaştırmada bulduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan postmodern özne her şeyi bilerek yapmamaktadır. İnsan her ne kadar kendini dünyanın hakimi gibi görse de Baudrillard, dünyayı geniş bir ağ sistemine benzeterek insanı sadece evrende bir parça, bir nokta olarak görmüştür.

Baudrillard'ın birey kavramıyla ilgili görüşleri toparlanırsa, günümüz dünyasında bireyin yok olduğu yönündeki düşünceleriyle metinlerinde sık sık karşılaşılır. Bu düşüncesinin temelini, bireyin Aydınlanma dönemindeki çıkışıyla, günümüzdeki görünümünün oldukça farklı olması oluşturur. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedilen birey olmanın getirdiği çıkar odaklı yaşam, ben merkezci bireycilik gibi özelliklerin bireyin sonunu getirdiğini ve postmodern olmaya yönelttiğini açık biçimde sunmuştur. Bireyin son yüzyılda bedeniyle olan farklılaşan ilişkisi, dış görünüşüne aşırı derecede önem vermesi ve kendine oluşturduğu imajın yaşamının odak noktası olması, güzelliğin kişinin yaşamında merkezi öneme sahip olması, kendi bedenine odaklanarak yaşama gibi bireyin konumunu anlamaya yardımcı olan temel oluşumları bulgulamıştır. Çözümleme kısmında bu saptamalardan yararlanılacaktır.

2.4.2. Akışkan Dünyaya Karşı Tüketen Birey: Bauman

Bauman'ın düşüncelerinin geneline bakıldığında modernlik ve postmodernlik arasında kalan bir yaklaşım geliştirdiği görülmektedir. Bauman, modern dönemin özelliklerinin değiştiğini, farklı özelliklere sahip bir toplum yapısına gidildiğini kabul etmekle birlikte, postmodern döneme kesin olarak girildiğiyle ilgili bir savda bulunmamıştır. Modern ve postmodern koşullardaki bireyi belli özelliklerine göre ayırmıştır. Modern bireyi daha disipline edilebilen, monoton ve diğerleriyle birlik olduğunda anlam kazanan şekilde; postmodern bireyi yaratıcı, yenilik peşinde ve

kendisinin hakimi olarak betimlemiştir. Modern dönemi daha katı ve net olarak tanımlarken, günümüze yaklaştıkça "akışkan"lık kavramının hakim olduğu bir sürece girildiğini ifade etmiştir.

Bauman, "akışkan modern" olarak tabir ettiği günümüz dünyasına yazdığı mektupların ilkinde, neden bu kelimeyi kullandığını şöyle açıklar: Dünya sıvılar gibi durağan kalamamakta, takip edilen konular ve akımlar, içinde bulunulan koşullar, planlar, hayaller durmaksızın değişmektedir. Bu durum o kadar hızlı gerçekleşmektedir ki, insanlar gidişata yön vermeye fırsat bile bulamamaktadır (Bauman, 2012a: 7). Akışkan modern dünyanın en temel özelliği devrim hâlinin sürekli oluşudur. Geçmişe genel olarak bakıldığında insanlık yalnızca tedrici değil, nitel anlamda da büyük bir dönüşüm geçirmektedir (Bauman, 2011b: 98).

Akışkan modern dönemde kültür, bireysel seçim özgürlüğü çatısı altında var olmaktadır. Seçme özgürlüğünün kaçınılmaz sonucu sorumluluk duygusudur. Akışkan dünyanın diğer özelliği; yetiştirecek bir halk yerine baştan çıkarılmaya hazır, kendi kendilerini işlevsiz hale getirmek istemeyerek kendi varlıklarını sürekli kılmak isteyen müşterilerinin olmasıdır (Bauman, 2012a: 79-80). İnsanların yaşamlarına hakim olmalarının zorlaşmasıyla, bireyin içinde bulunduğu sürekli belirsiz hal, akışkan modern düzlemde yaşamaya çalışan insanlara biteviye güvensizlikle işkence ederek yaygın ve derin bir özlem yaratmaktadır (Bauman, 2012a: 131).

Bauman'ın düşünüşüne göre, geç modern ya da postmodern dünyada insanlar ataları kadar özgür değildir. Atalarımız için sınırların mucizevi yok oluşu cazip bir durumken, kabusları; gerçeklik dışı isteklerde bulunan insanüstü güçlerdir. O halde modernlik öncesi öngörülemeyen şey, özgürlüğün fiyat etiketli olması ve ağır bedel içermesidir. İlk bedel güvensizliktir, çünkü özgür kişi günlük olarak çok farklı seçeneklerle yüz yüze gelmeye başlamıştır. Bu durumda da kime ve neye güveneceği konusunda kararsız kalmıştır (2011a: 60). Günümüzde özgürleşme, özgürleşen her şeyin birbirinin yerine geçmesine engel olamamıştır. Böylece belirsizlik ve şüphe temel ilkeler olmuştur. Hiçbir şey hatta Tanrı bile bir sona mahkum gibi görülmemektedir. Öyle ki hızla çoğalmakta, doygunluk, şeffaflık, bitkinlik,

simülasyon yoluyla yok olmaktadır. Yani ölümcül bir yok olma biçimiyle değil *fraktal* -yani kar tanesi gibi parçalandığında benzer biçimler alan- dağılmaya maruz kalma durumu vardır (Bauman, 2012b: 10-11). Bauman parçalanmış bireyle ilgili görüşlerinde Baudrillard, Freud ve Marcuse'den etkilenmiş, kişinin parçalanan benliğinin tamirini tüketimde aradığını iddia etmiştir.

Bauman'ın ifadesiyle kişinin hayatını bireysel yapan "tüketim"dir. Diğer insanlarla birlikte üreten insanların birey olmasının biricik yolu tek başına ve bireysel zevklerine göre tüketim yapmalarıdır. Zira tüketim kişisellikle yürütülen bir faaliyettir. Tüketmeyen kişinin birey olma ihtimal çok düşüktür. Dolayısıyla kişi, satın aldığı ve sahip olduğu şeylerle birey olmaktadır. Başka bir deyişle kişi titizlikle seçtiği ürünler sayesinde olmak istediği şeye yaklaşır. Sorumluluklarıyla başa çıkma konusunda nasıl yalnız kaldıysa kimliğini ve öz varlığını biçimlendirerek somut bir şekilde sunmak da kendisine aittir (1998: 221-222). Tüketicilik biyolojik evrimin gerektirdiği bir durum, hayatta kalmak için bir zorundalık değil, toplumsal bir üründür. Çok amaçlı ve işlevli olan bu fenomen insanları tüketiciye çevirerek bunun dışında kalanların tüm işlevlerini önemsiz göstermektedir. Amerika'da yaşanan ikiz sembollere saldırıda, George W. Bush'un gönderdiği ilk mesaj "alışverişinize geri dönün"dür. Alışverişe dönmek saldırıdan önceki gibi acısız, kötülüğün ve aksaklığın olmadığı bir hayata geri dönmek demektir (Bauman, 2012a: 73-74). Şuursuzca satın alma davranışı, hoşuna gitmeyen eşyalardan kurtulma heyecan veren bir duygu konumuna gelmiştir. Kişinin dünyada var olması alışveriş yapmasına bağlıdır. Alışveriş yapmamak kusurlu tüketicilerin, değersizliğin ve işe yaramazlığın göstergeleridir (Bauman, 2014: 51). Bireyler için alışveriş yapmak ruh dünyasını onaran en etkin araçtır.

Bauman kolektivizmin, bireyselleşmeden zarar gören, bireysel olarak sahip olunan kaynakları kullanan bireylerin seçtiği bir strateji olarak var olduğunu düşünür. İnsanların cemaat, bağımlılık gibi durumlardan oluşan ağlardan kurtularak özgürleşmeye yönelmesi, modern toplumun alametifarikası olarak, üyelerine bireyler olarak rol vermesi koşuluyla gerçekleşmiştir. Bu durum bir kerede değil her gün tekrarlayan bir durumdur. Demek ki modern toplum, her gün yeniden

bireyleşmektedir. Bireyleşmenin sürekli anlam değiştirmesi ve yeni biçimlere girmesinin pratiği budur (Bauman, 2011a: 62-63).

Bauman'ın bireyle ilgili eleştirdiği konulardan biri çoğu insanın hükmen birey statüsünden, fiilen birey statüsüne gerekli kaynakları elde etmeden girmesidir. Üstlendiği işleri halletme gücüne sahip olamayan bireylerin sayısı azımsanacak düzeyde değildir. Sorunlara ferdi çözümler bulmak zorunda kalan birey, güçsüzlük hissiyle özgüven kaybı, yetersizlik hissiyle küçük düşme duygusu yaşamaktadır. Kişinin kendi yaşamının kontrolünü eline alamayarak kaynağı, zamanlaması ve şiddeti belli olmayan etkenlerle sürüklenmesi çaresizlik hissine yol açmaktadır (2013: 129-130). Sürekli aldatılma ve küçük görülme duygusuyla yaşayan bireyin güvensizlik duygusuyla baş başa kalması kaçınılmaz olur. Oysaki hukuka göre birey olmak demek, kişinin kendi sefaletinden dolayı kimseyi suçlamaması, üşengeçliğinin ve tembelliğinin nedenini hiçbir yerde aramaması, giderek işleri daha zora koşmasıdır (Bauman, 2011a: 133).

Bauman'a göre geriye dönüp bakıldığında bireyin başına gelen her şey yani bireysel durumlarının, çaresizliklerinin ve mutsuzluklarının sorumluluğu yalnızca bireylere aittir. Kişi bir defa birey olduğunda icra ettiği yaşam biçimini "toplumsal olarak tanınma" yönünde geliştirmeye çalışmaktadır. "Toplumsal tanınma" bireyin değerli ve saygın bir yaşama sahip olduğunun ve saygıyı hak ettiğinin göstergesi anlamına gelmektedir (2011b: 134-135). Birey için imajın önemi başattır. Descartes'ın varoluş kanıtı olarak bilinen "düşünüyorum öyleyse varım" sözünün yerini, kitle iletişim çağının etkisiyle "görülüyorum öyleyse varım" sözü almıştır (Bauman, 2012a: 25).

Bauman'ın bireyle ilgili en önemli vurgularından biri, bir kişinin başkalarıyla birlikteliğinden öğreneceği ilk şey, kendi yalnızlığında nasıl yaşayacağına vakıf olması ve aslında herkesin tek başına yaşarken yüzleşmesi gereken şeyler olduğudur (2011a: 65). İnsanlar düşünceleri, düşleri ve umutlarıyla on dakikadan fazla baş başa kalamamaktadır. Sanki insanlar başkaları olmadan neler yaptığını, nasıl güldüğünü ve ağladığını unutmuş gibidir. Tek başına kalma durumunun bu denli soğuk olmasının bir başka nedeni de sağı solu belli olmayan tuhaflaşan dünyada tek başına

kalma ihtimalinin kulağa huzursuz edici gelmesidir. Bauman'ın bu durumu anlatmak için verdiği örnek oldukça açıklayıcıdır. Walkman ilk çıktığında satışa sunulurken vaadi "bir daha asla yalnız kalmayacaksınız!"dır. Bu sözün alt metni sokaklarda milyonlarca insanın yalnızlık çektiği ve üzüntü duyduğudur. İnsanlar arkadaşsızlıktan yakınan, aile evlerindeki gündelik hayatları boşalmış, kendi kabuğuna çekilmiş durumdadır. Zamanlarını arkadaşsız nasıl geçireceklerini düşünürken, bir daha arkadaş bulma ihtimallerini de kaybetmişlerdir (2012a: 11-12). O dönemlerden günümüze kadar süreçte yaygın ilişki biçimi toplumsal bağlamda değil, pazar ilişkisi bağlamındadır.

Son olarak Bauman'ın üzerinde durduğu kişinin kendini oluşturarak sunması olarak açıkladığı moda terimine de değinmek gerekir. Günümüzde moda teriminden kastedilen güzellik ya da cazibe değil, *look* (görünüm)'dur. Herkes kendi görünümünü aramakta, kendi varoluş derdinden öte boy göstermek zorunda hissetmektedir. "Varım" mesajı değil de "görülüyorum, imajım var, bana bak" gibi narsisizm olarak bile adlandırılamayacak sığ bir bakış açısıyla kendi görünüşünün satıcısı konumuna gelmiştir (Bauman, 2012b: 28). Cezbetme ve ayartma üretimine bağlı olan endüstri arzu tatmini değil, yeni arzular peşinde koşma yönündedir. "Limit" nosyonunun ortadan kalkmasıyla "ihtiyaç" da anlamını yitirmiştir. Tüm mesafeler, sonsuzluktaki zamansal olaylar bir araya kolayca gelebildiğinden limit fikrinin anlamı kalmamıştır (Bauman, 2012c: 83). Bir başka anlamını yitiren şey de insan ilişkileri, topluluklar ve ortaklıklardır. Sonsuza kadar sürmesi öngörülen bağlılıkların ömrü, tatmin duygusunun bitmesine bağlanmıştır. Yani bağlılıklar üretilecek değil tüketilecek şeyler olarak görülmektedir (Bauman, 2011a: 194-195). Kendisini bir yere ait hissetmek isteyen birey için tüketim aidiyet demektir. Birey, toplum tarafından kabul edilmek için zamanının gerektirdiği istekleri yerine getirmeye çalışmaktadır.

2.5. Türkiye'de Modernleşme ve Birey

Modernliğin geliştiği yer Batı olsa da siyasi, ekonomik, düşünsel ve teknolojik alandaki gelişmeler Batı'da gerçekleşen modernleşme sürecinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Bu başlıkta her boyutuyla ele alınamasa da modernleşmenin Türkiye'deki görünümleri üzerine değinilecektir. Daha pek çok tespit ve eleştiriye ihtiyaç duyduğu kabul edilerek, bu başlıkta varılmak istenen esas düşünce modernleşmenin Türkiye'nin özellikle siyasal, toplumsal ve kültürel yapısında oluşturduğu değişimdir. Tüm bu değişimler, kültürel anlamların dolaşımı açısından günümüzde önemli bir mecra durumuna gelen internet ve internet üzerinden yayınlanan bir dizi aracılığıyla bireycilik olgusunun günümüzde nasıl bir görünüm kazandığını anlamak bakımından temel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bireyciliğin bir dizi anlatısı aracılığıyla nasıl sunulduğuna odaklanmadan önce, Türk toplumunda gerçekleşen modernleşme sürecine ve Türkiye'de birey ve bireycilik kavramının gelişimine daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

2.5.1. Türkiye'de Modernleşme Sürecinin Görünümleri

Modernleşme olgusu Batı'da doğduğundan, Türkiye'nin modernleşmesi Batı ideolojisi etkisiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu dünyada gerçekleşen ekonomik ve siyasi gelişmeleri fark edip, Batı'daki gelişmelere daha fazla kayıtsız kalmayarak, özellikle teknolojik gelişmeler konusunda Batı'nın kaydettiği aşamalara yetişmeye çalışmıştır. İlk modernleşme gayretlerine olumlu yaklaşılmamışken, 18. Yüzyıl'da modernleşmeyi kısıtlı bir alanda da olsa gerçekleştirmiş, 19. Yüzyıl'da modernleşmenin bir ihtiyaç olduğunu kabul ederek kendi modernleşme sürecini başlatmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Batılılaşma hareketinin 18. Yüzyıl'ın başlarında gerçekleşen Lale Devri olarak adlandırılan dönemde gerçekleştiği söylenebilir. O dönemin sembol ismi Damat İbrahim Paşa'nın getirdiği yenilikler, Batılı etkilerin Osmanlı'daki ilk görünümleri olması bakımından önemlidir. Aynı dönemde yaşanan diğer önemli olay da İbrahim Müteferrika'nın matbaayı

Türkiye'ye getirmesidir (Nuhoğlu, 1999: 223). Kültür ve edebiyat alanındaki gelişmelerin öncüsü olan bu durum, Batı'daki gelişmelerin Osmanlı tarafından kabul edildiğinin de göstergesidir. Bu dönemde oluşan ayaklanmalarla yeniliklerin önü kesilse de Batı'nın etkisinden kaçmak mümkün olmamıştır.

Lale Devri'nden beri görülen Batı'ya özenme hâli, devleti birtakım değişikliklere doğru yöneltmiştir. Padişah eliyle, özellikle idari işlerin düzenlenmesi adına, 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Modernleşmenin resmiyete dökülmüş ilanı olarak da adlandırılan bu ferman, hiç şüphesiz Fransız Devrimi'nin etkisiyle şekillenmiştir. 19. Yüzyıl'ın başında kültür bakımından bütünleşemeyen Osmanlı, Batı'da yaşanan gelişmelerden uzak kalmıştır. Rönesans ve Reform Müslüman uluslar arasında herhangi bir etki oluşturmamışken, Fransız Devrimi Avrupa'da olduğu kadar hem Osmanlı hem de İslam dünyası üzerinde yankı uyandırmıştır. Sonrasında gelen "Pazar İnkılabı" modern devletin Batı'da pazar oluşturma çabasıdır ve Sanayi Devrimi ile makinenin kullanılmayla başlanması önemli toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Sanayileşme bu aşamada çok mühimdir. Çünkü kümeleşen insanları değiştirmiş, sanayi proletaryasını doğurmuştur. Kısaca her bir gelişme yeni bir sosyal yapı doğurmuştur (Mardin, 1991: 30). Anadolu'da 19. Yüzyıl'da, Avrupa'ya benzer ticarete bağlı gelişen bir burjuva sınıfı oluşmuştur. Devlet eliyle oluşturulan bu sınıf, varlığını devlete ve Avrupalılara dayandırmış, fakat halkın gözünde meşruiyet kazanamamıştır. Çoğunluğun aleyhine olan bu zenginleşme biçimi reddedilmiştir (Özel, 1998: 49). Tanzimat'ın ilerleyen dönemlerinin temel meseleleri eşitlik ve hürriyet olmuştur.

Tanzimat Dönemi çok boyutlu bir değişim süreci olmakla birlikte, bu sürece yalnızca siyasal, idari ya da ekonomik açıdan bakmak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda kültürel boyutu da bulunmaktadır. Devlete egemen olan kalemiye mensupları, yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'yı ve Avrupa dillerini bilen bu kişiler yeniliğin temsilcileridir. Yeni yaşam tarzı padişahları da etkilemiştir (Zürcher, 2000: 101-102). Bu etkiler, Batı'nın askeri ve idari yapısının yanı sıra giyim, ev eşyası, kişilerarası ilişkiler gibi günlük kültürünü yansıtan alanlarda da gözlemlenmiştir. Hal böyleyken pek tabi eleştiren sesler de yükselmiştir. Namık

Kemal ve Ziya Paşa, bu grubun başını çektiği eleştiriciler topluluğuna "Yeni Osmanlılar" adını vermiştir. Yeni Osmanlılar temelde sömürü durumunu görmezden gelerek, üst tabakanın ancak yüzeysel anlamda Batılı olarak kendi kültürlerine köstek olduklarını, Tanzimatçıların Batı'nın ruhunu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimlerden uzak olduklarını ileri sürmüşlerdir (Mardin, 1991: 15-16). Montesquieu ve Rousseau gibi Fransız Devrimi'ni kavramsallaştıran öncü isimlerin düşüncelerini benimsemişlerdir.

Osmanlı'nın ilk anayasa ve parlamenter sistemini geliştiren, yenileşmesine öncülük eden ilk aydın hareketi olarak kabul edilen Yeni Osmanlılar'ın, bugünün düşünce hayatında etkisi büyüktür. Batı kurumlarını örnek alan bu grup, padişahların yönetimine son verilerek meşruti yönetimlerin gelmesi yönünde gönüllü olmuş, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın yetersiz yönlerine dikkat çekerek, halkın aydınlatılması yönünde bir görev üstlenmişlerdir (Kasalak, 2009: 70-71). Her ne kadar küçük bir grup olsalar, topluluk üyeleri birbirinden farklı düşünseler, sıkı şekilde örgütlenmeseler de Türkiye ve Türkiye'nin ötesinde etkileri büyük olmuştur. 1876 Anayasası'nın oluşmasında ve Osmanlı meşrutiyet hareketinde dolaylı da olsa büyük oranda etkili olmuşlar, Osmanlı seçkinler sınıfı içinde ilk modern ideolojik hareket olmaları münasebetiyle önem arz etmişlerdir (Zürcher, 2000: 107-108). Modernleşme sürecine eleştiri getirmeleri taklit olmaktan çıkararak özgür bir gelişme olmasını istemelerine dayanmaktadır.

Modernleşmenin ilk safhasında Batı'ya öykünmeyi anlatan, Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan kavram "Batıcılık"tır. Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan Batıcılık, Batı'yı her açıdan örnek almaya çalışan bir yaklaşımı adlandırmaktadır. Padişahlar ve padişahların desteklediği sadrazamlar bu hareketin öncüsüdür. Batı uygarlığıyla hiçbir zaman ilişkisini kesmeyen Osmanlı, ancak yükselme döneminde kendi kültürünü Batı'dan üstün sayarak, Batı'daki gelişmeleri bir model olarak almayı bırakmıştır. İmparatorluk geriledikçe devlet yönetiminin gerilediğini fark ederek bu durumun Batı'nın askeri üstünlüğünden kaynaklandığı düşünülmüştür (Mardin, 1991: 11-12). Diğer yandan sanayileşme de modernleşme açısından dönüm noktasıdır. Ekonomik açıdan sıkıntıya düşen Osmanlı, Batı ile yeni ticari anlaşmalara

girişerek kapitülasyonları başlatmıştır. Ticaret için açılan kapılar başka alanlara da sıçrayarak modernleşmenin temelini oluşturmuştur. Özellikle 19. Yüzyıl'ın başlarında pazara ucuz malın girmesiyle, sanayi kapitalizminin olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Bu noktada Osmanlı İmparatoluğu'nun ekonomik alanda varlığını devam ettirebilmek için modernleşmek zorunda kaldığı öne sürülebilir.

17. ve 19. Yüzyıl'larda her Batılılaşma hareketi, gerileme hareketiyle karşılaşarak törpülenmiştir. Özellikle askeri alanda görülen gerilemenin farklı nedenleri vardır. 150 yıl süren bir çarpışma durumundan sonra 19. Yüzyılın bir kırılma noktası olduğu söylenebilir (Ülken, 1992: 20-21). 19. Yüzyıl geleneksel kalıpların değişmeye başladığı, uluslaşma sürecinin ulusalcılık akımıyla yer değiştirdiği dönemdir. Bir yandan eski düzen devam ederken diğer yandan imparatorluğun klasik dönemindeki kozmopolit yapısı yeni bir görünüm kazanmıştır (Ortaylı, 2007: 47). 19. Yüzyıl'ın modernleşme süreci bakımından diğer önemi Avrupa nüfusunun artmasının modern Türkiye'nin doğuşuna etkisidir. Osmanlı İmparatorluğu için bu gelişme, ekonomisinin kapitalist dünya düzenine uyum sağlamasıyla sonuçlanmıştır. Üstelik Avrupa'nın siyasal gücünün atmasıyla imparatorluğu parçalamaya çalışması, ardından çıkan milliyetçilik, laiklik, liberalizm, pozitivizm gibi düşüncelerin etkisinin hissedilmesini sağlamıştır (Zürcher, 2000: 12-13). İnsan hakları, vatandaşlık hakları, halk egemenliği gibi Batı Avrupa merkezli modernliğin esası olan söylemler, yükselen diğer değerlerdir (Kasaba, 2005: 16). 19. Yüzyıl'ın bir özelliği de 16. Yüzyıl'da ortaya çıkan reformların Tanzimat Dönemi'yle birlikte oldukça farklı bir boyuta geçmesidir. Tanzimatçılar, köklü modernleşmenin zorunlu temelini kurmuş; idari ve hukuki reformlar çoğu kez yanlış uygulansa da en fazla başarıyı eğitim alanında göstermişlerdir. 19. Yüzyıl boyunca kurulan okullarda elit bir kesim yetişmiştir (Lewis, 1993: 126). Bu dönemde Sanayi Devrimi'nin temel özellikleri yaygınlaşmış, fermanda yer alan hükümlerin uygulanması gerçekleşmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde filizlenen yenilikler, Cumhuriyet dönemine kadar süren yeniliklerin başlangıcı olmuştur. Yeni Osmanlılar'ın içinden türeyen Jön Türkler ile İttihat ve Terakki yanlılarının fikirleri, dönemin yapısına yeni bir bakış

kazandırmıştır. Özellikle Almanya'nın ekol olarak alındığı bu düşünce, Jön Türklere benzer olarak yeni bir burjuvazinin kurulmasını desteklemiş; merkeziyetçilik, seçkincilik, ulusçuluk konusunda Milli Mücadele'yi de etkilemiştir. Mardin'e göre İttihat ve Terakki, zaman içinde ideolojisini değiştirse de, temelde Osmanlı devletini kurtarma fikriyle oluşmuştur (1991: 99).

II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan ve sonrasında iktidara gelen Jön Türkler, Osmanlı'nın son döneminin ve Cumhuriyetin ilk yıllarının mimarlarıdır. Dolayısıyla Türk modernleşmesi yaklaşık iki yüzyıllık süreç içinde evrime uğramıştır denilebilir. Osmanlı modernleşmesi daha fazla siyasi ve askeri alanda gerçekleştirilirken, Cumhuriyet modernleşmesi toplumsal alana daha fazla eğilmiştir. Siyasi ortamın buna uygun zemin hazırlaması da etkili olmuştur (Kaya: 2015: 2-6). Ortaylı bu sürecin iç içe geçmişliğini şöyle açıklamaktadır:

"Osmanlı modernleşmesi otokratik bir modernleşmedir. İç ve dış gelişmeler hayatının son kırk yılında, imparatorluğu bu otokratik modernleşmeden anayasal bir monarşiye kadar sürükledi. İmparatorluk genç Cumhuriyete parlamentarizm, siyasal parti, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı. Cumhuriyetin tabipleri, fen adamları, hukukçu, tarihçi ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini imparatorluktan miras aldı. Cumhuriyet devrimcileri bir Orta Çağ toplumuyla değil; son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar. Cumhuriyetin radikalizmini kamçılayan öğelerden biri de yeterince radikal olamayan Osmanlı modernleşmesidir. Bugünkü Türkiye'nin siyasal-sosyal kurumlarındaki sağlamlık ve zaafın bilinmesi, son devir Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür" (1987: 25).

Cumhuriyet döneminde alınan kararların geneline bakıldığında daha radikal olduğu görülmektedir. Cumhuriyet kurulmadan hemen önce Ankara'nın başkent ilan edilmesi kentlileşme süreci açısından önemli bir adımdır. Modernleşme için gerekli olan en önemli şartlardan biri olan şehirleşmeyle birlikte Anadolu'da kent ve kentli söylemleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Saltanat ve hilafetin kaldırılması bir diğer radikal karardır. Cumhuriyet yönetimi böylelikle kesin olarak garanti altına

alınmıştır. Harf Devrimi, sanat ve teknik kuruluşlar, kadın ve erkeğin hukuk karşısında eşitliği Türk toplumunu modernleşmiş toplum statüsüne bir adım daha yaklaştıran en önemli gelişmelerdir (Findley, 2012: 248).

Modernleşme süreci, Avrupa'dan tüm dünyaya yayıldığı andan itibaren, kendi içinde faklı boyutlar taşımaktadır. İlk olarak ekonomik boyutu sanayileşme ve kapitalizm anlayışıyla kurumsallaşmış, ikinci olarak bilgiye yaklaşımı nesnel bir toplum anlayışının, evrensel olarak geçerli olabilecek ahlâk ve hukuk değerlerinin olabileceğine işaret etmiştir. Üçüncü boyutu geleneksel toplum bağlarından kurtulan bireyin, kendi aklıyla kendisini yöneterek birey olabileceği düşüncesini filizlendirmesidir. Bu değişimden sonra belli bir alana bağlılığı azalan akışkanlık kazanmış bireyselleşmiş kişiler modern toplumun en önemli parçası olmuştur. Modernleşmenin kurumsal yapısı bu yeni tür bireylerin örgütlenme biçimlerini, ulus-devlet olma ve demokratikleşme durumlarını vurgulamıştır (Baydar Nalbantoğlu, 2005: 137). Türkiye Cumhuriyeti modernleşmenin her boyutunda sıkıntılarla karşılaşmıştır. Süreç açısından önemli tarihlerden olan 1929'daki Dünya Ekonomik Buhranı, tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Özel sektörün gelişemediği bu ortamda, devletçilik anlayışıyla birlikte, olanaklar devlet tarafından sağlanmıştır. Dolayısıyla modernleşmeye devletin katkısı büyük olmuştur.

Türkiye'nin modernleşme sürecine genel olarak bakıldığında, sürecin başlangıcı Tanzimat'a kadar gitse de, halkın modernleşmeyle yüzleşmesi II. Dünya Savaşı sonrası, 1950'lerin sonunda gerçekleşmiştir. Hızlı kentleşme, sanayileşme, makineleşme, kitle iletişim araçlarının gelişimi, ithalat ve ihracat, elektriğin yaygınlaşması, eğitim ve ulaşım olanaklarının gelişimi gibi olgular bu dönemde yoğun şekilde hissedilmiştir (Özbek, 1991: 25). Savaş koşulları 1950'lere kadar ülkenin gelişmesini engellemiştir. Ordudaki asker sayısının hızlı bir şekilde artması ve tarımdaki üretici nüfusunun oraya kaymasıyla, kalkınmak için gerekli işgücü yok olmuştur. Savaşın bitmesiyle dünyada yaşanan olumlu gelişmelerden Türkiye de nasibini almış, özellikle Kore Savaşı'nın etkisiyle ihracatını artırmıştır (Özdemir vd., 2016: 156).

1950'li yıllarda modernleşmenin başat aracı olarak görülen kapitalistleşme, 1960'lı yıllarda daha göze görünür şekilde devam etmiştir. Sanayileşmenin gelişmesine bağlı olarak işçi sınıfı ve kentleşme olguları yükselmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle 1970'li yıllarda iyice etkisi hissedilen Amerikan hegemonyasına tepkiler gelmiştir. 1980'li yıllarda Türkiye'de, neo-liberal politikaların benimsendiği görülmüştür. Kahraman'a göre, 1990'lı yıllara gelindiğinde modernleşmesini tamamlayamamış Türkiye –bugün de aynı durum geçerli olmak üzere- aynı anda Doğulu ve Batılı, geleneksel ve modern, eski ve yeni arasında parçalanmış bir görünümdedir. Bu çelişkili kavramlardan hangisini seçmesi gerektiği konusunda ikilemde kalmış gibidir. Yönetici ve seçkin sınıf, yeni ve moderne istekliyken, büyük kitleler geleneksel kalmaya devam etmiştir. Buna rağmen altyapı düzeyinde değişim talebine aşırı bir heves duyulmuştur (2013: 251).

Batılı olmayan toplumların modernleşme süreçlerine genel olarak bakıldığında sürecin kendiliğinden ve kendi içinden gelişmesi yerine dış etkenler aracılığıyla gerçekleştirilmesinin en önemli nedeni, Batılı toplumların dört yüzyıl gibi uzun bir süreçte ulaştığı modernliğe, Batılı olmayan toplumların kısa sürede erişmek istemesidir (Köker, 2007: 51). Nitekim, Türkiye'de modernleşme pratiğinin tepeden inme olarak, örnek aldığı modelin yorumlanmamış bir şekliyle uygulandığı yönünde görüşler daha fazladır. Bu durumun başlıca nedeni; modernleşme pratiğini Türkiye'ye taşıyanlar üst düzey devlet yöneticileri ve orduyken, uygulayıcıları toplum ve bireylerdir. Zira Osmanlı Dönemi'nden bu yana ilk olarak teknolojik ve askeri alanda modernleşme algısı hedef seçilmiştir. Yeniden inşa etme sürecinin hızlı gerçekleştiği bu durumda izlenilen yol, kültürel yapılanmanın yorumlanarak uygulanması değil, doğrudan ithal edilmesidir (Satıcı, 2013: 120). Dolayısıyla, geleneksel toplumdan modern topluma geçerken, ortaya kendinden ve kendiliğinden doğmamış, aidiyet hissinin zayıf olduğu sancılı bir toplum çıkmıştır. Batılı ve Batılı olmayan toplumların modernleşme evreleri birbirinden farklı işlemektedir.

Türkiye'de modernleşme tartışmaları yapılırken, postmodern kavramıyla özellikle son dönemlerde sık karşılaşılmaktadır. Bugün Türkiye'nin modernleşme sürecini tamamlayıp postmodern çağa geçtiğini söyleyerek köklü bir değişim içinde

olduğunu iddia etmek, keskin sınırlar çizmeyi gerektirir. Çünkü yeni ile eski arasında her zaman bir bağ bulunur ve bu bağın düğüm noktasını tespit etmek kolay değildir. Modernizmle postmodernizm arasındaki açık uçluluk bu bağa benzetilebilir. Habermas'ın deyişiyle, "eski"den "yeni"ye geçişi anlatmak için kullanılan modern kavramı, her şeyden önce yeni olma durumunu anlatır. Modernleşme kavramını bakış açısına göre sınırlamak zordur. Postmodernizm denildiğinde de özünü modernizmin oluşturduğu bir kavramdan bahsedilmektedir. Eco'nun, modernizmin eklektik yapısını hem modernizm üzerine bir yargı taşıyan hem de modernleşme sonrası bir imleme veren dönem olarak açıklaması aynı doğrultudadır. Postmodernizmin özü yeni peşinde olmamak, modernleşme sürecini özümsemiş olarak tamamlamak, yeni olmayanı bulmaktır (Erinç, 1994: 31-36). Postmodernizm geç modernlik olarak da kavramsallaştırılmıştır. Türkiye'nin ilk yenileşme hareketinden itibaren Batı'yla kıyaslandığında modernleşmenin pek çok dinamiğini gerçekleştirme konusunda yarım kaldığı söylenebilir. Küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerin özellikle toplum yapısının oluşumunda büyük etkisi olduğundan, her alanda Batı ve geleneksellik arasında kalmışlık durumu vardır. Arada kalmışlık birey profilinde de görülmektedir. Bundan sonraki başlıkta modernleşme sürecinde bireyin geçirdiği dönüşüm bu bakış açılarıyla yeniden ele alınacaktır.

2.5.2. Türk Toplumunda Birey Kavramının Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı hanedanlık sistemine dayandığından her zaman karar mercii Padişah'tır. İnsanların padişaha bağlılıkları koşulsuzdur. Birey olmanın temel şartı devlete bağlılık, sınırsız güven duyma ve hizmet etme isteğidir. Devlet, tebasına egemenlik üzerinde söz hakkı verilmemektedir. Yani kişinin varlığının otoriteye bağlı olduğu söylenebilir. Bu yönleriyle bireyin oluşumuna pek imkân sunmayan bir yapıya sahip olduğu kanısına varılabilir.

Kılıçbay, Osmanlı'nın tıpkı diğer imparatorluklar gibi her şeyi tekel altında tutma, bireysel karar mekanizmalarını önleme arzusu ve kendisine karşı oluşabilecek çıkar gruplarını engelleme isteği içinde olduğunu ileri sürmüştür. Kişisel zarar

olanaklarının ortadan kalktığı, kârın devlet tarafından belirlendiği bu ortamda, devlet mensuplarına, durumunun değişmezliğini kabullenmek kalmıştır. Devletin kendisi her türden talebin sahibidir. Osmanlı toplum yapısı halk tabakası ve devlet tabakasının ikili bir yapıya bürünerek karşı karşıya geldiği bir yapıdan oluşmaktadır. Bu şartlar altında insanların ilk amacı, devletin gayri şahsi mekanizmaları içinde kendisine bir yer bulmaktır. Böylelikle bireysel özelliklerini geliştirme ikinci plana atılır. Bireyselleşemeyen halkın yaşadığı bireycilik, negatif bireyciliktir. Bu dönemin negatif bireyciliğinin en önemli örneği, devlete pay vermek istemeyen halkın, kendi payını en azda tutmaya çalışarak, başkalarından yardım bekleme hâline bürünmesi ve sürekli şikayet etmeyi alışkanlık edinmesidir (1996: 94-95).

Bireyleşmeye engel olan bir durum da, Osmanlı devlet yapısının modern devlet yapısından oldukça farklı bir özelliği olarak, yurttaşlarıyla doğrudan meşgul olmak yerine, çoğu zaman mahalleyi temsil eden mahalle papazı ya da imamı, loncaları temsil eden lonca başkanı, yabancıları temsil eden konsoloslar ya da aşiretlerin temsilcisi şeyhler gibi, cemaat temsilcileriyle iletişim kurmasıdır. Devletin her bireyle meşgul olması zor olduğundan birey, bulunduğu topluluğa, günümüzde olduğundan daha fazla tabi olmak durumunda kalmıştır (Zürcher, 2000: 30-31).

Osmanlı toplumundaki birey için kırılma noktası Tanzimat Dönemi'dir. Hakları garantiye alınan, kendi kendini yetiştirme özgürlüğüne sahip, yeni ufuklar arayan bireyin ilk örneği bu dönemde görülmüştür. Fransız Devrimi'yle meşruiyet kazanan birey hakları Osmanlı'da model alınmış (Ortaylı, 2007: 14), Türk aydınının Avrupa'ya açılma süreci bu dönemde başlamıştır. Batı kültürünün otoritenin karşısına aklı ve bireyleşmeyi koyduğu fark edilmiştir.

Birey kavramı için önemli olan bir gelişme Prens Sabahaddin önderliğinde, Yeni Osmanlılar'ın heterojen yapısı içinde, Jön Türkler ve Ahmet Rıza'nın katkılarıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin filizlenmesidir (Özlem, 2007: 459). Prens Sabahaddin, liberal düşüncenin etkisinde kalarak, siyasi yapılanmadan çok toplumsal yapılanmaya yönelik fikirler sunmuştur. Bireyin potansiyelini daha fazla kullanmasını sağlayan bir yapının gerektiğini savunmuştur. Prens Sabahaddin'in

düşüncelerine burada değinmek önemlidir. Çünkü birey ve bireycilikle ilgili düşünceleri dönemine göre oldukça kendine özgüdür.

Liberalizm ve Osmanlıcılığı sentezleyen bir entelektüel olarak Prens Sabahaddin, *Frederic Le Play* toplumbilim okulundan ve okulun takipçisi olan Edmond Demelins'den etkilenerek, uygar toplumları cemaatçi ve bireyci olarak ayırmıştır. Bireysel mutluluğun ve yaratıcılığın ancak bireysel girişimci ve yerinden yönetimin gerçekleştiği toplumlarda gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Anglosakson toplumları örnek göstererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalmışlığını merkeziyetçi yönetim şekline bağlamıştır. En müreffeh ve gelişmiş toplum yapısı olarak gösterilen bireyci toplumların bireye sağladığı bağımsızlık ve yerel hayatın düzenlenebilmesi olanaklarının, merkezi gücün yetkilerini sınırlandırarak sosyal ve ekonomik ilerlemenin önünü açtığını vurgulamıştır. Sabahaddin'in düşünüşüyle, Osmanlı'nın yeniden toparlanması ancak bireyi ön plana çıkarıp önemsemesi ve yerinden yönetim şeklini benimsemesiyle mümkün olacaktır (Ünüvar, 2009: 108; Sabahaddin, 2013: 268-273). Dolayısıyla Prens Sabahaddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun başat problemini toplumcu yapıdan bireyci yapıya geçememek olarak tespit etmiştir. Yeni toplum tipini cemiyette bulunan her bireyin yaşamak için ailesine, akrabasına ya da devlete bağlanmak yerine doğrudan kendine güvenmesi gerekliliğiyle açıklamıştır. Devlet bu kabiliyeti bireye öncelikle eğitim sistemiyle vermelidir (Reyhan, 2009: 150-151). Prens Sabahaddin'in Türkiye için bulduğu çözüm; iyi aile tipi olarak sınıflandırdığı bireyci aile tipine uygun olarak yetiştirilen gençleri, köylünün efendisi olarak Anadolu'ya göndermektir. Ekonomik kuram açısından bakılırsa bu görüşler bireyci kapitalist gelişim modelinden oldukça uzak, tam tersine Fransız Devrimi öncesi feodal toprak düzenini anımsatan bir yapıdadır (Kansu, 2009: 160-161).

Diğer yandan Prens Sabahaddin Türkleri memuriyet sevgisinden kurtarıp, kabiliyetlerinin gelişmesini sağlayarak toplumun tüm sınıflarına kimliklerini geliştirecek imkân sağlanmasının da önemli bir husus olarak altını çizmiştir. Bu düşüncelerin temelinde o dönemde Avrupa'da rağbet gören kitleleri "mobilize"

etmenin izleri görülebilir. Sabahaddin'in fikirleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir (Mardin, 1991: 101-102).

Bu görüşlerine bakılırsa genel olarak Prens Sabahaddin'in Osmanlı burjuvazisi oluşturmaya istekli olduğu söylenebilir. İngiltere örneğini takip etmesiyle birlikte burjuva sınıfının önemli olduğunu düşünmeye başlayarak, özel girişimciliği teşvik etmiştir. Özellikle memuriyetin kalkmasını istemesi de bu yüzdendir. Çünkü kamucu anlayıştan bireyci anlayışa geçişin ancak bu şekilde olacağını ileri sürmüştür (Reyhan, 2009: 152-153). Yani toplumun birey için var olduğunun altını çizmiştir. Sabahaddin, birtakım önerilerde bulunduğu fakat nasıl uygulanacağı konusunda net fikirleri olmadığı yönünde eleştirilmiştir. Dolayısıyla çizdiği yolun eksik kaldığı yönünde bir bakış hakimdir. O dönemde Sabahaddin'in yanı sıra Ziya Gökalp de Türk sosyolojisinin temellerini atmıştır. Emile Durkheim'ın dayanışmacı düşüncelerini takip ederek kolektivist bir sosyoloji kurmaya çalışmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet ideolojisine kaynaklık etme konusunda görüşleri başat konumda olmuştur (Özyurt, 2012: 176).

İmparatorluğun yıkılmasıyla kurulan Cumhuriyet rejimi, modernleşme konusunda daha istekli ve aktiftir. Modernleşme için gerekli görülen düzenlemelerin, sınırlı alanlardan kaldırarak tüm toplumsal yapıya yayılması yeni bir sürecin habercisidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen devrimlere bakıldığında, hepsinin temelinde birey düşüncesinin olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde yapılan en önemli yeniliklerden olan harf inkılabı, pratik ve pedagojik nedenlerden ziyade sosyal ve kültürel nedenlerle yapılmıştır. Eğitim ve kültürel alanlarda yapılan reformlar, özgür düşünce ortamında kendisini yetiştirebilen bireyler için hazırlanmıştır (Kafadar, 2007: 351). Eğitimin yanı sıra kültür ve sanat alanında yapılan çalışmalarla da uygarlık düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır. Tiyatro, resim gibi sanatsal faaliyetler, bireylere kendilerini ifade etme olanağı vermiştir. 1940'lı yıllarda Batı uygarlığının temel eserleri sayılan klasikler tercüme edilmeye başlanmıştır (Kahraman, 2013: 151-152). 1945-1960 yılları arasında modernleşmenin temelleri olan yenilikler artmaya devam etmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda artan kapitalistleşmeyle, bireyin kapitalizmden büyük oranda

etkilendiği ilk kez görülmüştür. Küreselleşme ve kapitalizmin etkileriyle bireye ekonomik temelli bir bakışla yaklaşılmıştır.

Türkiye'ye sosyo-ekonomik bağlamda bakıldığında 1960'lar ve 1970'ler arasındaki en büyük fark; 1960'lardaki ekonomik büyüme sosyal gerginliği azaltmışken, bu gerginliğin 1970'lerde küresel ekonomik krizin etkisiyle birleşerek çoğalmasıdır (Findley, 2012: 318). Bu yıllarda özellikle bireyi ön plana çıkaran neo-liberal politikaların etkisi giderek artmış, birey ve devlet arasındaki bağlar zayıflamıştır. 1979, 1980 yıllarında yaşanan yoksulluktan sonra ithalat kısıtlamasının kaldırılmasıyla, iç piyasadaki hareketlilik hemen fark edilmiştir. Bireyler tüketici olarak tanımlanmaya ve tüketim odaklı yaşamaya başlamıştır (Zürcher, 2000: 427). 1980'li yıllarda satın alma yönü ön plana çıkan bireyin eş zamanlı olarak kendisi de ön plana çıkmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda bireyin tüketim odaklı yaşaması en tepe noktasına ulaşmıştır.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda yaşadığı en büyük değişim nüfusunun artışıdır. Sadece Türkiye'nin değil, gelişmekte olan tüm ülkelerin nüfusu 1930'lardan 1980'lere kadar hızlı bir şekilde artmıştır (Findley, 2012: 330). 1990'lı yıllara bakıldığında, 1980'lerde başlayan başarı, zenginlik, para kazanmayı yücelten değerler gibi değişimlerin kökleştiği söylenebilir. Bu dönemde en çok akılda kalan olaylardan örnek verilirse, gazetelerin verdikleri kuponlarla dağıtılan tüketim ürünlerinin, Türk insanına Batı'nın sahip olduğu uygarlık düzeyine yükselme imkânı sunacağı imajının yaratılmasıdır. Televizyon, buzdolabı, ansiklopedi gibi kuponla alınan ürünlere sahip olanlar, Batı'nın ürünleriyle tanışarak vizyonlarını genişlettiklerini düşünmüşlerdir (Aydoğan, 2005: 109). Bu durum, kapitalizmin en belirgin üretim ilişkileri düzeyini de ortaya koymaktadır. İnsanların kullanımına değil daha çok duygularına ve bilincine yönelik üretilen ürünler revaçtadır. İnsana dair değerler, gereksinimler, hazlar, düşler, hayaller gibi her şey ticaret ve kazanç odaklı olarak toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir (Güngör, 2013: 153). Tüketimin, kişinin kendisini ifade etmesine yarayan en önemli araç olduğu düşüncesi bu süreçte ortaya çıkmış, kapitalizmin bireyleri egemenliği altına almasının yolu böylelikle açılmıştır.

1980'li yılların ön plana çıkan tüketim vurgusu, kendiliğinden yaşanan bir süreç olarak görülen kültürün, özel bir vurguyla anlamlandırılmasına bağlı olarak gelişmiştir. Kamusal tartışmanın ve piyasanın baskılarına açık hale gelen kültür, bireysel zevklerin alanına dönüşmüştür. Bireyin iç dünyası ve özel zevkleri daha fazla ön plana çıkmış, gündelik yaşamda özerk talepler yoğunlaşmıştır. Fakat tüm bunlar yaşanırken su'istimale uğramaktan kurtulamamıştır. Kişisel istekler daha güçlü bir sesle dillendirilirken, arzu denen şey başkalarının arzusuna tabi olarak tüketim çılgınlığına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Yani kişisel ve özel olana talep artarken bireyler belki de ilk kez tekilliğini kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır (Gürbilek, 2011: 9-10).

1980'lerden itibaren Türkiye'de yükselen küreselleşme, neo-liberal politikaların yükselişe geçmesine de neden olur. Britanya'da Thatcher, ABD'de Reagan gibi Türkiye'de de Turgut Özal, neo-liberal politikanın öncüsü olur. 24 Ocak kararlarıyla başlayan bu yeni süreçte, devletin üretimdeki rolünü kısıtlayarak, işletmeci konumundan uzaklaştıran neo-liberal politikayla, kamu işletmelerinin özelleşmesi artar. Türkiye'yi küresel pazara eklemleyen bu değişim, ekonomi temelli olmak üzere ülkenin kapılarını dünyaya açar (Boratav ve Türkcan, 1994: 268-269). Devlet anlayışı açısından önemli bir değişime neden olarak, halk ve devlet arasındaki ilişkinin değişmesine sebebiyet verir. Serbest piyasa ekonomisine hazır olmayan halk değişimi kültürel, ekonomik ve bireysel olarak hisseder.

Liberal söylem kuran Özal, 1980'lerden 1990'ların başına kadar önemli bir isim olarak belirir. Kazgan, Özal'ın Türkiye'ye katkılarını hem olumlu hem olumsuz olarak değerlendirir. Olumlu yanlarına Türkiye'nin ihracata kapılarını açmasıyla ilgili girişimlerini, dış ticaret, enerji ve yatırım anlamındaki gelişimleri sayar. Bu girişimler özellikle modernleşme ve altyapı açısından ülkenin gelişmesine katkı sağlar. Olumsuzluklarına ise toplumsal etiği aşındıran söylemleri ve hukuk dışı işlere kapıların daha kolay açılmasını sağlayacak kolaylaştırmaları sayar (2009: 136-138). Bahsedilen değişimlerin yanı sıra Özal, liberal politikalarına bağlı olarak Türkiye'nin ilk özel kanalı olan Star1'in yayına başlamasında, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde en büyük desteği vermiştir (Kejanlıoğlu, 2004: 316).

2000'lerde küreselleşme etkilerini çoktan hissettirmeye başlamıştır. Kapitalizmle eş zamanlı ilerleyen bu sürece dünya çapında yaygın enformasyon ve iletişim teknolojileri can vermiştir. Kişiselleştirilip otomasyona bağlanmış üretim ilişkilerinde ekonomik değerler, gösterimsel bir tüketime dönüştürülmek üzere var olmuştur. Bu toplum, merkezsiz ve örgütsüz bir yapılanmaya sahip, esnek, akışkan ve uyarlanmışlık yönü ağır basan, birbirlerine çoğalma isteğiyle bağlanmış ve bunu yaparken bütünleşerek değil, farklılaşarak ilerleyen bir yapıdadır (Sarıbay, 2004: 4). İnsanların ayrışmasının kaçınılmaz olduğu bu koşullarda, yalnızlaşmanın da peşinden geldiği; gerçek ve anlamlı toplulukların, demokratik değerlerin yerini soğuk, maddeci ve çıkar odaklı ilişkilerin aldığı görüşü yaygındır. Televizyon ve internetin sunduğu olanaklarla ışık hızıyla dolaşıma giren bilgi, insanları kendisinden faklı insanlara ve topluluklara karşı kırılgan hale getirmiştir (Tekinalp, 2011: 386). Küreselleşme birey olma durumunda bireyin sahip olduğu gücü aşındırmıştır. Ülke bazında bakıldığında, büyük şirketler karşısında gücünü yitiren ulus-devletlerin olduğu bir ortamda, bireyi birey yapan mekanizmaların da gözden düşmesi kaçınılmaz gibidir.

2000'li yıllarda birey kavramının teknoloji temelli yükseldiği söylenebilir. Bireyler, yeni teknolojilerle yaşamını sürdürmekle baş etmek zorunda kalmıştır. Eleştirel bakışa sahip olanların bir kısmı, daha çocuklukta maruz kalınan teknolojinin bireyleri aileden erken koparark, olgunluktan yoksun, anti-sosyal ve a-sosyal özelliklere sahip olarak yetiştireceğini öne sürmüştür. Teknoloji ve enformasyon akışı, birey olma ve bireyciliğin en önemli dönüştürücülerindendir. Öyle ki duygusal alışverişi, insan deneyiminin odak noktasına yerleştirerek bilgi birimlerine dönüştürürler (Elliott ve Lemert, 2011: 49). Bu duruma sebebiyet veren olgu, bugünün insanlarının doğduğu yerde büyümek, iş kurmak, evlenmek, yaşlanmak ve ölmek gibi süreçleri yaşaması yerine; hayat boyu devam eden okuma süreciyle, işten işe geçmek ve terfi etmek için sürekli mekân değişimine maruz kalmalarıdır. Köklü ve devamlılık içeren ilişkilerin görülmesinin zorlaşması, anlık, kısa süreli, araçsallaşmış ve yüzeysel ilişkilerin artması bu sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yalnız kalan bireyler, kentten, kalabalıktan korkar duruma gelmiştir. Nitekim,

kentteki hayata katılmakta zorlanan birey, kitle iletişim araçlarına yönelerek hayatı izlemeye çalışmaktadır (Oskay, 2008: 348).

2000'li yıllarda bireyin bulunduğu konumun en önemli belirleyicilerinden biri de şüphesiz ekonomidir. Modernliğin sistemi etkilemesinin ilk yolu ekonomik kanalla gerçekleşmektedir. Piyasa mekanizması aracılığıyla gerçekleşen bu etkiyle, cemaat bağlarından kurtularak atomlaşan birey, iletişim olanakları ve piyasada yürütmek zorunda kaldığı ilişkiler sayesinde, çok daha büyük hayali bir cemaatin üyesi olmuştur. Sürecin ilk değişimleri, mülkiyetin güvence altına alınması, sanayi öncesinden kalan üretim üzerindeki denetlemenin kaldırılmasıdır. Yeni ekonomik sistemin gereklerinin yerine getirilmesi için, eğitilmiş kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Eğitim sistemi tıpkı hukuksal alan, siyasi ve idari yapıda olduğu gibi tek biçimde yani merkezileşmiş yapıdadır (Tekeli, 2007: 23). Bu yapının en önemli özelliği, kendi yararına bireyi aktif hale getirmesidir. Her türlü kişisel hak ve güvenceyi bireye sunarak, ticari teşebbüse yönelterek, tanımadığı insanlarla merkezi yapının menfaati üzerine uğraşmasıdır. Köker'e göre, kurulan bu iktisadi ve siyasal ortam, modern toplumlarda birey anlayışının oluşması için temel şarttır. Yani insan-insan ilişkilerini birey anlayışına evirmenin ve insanları eşit bireyler olarak tanımlamanın esas koşulu budur (2007: 44).

Birey aidiyeti, duyguları ve inançlarıyla değil, yaptıklarıyla değer kazanan ve kendisini ortaya koyan kişidir. Yaptıklarından sorumlu kabul edilen kişinin, birey olmasının önünü açan yegane şey hukuktur. Hukuk, her türlü otorite karşısında bireyi koruyarak, yaptıkları ve başarıları sayesinde, kendi varlığını gerçekleştirmesine olanak tanır. Öte yandan, Türkiye'de bireycilik olgusu, birey olmaktan daha yaygındır. Bunun temelinde, kendi çıkarını diğerlerinden üstün gören insan sayısının fazla olması yatmaktadır. Ayrıca birey olmayı beceremeyen insan, başkalarının da bireyleşmesini engellemektedir. Özellikle gelişememiş toplumlarda bu özellik daha fazla görülmektedir.

Birey ve bireyleşme olguları bakımından toplumsal koşullar çok önemlidir. Dış dünyadan gelen şiddet, ağır yaşam koşulları, açlık, fakirlik gibi durumlar insanın hayatta kalmasını zorlaştırmaktadır. İnsanlık tarihinin büyük kısmını kapsayan bu

koşullar bireyselleşmeyi engellemiştir. Birey olmayla, toplumların gelişmişlik düzeyi, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve modernleşme arasında doğrudan bağlantı vardır. Bir diğer etken de aile sistemidir. Geleneksel sayılabilecek geniş ailede büyüyen çocuklar, bireyleşmek için belirleyici ortamlardan yoksundur. Özellikle yaşlı aile üyeleriyle birlikte büyüyen çocuklardan itaatkar olmaları beklenmektedir. Öyle ki başlıca görevleri uslu durmak ve onlardan bekleneni yerine getirmektir. Çekirdek ailede büyüyen çocuklar ise daha doğal ve içlerinden geldikleri gibi davranırlar. Anne ve baba çocuğuna daha fazla sevgi hissettiğinden, bireyleşmenin önü daha fazla açılmaktadır (Çalak, 2012: 201). Diğer yandan, ebeveynlerin çocuklarının kendilerine bağımlı olmalarını istemeleri, çocukların ömür boyu ailelerine yakın olmalarını gerektirmektedir. Aile ile sürekli yakın temasta olan, tek başına karar alamayan çocuğun özerk birey olması engellenir. Yani ataerkil sistem birey olmayı zorlaştırır. Fakat bu durumu genele yaymak doğru değildir, çünkü hızlı dönüşüm sürecinin içinde çok farklı durumlarla karşılaşılmaktadır (Belge, 1992:115).

Türkiye'de birkaç aile sistemi bir aradadır. Kırsal alanda geleneksel aile tipi görülürken, büyük şehirlerde modern çekirdek aile yaygındır. Küresel kapitalist dünyayla bütünleşik olarak ilerleyen, karı-koca olarak statü yükseltmeye çalışan "tüketim toplumu aile sistemi" denilen olgu Türkiye'de giderek yaygınlaşmaktadır. Bu iki tipin yanı sıra melez aile tipi de yaygın olarak görülmektedir. Hem çekirdek hem de geleneksel aile tipini bir arada yaşayan aile azımsanmayacak kadar çoktur (Çalak, 2012: 215). Bu bilgilerden yola çıkılırsa, Türkiye'de birey olma olgusunun bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Geleneksel-modern karşıtlığına pek çok bölgede ve alanda karşılaşılmaktadır. O halde değişimin çok hızlı yaşanıldığı 2000'li yıllarda ailenin, bireyin sosyalleştiği ilk ortam olarak önemini hâlâ koruduğu; özerk bireyin oluşamamasında "ataerkil" sistemin etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

Günümüz bireyinin en önemli özelliği kişisel olana yönelik aşırı ilgi duymasıdır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra topluma hakim olan bu düşünce, ekonomik bağımsızlıkla fazlalaşmıştır. İnsanlar dışardaki hayattan başarı

sağlayamadığını düşünüp özel alanlara yönelmiştir. Sağlık konusundaki titizlik, maddiyata gösterilen önem, komplekslerden arınmış kişilik oluşturma isteği, tatil bekleme gibi konular, bireyin kendi içine dönmesine sebebiyet vermiştir (Üskül, 2003: 125). Ailenin içinde ve dışında örgütlenmenin aktörü olan bireyler toplumsalı üretme rolüyle birey olarak dünyayı kendi kendine oluşturmuş, yaşam tarzlarını kurumsallaştırarak geleneklerden uzaklaşmış ve ekonomik düzene uyarlamıştır. Bireyciliğin anlamı tam olarak da budur. Birey, eğitim, yardımlar, trafik planlaması, tüketim, psikolojik danışmanlar, kişisel bakım merkezleri, moda gibi olgulara bağımlı olarak yaşamaktadır (Beck, 2011: 136). Beck'e ek olarak yaşam koçluğu mesleğinin gelişimi ve kişisel gelişim kitapları da bu olgulardandır. Kişinin hangi okula gideceği, ne yiyeceği, ne giyeceği, nereye gideceği uzmanlaşmış kişilerin yönlendirmesiyle gerçekleşmektedir. Her türlü özgürleşmeyi engelleyici unsurdan kurtulduğunu düşünen insan, ekonominin kontrolü altında yaşamaya başlamıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle küçülen dünya, birey olma durumunu kökten etkileyerek birkaç toplum özelliğinin aynı anda yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Modernleşmenin bazı dinamiklerinin günümüzde boşlukta kalma durumu söz konusudur. Çünkü modernleşme tam anlamıyla toplumun iç dinamiklerinin işleyişiyle gerçekleşmemiştir. Bilişim teknolojileri bireyciliğin bulunduğu durumun başlıca aktörüdür. Dinamiklerin hızlı değişimiyle birlikte, Türkiye'nin bazı bölgelerinde feodal toplum yapısının özellikleri görülürken, bir kısmında modern bir yaşam hakimdir. Bu eklektik yapının postmodern bir toplumun işareti olduğunu düşünenler de vardır. Nitekim modern-postmodern kavramlarının en önemli konusu olan modern birey-özne tartışmaları şu nihai görüşe varmaktadır: modern bireyle ilgili hemen hemen tüm özellikler postmodern öznede de görülmekte, her ikisinin ortak noktası sayılan akışkan yapı, küreselleşen dünyanın en önemli özelliği olarak kabul edilmektedir.

2.6. Dönüşen Televizyon Yayıncılığı: Yeni Medya Platformları

Türkiye'de televizyon, toplumun her türlü dinamiğine işleyen, toplumu oluşturan bir edim olarak görülebilir. Öyle ki her zaman diğer kitle iletişim araçlarından bir adım önde olmuştur. Pek çok şeyi bir arada barındırması, erişim olanağının sermaye gerektirmemesi, gündelik hayatla ayırmanın neredeyse imkânsız olması gibi etkenler, televizyonu, hem toplum hem de toplumu incelemeyi amaçlayanlar için önemli kılmıştır. Türkiye'deki televizyon çalışmalarına bakıldığında televizyon, akademik alanda pek çok çalışmanın odağı olsa da tam anlamıyla gelişmiş bir ekol oluşturamadığını söylemek mümkündür. Televizyonla ilgili metinlerin Türkçe'ye çevrilme sayısındaki azlık bu durumun başlıca nedenidir. Diğer yandan, 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte, televizyonda küresel medya endüstrilerinin etkileri görülmeye başlanmış, bu eklemlenme televizyon çalışmalarına yansımıştır. Toplumu eleştirmede referans alınabilecek en geniş perspektifi sunabilecek olması, dünyayı etkileyen sosyolojik konuların televizyon üzerinden incelenmesine olanak sağlamıştır. Teknolojinin olanakları bugün televizyonun bıraktığı çağrışımları değiştirmiş; tanıdık kavramları tamamen ortadan kaldırmasa da yeni bir medya biçimine dönüştürmüştür. Televizyonla ilgili söylenecek sözlerin çokluğu ve hepsine değinmenin mümkün olmadığı kabul edilerek, çalışmada özellikle 1980 sonrası toplumda yükselişe geçen bireycilik düşüncesi, yeni medya platformlarının sunduğu olanaklar bağlamında inceleneceği için bu başlıkta televizyonun tarihçesi gibi daha önce defalarca anlatılmış kuramsal bilgilere odaklanılmayarak, yeni televizyon mecraları sınırları çerçevesinde bilgilere yer verilecektir. Bu nedenle ilk olarak yeni medya türlerinin gelişimine bakmak gerekir.

Geleneksel televizyonun gelişimine bakıldığında yayınların serbestçe dağıtılmasının, kanalların kitlesel çoğunluğa erişebilmesinin, izleyicilerin reklamları kanal sörfüyle geçmesine izin veren uzaktan kumandaların icadının, programların kaydedilerek daha sonra izlenebilmesinin televizyonun karakterini değiştiren önemli aşamalar olduğu söylenebilir (Ebersole, 2013: 7). Hartley, televizyonu anlamak için yeni bir paradigma çizdiği *Television Truths* (2008) adlı eserinde kanepede

uzanmaya devam ederken alınan yayın döneminin geçtiğini, televizyon için yeni bir çağın başladığını ilk öngörenlerden biridir. Özellikle gelişmiş toplumlarda internet kullanımının artışıyla birlikte her evin çoklu platform yayıncısı olmasıyla, televizyon yalnızca boş zaman sığınağı değil aynı zamanda üretim kapasitesinin bir alanına dönüşmüştür. 1990'lar ve 2000'ler yüksek teknoloji içeren bilgi işlem gücünün eve taşındığı dönemdir. Teknoloji ofisten eve, evden arabaya, arabadan mobil uygulamalara ve insan vücuduna yayılmıştır. Post-yayın -özelleştirilmiş televizyon- bu gelişmeleri takip ederek salondan mutfağa ve yatak odasına geçmiş, bununla da kalmayarak ev içi kimlik alanından tamamen uzaklaşmıştır. TV-bilgisayar ara yüzü aynı zamanda her türlü çevrimiçi hizmetin TV içeriğiyle birleşmesine olanak tanımıştır (2008: 6). Hartley bu düşüncelerine ek olarak farklı bir çalışmasında televizyon yayıncılığının yeni medyadan nasıl etkilendiğini şu şekilde açıklamıştır: Televizyon yayıncılığındaki üretim modelinin değişmesiyle, güç ve ayrıcalık belirtisi olan büyük stüdyolar, endüstri düzenini, doğal düzene ve tüm zamanı alan yayıncılığa evirmiştir. TV izleme deneyimi, izleyicinin beğenisine ve kendi belirlediği zamana göre uyarlanmaktadır. TV eğlence sektörü kullanıcı katılımıyla belirlenmektedir. Örneğin *Skin* dizisi, kullanıcılar için *Romeo ve Juliet*'in bir türü hâline dönüşebilmektedir. En radikal değişim olarak, internet ve bilgisayar erişimine sahip olan her birey, kendi yayınını yapabilmektedir. TV yayınları ulusal sistemden farklılaşarak, kendini küresel sosyal ağlardan ayrıştırmıştır (Hartley, 2009: 20-21).

Sibernetik oluşumun telematik ağında nüfuzunu korumaya çalışan televizyon, program tasarımı, yapımı ve tanıtımı gibi aşamaları yeniden yapılandırmıştır. Dış çekimde kullanılan kameraların dijitalleşmesi, daha ucuza mal edilebilmesi, telekominükasyon ağına bağlanabilmesi, dijital kurgu yapılabilmesi, özel efektlerin stüdyo dizaynının yerini alması, akıllı telefonlarla canlı görüntü aktarımı yapılabilmesi, sosyal medya mobil iletişim entegrasyonu televizyonu kendini yeniden konumlandırmaya mecbur bırakmıştır (Şentürk vd., 2017: 159). Öte yandan, televizyonun internet sitelerine cep telefonu, tablet bilgisayar ve akıllı televizyon gibi donanımlar aracılığıyla erişmesi, fotoğraf, metin, ses, animasyon gibi içerikleri bir arada sunan dijital medya platformuna dönüşmesinin önünü açan en önemli etkendir. (Ergüney, 2017: 55).

Yeni medya platformları adı altında toplanan yeni yayıncılık sistemi, IPTV ve OTT adı altında iki farklı gruptan oluşmaktadır. Burada IPTV'ye küçük bir parantez açmak gerekirse öncelikle IP tabanlı yeni ağların en önemli iki özelliği gelecek nesil mobil kullanıcılara hizmeti desteklemesi ve radyo-televizyon teknolojilerinden bağımsız olmasıdır. IPTV, görüntü ses ve veri sinyallerini IP protokolü kullanarak bir noktadan diğer noktaya geniş bant üzerinden gönderen sistemdir. Kapalı ve kişiye özel bir yapıya sahiptir. Ticari bir paket hâlinde içeriği izleyiciye sunun IPTV, program odaklı yayın anlayışından, izleyici ve içerik odaklı yayıncılığa geçişi sağlamıştır. Getirdiği en önemli yenilikler yayın içeriklerine göre tematik kanalların artmasıyla kanal sayısının artması, SD ve HD kalitesinde görüntü izlenebilmesi, arşivden program seçmeye imkân tanıması, kişiselleştirilmiş ağla etkileşim sağlaması, hizmet ve deneyim kalitesini artırması, izleyicinin yayını kontrol ve kayıt edebilmesi, özel içerik alabilmesi, alışveriş yapabilmesi ve oyun oynayabilmesidir (Ünlüer ve Kesim, 2013: 110-111). Türkiye'de IPTV yayın yapan tek kuruluş Tivibu'dur. IPTV, uydu ya da kablo TV teknolojisi yerine, telefon veya fiber alt yapısıyla hizmet vermektedir. Web TV'den ayrılan özelliği, lisanslama sistemiyle ve kesintisiz yayın vermesidir. Diğer yandan OTT, açık web ortamında internet hızından ve kesintilerden etkilenmektedir. OTT çok geniş kapsamlı bir çatıya sahiptir (Dikmen, 2016: 165).

SmartTV, Web TV, DVB/Dijital[13] karasal yayın gibi internet üzerinden hizmet veren pek çok yeni televizyon yayın sistemi OTT TV (Over the Top Televizyon) adı altında birleşmiştir. Üst düzey televizyon demek olan OTT TV, aynı zamanda video-üstü, yayınlanmamış internet akışlı video içeriği ifadeleriyle tamamlanabilir. Televizyon içerik üreticileri, geniş medya kitlesine yayınlarını ulaştırmak için video sağlayıcılarla işbirliği içine girerek zamana ayak uydurmuş, çoğu seri televizyon üretimi televizyon içeriklerine meydan okumuştur (Radosinska, 2017: 6). OTT TV, açık internet sistemi aracılığıyla hizmet veren yayıncılık modeli olması dolayısıyla,

[13] Tivibu, Dijiturk, Teledünya, Turkcell gibi platformlar örnek gösterilebilir. Dijital platform kavramı radyo ve televizyon yayınlarını uydu ve kablo üzerinden ulaştırarak abonelik sistemine göre işleyen yayıncılık sistemini anlatmaktadır. Çoğunlukla üye olunarak, şifre üzerinden ulaşım sağlanır. Türkiye'de dijital yayıncılık ilk kez Cine 5 kanalının girişimiyle gerçekleştirilmiştir (Şeker, 2009: 152).

IPTV'nin korunaklı internet sisteminden farklılaşarak, internet kesintisinden ve hızından etkilenir (Dikmen, 2017: 427). IPTV'nin kullanıcılarına sağladığı etkileşimli ortamı ve seçim yapma şansını OTT TV de sunmuştur.

OTT TV'nin çatısı altında olan Web TV ya da İnternet TV'lerde, televizyon içeriklerine web sitesi üzerinden ulaşılmaktadır. Geleneksel televizyonda yayınlanan dizi, talk show gibi programlar *Catch up TV*[14] olarak kanalların internet sitelerinden yayınlanmaktadır (Dikmen, 2016: 168).

Web üzerinden sunulan video hizmeti ilk olarak Youtube liderliğinde, TV'lerin yayın akışından bağımsız olarak izlenilmeye başlamıştır. Fakat izleyici olarak evdeki en büyük ekran dururken bilgisayardan izlemek çok konforlu bulunmamıştır. Bilgisayarların TV setine bağlanması yoluyla çözüm bulunan yeni yöntem de görüntü kirliliği yapan kablolar nedeniyle çok benimsenmemiş, bunun üzerine yeni ürün ve servisler piyasaya çıkmıştır. Netflix, Amazon ve Hulu gibi kanallarla internet bağlantısı olan cihazlara IP üzerinden yayın hakkı tanınmıştır. Böylece gerekli altyapıya sahip son kullanıcılara yayınlara erişme imkânı verilmiştir (Boynudelik, 2018: 17-18). Birçok farklı televizyon kanalının ve şirketlerin içeriğini tek platformda toplayan video akışı (streaming) platformlarının servisi olan VoD (Video On Demond: İsteğe bağlı video hizmeti) hizmetini yukarıda bahsedilen Web TV'yle karıştırmamak gerekir. VoD hizmetinin, Web TV'den en önemli farkı abonelikle ya da ücretli üyelikle çalışan kapalı bir sistem olmasıdır. İlk örnekleri Netflix ve Hulu olan bu sistemin Türkiye'deki örneklerine ileriki kısımlarda değinilecektir.

Bahsi geçen dönüşüm unsurları yeni medya yayıncılığının üç ana bileşeni üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki dijitalleşmedir. İçerik oluşturma, yayına hazırlama, saklama, iletme ve dağıtma/yayınlama gibi tüm süreçler dijitalleşmiş, bu süreçte yaratıcılık artarak, her aşama daha verimli hale gelmiş, reklam uygulamaları yeni soluklardan beslenmiş ve son olarak pazar hacmi büyümüştür. İkinci olarak zaman ve mekân sınırlaması olmadan erişilebilme kolaylığı ortaya çıkmıştır. Zor rekabet koşullarında hayatını düzenlemeye çalışan şehir insanının sorumlulukların

[14] Video içeriklerinin indirilmeksizin ve kaydedilmeksizin geleneksel televizyonda yayınlandıktan sonra izleyiciye sunulmasını anlatan yayıncılık modelidir.

arasından sıyrılarak, medyaya ayıracağı zaman kısıtlanmıştır. Mobil bir şekilde medyayı takip etme, olanlardan haberdar olma ihtiyacı doğmuştur. Akıllı telefonlar, tabletler, artan internet bağlantısı, medya tüketicilerine *anytime/anywhere* –her zaman/her yerde- erişim sağlamıştır. Son olarak etkileşimlilik, izleyicinin tercihlerine saygı duyma, bu tercihlere göre kendini düzenleme boyutuyla vazgeçilmez üç önemli unsur olarak yeni medyaya eklemlenmiştir (Boynudelik, 2018: 38).

Bahsedilen dönüşümlerle birlikte yeni medya döneminde televizyon kuruluşlarının internet platformu üzerinden yayın yapması, televizyon ve internet arasında yakınsama durumunu ortaya çıkarmıştır. Mutlu'ya göre kitle iletişim araçlarındaki yakınsama ilk olarak 1880'lerin başında, telgraf ve telefonun buluşmasıyla gerçekleşmiştir (1999: 39-40). O günlere kıyasla televizyon ve internet arasındaki yakınsama, teknolojinin oldukça ileri boyuta taşındığının en belirgin formunu sunmaktadır.

Televizyon ve internet arasındaki yakınsamanın kullanıcıya daha fazla içerik sunması, kullanıcıya istediği zaman ve yerde erişme imkânı vermesi, yeni medya tüketimini artırmıştır. Ebersole, medya yakınsamasının bu yönü üzerinde durmuş, hikâye anlatılırken, markayı satın alan tüketicinin birden fazla medya platformuna girdiğini vurgulamıştır. Televizyon-internet yakınsaması, dizilerin internet ortamında izlenirliğini arttırmıştır (2013: 22-23). Televizyona daha kolay erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı, daha fazla kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Kitlesel üretim ve tüketimi geliştiren endüstriyel anlayışıyla televizyon, *taylorizm* ve *fordizm* modellerini akla getirirken (Mutlu, 1999: 13-14), internet televizyonu da tüketime şevklendirme konusunda geri kalmamıştır. Televizyon programları arasında zap yapma, televizyon izleme eylemini zaman aralıklarına bölme, reklamlar için yeni arayışlara girme, interaktif teknolojileri kullanma isteği, tüketicinin tepkisini doğrudan ölçebilme konforu, haneye doğrudan ulaşma, internetten televizyon izleme deneyimine götüren itici güçlerdir (Başaran, 2005: 42).

İnternet bant genişliği ve hızının her geçen gün artmasıyla birlikte, yeni medya platformlarının yükselişe geçmesi birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yeni medya platformlarının geleneksel televizyonun sonunu getireceğine dair

düşünceler sık sık dile getirilmesine rağmen, geleneksel televizyonu yok etmediği, yalnızca dönemin koşullarına uyumlu hale getirerek etkinlik gücü sağladığı ifade edilebilir. Mutlu'ya göre, televizyonu diğer araçlardan ayırarak zamana uyum sağlamasına yarayan en önemli özelliği, gündelik yaşam akışına benzeyen ve süreklilikle karakterize olan akışıdır (1999: 134). İzleyici, televizyon izlemeyi, yemek, içmek, sohbet etmek gibi gündelik yaşam pratiklerinin tümüyle birlikte sürdürebilmektedir. Çoğu zaman televizyon için ayrı bir vakit ayırmasına gerek yoktur.

Televizyonun insanın tüm gününü işgal etmesi, günün belli saatinde açıldığında izleyiciyi önceden bildiği, tanıdığı program türüyle karşılaştırması, görece yapılaşmış karakterinden kaynaklanmaktadır. Kaotik olmayan bu yapısı, beklenen simge, ses, kişi, format, anlatı gibi olgularla alıcıların ekranda geçirebilecekleri tüm günü doldurmaktadır. Giddens'ın düşünüşüyle, modern birey gündelik yaşamda karşılaştığı gerilim ve endişeyi, gündelik yaşamın en bilinen rutinlerinden olan televizyonla aşmaya çalışmaktadır. Modern insanın aradığı güven duygusu televizyon aracılığıyla sağlanmaktadır (Mutlu, 2005: 91). Programların tanıdık ve bildik olmasının sağladığı güven, hiç şüphesiz kişinin içinde geliştiği coğrafyanın dinamiklerinden etkilenmesiyle ilişkilidir. Öte yandan, televizyon endüstrisinin teknoloji ve zaman olgularının etkisiyle değişen yapısı, belli başlı bazı yönelimler oluşturmuştur.

Geleneksel televizyon izleyicisine neden televizyon izlediği sorulduğunda en çok alınan yanıt maliyetinin düşük olmasıdır. Dahası az bir çabayla erişilebilmesi diğer önemli etkendir. Aynı rahatlamayı sağlamak için gazete, sinema ve tiyatro gibi araçlara ulaşmak çaba ve para gerektirirken, televizyon için aynı çaba gerekmemektedir (Mutlu, 2005: 92). Yeni medya plaformlarının gelişmesine en büyük engel olarak internet yapısının güçsüzlüğü, internet bağlantısı olmayan hane sayısının azımsanmayacak oranda olması, iş modellerinin henüz oturtulamamış olması, sayısız çevrimiçi video arasından, seçim yapmanın, tavsiye motoru eksikliği nedeniyle, zor olması sayılabilir (Boynudelik, 2018: 20). Yeni medya platformlarına getirilen eleştirilerin büyük çoğunluğu, bazılarının aboneliğinin ücretli olması

üzerinedir. Evde ücretsiz olarak herhangi bir internet ağına bağlanma zorunluluğu olmadan izleme kolaylığı varken, neden başka bir platforma yöneleyim gibi sorularla karşılaşılmaktadır. Diğer yandan, televizyon yayıncılığının geleceği üzerine varılan ortak görüş, ücretli yayıncılığın yaygınlaşacağıdır. Yeni neslin internete duyduğu ilgi bu görüşü desteklemektedir.

Ücretli yayıncılığa izleyicinin alışması ilk etapta zor gelse de, bu tip yayıncılığın, video akışı platformları abonelerini uzun uzadıya ve sık sık giren reklamlara maruz kalmaktan ve diziyi *prime-time*'ın tümüne yayılmak amaçlı uzatılan sahnelerden kurtarması göz ardı edilemeyecek avantajlardandır. Dahası, geleneksel televizyon yayıncılığında büyük izleyici kitlesinin beğenisine göre hazırlanan programlar, video akışı platformlarında farklı bir biçimde hazırlanmaktadır. Öyle ki, bu platformlar üyelik sistemiyle çalıştığı için izleyicinin beğenisini daha kolay takip ederek, kullanıcıya uygun içerik üretiminde daha avantajlı konumdadır. Nebil'e göre, bu platformlarda film üretmenin ekonomik avantajlarından biri budur. Zaten var olan abonelere riske girmeden para yatırmak, televizyon endüstrisi için önemli bir gelişmedir. Riske girip para yatırmaktan daha yeğlenen bir durum olarak görülmektedir. Video akışı platformları sayesinde, sinema stüdyolarının risk faktörü nedeniyle girmekten çekindiği filmler çoğalarak, çeşitlilik sağlanmaktadır (2017).

Televizyon izleyicisinin, takip ettiği dizinin başladığı saate ayak uydurmakta zorlanması, video akışı platformlarının kullandığı bir diğer avantajdır. DVR (Dijital Video Kaydedici) sistemiyle televizyonda yayınlanan dizileri kaydederek izlemek izleyiciyi tatmin etmemiş, istenilen içeriği istediği zaman ve istediği yerde tüketme konforu daha cazip gelmiştir. IAB (Interactive Advertising Bureau) Türkiye, Türkiye'de 2011'den beri artarak gelen dijital reklam yatırımlarının, 2022 yılında televizyonu geçeceğini tahmin etmektedir. Bu öngörünün bir dayanağı da cep telefonu kullanıcılarının yüzde 20'sinin günde altı saatten fazla telefonla etkileşim hâlinde olmasıdır. İnternet televizyonculuğuyla yapılan reklamların en önemli avantajı, dizi ve filmlerin içeriğine göre hedef kitleye kolaylıkla ve doğrudan ulaşmalarıdır (Gürkaya, 2017). İnternet bağlantısının bir yıl içinde yüzde 60 artmış

olması, aktif internet kullanıcısının 48 milyona ulaşması bu bilgileri güçlendirmektedir. İnternetin, günün iki saatini TV karşısında geçiren insanların oranını üçe katlayarak, altı saate çıkarması[15] yeni medya platformlarının potansiyelinin habercisidir. Zira geleneksel televizyonun birçok özelliğini değiştirerek kitleyi farklı biçimlerde elinde tutmaya çalışmasının önünü açmaktadır.

Günümüzde gelinen aşamada, televizyonun geleceğine ilişkin bakış oldukça değişmiştir. Televizyon üzerine çalışan birçok kişi, TV endüstrisinin mevcut ilişkilerde kesinti yaşamadan evrimleşeceğine inanmaktadır. Dijital çağda ayakta kalmaya çabalayan televizyon endüstrisi sahipleri, rekabetten geri kalmamak için, televizyon endüstrisinin üç temel bileşenini anlamanın önemli olduğu vurgusunda bulunmuştur. Bunlar; tüketici hizmetleri, reklam, içerik geliştirme ve dağıtımdır (Arthofer ve Rose, 2016: 1-2). Yeni medya alanının baskın yapısının bu dinamikleri göz ardı etmeyerek geliştirebileceği öngörüsü, yeni medya platformlarının kısa zamanda geldiği bu aşamaya göre ifade edilebilir. Video akışı platformlarının sosyal boyutuna geçmeden önce dünyadaki ve Türkiye'deki ilk örneklerini ele almak, birey odaklı izleyici olgusunu anlamak bakımından önemlidir. Bundan sonraki iki başlıkta bu konular açımlanacaktır.

2.6.1. Netflix, BluTV, PuhuTV vb.

Dijital çağda televizyon, internet teknolojisinin hızı ve yenilikleriyle yarışmaktadır. Sınırlı bir ekran ve zamanla izleyiciye ulaşan televizyon yayınları, seçeneklerini ve olasılıklarını büyüterek genişlemektedir. Teknolojinin olanaklarına geleneksel televizyonu eklemleyen Netflix, televizyon programlarının ve filmlerinin geleneksel setin ötesinde, çok sayıda cihazda izlenilebilmesini sağlayan internet tabanlı yayıncılık türüdür. 1997 yılında kurulan Netflix'in 20 yılı aşkın süredir başarı grafiğini giderek yükseltmesi, toplumun gündelik hayatının vazgeçilmezi olan televizyon kültürünün, dijital kültürde kendini dönüştürerek devam ettiğine işarettir (Cook, 2014: 3-4). Bu bakımdan Türkiye'de video akışı platformlarının ilk

[15] Bu veriler (https://www.trthaber.com) adresinden alınmıştır.

modellerini ele almadan önce dünyadaki en büyük ekonomik pazara sahip Netflix'i tanımak, BluTV ve PuhuTV'nin gelişimini anlamaya yararlı olacaktır.

Netflix, 1997 yılında DVD satış ve kiralama hizmetini internete uyarlayarak faaliyetine başlamıştır. Kuruluşundan bir yıl sonra posta aracılığıyla DVD kiralamaya yönelerek satışları durdurmuş, 2007 yılına kadar kiralama şirketi olarak devam etmiş, bu tarihten sonra online DVD kiralama hizmetinin ötesinde, internet üzerinden film izleme olanağı sunmuştur. Netflix, geleneksel program türlerini ve içeriğini internet videolarına uyarlayarak, orijinal programlama işine girmiş, sonrasında internetin sunduğu üretim, pazarlama, içerik olanaklarının katkısıyla TV türlerini uyarlamıştır. Netflix'in yayınlarının büyük kısmını daha önce sinemada ve televizyonda yayınlanmış içerikler oluşturur. Görüntüleyenlerin içerik almasını, izlemesini ve seçmesini sağlayarak, tüketici odaklı yeniliklerde, kendi marka imajına sahiptir. 2014 yılına kadar yalnızca Kuzey ve Güney Amerika, Karayipler, Danimarka, İngiltere, İrlanda, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Hollanda'da hizmet sunarken, 2019 yılı itibariyle 130'dan fazla ülkede hizmet vermektedir. Netflix'in böylesi yaygın yayıncılık türü yapması, internet televizyonu için tek model olmasa da yeni gelişen internet televizyonlarının mottosu olmasını sağlamıştır (Jenner, 2016: 257; Osur, 2016).

Netflix'in büyümesi o kadar hızlı gelişmiştir ki, kurulduktan on yıl sonra bir milyarıncı DVD'sini teslim etmiştir. 2009 yılında abone sayısını on milyona ulaştırırken, 2011'de yirmi altı milyona ulaştırmış, 2014'ün ilk çeyreğinde ise bu rakamı ikiye katlamıştır. 2016'da abone sayısını yirmi milyon artırmış, 2017'de yüz milyon sınırına dayanmıştır (Gür, 2017). Aylık görüntüleme sayısı 2013'te 1.2 milyarken, 2015'te 2.4 milyara yükselmiştir (Arthofer ve Rose, 2016: 4). Netflix Amerika'da o kadar yaygın kullanılmaktadır ki, Kuzey Amerika internet kullanımının yüzde 25'ini Netflix servisi oluştururken (Boynudelik, 2018: 18), 130 milyon abonesiyle günümüzde dünyadaki internet trafiğinin yüzde 15'ine sahiptir (https://www.bbc.com). Bu rakamlarla Netflix'in bir televizyon kanalı olsa, en çok izlenen beş kanaldan biri olması beklenir. Çevrimiçi görüntülemenin yaklaşık olarak yüzde 50'sini reklamsız, abonelik temelli ve isteğe bağlı sunduğu için, servislerin

popülasyonu yüksektir. Reklamsız abonelik hizmetinin en büyüğü Netflix'tir (Arthofer ve Rose, 2016: 4). Büyümesi ve kâr etmesi reklam tabanlı değildir; abone sayısına bağlıdır.

Yeni televizyonun tanımlamalarının zorlaştığı bu ortamda, televizyon sonrası döneme ulaşıldığı vurgusunda bulunanların sayısı oldukça fazladır. Özellikle Netflix, güçlü tanıtımları ve özgün programlarıyla, televizyon ortamının yeniden tanımlanmasında hayati bir rol üstlenmiştir. Öyle ki, geçmişte hayal bile edilemeyen yeni hikâye anlatımı uygulamalarını geleceğin televizyonu olarak gerçekleştirmiştir. Video akışı platformları teknolojik ve estetik olanaklarının yanı sıra abonelerine prestij ve katılım vaadi sunmaktadır (Tryon, 2015: 105). Dahası, sadece televizyonun yüzünü temelden değiştirmekle kalmayarak, son dönemlerde popüler olan OTT video içeriklerinin internet kullanıcılarının çevrimiçi cihazlarına yüklenmesiyle tanımını da genişletmiştir (Boynudelik, 2018: 17). Netflix "Daha hiçbir şey görmediniz. İstediğiniz yerde izleyin. İstediğiniz zaman iptal edin" mottosuyla, piyasadaki varlığını sürdürmektedir.

Netflix, doğrudan tüketiciler tarafından finanse edildiği için, sürekli yeni bir içerik akışı oluşturmak zorundadır. Her ay yeni seriyle izleyici çekmek, yüksek kalitede içerik sunmak için üretmek zorundadır (Ebersole, 2013: 21-22). İzleyicilerin televizyona erişebilme ve televizyonu kontrol edebilme olanağını elde etmesi, TV izleme biçimlerini değiştirmiştir. Bahsi geçen dönüşüm, televizyonun yüzünün temelden değişmesi değil, tanımını genişletmesi olarak anlaşılmalıdır. Netflix'in geleneksel televizyondan en önemli farkı; izleyicinin beğeni ve zevkini ölçerek program üretmesidir. Aboneler, derecelendirme ile yayınlara oy vererek içeriği biçimlendirmektedir. Bu durum ilk bakışta tüketiciye eşit yaklaşımın bir sonucu gibi görülse de ileri pazarlama tekniklerinin teknolojiye uyarlanması görüşüne daha yatkındır.

Günümüzde bireyselliğin ifadesi üslupçu bir özbilinç, kendini ifade etme, tüketici olarak tercihler ve beğenilerle vücut bulmaktadır (Featherstone, 2005: 140). Netflix'i bireysellik vurgusuyla geleneksel televizyondan farklı kılan özellikleri; kişiye özgü zevklere hitap etmesi, kendi internet kimliğinin satışını sağlaması, geri

sarmayı, hızlı ilerletmeyi, duraklatmayı ve çıkış yapmayı mümkün kılmasıdır. Kişi, hangi aktörleri, hangi dizileri ve hangi yönetmeni sevdiğini abonelik sayfasında sıralayabilmektedir (Ebersole, 2013: 26-27). Kullanıcıların televizyon metinlerini ve ardı ardına gelen bölümleri arşiv akışı aracılığıyla paketleyerek izlemesine *binge watching* denilir. Bu kavramla tanışan izleyici, geleneksel izleme alışkanlıklarını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Böyle bir durumda televizyonun sıralı bir metin olma özelliği mantıklı ve tutarlı olarak kalmaya devam ederken, izleyiciye sınırsız izleme özgürlüğü tanınmaktadır (Tryon, 2015: 106).

Netflix'in bir diğer önemli özelliği de, bireylerle sınırlı kalmayarak her ülkedeki kullanıcılar için farklı içerikler üretmesidir. Birey odaklı televizyonun temellerinden birinin, Netflix'in her ülkeye yönelik içerik üretmesi olduğu söylenebilir. Yani ulusaldan küresel ölçeğe göre hareket etmektedir. Öte yandan, ülkenin gelir seviyesi düştükçe, Netflix'in izlenme oranı da düşmektedir. Aynı şey Türkiye'deki kanallar için de geçerlidir. İnternet kullanıcısı olmak, yeni medya platformlarıyla tanışmanın temel şartıdır. Netflix'in şuan için en belirgin eksikliği budur. Ülkeye yönelik içerik üretmesi için o ülkeden kazanç sağlaması gereklidir. Az sayıda kullanıcıya ulaştığında, geniş yelpazeye sahip içerik üretmesi zorlaşmaktadır.

Dünya lideri Netflix, birey odaklı televizyon olma yolunda, insanların ekonomi üzerindeki davranışlarıyla ilgili birtakım belirleyicilerle yol almıştır. İktisadi davranış şekli olarak adlandırılan model, ekonomik meselelere insanların nasıl yaklaştıkları üzerine çalışmalardan oluşmaktadır. İnsan davranışının yedi ilkesi olarak adlandırılan yöntemle davranışsal fenomenler üzerinde tahmin ve kuramlar üretilir. Öyle ki, insanlar için diğer insanların davranışları önemlidir. Onların davranışlarını gözlemleyerek kopyalama eğilimleri vardır. Diğer yandan alışkanlıkları da önemlidir. Düşünmeden yaptıkları alışkanlık sayısı fazla; bu alışkanlıkları değiştirmek zordur. Çünkü insanlar, "doğru olanı yapma" motivasyonuyla hareket etmektedirler. Beklentileri, nasıl davrandıklarını etkilemektedir. Karar alırken, son olaylara daha fazla önem vermekte ve bir değişimi gerçekleştirmek için etkili olmak istemektedirler. İktisadi davranış modeline göre, sınırsız seçenekle karşılaşan müşteri, karar almakta zorlanır hatta bazen hizmet

almayı bile reddedebilir. İçsel motivasyonu zayıflatan para, bireyi davranış değişikliğine zorlamaktadır. İşte bu durumda Netflix algoritmaları tarafından sunulan kişiselleştirme işlevleri kullanıcının seçenekleri daha aza indirmesini sağlamıştır. Video akışı platformları için devrim niteliğinde olan bu kişiselleştirme durumu, izleyicinin daha önceki izleme davranışlarıyla belirlenmektedir. Yayın hizmeti için bir ücret ödemeyi kabul eden kişi, konfora ulaştığını düşünmektedir. Netflix, kendi müşterisi için oluşturduğu içerik başarısına böylelikle temel oluşturmuştur (Elkawy vd., 2015: 14-15).

Netflix'in başını çektiği Hulu, Boxee, BluTV, PuhuTV gibi OTT servis sağlayıcıları, farklı içerik üreticilerinden belli bir stratejiye göre seçim yaparak ve çeşitli içerikleri birleştirerek yayın akışını sağlamaktaydı. OTT TV sayısının artmasıyla rekabet artmış, Netflix bu durumdan sıyrılmak için *House of Cards* (2013) dizisinin prodüksiyonunu üstlenmiştir. Dolayısıyla *originals* etiketiyle birçok içeriğe sahip olmuştur. Türkiye'de bunun ilk örneği *Masum*, ikincisi PuhuTV'nin içeriği olan *Fi* dizisidir (Boynudelik, 2018: 105). İzleyici için bu çeşitlilik özgürce seçim yapmayı sağlarken, diğer yandan bazı sınırlandırmalarla karşılaşmıştır. OTT hizmeti veren yapımcılar, bazı popüler dizileri yalnızca kendi aboneleriyle paylaşmaktadır. Yukarıda adı geçen diziler bunlardandır. Artık kanallara bağımlı olmayan izleyicinin içerik dağıtıcılarına bağımlı olmak durumunda kalması izleyicinin izleme alışkanlığı değişse de yeni TV ortamında da özgür seçim hakkı elde edemediğine yönelik eleştirilere sebebiyet vermiştir (Çaycı, 2013: 1657-1658). *Masum* ve *Fi'*nin internet platformunda yayınlandıktan kısa bir süre sonra televizyonda da yayınlanması bu eleştirilere farklı bir açılım kazandırmıştır.

Yeni medya platformlarının geleneksel televizyona ek olarak, sinema üzerinde de tehdit oluşturduğuna dair görüşler vardır. Öyle ki, sinemanın iş modelini değiştirebilecek olması, rekabet alanında dengeleri bozması, 70. *Cannes Film Festivali*'nde tartışmalara neden olmuştur. İnternet ve benzeri teknolojilere "disruptive" yani yıkıcı olarak bakılmasının nedeni, kendinden önceki iş modellerini yıkarak yenisini koymasıdır. Tanımı somutlaştıracak olursak, sinema endüstrisinin en önemli kuralı, filmlerin ilk olarak sinema salonunda gösterime girerek sinemaya

gelen seyirci kitlesine ulaşmak, sonrasında filmi DVD gibi yöntemlerle bireysel kullanıma açmaktır. Sinema salonlarının varlığını koruması bu kurala bağlıdır. Fransa'da bir filmin farklı servislerde gösterime girmesi için üç yıl geçmesi gerekmektedir. Birçok ülkede bu kadar uzun olmasa da benzer kurallar geçerlidir. Netflix ve Amazon, bu kuralları bozuma uğratarak, tüm dünyaya yayılmış kanallarıyla, bir filmi sinemalarla aynı gün yayınlayabilmekte ya da kanala özel çekilen filmlerini yalnızca kendi kanalında ve ilk olarak gösterime sunabilmektedir. Kendisine özel içerik yapması, kendi abonelik sistemini kurması sayesinde Netflix, sinemanın ulaştığı izleyici sayısından çok daha yüksek sayılara ulaşabilmektedir. Dahası, filmlerinin kalitesini onaylatmak için film festivallerine katılmaktadır. Cannes'a katılan Netflix filmleri kabul edilmiş fakat tepki alınca yalnızca Fransız sinema salonlarında gösterilen filmlerin –Oscar'da da aynı kural geçerli- yarışabileceği kuralı getirilmiştir. Netflix, sinemacıların bu tepkisine karşı kendini "kim, ne, ne zaman ve nasıl izlemek istiyorsa, o zaman izlesin" şeklinde savunmaktadır. Netflix'i eleştiren sinemacıların çoğunluğu ise sinemanın hâlâ ortak bir kültürü yansıtan sanat ve ancak salonlarda paylaşılabilecek gerçekleştirebilecek sosyal bir olay olduğuna vurgu yapmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de sinema salonlarının 1960-70'lerdeki boyutlarının neredeyse üçte-dörtte birine düşmüş olması, Y nesli[16] kalabalıklarını ve herkesin yaptığı şeylerden hoşlanmayan kişilerin çoğaldığı yönünde analizleri haklı çıkarmaktadır (Nebil, 2017). Benzer tartışma yakın dönemde yönetmenliğini Yılmaz Erdoğan'ın yaptığı *Organize İşler Sazan Sarmalı (2019)* filmi için de yaşanmıştır. Filmin henüz vizyondayken Netflix'e satılması büyük tepkiyle karşılanmıştır. Sinemaya giderek izleyen izleyiciler ve sinemacılar bu anlaşmanın etik olmadığı yönünde eleştiri getirmiştir.

1980'li ve 90'lı yıllarda kaçırdığı bir dizi bölümünü izlemesinin tek ihtimali kanalın yoğun istek üzerine diziyi tekrar yayınlaması olan Türk izleyicisi için de, dünyadaki en önemli örneğinden uzunca bahsedilen, video akışı platformlarıyla

[16] Doğdukları yıllara göre 1965-1979 yılları arası "X Kuşağı", 1980-1999 yılları arası "Y Kuşağı", 2000-2021 yılları arası doğanlar "Z Kuşağı" olarak sınıflandırılmıştır. Z kuşağını diğer kuşaklardan ayıran özellik, dijital yüksek teknolojinin yaygın kullanıldığı zamanda doğmalarının neden olduğu farklılıklardır. Örneğin bu nesil, metinleri konuşmaya, bilgisayarı okumaya; takım çalışması yerine daha çok bireysel hareket etmeyi tercih eder (Taş vd., 2017: 1033-1035).

tanışmak kaçınılmaz olmuştur. Lineer yayıncılık biçimini kullanan, edilgin konumdaki Türk izleyicisi, internetin yaygınlaşmasıyla, ne zaman ne izleyeceğine karar verme yetisine sahip olduğunda, bu yeni deneyimi kısa zamanda alışkanlık hâline getirmiştir (Boynudelik, 2018: 32). Çünkü televizyon dizileri, Türk izleyicilerin vazgeçemediği program türüdür. Türkiye'de internet televizyonlarının çıkış amaçlarından biri, dizi izlemek için kullanılan pek çok yasal olmayan platforma yöneliştir. İlk internet dizileri olarak *Sıfır Bir: Bir Zamanlar Adana'da, Kirli Hesap, Siyah Beyaz Gri* gibi amatör diziler örnek gösterilebilir. Bu dizilerin belli bir izleyici kitlesi elde etmesiyle birlikte, internete özgü ve profesyonel diziler yayınlayan kanallar ortaya çıkmıştır. Doğan grubuna ait BluTV, hemen ardından kurulan Doğuş Yayın Grubuna ait PuhuTV Türkiye'nin ilk video akışı platformlarıdır (Ergüney, 2017: 55).

23 Ocak 2016'da yayın hayatına başlayan BluTV kendini, IOS, Adroid, Smart TV, iPhone, iPad, Apple TV gibi uygulamalar üzerinden izlenebilen internet televizyonu olarak tanımlamaktadır. İçeriğini binlerce film ve dizi, en sevilen çocuk içerikleri ve belgeseller oluşturmaktadır. Canlı kanalları izleme, reklamsız ve tek parça izletme olanağına sahiptir (https://www.blutv.com.tr). Yaklaşık olarak bir yıl sonra yayın hayatına başlayan PuhuTV de aynı uygulamalar aracılığıyla izlenebilen, yüzlerce dizi ve filmi yüksek görüntü kalitesine sahip, ücretsiz izleyebilme imkânı sunan yeni nesil online televizyon tanımlamasıyla piyasaya girmiştir. "Sen nasıl izlersen" mottosuyla ortaya çıkan PuhuTV, üyelerini akıllı algoritması sayesinde tanıyarak, izleme alışkanlıklarına göre, kullanıcıya özgü içerikleri karşısına çıkarmaktadır. Üyelerini hatırlar ve izlerken yarıda kalan içerikleri istediği cihazdan ve kaldığı yerden izlemeye devam etme imkânı sunar. İzleyiciye, sevdiği içeriklerden bir liste oluşturduğunda, bu içeriklerin yeni bölümlerinden haber vermektedir. Hem daha önce izlenilen dizilerin tekrar bölümlerini hem de en yeni dizileri izleyiciyle buluşturmaktadır (https://www.puhutv.com). "İzleyicisini tanıyan televizyon" anlayışına sahip PuhuTV, izleyiciden gelen taleplerle içeriğini zenginleştirirken, izleyicilerin beğeni ve tercihleriyle şekillenen televizyon deneyimi sağlamaktadır. Ayrıca bin saatten fazla lisanslı içeriğe sahip olması (Doğuş Grubu, 2017), yapımcı

şirketlerle anlaşma yaparak, yayın hakkını satın aldığı çoğu dizinin Youtube'dan bölümlerinin kaldırılması, ivme kazanmasını sağlamıştır.

BluTV İçerik Yöneticisi Sarp Kalfaoğlu, BluTV'nin kurulma sürecini anlatırken, televizyon tüketicisinin davranışlarını inceleme yoluyla elde ettikleri bilgilerde, ulusal kanallarda yayınlanan dizilere uzak duran bir izleyici kitle olduğunun, bu kitlenin yabancı dizilere yöneldiğinin tespit edilmesiyle, izleyiciyi kaybetmemek adına içerik ürettiklerini açıklamıştır. İçeriğinin istenilen zamanda istenilen yerde izlenebilmesi, yeni içeriklerin yanında daha önce yayınlanan dizilere ulaşılabilmesi, BluTV'nin gelecek ve günümüzle sağladığı güçlü bağlarının göstergesidir. BluTV önceliğini *early adopter* –erken müşteri- denilen, teknoloji alışkanlığı olan gençlere ulaşmak olarak belirlemiştir (Bora Sapmaz, 2017).

Netflix, Ocak 2016'da Netflix Türkiye olarak, Türkiye'ye ilk geldiğinde yerelleşememe, ücretin Euro bazlı olması nedeniyle yüksek fiyatlı ve içerik derinliğinden yoksun -Amerika'da yayınlanan içeriklerin birçoğunun olmaması- olmasıyla istenen ve beklenen etkiyi oluşturamamıştır. Ancak ara yüzünü Türkçeleştirmesi, içeriklerin yüzde 80'ini altyazılı ve dublajlı hale getirmesi, fiyatlandırmayı TL üzerinden yapması, Netflix'in kullanıcı sayısında sıçramaya yol açmıştır. En çok indirilenler sıralamasında 500'lü sıralardayken, indirilme sırası 50'lere kadar çıkmıştır (Boynudelik, 2018: 91-101).

Türkiye'de Netflix'in yerlisi olarak görülen BluTV ve PuhuTV, henüz Netflix kadar orijinal içeriğe sahip değillerdir. Bu durumun başlıca etkeni şüphesiz ki bu yeniliğin sosyolojik, psikolojik, endüstriyel ve kültürel alanlarda önemli karşılıklarının olmasıdır. Bu alanda dünyada başat konumdaki Netflix'in, geldiği bu aşamadan sonra muhtemelen ulaşabileceği en fazla abone sayısına erişeceği düşünülmektedir. Çok fazla ülkeye yayılması, her ülkeye yönelik içerik oluşturmasını gerektirecek ve bu durum maliyeti artıracaktır (Gür, 2017). Öte yandan, abone sayısını elinde tutabilmesine yarayan görüntüleme kararını aboneye bırakması, abone deneyimini üst düzeye çıkaran orijinal ve özel içerikleri, eğlence dağıtımı konusundaki yaklaşımıyla giderek artan popülerliği, aboneliğin sağladığı düşünülen prestij, izleyiciyi cezbeden sürekli artan içerik, kısaca tüketiciye uyum

sağlayan yapısı sayesinde teknoloji ve medya değişene kadar büyümeye devam edeceği düşünülmektedir (Cook, 2014: 22-23).

Son olarak Netflix ve diğer video akışı platformları, sıradan televizyon hizmeti olarak görülmemelidir. İnsanların televizyon izlemeye alışma şekilleri oldukça önemlidir. Değişim süreci bir anda olmamıştır. Bu kanalların Türkiye'de ulaştığı başarı azımsanmayacak durumdadır ve teknolojinin durmaksızın gelişimi, yeni medya platformlarının gündelik yaşamda daha fazla yer edineceğinin habercisidir. Dahası, modern yayıncılık anlayışına uyarak, bireysel beklentilere uygun program seçiminin seyirci sadakati oluşturması beklentisi vardır. Bundan sonraki başlıkta kitleye yönelik üretilen yayıncılıktan, birey odaklı yayıncılık anlayışına geçiş irdelenerek, modern bireyle yeni medya platformlarının kaçınılmaz bir aradalığı tartışılacaktır.

2.6.2. İzleyici Deneyiminin Dönüşümü

Televizyonun gelişim aşamalarına bakılırsa, ilk olarak, az sayıda kanal büyük kitlelere sahipken, seçeneklerin çoğalmaya başlamasıyla, kanalların markalaşarak izleyici toplama pratiğine evrildiği görülmüştür. OTT çatısı altındaki dijital dağıtım platformları, bu sürecin en büyük kırılma noktası olarak yer etmiş, kitleleri parçalayarak, bireye yönelik hizmeti hedeflemiştir (Jenner, 2016: 258-262). Televizyonun "aile aracı" olması, bu eğilimle birlikte anlamını kaybetmiştir. Kanallara ulaşımın kolaylaşmasıyla birey; istediği programlara daha özgürce erişerek, aileyle birlikte izleme sorumluluğundan, bireysel izleyici konumuna ulaşmıştır. Aileyle izleme deneyiminin yaşandığı dönemlerde, kültürel/toplumsal değerlere bağlı programların tercih edilmesi söz konusuyken, birey odaklı televizyonla şiddet ve erotizm içeren yayınlar ya da genel zevke hitap etmeyen programlar izlemeye eğilim artmıştır. Böylelikle OTT TV, içerik zenginliği oluşturmaya yoğunlaşmıştır. Bireysel izleyiciliğin yaygınlaşması; izlenilen yayınların niteliğini de değiştirmiş, izleyici alışkanlıkları için yeni bir döneme girilmiştir (Çaycı, 2013: 1657). Nitekim, çağdaş medya ortamının tüketici

davranışlarıyla şekillenen ve bireyselleştirilmiş kimlik yapısıyla oluşturulan karakteristik yapısı oluşmuştur. Bu süreçte, geleneksel medyanın bireyler üzerindeki birleştirici gücünün azalması kaçınılmaz olmuştur.

Televizyon izleyicileri, yalnızlık duygularını televizyondaki kişilerle kurudukları "sözde samimi ilişkiler" aracılığıyla gidermenin yanı sıra bir başka olanağa daha sahiptir. İzlerkitle, aynı programı kendisinden başka çok sayıda insanın da izlediğini bilerek, farklı mekânlarda da olsalar, zamansal olarak bir cemaat oluşturdukları duygusuna kapılmaktadır. İzleyici dolaysızca deneyimlemese bile, böyle bir cemaatin mensubu olduğunu düşünerek, hissettiği aidiyet duygusuyla yalnızlığını gidermektedir (Mutlu, 2005: 96). Esslin'in düşünüşüne göre; izleyicinin yaşadığı bu hissiyat, televizyonun anlatı yapısının ve sahip olduğu programların kolektif bilinçaltının ve ilkel dönemden kalan arzuların yansımasından kaynaklanmaktadır (2001: 127).

Geleneksel televizyon, aile bireylerinin ev içi iletişiminde o denli güçlü konumlanmıştır ki izleyiciler, dış dünyadaki stresle bile televizyonla baş ederler. Aile üyeleriyle konuşmak istemeyen kişi televizyonun sesini açmaktadır (Morley, 1999: 15). Ya da televizyon aile üyelerinin ilişkilerini geliştirmelerine olanak sağlayabilir. Televizyon programları hakkında konuşmanın yalnızca aile içi iletişimi güçlendirmekle kalmayarak, duygusal yakınlığın yanı sıra fiziksel yakınlık da sağladığı araştırmalarla kanıtlanmıştır (Mutlu, 1999: 105-106). Diğer yandan, televizyon içeriğinin aile üyelerine göre oluşturulması başka bir tartışmaya kapı aralamıştır. Gündüz programları ev hanımlarına yönelik, akşam içeriği aile için tasarlanmış, gece geç saatler ise genellikle yetişkinlikleri ilgilendiren ciddi tartışma programlarıyla dolmuştur. Bu yönüyle aileyi iç mekânda ayrıştırdığı da bir başka tartışma konusudur (Ebersole, 2013: 15-16).

İnternet ortamında televizyon izlemek, tıpkı geleneksel televizyonun yaptığı gibi, öznenin asimetrik fantezi uzamını somutlaştırmaktadır. Önemli bir farkı; internet öznesinin, diğer görsel medya ortamlarının öznesinden farklı olarak, görünmezlik ve bilinmezlik hissi duymasıdır. Zaman zaman yükselen "bilgisayarınız sizi izliyor" söylemlerine karşı –ki bu haksız bir yargı değildir; servis sağlayıcıları

kişilerin ve kurumların internette neler yaptığını görebilmektedir- kişi kendisini aynı anda milyonlarca kişinin olduğu bir ortamda görünmez hissetmektedir. Dolayısıyla internet, kullanıcısına –fantezi öznesini- özel bir zırhla kuşatmış gibi hissettirmektedir (Nalçaoğlu, 2005: 56-57). İnternet ortamında birey, mevcut pratiklerde gerçek olamayacak bir iktidara sahip olma duygusuna kapılmaktadır. Yaşadığı bu durum hem ele geçirilemeyeni hapsetmek gibi bir duygudur hem de bireyin kendisini çoklu biçimde yeniden kurmasına olanak veren bir iktidar biçimidir. Sanal dünya hayali bir ortam olsa da varlığını, beden ve mekândan ayrı olarak kelimelerle gerçekleştirir. Bu ortamda öznenin kimliği sabit ve değişmez değil, akışkan metinler içinde kurulmaktadır. Merkezsiz yeni iletişim alanı, birey için kendisini istediği biçimde yeniden oluşturmasının olanağını vermektedir. İnsanı gerçek hayatta demografik sınırlamalara tabi tutan tüm kelimeler çözülmektedir. Elektronik ve organik beden, kavramları işte tam da burada ortaya çıkarmaktadır. Bir organik beden, sayısız elektronik bedene dönüşerek dağılmaktadır (Timisi, 2005: 97-98). Televizyon izlerken tek başına kalan birey, diğer yandan ortaklık sağlayan bir deneyim hissi yaşamaktadır.

İnternet kullanımının hayatın her alanına girmesi sonucu ortaya çıkan önemli kavramlardan ikisi *dijital yerli* ve *dijital göçmen'*dir. Dijital göçmenler teknolojinin olanaklarıyla kuşatılmış bu dünyaya ayak uydurmak zorunda kalırken, dijital yerliler için bu durum bir zorunluluktan ziyade hayatlarının bir parçası olarak yer etmiştir. İnternet ve televizyonu birleştiren teknolojinin kaçınılmazlığı da bu duruma bağlıdır. Bilgisayarla iç içe yaşayan dijital yerliler için televizyonu da internetten izlemek kaçınılmazdır (Gürsoy Atar, 2017: 358). Bu kavramı ortaya atan ilk kişi olan Marc Prensky, 2001 yılında *Dijital Yerliler Dijital Göçmenler* adlı çalışmasında, ABD'li öğrencilerin yaşadığı köklü değişikliğin nedenlerini araştırmıştır. Doğdukları andan itibaren sanal ortamla uyum içinde yaşayan bugünün yeni öğrencilerini dijital yerliler olarak tanımlamıştır. Dijital göçmenler ise bilgisayar, video oyunları ve internet dilini ana dilleri gibi bilen nesilden farklı olarak dijital dünyaya doğmamış, ancak hayatının bir noktasında bilgisayarla tanışmış ve teknolojiyi kabullenmiş kişilerdir (Prensky, 2001: 1). Prensky'nin teorisi, dijital göçmenlerin teknolojiye uyum sağlasa da teknolojiyle arasının hiçbir zaman dijital yerliler gibi olamayacağını düşündürür.

1980 öncesi doğanlar, dijital göçmen, 1980 sonrasında doğmuş kişiler; dijital yerli sınıfına koymuştur. Prensky'nin görüşleri üzerine, 2000 sonrası çocukların dijital yerli özelliklerine daha fazla uydukları konusunda eklemeler yapılarak teorisi desteklenmiştir (Çetin ve Özgiden, 2013: 175-176). Dijital yerlilerin bilişsel yetileri, tıpkı çok erken yaşta tanıştıkları bilgisayarlar gibi, interaktiviteye önem vererek çalışmaktadır. Bu nesli yalnızca izleyicilikle sınırlamak oldukça zor gibi görünmektedir.

Televizyon, modern çağla içi içe geçmiş bir araçtır. Dinsel ve siyasal kurumların insanları bir araya getiren en büyük ortak payda olan inanç üretme kapasitelerinin zayıflamasıyla, medyada ve boş zaman etkinliklerinde sığınak arayan bireyler çoğalmıştır. Tüm korku ve kaygılara karşı atomize olmuş bireylerin televizyon izleme ihtiyacının, modern dünyanın içine çektiği "köksüzleşme"ye karşı "sanal" bir sığınak bulma ihtiyacından doğduğu söylenebilir (Mutlu, 1999: 79). Özellikle aile üyelerinin tek odada oturduğu, birlikte hareket ettiği zamanlarda televizyon, aile düzeninin bir parçası olarak işlev görmüştür. Burada geçmiş zaman diliminden bahsediyor gibi bir dil kullanmamaya özellikle önem gösterilmiştir. Çünkü televizyon, yakın zamanda büyük bir dönüşümden geçse ve aileyi bir araya toplamaktan öte, bireye yönelik eğlence aracı olma özelliği ön plana çıksa da aile düzeninin bir parçası olması hemen değişecek gibi görünmemektedir. Şentürk'ün bu görüşü doğrular nitelikte bakışıyla, dijital medya araçlarının kullanım oranı artmış olsa bile televizyon yayınları büyük oranda televizyondan izlenmektedir (2017: 258).

Yeni medya platformları, televizyon izleme alışkanlığını köklü bir biçimde değiştirebilir fakat geleneksel televizyonu yerinden etmesi mümkün müdür bilinmez. Pek tabi teknoloji olanakları çok hızlı geliştiğinden, geleceği öngören cümleler kurmak kolay değildir. Ancak, günümüze kadar gelen süreç göz önüne alındığında, geleneksel televizyon yayıncılığına benzemeyen bir izleyici deneyiminin yaşanacağı kesindir. Zira, geleneksel televizyon kolektife hitap ederken, yeni televizyon platformları bireye hitap etmektedir. Aynı zamanda teknoloji ve kullanıcının iç içe geçtiği döngü, bireyin yeni medya platformları döngüsü içindeki potansiyelinin en önemli kanıtıdır. İnteraktif televizyona verilen önem, kültürel ve sosyoekonomik

göstergelerle sıkı bir ilişki içindedir. Özellikle düşünümselliğinin büyük oranda ticari kaygılarla biçimlendirilmiş olması, televizyonun bu denli bireyselleştirilmiş tercihlere vurgu yapmasına yol açar. Bu bağlamda, çalışmanın bundan sonraki başlığında, çözümleme kısmını besleyecek olması münasebetiyle, internet dizilerine odaklanılacaktır. Modern birey-birey odaklı televizyon ilişkisini kurabilmek için geleneksel televizyonda izlemeye alışkın olunan dizilerin ötesinde, izleyicinin yeni tanıştığı internet dizilerinin anlatı yapısını kavramak çözümleme kısmına temel oluşturacaktır.

2.7. İnternet Dizileri

Amerikan televizyonunu eleştirel bir bakışla inceleyen Esslin, televizyonun en büyük gücünün şahsiyet aktarma yeteneğinde yattığını öne sürer. İnsanın diğer insanlarla ilgili doyumsuz ilgisi, televizyonun anlatı yapısı içinde karşılanmaktadır. Esslin'in bahsettiği deneyim, televizyonun ve başat programı olan televizyon dizileri formunun hayatın neden bu denli kaçınılmaz bir parçası olduğunu vurgular:

"[...] Bir zamanlar, o sırada sömürge olan Doğu Afrika'nın uzak bir köşesinde gezerken ve ne mağazaları, ne elektriği, ne de yolları ne de medeni kolaylıkları olan, çalı çırpıdan yapılmış köyleri gördüğümde, Afrikalı bir arkadaşıma bu yöredeki insanların ekvatorda tüm yıl erkenden çöken uzun gecelerde ne yaptıklarını sordum. Arkadaşım duraksamadan cevapladı: 'Dedikodu yaparlar. Birbirlerine komşularının aşklarını ve hastalıklarını anlatırlar.' Gerçekten de, bana öyle geliyor ki, bu, en temel insani dürtülerden birisidir [...] bütün kurguların, hikâyelerin ve dramanın da kaynağıdır" (2001: 41).

Televizyon dizilerinin, insanlığın var olduğu günden beri ihtiyaç duyduğu çeşitli anlatı biçimleriyle benzeştiği; roman, hikâye, masal, destan gibi anlatı türlerini harmanlayarak, günümüze uygun bir şekilde ekrana aktaran bir tür olduğu düşünülebilir. Yaklaşık 45 yıllık geçmişe sahip olan yerli diziler, Türkiye'nin televizyon yayıncılığının içeriğinin ve niteliğinin dönüşümünde merkezi konumunda olan ekonomik ve kültürel bir üründür. Dizi sektörü, 1990'lı yıllarda önemli bir

değişimden geçerek büyük bir endüstri hâline gelmiştir (Yağcı Aksel, 2011: 9). Dahası, kendine özgü hikâye ve karakterleriyle gündelik hayatın merkezine oturmuştur. Reyting sonuçlarına bakıldığında en fazla reytingi alan program türü olması açık biçimde bu durumun altını çizmektedir.

Televizyon dizilerinin bu denli ilgi görmesi, izleyicinin tanıdığı, bildiği çoğu insandan daha gerçekçi gördüğü karakterlere bağlıdır (Esslin, 2001: 55). Dizilerin süreklilik özelliğine sahip karakterleri, izleyici kitlesini sürekli kılarak, ekonomik bir canlanma sağlamaktadır. Karakterlere bağlı olarak dizi formatlarının alt formatlara ayrılmasının nedeni budur (Mutlu, 1991: 204-205). Karakterler üzerine kurulu televizyon dizileri, izleyiciyi gayret sarf etmekten kurtararak, aile üyeleri kadar tanıdık hale getirmektedir. Dolayısıyla bireylerde güvende olma duygusuna yardımcı olacak bir imkân doğmuş olur (Esslin, 2001: 50).

Yerli dizilerle ilgili günümüze gelen süreç içinde en büyük role ekonomik belirleyiciler sahiptir. İlk olarak 1972 yılında *Bedava Dünya Gezisi* adlı Fransız dizisiyle tanışan seyirci (https://www.trt.net.tr) kısa sürede yerli yapımlara geçiş yapmıştır. Dil ve kültür sınırlamalarından bağımsız olarak, hızlı üretilebilme avantajı ve en önemlisi prodüksiyon değerlerinin düşük olması, yerli yapıma olan talebin başlıca sebepleridir (Mutlu, 1999: 51). 1980'li yıllarda özel yayıncılığa giden süreçte kâr elde etme isteği, dizi sektöründe hareketlenmeye yol açmış; 1990'lı yıllarda diziler, boş zaman etkinliği işlevini aşarak, tüm yaşamı dönüştüren bir pazar konumuna gelmiştir (Yağcı Aksel, 2011: 26-28). Dizilerin 90'lı yılların sonu ve 2000'lerin başında hızlı bir şekilde çoğalmasıyla, özet ve reklamlarla birlikte prime-time kuşağının tamamını dolduran program türü olması eğilimlerini oluşturmuştur. Türkiye'ye özgü olan bu nitelik, yerli yapımların maliyetlerinin artışına yol açarak neredeyse sinema filmleriyle eş değer harcama yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Yücel, yerli dizilerin tarihini "TRT", "Özel kanallar" ve "2000"ler olarak dönemlere ayırmıştır. 1990 sonrası dönemde dizilerin, sinema oyuncularının dizilerde oynamaya başlaması ve film uyarlamalarıyla, Hollywood Sineması'nın tiyatro ve edebiyata öykünmesi gibi, Türk Sineması'ndan beslendiğine vurgu yapmıştır. 2000'li yıllardaki yıllık 100'ü aşan yerli dizi sayısına ulaşılması,

hikâyelerin tekrar tekrar ele alınmasının, edebiyat ve film gibi uyarlamalara yönelmenin yolunu açmıştır (2014: 87-88). İzleyici daha fazla dizi hikâyesi dinledikçe, televizyon okur-yazarlığı arttıkça, dizi üreticileri, dizilerde kullanılan düz sinemasal anlatım yerine daha karmaşık anlatı diline yönelmiştir. Özellikle sürelerin uzatılma çabasının sonucu olarak *flash-back* kullanımının arttığı söylenebilir (Tanrıöver, 2011: 57). Bugün izleyicinin 40 yılı geçmiş bir dizi izleyicisi olma deneyimini, kendi hayatıyla eş zamanlı olarak dönüşümüne şahit olduğu televizyon anlatısıyla yoğurması tartışmasız önemlidir. Yerli televizyon dizilerinin geçirdiği bu süreç göz önüne alındığında, seçeneklerin çok fazla olduğu ortamda, izleyiciyi ekran başında tutmak kolay değildir. Dramatik öykülerin arttırıldığı, daha büyük prodüksiyonların kullanıldığı, özenilmiş diziler fazla zaman geçmeden yurtdışından da ilgi görmeye başlamıştır. Şentürk'e göre *Deli Yürek*'le açılan ihracatın yönü, 2006 yılında *Gümüş* dizisiyle ivme kazanmış, sektörünün geldiği aşamaya katkı sağlamıştır (2017: 191).

Kültür ve Turizm Bakanlığı kaynaklı verilere göre, son on yılda Türk dizileri ABD'den sonra ihracatta ikinci sıradadır. 140'tan fazla ülkede izlenen dizilerin ihracat geliri yıllık üç yüz elli milyon doların üzerindedir. 2008 yılında on milyon dolarken bu rakamlara ulaşması, düzenli olarak arttığını göstermektedir. İhraç edildiği ülkelerin sıralamasına bakıldığında Orta Doğu, Kuzey Afrika, Doğu Avrupa, Batı Avrupa, Asya, ABD ve Latin Amerika gelmektedir. Bugüne kadar en fazla ihraç edilen dizilerin başında *Muhteşem Yüzyıl, Kara Para Aşk, Kuzey Güney, Karadayı, Öyle Bir Geçer Zaman ki, Aşk-ı Memnu, Adını Feriha Koydum, Gümüş, Fatmagül'ün Suçu Ne?, Ezel* ve *Kara Sevda* gelmektedir (https://www.bloomberght.com). Bir dönemin en büyük pembe dizi ihracatçısı olan Latin Amerika ülkeleri bile Türk dizilerini hem yayınlayıp hem de yeniden çekmektedir. 2000'lerin sonunda hızlı bir sıçrama yaşayan dizi ihracatı gelirleri 2008'de on milyon dolarken, 2013'te yüze elli milyon dolara yükselmiştir. 2023 yılında iki milyar dolar ihracat beklenmektedir (https://www.boslevha.com).

Dizi ihracatının başarısıyla ilgili önemli bir parantez açılırsa, yurtdışından uyarlama dizileri orijinalinden daha fazla ücretlere satışının gerçekleştiği olmuştur.

Fatih Aksoy'un, yapımcılığını Marc Cherry'nin yaptığı *Desperate Housewives*'dan uyarladığı *Umutsuz Ev Kadınları* 50 bin dolara satılırken, orijinali beş bin dolara satılmıştır. İhracatta en büyük rakip olan Amerikan dizileri, Avrupa dışında prime-time'da yayınlanmamakta, daha çok tematik kanallarda yayınlanmaktadır. Bu durumda Türkiye'deki dizilerin prime-time'ın tümüne yayılmasının, yani dizi sürelerinin etkisi vardır. Reklam geliri üzerine kurulu yapım süreci dünyayla kıyaslandığında, ücretsiz yayın hizmeti alma konusunda Türkiye oldukça ön sıralardadır. Kanal sayısının çok olmasıyla rekabetin kızışması, Türkiye'de başarılı olmuş bir işin dünyaya da ihraç edilmesi, bu sayının yüksek olmasında en önemli iki olgudur. Fakat son dönemde televizyonların reklamdan elde ettikleri gelir düşmüştür. Buna rağmen dizi ihracatının hâlâ yüksek seviyelerde olması dizilerin sayılarının düşmemesini sağlamıştır. Diğer yandan, yüksek maliyetler nedeniyle kanalların daha düşük maliyetli format programlara yönelme gayretine rağmen, reytinglerde üst sıralarda dizilerin olması, bu programların başlıca engelleyicisi olmuş, sonuç olarak dizi sayılarında azalma olmamıştır[17] (Aksoy, 2018). Yerli dizilerin ihracat rakamlarına bakılırsa, küresel düzeyde bir dil oluşturması, dizilerde bulunan temaların dünyanın neresinde olursa olsun insanları bir yerinden yakalaması, alternatifleri geliştirme eğiliminin önünü tıkamıştır.

2000'li yılların ikinci yarısından itibaren dizilerle ilgili önemli bir değişim daha gerçekleşmiştir. O tarihe kadar ana haber bülteni sonrası prime-time kuşağında üst üste yayınlanan iki programdan biri olan, ortalama 60 dakikalık dizilerin süresi giderek artmıştır. 2000'li yılların başında 20.30'da başlayan bir dizi genellikle 21.45'te bitmekte, devamında başka bir program gelmektedir. 2006 yılında süresi uzayan diziler her yıl daha da artarak günümüzdeki 2.5 saatlik sürelere ulaşmıştır. Dolayısıyla dizi sayılarının önceki yıllara göre daha az ama sürelerinin daha fazla olduğu söylenebilir (Tanrıöver, 2011: 49). Süre uzatılmasının en önemli nedeni daha fazla reklam alabilmektir. Neredeyse sinema filmi uzunluğunda olan dizileri yetiştirmek için yaşanan zorluk, internet dizilerine yönelimin aracılarından biri olmuştur. Yaklaşık bir saat olan internet dizileri, süre uzunluğundan şikayet eden oyucular ve seyirciler için kaçış alanı olmuştur.

[17] Aksoy'un röportajı (http://www.hurriyet.com.tr) adresinden alınmıştır.

İnternet dizileriyle, televizyon dizileri arasındaki en büyük fark süreleridir. Bu durum daha kısa ve öz bir hikâye anlatımını gerekli kılmaktadır. Video akışı platformları, uzun ve gereksiz sekansları izlemeye tahammülü olmayan izleyiciye daha özgün hikâyeler oluşturma olanağının yolunu açmıştır. Bölüm sayısı fazla olmadığı için olay örgüsü gereksiz uzatmalara maruz kalmamaktadır.

İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre Türk televizyon dizilerinde Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi anlatım türleri arasında geçişkenlik bulunmamaktadır. Kanalların proje tasarımcılarının yeterince profesyonelleşmeyişi bunun başlıca nedenidir. Kış aylarında kasvetli yaz aylarında komedi ve kolay izlenebilecek diziler yapılmaktadır. Başta kanal müdürleri, yönetmenler, senaristler ve set ekibi düşük reyting ihtimalinden kaçmak için yeni anlatım türü ve içeriği denemek istemez. Dizilerin süresi uzadıkça yeni tür ve içerikleri denemek de zorlaşmaktadır (Şentürk vd., 2017: 174). İnternet dizilerinin denediği yeni türler aynı hikâyeleri izlemekten sıkılan izleyici için kaçış alanı olmasının diğer önemli nedeni budur.

Türkiye'nin sosyal hayatına bakıldığında, insanların sosyal etkinliklerini ortak yaşam alanlarında değil de genellikle evde gerçekleştirdiği göz önünde bulundurulursa, gündelik hayatın Batı Avrupa ülkelerinden ve Amerika'dan farklı olduğu söylenebilir. İzleyicinin çoğunluğunun takip ettiği diziler sosyalleşme esnasında hep açık durmaktadır. Dolayısıyla dizi izlemek isteyen izleyici sosyalleşirken bile ekran başında hazır konumdadır. Televizyonun yeni teknolojilerle kurduğu ilişki, izleyicinin hazır bulunmasına gerek kalmadan diziyi izleyiciyle buluşturma imkânı sağlamaktadır. Dahası, internet dizileri prime-time'da yayınlanan dizilerin kendisine hitap etmediğini, sürelerinin çok uzun olduğunu düşünen, genellikle internetten yabancı dizi takip eden kitleyi elde etmeyi amaçlamaktadır.

İzleyiciyi canlı tutabilmek için Facebook ve Twitter hesaplarının çok ötesinde bir interaktiflik anlayışına dayanan internetten dizi izleme kültürü, kişisel içerik oluşturma aşamasına kadar gelmiştir. Burada açıklık getirilmesi gereken şey internet dizileriyle, televizyonda yayınlanan dizileri internetten takip etmek arasındaki farktır. Ergüney'in açıklayışına göre internet dizisi demek; televizyon dizisinin internetten

yayınlanması değil, internet platformu kullanıcıları için özel olarak üretilen ve internet üzerinden yayınlanan dizilerdir. İnternet dizilerini internete erişim sağlanabilecek her alanda izlemek mümkündür (2017: 55). İzleyiciye en cazip gelen özelliği de budur.

Netflix, Amerika'nın bu alanda en önemli ödülü olan Emmy Ödüllerini kazanarak, internet dizilerinin kalitesini dünyaya kanıtlamıştır. Ücretli televizyonculukta önde gelen HBO'yu adaylık sayısında ilk defa geride bırakması önemli bir gelişmedir (https://hitechglitz.com). İnternet dizilerinin Emmy'de ödül almaşı, internet dizilerinin başarısını kanıtlayan ve geleceğiyle ilgili umut veren bir gelişmedir.

Büyük ekranda erişime açık olan internet televizyonlarının uygulamalarını yüklemek, dizileri izlemek için yeterlidir. BluTV ve PuhuTV'nin en büyük farkı, ilkinin abone bazlı yani gelirini abonelik ücretiyle tamamlayan bir servisken, ikincisinin reklam bazlı yani ücretsiz bir servis olmasıdır. Geleneksel ücretsiz TV'nin ve korsan yayıncılığın yaygın olduğu Türkiye'de reklam bazlı model, daha erişilebilir olduğundan, daha fazla tutulma ihtimalinin olduğu söylenebilir. Her iki modelin ortak noktası; diziye erişmek için mutlaka bir internet bağlantısına ihtiyaç olmasıdır. İnternet kotasından düşüren diziler içinde istisnai olarak *Fi*, Vodafone Red abonelerinin kotasından düşürmez. Öte yandan BluTV'de ve PuhuTV'de yayınlanan dizilerin hangi gün ve hangi saatte yayınlanacakları belli değildir. Her dizi yalnızca ait olduğu TV platformunda ve her hafta bir bölüm olacak şekilde teker teker değil, birkaç bölüm bir arada yayınlanmaktadır. Netflix'in bir oturuşta birden fazla bölüm izlemek olarak tanımladığı *binge watching* Türkçe'ye *maraton* olarak geçmiştir (Boynudelik, 2018: 106).

Haftadan haftaya yayınlar yerine, tüm dizi bölümlerini ya da farklı televizyon dizilerini bir defada yayınlamak, içeriğin akıcı hale gelmesini sağlayarak, izleyicinin izleme alışkanlıklarındaki değişime cevap vermiştir. Yeni alışkanlıkla birlikte görülen bu durum, kitle üyelerinin haftalık olarak ortak izleme alışkanlıklarının değişiminin açık vurgusudur (Ebersole, 2013: 4). Aralıksız tüm sezonu izleme isteği "dijital yerli"lerin dizi tüketme alışkanlığıdır. Öyle ki, bu kişiler tüketerek

bireyselleştiğini hissetmektedir. Giddens'ın deyişiyle bireyin benlik tasarımı, istediği hayat tarzına ve mallara ulaştığı ölçüde oluşturulur. Sürekli yeni malları tüketmek benliğini geliştirir; bu yolla tüketim mallarının görünümleri, işlevlerine göre daha fazla önem kazanır (2014: 248). Modern bireyin tüketim arzusu pek tabi hızlı ve sınırlandırılmamış bir biçimde gerçekleşmelidir. Yeni TV platformlarının sunduğu "bireycilik"e işaret eden olanaklar bu arzuyla büyük oranda örtüşmektedir.

İnternetten dizi izlemenin sunduğu olanaklar, tüketim kapasitesini tatmin eden özelliklerin yanı sıra izleyiciye istediği yerde yayını durdurma, izlemek istemediği bir sahneyi ileri sardırma, istediği yayını seçme gibi imkânlar da sunar. İzleyicinin istediği yayını, istediği saatte izleyebilme özgürlüğü geleneksel televizyonda yoktur. İnternet yayını izleyiciye özgürlük ve esneklik sağlamaktadır. Video akışı platformlarının içerik bakımından zenginliği karşısında izleyici, ne yapacağına kendisi karar vermektedir. Aynı zamanda çift yönlü etkileşimi sayesinde diğer izleyicilerle iletişime geçebilmektedir (Ergüney, 2017: 56). Dahası bu deneyim izleyiciye, ertelenmiş hazzı istediği zaman ve tek seferde yaşatarak, yeni zevkler sunar. Genellikle belli bir yaşın üzerinde olanlar ve internet olanaklarını kullanma bakımından belli bir gelişmişlik düzeyinin altında kalanlar hâlâ geleneksel yollarla gerçekleşen yayındaki seçenekler arasından dizi izlese de; internetten dizi takip etmeyi tercih eden izleyici, dizilerin belli bir kalitenin üzerine çıkmasını beklemektedir.

Türkiye'nin ilk profesyonel internet dizisi 2017 yılında yayınlanan *Masum*'dur. Toplamda sekiz bölüm olan dizi, 4,5 milyon kişi tarafından izlenmiştir (https://www.blutv.com.tr). Öncesinde internette yayınlanan diziler olsa da *Masum*'un ilk sayılması ünlü oyuncuların oynaması, büyük bütçeyle çekilmesi ve televizyonda yayınlanan dizilerle eş değer kalitede olmasından kaynaklanmaktadır. BluTV aynı kalitede ilk yerli korku ve vampir dizisini çekerek alışılagelmiş televizyon dizilerine farklılık getirmiştir. *7 Yüz* (BluTV, 7 Bölüm), *Sahipli* (BluTV, 10 bölüm), *Dip* (PuhuTV, 7 Bölüm), *Şahsiyet* (PuhuTV, 12 Bölüm), *Sıfır Bir Adana* (BluTV, 29 Bölüm), *Dudullu Postası* (BluTV, 13 Bölüm), *Yaşamayanlar* (BluTV, 8 Bölüm) en çok bilinen internet dizileridir. Türkiye'de internet dizileri deyince sadece

BluTV ve PuhuTV düşünülmemelidir. İddialı isimlerin Youtube dizileri de vardır. Onur Ünlü'nün *Görünen Adam* projesi ilk akla gelendir. Bunların yanı sıra bir kısmı amatör olan *Gülkurusu, Prinç, Yatak Hikâyeleri, Siyah Beyaz Gri, Emanet Batman'da, Kasti Faul, Paradoks, Okan, Hayatın Anlamı, Feyyaz, Klavye Delikanlıları, 1 Kezban 1 Mahmut, Porsuk, FGR, Aşk Üçgeni, Kopya Adamlar, Cadde: Kormanlar, İsimsizler, Bay NoName, Kanaga, Sokak İşi, Gave-Z, Kutu, Yolunda A.Ş, Artı Eksi* gibi diziler YouTube, Dailymotion, Mynet gibi çeşitli platformlarda yayınlanmıştır. Aralarında birkaç bölüm yayınlanan ya da yayınlanmaya devam edenler bulunmaktadır (http://internetdizileritr.blogspot.com). Ayrıca Netflix'in ilk Türk yapımı dizisi *Hakan: Muhafız*'ı da bu listeye eklemek gerekir.

İnternet dizileri arasında en fazla izleyici sayısına ulaşmış dizi, çalışmanın uygulama bölümünde incelenecek olan *Fi*'dir. *Fi*, 48 saat içinde 3.5 milyon izleyici sayısına ulaşmış, ilk dokuz bölümü 50 milyon, 15 bölümü toplam 100 milyon izlenme rakamı elde etmiştir. Yani, 48 milyon internet kullanıcısının sekiz milyonu tarafından izlenmiştir. Mustafa Doğan, bu rakamları televizyon reytingine uyarlayıp hesapladığında, 13.5 reytinge denk geldiğini, günümüzde pek çok dizinin 10 reytingi göremediği ortamda çok iyi bir izlenme sayısına sahip olduğunu ifade etmiştir (Doğan, 2017). Diğer bir hesapla internet kullananların yüzde 16'sı diziyi izlemiştir (http://www.medyafaresi.com). Dizinin televizyonda da yayınlanması izleyici sayısını daha da arttırmıştır.

İnternet dizilerinin, televizyon dizilerini yerinden etme ihtimali yakın gelecekte mümkün değil gibi gözükse de diğer dizilere oranla *Fi'*nin izlenme rakamları göz önünde bulundurulduğunda, imkânsız gibi görünmemektedir. Yeni nesil izleyicinin bir hayli yoğun internet kullanımı, günlük hayatında yer eden her şeye internet üzerinden ulaşma isteği, internet dizilerinin geleceğine işaret eden başlıca etkenlerdir. Bu ifadelerden internet dizilerinin, yalnıca belli bir yaş aralığına hitap ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Kitlesini genellikle gençlerin oluşturduğu öne sürülebilir. İnternet dizilerinin önceki başlıklarda bahsedilen handikaplarının yanı sıra en büyük engelleyicisi alışkanlıklardır. Yeni teknolojiler daha rahat dizi izleme

olanağı sunsa da Türk ailesinin akşamları dizi izlerken yaşadığı sembolik cemaatleşme duygusunu değiştirmek zordur. Yine de internet dizilerinin "dijital yerli" olarak kavramsallaştırılan yeni neslin alışkanlıklarına daha yakın durması, internet dizilerine avantaj sağlamaktadır. İnternet dizilerinin izleyicilerinin büyük çoğunluğunu bu kitlenin oluşturacağı düşünülebilir. Farklılıkları bu kadar önemseyen modern bireyler için, beğenilerine göre oluşturulmuş yeni televizyon platformlarının cazip gelmesi beklenilebilir. Kendine özgü bir alanda, sınırsız özgürlükle dizi izleyen izleyici için bu deneyim vazgeçilmez olur. Sonuç olarak rakamlara ve geri dönüşlere bakıldığında, internete özgü profesyonel dizilerin ilerleyen yıllarda sayısının artması, alternatiflerin gelişmesi öngörülmektedir. Televizyon-internet ilişkisi mutlaka başka açılımlar kazanacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda modern birey kavramı dinamiklerini, anlatısal kodlar yardımıyla birey odaklı televizyonla ilişkilendirerek ortaya birtakım değerlendirmeler çıkarmak, televizyon teknolojisi-toplumsal dönüşüm ilişkisiyle ilgili yeni açılımlar ortaya koymak beklenmektedir. Bu bağlamda bundan sonraki kısımda *Fi* dizisi incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Fİ DİZİSİNDE MODERN BİREY TEMSİLİ

3.1. Metodoloji

Çalışmanın ilk iki bölümünde, araştırmanın amacı doğrultusunda, birey olma süreci, Batı toplumları ve Türk toplumunun gelişim ve dönüşüm süreçleriyle, tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Bu kısımda bahsedilen dönüşümlerin birey üzerindeki etkilerini anlatısal temsiller aracılığıyla bulmak için, modern birey temsilinin yeni medya platformlarındaki görünümüne odaklanılacaktır. Bu kuramsal bakış özce, modernliğin insanlığa vaadi ne oldu problemi üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sürecinin birey olma sürecine yansımalarını, sosyolojik temelde ortaya koymak planlanmaktadır. Öncelikle çözümleme bölümünü daha iyi anlamak adına, analiz yönteminin unsurlarını çerçevelemek gerekir. Bu amaçla çalışma kapsamında araştımanın problemi, amacı, önemi, varsayımları, sınırlılıkları, yöntemi, evreni ve örneklemi açıklanacaktır.

3.1.1. Problem

Araştırmanın ana problemi, birey temsillerinin, *Fi* örneklemindeki karakter betimlemelerinde nasıl yansıtıldığı ve anlatıya nasıl etki ettiğidir. Bu doğrultuda modern birey temsilinin yeni medya platformlarındaki görünümüne odaklanmak aracılığıyla, bireyin tarihsel süreçte ne tür aşamalardan geçtiği, "biz" olma duygusundan nasıl koptuğu ve toplumsal yaşama eklemlenmeye çabalarken ne tür krizlerle karşılaştığı araştırılmıştır.

3.1.2. Amaç

Televizyon dizilerinde modernleşme, eski/yeni, geleneksel/modern gibi çatışmaları iç içe barındıran bakışla yansıtılmaktadır. Pek tabi çözümlemedeki temel

amaç bu ikiliği tespit etmek değildir. Araştımanın odağı Türkiye'de yaşanan kültürel ikilik ve farklılaşmanın, yayınlanma mecralarına göre dizilerde görünür kılınmasıdır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, modernliği deneyimleyen bireylere ait semptomların dizi anlatısında nasıl inşa edildiğini bulgulamaktır. Modern birey olgusu dinamikleri, anlatısal kodlar yardımıyla birey odaklı televizyonla ilişkilendirilerek ortaya birtakım değerlendirmeler çıkarmak, televizyon teknolojisi-toplumsal dönüşüm ilişkisiyle ilgili yeni açılımlar ortaya koymak amacıyla *Fi* dizisi belirli kategoriler çerçevesinde analiz edilecektir.

3.1.3. Önem

Çalışma, bireyin tarih içinde geçirdiği yolculuğu geniş bir literatür bilgisiyle arz etmesi ve bu bilgileri dizi anlatısı üzerinden irdeleyerek, televizyonun dönüşümü bağlamına eklemlemesi bakımından önemlidir.

3.1.4. Varsayımlar

Sinema ve televizyon anlatılarının toplumdan beslendiği görüşüyle hareket edildiğinde bireyin içsel yaşantısını konu alan kurmaca anlatıların –özel olarak da televizyon anlatısının- modern bireyin temsili açısından önemli olduğu kabul edilir. Bu bağlamda çalışmanın varsayımı dizilerin toplumun yapısını birebir yansıtmasa da, toplumsal dinamikleri ve değişimi yakalayabileceğidir. Reyting ölçümlerine göre en fazla izlenen televizyon programının diziler olması, hem toplumsal açmazların bu alanda yer bulmasını sağlamış hem de yapımcıları izleyiciyi elinde tutmak için yeni hikâyelere ve çeşitliliğe yöneltmiştir. Dolayısıyla son dönem dizi anlatılarının yeni üslup arayışında olduğu çalışmanın varsayımıdır.

3.1.5. Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmada modern birey temsiline yeni televizyon mecralarının ürünü olan internet dizileriyle açıklık kazandırmak planlanmaktadır. Çalışmanın kapsamını, insanın "birey" olma sürecinde karşılaştığı toplumsal olgulardan hareketle, internet dizilerindeki "birey" temsillerini araştırmak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda birey, modernleşmenin getirdiği toplumsal ve kültürel sonuçlar ekseninde incelenecektir. Yeni televizyon mecraları anlatılarının, yeni biçimlenme anlayışına yönelik benimsediği çözümleme yönteminin başlıca sınırlılığı Türkiye'deki internet dizileri arasında yalnızca *Fi* dizisi üzerinden inceleme yapılmasıdır. Diğer sınırlılık ise bu platformların yeni bir uygulama olması nedeniyle, bu konuyla ilgili daha önceki çalışmaların az sayıda oluşudur.

3.1.6. Yöntem

Birey temsillerinin metinsel bir okumaya izin veren bir yapıda olması, incelenecek dizinin çözümlemesinde nitel veri analizi yönteminin kullanılmasında etkili olmuştur. *Fi*'nin anlatı yapısını ortaya çıkarmak için betimsel analiz, psikanaliz ve Hofstede'nin kültürel boyutlarından bir arada faydalanılacaktır. Betimsel analizi kapsayan nitel veri analizi yöntemi, toplumsal durumlar-birey ilişkisini incelerken önemli bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Araştırmacıya çeşitlilik, yaratıcılık ve esneklik sağlaması yöntemin önemli avantajlarıdır. Nitel veri analizine yönelik faklı yaklaşımların ortak noktası; verilerin betimlenmesine ve temaların ortaya çıkarılmasına önem verilmesidir. Alanyazın birçok veri analizi yaklaşımı önerse de Strauss ve Corbin'in (1990) kuramsallaştırdığı betimsel ve içerik analizinden, betimsel analizin tercih edilmesinin nedeni; araştırmanın kavramsal yapısının önceden tespit edilebildiği araştırmalarda kullanımının uygun olmasıdır. Bu analiz yönteminde veriler, önceden belirlenmiş temalara göre yorumlanmaktadır. Temel amacı elde edilen bulguları belirlediği bir düzenle yorumlayarak okuyucuya sunmak olan betimsel analizde, yapılan betimlemelerle ilk olarak veriler sistematik bir biçimde sıralanır. Sonrasında açıklanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenerek birtakım

sonuçlara ulaşılır ve son olarak ortaya çıkan temalarla ilişkilendirilir, anlamlandırılır ve geleceğe yönelik tahminlerle, araştırmacıya yorum yapma imkânı sağlar. Bu pratiklere ulaşmak amacıyla çalışmada betimsel analiz yönteminin kullanılması uygun görülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 253-256). Bu bakışla ilk olarak kuramsal çerçeve çizilmiş ve örneklemle arasında bağlantı kurulmuştur. Zira bu çözümleme yönteminde örneklem ve kuramsal arka plan arasında bağlantı kurularak ilerlemek önemlidir.

Fi'de neredeyse anlatının tüm karakterlerinin travmatik durumlarının bulunması, çözümlemede yer yer psikanalitik eleştiri kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Özden'in ifadeleriyle, psikanalitik eleştiri; anlatıları bir düş süreci gibi ele alarak ruhsal dünya, bilinçaltı, kolektif bilinçaltının dışavurumunun izlerini bulmaya girişerek, anlatıların menifest (açık) içeriğinin altındaki latent (örtük) içeriğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Hastasının nevrozu altında yatan sebepleri, düşlerdeki simgeleştirmelerle ortaya çıkarmaya çalışan psikanalist, kodların ve kodlamaların tespitiyle, düşün bastırılmış içeriğine ulaşmaya çabalamaktadır. Aynı şekilde psikanalitik yaklaşımla çözümleme yapmayı düşünen araştırmacı da anlatının simgesel yapılarını ve bu yapıların ortaya çıkmasını sağlayan filmsel ve kültürel kodlamalarla, filmin örtük içeriğini açığa çıkarmaya çalışmaktadır (2014: 179-185). Bu doğrultuda diziye yer yer psikanalitik bakış açısı kapsamında bir okuma uygulanmıştır. Türkiye'nin modern dünyaya uyum sağlama sürecinde bireylerin yaşadığı nevrotik durumlar üzerinden okuma yapmanın faydalı bir açılım sağlayacağı düşünülmüştür. Bu kısımlarda özellikle Horney ve Freud'un yaklaşımlarından ve terminolojisinden faydalanılmıştır. Özellikle bireyciliğin narsisizmle ilişkili boyutunda, sevgi yitimine bağlı gelişen psikolojik hallerde Freud'un kavramsallaştırmalarından; nevrotik kişilik semptomları, sevgi ihtiyacı gibi kavramların yanı sıra kadın psikolojisiyle ilgili sekanslarda Horney'in görüşlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmada nitel veri analizi kapsamında yararlanılan yöntemlerden biri de Geert Hofstede'nin "kültürel boyutlar"ı ele aldığı modelidir. Kültürel alanda yapılan araştırmalar içinde, üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen, en kapsamlı çalışma olması,

çok detaylı kategorileştirmelere sahip olması modelin günümüzde sıklıkla kullanılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada da aynı itkilerle önemli bulunarak, ülkeler arası kolektivizm-bireycilik boyutu incelemesinden faydalanılmıştır.

Hofstede'nin kültürel boyutlarından kısaca bahsedilirse; 1967'den 1980'e kadar 50 ülkede, 116 binin üzerinde katılımcıyla, anket yöntemiyle yaptığı araştırmada dört farklı ölçütte ulusal kültürleri tanımlamıştır. Ulusal kültürlerin farklılaştığı noktaları belirleyen çalışmada birbirinden bağımsız olan ölçütler; "kolektivizm ve bireycilik", "yüksek veya düşük güç mesafesi", "güçlü yada zayıf belirsizlikten kaçınma", "erillik ve dişillik"ten oluşmaktadır. Hofstede'nin çalışmasını ülkeler arası yapması milliyetin sosyolojk olarak önemidir. İnsanların kimliğinin belli bir parçasını yaşadığı coğrafyadan aldığını düşünür. Hofstede aynı zamanda milliyetin psikolojik önemine de değinir. Düşüncelerin ulusal kültür etmenleriyle koşullandığını ileri sürer. Bu noktada Hofstede ampirik araştırmasında ulusların içindeki kültürel farklılıkları da görmezden gelmez. Bölgeler, sosyal sınıflar, meslekler, din, yaş, cinsiyet veya aile gibi ulus içindeki sakinlerin kültürel farklılıklarını hariç tutarak, ulusların diğerlerinden ayrılan yanları üzerinde durur (Hofstede, 1983: 76-78). Bu ölçütleri tablolaştırarak okuyucuya sunan Hofstede, ülkeleri bu boyutları kullanarak sınıflandırmıştır. Hofstede'nin ayrımının çalışma için önemli bulunan kısmı da budur. Türkiye'yle ilgili bulguları, *Fi* anlatısında aksi bir yönde betimlenmiştir. Hofstede Türkiye'yi kolektivist olarak sınıflandırmış fakat dizideki karakterler bireyci sınıflamaya uygun bir yapıda sunulmuştur.[18]

3.1.7. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni internet dizileridir. Diziler, geleneksel televizyon dizileri ve internet dizileri olarak iki kategoride ele alınmıştır. Türkiye'de profesyonel olarak 2017 yılında ortaya çıkan internet dizilerinden ikincisi olan *Fi* dizisi örneklem olarak seçilmiştir. *Fi*'nin iki sezonunun tamamı araştırmaya dahil edilmiştir. Amaca yönelik

[18] Bu durumda hiç şüphesiz 1980 sonrası Türkiye'de yükselişe geçen bireycileşmenin etkisi göz ardı edilemez. Bu yıllardan sonra eski neslin toplumsal kurtuluşu hedefleme isteğinin yerine, artık kendini kurtarma peşine düşen bireyle ortaya çıkan farklılıklar, Hofstede'nin bulgularının dönüşmesinde etkili olmuştur.

örneklem yöntemi kullanılarak seçilen *Fi*, modern bireyin yaşadığı sorunları bünyesinde barındırması bakımından diğer internet dizilerinden farklılık arz etmektedir. Karakterlerini bireycilik, narsisistik, nevotik haller gibi kavramlarla bir arada sunması ve "birey" temsilinde ortaya koyduğu farklılaşma, geleneksel televizyonda yayınlanan diziler ve diğer internet dizilerinden ayrı bir yerde durmasına yol açmıştır. Böylece yeni televizyon mecraları-modern birey ilişkisine bütüncül bir şekilde veri sağlamıştır.

3.2. Bulgular ve Yorum

Bundan sonraki kısımda çalışmanın amacı doğrultusunda araştırma sorularına cevap olabilecek kodlamalarla toplumdaki dönüşüm, dizi anlatılarında açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda araştırmanın bulguları ve yorumları aşağıda verilmiştir. Dizinin analizine geçmeden önce ilk olarak olay örgüsü kısaca anlatılacak, sonrasında belirlenen anlatısal kodlar, başlıklar hâlinde analize tabi tutulacaktır. Toplumsal değişimi anlama söz konusu olduğunda, kültüre ait verileri barındırması ve toplumu yansıtması bakımından diziler önemli bir konumdadır. Bu yüzden dizideki öykülerin derinlemesine analiz edilmesi ve anlatının modernleşmeye baktığı noktaların ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Çünkü yalnızca bu şekilde öykünün temeline inilerek, *Fi*'deki birey temsillerinin nasıl inşa edildiği açımlanabilir.

3.2.1. *Fi*'nin Olay Örgüsü

Dizinin ana karakterlerinden Can Manay, ülkenin en fazla reyting alan programlarından *Vizyon Terapi*'yi sunan, tanınmış bir psikologdur. Programda, ünlü kişilere terapi yapmaktadır. Aynı zamanda üniversitede ders vermektedir. Kendisine "private" olarak adlandırılan, etraftan kimsenin göremeyeceği bir ev aramaktadır.

Gittiği evlerden birinin karşısında oturan ve *fi*[19] takıntısını harekete geçirecek Duru Durulay'la karşılaşır. Can, mahrem bir konumda olmamasına rağmen evi tutmaya karar verir. Çünkü hayatı boyunca "altın oran"ı arayan Can, Duru'yu ilk gördüğü an kusursuz orana sahip olduğunu düşünür ve saplantılı bir şekilde âşık olur.

Can'ın, Duru'ya ulaşmasındaki en büyük engel Duru'nun sevgilisi Deniz'dir. Duru, konservatuarda dans öğrencisidir ve Deniz, Duru'nun hocasıdır. İdealist bir eğitimci ve kompozitör olan Deniz, sanata düşkünlüğüyle tanınır. Can, Duru'nun hayatında biri olduğuna aldırmayarak, Duru'yu elde etme tutkusuyla sevgililerin hayatına sızmaya başlar. Bir bahaneyle evlerine giderek, komşu olacaklarını söyler ve tanışır. O günden sonra Duru'yu bir daha aklından çıkaramaz. Önce, Duru'nun yüzünü aklından çıkaramadığı için dersine devam edemez, sonra da o günkü tüm randevularını iptal ederek Eti'nin yanına gider. Eti, Can'ın daha önce yattığı akıl hastanesindeki terapisti ve mentorüdür. Eti, Can'ı ilk gördüğü anda Duru'ya âşık olduğunu anlar. Daha önce yaşadıklarının tekrar etmemesi için Duru'dan uzak durması gerektiği konusunda uyarır ve bu hayata ulaşmak için neler yaptıklarını hatırlatır.

Duru, yakında sahnelemeyi planladıkları gösteri için hazırlanmaktadır. Duru baş dansçısı olduğu gösteride, kıyafetinde ya da aksesuarında bir farklılık olması gerektiğini düşünmekteyken, Deniz bu isteği reddetmektedir. Çünkü Deniz'e göre Duru, ancak kendini grubun bir parçası olarak hissettiğinde başarılı olacaktır. Gösteri günü gelmiştir. Duru, sahneye çıkmadan Deniz'le yeniden konuşur, fakat Deniz

[19] İlk dersine giden Can, ödev olarak gelotoloji verir. Umberto Eco'nun romanındaki bakış açısına göre yazılmasını ister. Öğrencilerine Freud'un neden Davut heykeli önünde bayıldığını sorar. Sonrasında Duru'yu hayal ederek şu sözleri söyler: *"İnsan ruhunu anlamak için sanatı sadece anlamanız yetmez. Ondan zevk de almalısınız. Bu resimlerin bazılarını neden çok beğeniyoruz bazıları da hoşumuza gitmiyor? Niye? Fi. Altın oran. İnsanlık Antik Yunan'da altın oranı anladığından beri gözümüze güzel görünen her şeyde doğanın bu sihirli Tanrısal olanı taklit edildi. Oransızlık rahatsızlık verdiği gibi altın oran ondan habersizleri bile kendine çekti. Gözümüze güzel görünen her şeyde doğanın bu sihirli Tanrısal olanı taklit edildi."* Bu sözlerden sonra dersi iptal eder ve dışarı çıkar.
Romandaki tanımlamasıyla *fi,* "Bir bütünün parçaları arasında gözlemlenen, uyum açısından en yetkin boyutları verdiği düşünülen geometrik ve sayısal bir oran bağıntısıdır. Eski Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından keşfedilmiş, mimaride ve sanatta kullanılmıştır. İrrasyonel bir sayıdır ve ondalık sistemde yazılışı; 1,618033988749894...'tür. Göze güzel gelen orantıyı temsil ettiği düşünülür" (Kohen, 2017a: 15).

kararından vazgeçmez. O sırada gösteriyi izlemeye gelen Can, Duru'nun hazırlık odasına içinde kırmızı bir tüyün olduğu bir paket gönderir. Duru sahneye çıkarken kırmızı tüyü başına takar. Böylelikle Deniz'le arasını açacak olayların ilki gerçekleşmiş olur.

Can, arkadaşının yerine gelen gazeteci Özge'yle röportaj yapar. Özge, Can'ın gizlediği geçmişiyle ilgili bilgiye sahiptir. Özge'nin manevi teyzesi Gülay, 21 yıl önce Can'ın yattığı akıl hastanesinde hemşire olarak görev yapmıştır. Özge, Can'ın herkesten gizlediği akıl hastanesinde yatma olayını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Özge'nin babası, annesini aldatmış ve aldattığı kadından çocukları olmuştur. Hayata karşı güvenini kaybeden Özge, ikiyüzlü insanlara savaş açmıştır. Televizyonda yayınladığı terapilerin toplumu manipüle ettiğini[20] ve insanları kandırdığını düşünerek Can'a hiç beklemediği soruyu sorar: *"Akıl hastanesinde yattınız mı?"* Can soruyu geri püskürtse de gerçeğin ortaya çıkmasından çok korkmuştur. Bu, Eti'yle birlikte yarattıkları terapist Can Manay imajını halkın gözünde yok edebilecek bir bilgidir. Özge'yi odadan kovduktan sonra kendini kaybeder. O sırada ofise, sınıftan topladığı ödevleri vermek üzere öğrencilerinden biri olan Bilge gelmiştir. Can'ı sakinleştiren Bilge, Can'ın fakir ve çalışkan öğrencisidir. Burslu öğrencilerdendir. Engelli kardeşi Doğru'nun bakımıyla ilgilenmektedir. Annesi intihar etmiştir ve alkolik babasıyla uğraşmaktadır. Can, Bilge'nin ilerde çok iyi bir psikolog olacağını düşünmektedir ve bu yüzden asistanı olarak işe alır.

Deniz ve Duru arasındaki gerginlik devam etmektedir. Duru, Deniz'in egosu yüzünden tüyü takmasına kızdığını, Deniz ise Duru'nun yıllardır anlatmaya çalıştığı şeyleri anlamayarak, onu ve ekipteki 40 kişiyi ezip geçtiğini düşünmektedir. Can, sevgililerin hayatını manipüle etmektedir. Dans gösterisinin beş yıldır sponsorluğunu yapan Tuğrul'la konuşur ve şirketin 40. Yıl gecesi için Deniz'den gösteri istemesini

[20] Can'ın televizyonda yaptığı terapilerin gerçek terapilerden en önemli farkı, terapistlerin pek azının filmlerdeki gibi katarsise dayalı tedavi yapmalarıdır. Bastırılmış olanın ortaya çıkarılmasıyla iyileşme, gerçek yaşamda az rastlanan bir durumdur. Freud ilk zamanlar hastalarını bu yolla iyileştirmeye çalışmıştır. Öyle ki histeriklerde görülen konversiyonların semptomlarının nedenini bastırılmış travmatik anılar olarak görürken, çok geçmeden tedavinin aslında yalnızca bu şekilde sağlanamadığını tespit etmiştir. Araştırmalarını sürdürerek karmaşık ve sofistike bir teknik geliştirmeye çalışmıştır (Gabbard ve Gabbard, 2001: 75). Bu doğrultuda Can'ın terapilerinin iyileştirici etkisinden çok, televizyon anlatılarının unsurlarını içinde barındıran "Show" tarafının ağır bastığı söylenebilir.

sağlar. Deniz buna şiddetle karşı çıkar. Çünkü yemek yiyen insanları eğlendirmek için dans etmeyi, şirketin kurumsal renkleriyle oluşturulmuş dans kostümlerini giymeyi, sanatı satmak olarak görmektedir. Bunun üzerine şirket, yıl sonu gösterisi için sponsorluğunu çeker. Duru bu durumda Deniz'i suçlar. Deniz ise Duru'nun tek amacının kendini göstermek olduğunu söyler ve tartışırlar. Sonrasında Can, sponsorluk meselesini hallederek Duru'yu hayaline yaklaştırır.

Can, Özge'yi işten attırmış ve bununla kalmayarak diğer basın organlarında iş bulmasını da engellemiştir. Can'ın açığını yakalamaya çalışan Sadık Murat Kolhan, Özge'yi arayarak, Can'ı korkutan şeyi söylemesi karşılığında on bin dolar ödemeyi teklif eder. Sadık, Can'ın çalıştığı televizyonun sahibidir. Can, yıllar önce Sadık'ın ölen karısı Yıldız'ın terapistliğini yapmıştır. Dolayısıyla Sadık'la ilgili her şeyi bilmektedir. Yıldız, Can'ın ofisinde terapi sırasında intihar etmiştir ve Can bu sırrı kullanarak TV programı yapmaya başlamıştır. Yıllardır aralarında süregelen bir çekişme vardır. Sadık, Özge'yle iş birliği içine girer. Özge ve Sadık, Sadık'ın finanse ettiği bir magazin sitesi kurarlar. Çünkü Özge, para teklifini kabul etmeyerek, bu yönde bir istekte bulunmuştur.

Duru gösteri için baş dansçı olacağını düşünürken, sınıf arkadaşı Ceren'in tedavi için gittiği yurtdışından gelmesi, bir baş dansçı adayı daha ortaya çıkarır. Duru, baş dansçının kendisi olması gerektiğini düşündüğünden, bu duruma çok bozulur. Ceren yurt dışında dans dersi almıştır ve Duru'ya söylememiştir. Duru, bu durumu Göksel'den öğrenir. Göksel, Duru'nun sınıf arkadaşıdır. Deniz'in sevdiği öğrencilerindendir. Sokaklardan karton toplayarak geçimini sağlamaktadır. Kimsesi yoktur. Yetiştirme yurdunda büyümüştür. Müzik bölümünden Ada'ya âşıktır. Ada ise Deniz'e platonik olarak âşıktır. Göksel bu durumun farkındadır ama çaresizce Ada'yı sevmeye devam etmektedir.

Duru, Ceren'le gireceği baş dansçı olma yarışına sıkı bir şekilde hazırlanmaktadır. Can, yeni evine yerleşir yerleşmez, Duru'yla Deniz'in evini dış cepheden tüm açılardan gören kameralar yerleştirmiştir. Evinde, gizli bir bölmede kameraları izlediği oda bulunmaktadır. Kendisinden başka hiç kimse bu odayı bilmemektedir. Duru bahçede çalışırken ayağına diken batar. Bunu gören Can,

tesadüfen geçiyormuş gibi ayağına bakmaya gelir. Aslında Duru'nun ayağına bir şey olmamıştır. Can da bu durumu kameradan görmüştür. Fakat Duru, yarışı kaybedebilme ihtimaline karşı numara yapmaktadır. O sırada Ceren, Can'la karşılaşır ve samimi olmaya çalışır. Duru, Ceren'e sevgilisi olduğunu bile bile Can'a yaklaştığı için çok kızar. Can, Sıla adında bir dizi oyuncusuyla birlikte olsa da Ceren buna aldırmaz ve Can'ın evine gider. Can'la cinsel birliktelik yaşarlar. Can, sabah uyanmasın diye Ceren'in kurduğu alarmı kapatır ve Ceren seçmelere gidemez. Duru'nun yanına giderek, seçmelere gidip kazanmasını, Ceren'in bunu hak etmediğini, hakkı olanı alması için ona yardımcı olduğunu söyler. Seçmeleri Duru kazanır.

Can, bir partide Deniz'i geçmişte terapi yaptığı eski sevgilisi Alara'yla karşılaştırır. Deniz, Alara'yı daha önce hiç anlatmadığı için Duru'yla tartışır. Duru, Deniz'in Alara'dan meşhur olma isteği yüzünden ayrıldığını öğrenir. Sonrasında Can, Duru'nun bir kültür sanat programına çıkmasını sağlar. Bununla kalmayan Can, Duru'ya daha yakın olmak için, Deniz'in çok istediği ve Sıla'nın da hayalini kurduğu sanat okulunu birlikte kurmayı teklif eder. Duru teklife sıcak bakmasa da Deniz okuldan mezun olan öğrencilere iş olanağı sağlayacağını düşündüğü için kabul eder. O sırada Sıla, Can'ın Duru'ya âşık olduğunu fark ederek Can'dan ayrılır. Duru ve Deniz üst üste gelen olaylar yüzünden ayrılma noktasına gelir ve Can'ın tavsiyesiyle Eti'ye terapiye giden Duru, Deniz'e geri döner. Hayatının merkezinde olmadığını düşündüğü için ayrıldığı Deniz'den evlilik teklifi alır.

Evlilik fikrinin Eti'den çıktığını düşünen Can, Eti'ye saldırır. Eti, Can'ın onu bulduğu ilk hâline döndüğünü, başkalarının hayatına müdahale etmemesi gerektiğini söylese de Can çabalaması gerektiğini düşünerek Duru adına New York akademiye başvurur. Deniz ise Can'ın yönlendirmesiyle sanat merkezi için beş yıllık sözleşme imzalar. Böylece akademiye kabul edilen Duru'yla birlikte yurtdışına gidemez. Deniz, sanat merkeziyle ilgili sözleşme yaptığı Nazlı'yla konuşsa da Duru'yla mutlulukları için o kadar çocuğu karanlığa atamayacağını düşünerek vazgeçer. Duru tek başına gitmeye karar vermiştir. Can böylelikle Duru ve Deniz'i bir yol ayrımı noktasına getirir. Havalimanına kadar giden Duru, gitmekten vazgeçerek yeniden

Deniz'e döner. Aynı uçağa Can da bilet almıştır fakat Eti, Can'ın gitmesini engellemek için evine gelerek Can'ı etkisizleştirir.

Diğer yandan Özge, Can'la ilgili araştırmalarına devam etmektedir. Can'ın yattığı hastaneye giderek delil olabilecek belgelere erişmeye çalışır. Can, Özge'den önce davranarak programına kendisi konuk olur ve Bilge'yi terapist koltuğuna oturtur. Asistanı Kaya bu duruma çok bozulur. Çünkü yıllardır Eti'nin de sağ koludur ve bir gün o koltuğa oturacağını hayal etmiştir. Can, hayat hikâyesini canlı yayında istediği biçimde anlatır. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları hastanesinde tedavi gördüğünü itiraf eder. Sürpriz bir hamleyle konuyu aşka getiren Bilge, Can'a âşık olup olmadığını sorduğunda Can birine âşık olduğunu kabul eder. *"Er ya da geç bana ait olduğunu öğrenecek ve onu elde etmek için her şeyi yapacağım"* der. Büyük şaşkınlık oluşturan bu açıklamanın daha sonra sosyal sorumluluk kampanyası olduğunu basına bildirirler. Psikolojiyi popüler hale getirerek farkındalık yaratmak istediklerini öne sürerler.

Duru, programı izlediğinde Can'ın bahsettiği kadının kendisi olduğunu anlar. Ertesi gün Can'ın evine giderek artık hayatlarına sızmamasını, kendisini rahat bırakmasını söyler. Fakat Can'ın onu bırakmaya niyeti yoktur. Hayatının geri kalanını onun için yaşayabilecek durumdadır. Duru *"Hayatımızdan çık"* diyerek evden ayrılsa da Can manipülasyonlarına devam eder. Klipte oynama teklifi alan Duru, Deniz istemese de kabul eder. Çekime gittiğinde beklediği ortamla karşılaşmaz. Çünkü yönetmen sürekli kalçasını çekmeye çalışır. Bu durumdan rahatsız olduğunu söylediğinde bir şey değişmez. Ağlayarak seti terk eder ve Deniz'i aramak yerine Can'ı arar. Can basın toplantısını yarıda keserek hemen Duru'nun yanına gelir ve görüntüleri sildirerek yönetmeni Duru'dan özür diletir. Duru, Can'ı öper ama sonrasında çok pişman olur. Duru yönetmenle yaşadığı durumu önce Deniz'den saklar fakat Can, Deniz'in öğrenmesine neden olur ve Deniz bu duruma çok bozulur.

Duru, Can'ı eve çağırıp oturduğu evden taşınarak hayatlarından gitmesini ister. Can ise tüm bunları ona Duru'nun yaptırdığını ve Duru'nun da onu istediğini iddia ederek meydan okur. Duru bu sözlere şiddetle karşı çıkar. O sırada Can, Duru'ya

bıçak verir ve Duru bıçağı Can'a saplar. Birlikte hastaneye giderler ve hastanede fotoğrafları çekilir. Eti ve Kaya, Can'ın âşık olduğu kişinin Bilge olduğunu söyleseler de fotoğraflar Can'ın yönlendirmesiyle kısa sürede basına sızar. Eti ve Kaya'nın bu olayı kapatmak için Bilge'yle aşk yaşadığına dair haber yaptırması üzerine Can, Kaya'yı işten kovar.

Can, Duru'nun Deniz'le evlenmeyeceğini düşünse de Duru, Deniz'e daha da yakın olarak Can'ı kışkırtmaktadır. Can bu sırada hâlâ her sıkıntıda gelip olayı çözen kişi konumundadır. Deniz'in bu durumdan rahatsızlığı artmıştır. Duru, Deniz'in bu düşüncesini kibir olarak görürken; Deniz, Duru'yu hırslı olduğu için suçlamaktadır. Deniz ve Ceren sonunda Can'ın Duru'ya olan duygularını anlamıştır.

Yıl sonu gösterisi günü gelmiştir. Ceren o gün Duru'ya karşı öfkesini kusarak tüm bu olaylardan dolayı Duru'yu suçlar. Başından beri Can'ın ona aşık olduğunu bildiğini ve onu kullandığını düşünür. Ekipteki tüm dansçılar, sanat merkezi işinin Duru yüzünden bozulduğunu öğrenirler. Çünkü Deniz, Can'ın duygularını öğrendiğinde sanat merkezini Duru için yaptığını anlar ve iptal eder. Ceren'le birlikte tüm dansçılar Duru'ya karşı tavır alır ve Duru varsa oynamak istemediklerini söylerler. Ceren, Duru'nun yerine baş dansçı olmak ister. Duru ve ekip arasında kalan Deniz, Duru'yu ekip arkadaşlarından özür dilemesi için ikna etmeye çalışır. Fakat Duru kabul etmemektedir. Diğer yandan Deniz ilk defa Duru'nun baş dansçı olduğunu belli edecek bir kostüm seçmiştir.

Can, Duru'ya gösteri öncesi bir paket yollar. Paketin içinde kırmızı bir tüy ve *"Kimsin sen?"* yazan bir not vardır. Deniz, Duru'ya özür dilemediği için gösteriye çıkamayacağını söyler. Duru, *"O gösteriye çıkmak benim hakkım"* diyerek bağırsa da Deniz, Ceren'i baş dansçı yapar. Duru, *"Buna asla izin vermem"* dedikten sonra koşarak Deniz'in omzunu ısırır. *"Hepinizden nefret ediyorum"* der ve soyunma odasını dağıtır. Gösteriye çıkamayan Duru, Can'a gider. Can onu *"nihayet"* diye karşılar. Aslında Duru ilk günden beri Can'ın onun peşinde olduğunun farkındadır. Daha ilk bölümde Can'ın onu izlediğini bilerek hareket ettiği gösterilir.

Hikâyenin bundan sonraki kısmı *Çi*[21] olarak devam etmektedir. Duru, Deniz'i terk ederek Can'la yeni bir ilişkiye başlamıştır. Bu süreçte Deniz her şeyi bırakarak İtalya'ya gitmiştir. Bir bestesiyle önemli bir ödül kazanarak ünlenmiş ama bunlardan haberi yoktur. Göksel'in çağırması üzerine kısa süreliğine Türkiye'ye döner. Duru ise *Afife* adlı bir müzikalde oynamaktadır. Duru'nun oynadığı *Afife*'nin müziklerini yapması için Deniz'e teklif götürülür. Can'ın müdahalesi bu durumda da görülür. Duru'nun Deniz'le ilgili duygularını ancak bu şekilde aşacağını düşünmektedir. Deniz projeyi önce reddetse de sonrasında kabul eder ve Duru'yla aynı müzikalde çalışırlar. Öte yandan Can, programını yeni bir kanalda devam ettirmektedir.

Özge depresyona girmiştir. Can ve Sadık'la ilgili yayınladığı videodan sonra herkes onu tanımaktadır. Günlerce sokağa çıkmaz. Tekrar hayata dönmeye karar verdiğinde artık kötü olmaya karar vermiştir. Can'ın yıllarca Sadık'a yaptığı gibi program yapmak için kanal sahibine şantaj yaparak sabahları magazin programı sunar. Artık başını belaya sokmamaya kararlıdır. Çok güvendiği ve aralarında yakınlaşmanın gerçekleştiği Sadık'a bile güveni kalmamıştır. Sadık, Özge'yle aralarında geçen olaylar sonucu çok mutsuzdur. Haftada sadece birkaç saat uyumaktadır.

Afife'nin başrol oyuncusu Ece'dir. Ece popüler bir dizi oyuncusudur ve yapımcı tarafından özellikle tercih edilmiştir. Fakat Duru, ikinci kadın rolünde oynamak istememektedir. Can'dan afişler basılmadan başrol olacağı konusunda söz almıştır. Can, Ece'nin başrolden alınması için Ece'ye iftira atar ve konu basına yansır. Ece, zaten yapamayacağını düşündüğünden ekipten ayrılmak ister. Ece'nin haberini sunan Özge, Can'ın yanına gider ve haberi onun yaptırdığını, bir kadının hayatını mahvettiğini söyler. Can ise *"Eğer buradaysan, hepimiz mahvediyoruz"* diyerek Özge'nin de oyunun içinde olduğunu ima eder.

Sadık, Can'la savaşında Özge'yi kullanmaya devam etmek ister. Can'ın eski sevgilisinin fotoğraflarını yollar ve Özge'nin onunla görüşmesini sağlar. Can'ın daha

[21] Dizi, Azra Kohen'in *Fi, Çi, Pi* adlı üçleme romanından uyarlanmıştır. İlk sezon *Fi* kitabından uyarlama ve 12 bölümken, ikinci sezon *Çi*'den uyarlama ve 10 bölümdür. Toplamda iki sezon yayınlanmıştır. Kohen'in tanımlayışıyla Çi, "Tüm canlıları birbirine bağlayan, rejenere eden Yaşam Enerjisi"dir (2017b: 33).

önce aşk yaşadığı Billur, ilk tanıştıklarında evlidir. Can'a terapiye gittiği sırada ilişkileri başlamış ve evliliğini bitirmiştir. İlişkileri çok güzel giderken eski kocası gelir ve Can, Billur'un onu aldattığını düşünerek Billur'a kötülük yapar. Billur artık alkol bağımlısıdır ve Can'ın yaraladığı yüzüyle yaşamak zorundadır. Yüzünün yarısı yanıktır ve tek gözünü kaybetmiştir.

Can, Duru'yla Deniz'in konuşurken çekilmiş fotoğraflarını basına servis eder. "Eski aşk yeniden alevlendi" diye haberler çıkar. Sonrasında Can, tüm gün ortadan kaybolur ve Duru onu kaybettiğini düşünerek çok korkar. Can, Duru'ya evlilik teklifini kabul ettirmek için plan yapmıştır. Duru teklifi kabul eder ve hemen evlenirler. Can evlendiğini en yakınında bulunan çalışanlarına bile söylemez. O sıralar Can'dan hoşlanarak dikkatini çekmek için imajını değiştiren Bilge, Can'ın evlendiğini, tebrik için gelen çiçeklerden öğrenir. Özge'nin Billur'la iletişime geçtiğini anlayan Can, Billur'un yanına giderek artık ona zarar vermeyeceğini, gerçek aşkı bulduğunu söyler. Billur, Can'ın değişeceğine inanmaz ama sonunda Can'a bu konularla ilgili konuşmayacağına dair söz verir. Özge ise Billur'u canlı yayına çıkması için ikna eder. Aksi halde bir kadının daha hayatı sönecektir. Can, Billur'u kanalda görür ve programa çıkamadan öldürür. Sonrasında Sadık'ın kayınbabası Nadir Baltacı'nın yanına giderek olayı temizlemesini ister.

Yıllardır görüşmediği annesi arayan Duru, telefonu açmaz. Duru'ya ulaşamayan annesi Deniz'i arar ve neden ayrıldıklarını sorar. Onların birlikte iyi olduklarını düşünmektedir. Duru, Deniz'le konuştuktan sonra duygusallaşır ve Ece'ye içini döker. Annesiyle görüşmediklerini anlatır. Fakat Ada, Duru'ya Ece ve Deniz'in birlikte olduğunu söylediğinde Duru çok sinirlenir. Ece'nin dans etmekte zorlandığı sahneleri videoya kaydederek internette paylaştırır. Bunu duyan Ece, prova sırasında Duru'ya saldırır ve sinirle sahneyi terk ederek *Afife*'yi bırakır. Sonrasında kaza yapar. Ece'nin hayati tehlikesi vardır. Duru tüm olanlardan kendisini suçlar. *"Ben böyle entrikalar çevirmezdim"* diye kendini sorgulamaya başlar. Duru, Can'la mutlu değildir. Şöhret düşkünü, acımasız, vicdansız, karanlık yönlerinin Can'la birlikte ortaya çıktığını düşünmektedir.

Can'ın Billur'u öldürdüğünü öğrenen Eti için Can Manay projesi çökmüştür. Nadir'e bulaşması Can'ın sonunu getirecektir. Can, Eti'yi hayatından kovmaktadır. Eti 14 yaşındayken babasının tecavüzüne uğrayarak hamile kalmıştır. Oğlunu bir aileye vermiştir. Yıllar sonra akıl hastanesinde bulduğu oğlu sosyopattır. Can'a oğlunu öldürtmüştür. Asıl adı Umut olan Can'a oğlunun ismini vermiştir. Can aynı zamanda, çocuk esirgeme kurumundaki âşık olduğu Çiçek'i de öldürmüştür. Eti onun Duru'yu da aynı şekilde öldüreceğini düşünmektedir. Can'ı Duru'dan uzak tutmaya çalışarak ayrılmalarını ister. Öte yandan Özge de Duru'yu, Can'ın tehlikeli bir adam olduğu konusunda uyarır. Can, bu duruma daha fazla tahammül edemeyerek kanala gelen Eti'yi herkesin içinde kovar. Can'la ilgili hiçbir umudu kalmayan Eti intihar eder.

Can, Duru'nun çalıştığı sanat merkezinin her yerine kamera döşemiştir. Duru ile Deniz öpüşür. Can bunu görmez ama Bilge görmüştür. Duru ise ilişkiyi bitirme kararı almıştır. Can'a söylemek için uygun zamanı bekleyecektir. Can, Duru'nun kaçmaya çalıştığını anladığında Duru'yu eve kapatır. Duru, Can'a onu aldattığını ve ayrılmak istediğini söylese de Can, *"Benim güvenimi kazanmak zorundasın"* diyerek ayrılmak istemez. *Afife*'yi bırakması ve attığı her adımdan haberi olması şartıyla Duru'yu affedebilecektir. Duru ikna olmayarak evden kaçmaya çalışır fakat her seferinde Can ona engel olur. Son çare olarak evle birlikte kendisini yakmak ister. Can buna da engel olur ve evin üst katından birlikte düşerler. Duru'nun ayağı kırılır ve Can'la birlikte kalmaya mecbur kalırlar.

Sadık, ruh kanseri olduğunu Özge'yle yani vicdanıyla karşılaşınca anlamıştır. Kayınbabası Nadir çocuk tecavüzcüsüdür. Sadık'ı otele çağırarak öldürdüğü çocuğu gömmesini ister. Sadık çocuğu gömer ama pişmanlıktan ve vicdan azabından hayatı mahvolur. Özge'ye yaşadığı her şeyi anlatır. Sadık, Özge için son bir şey yapmak istemektedir. Can'ın Billur'u öldürdüğü görüntüleri ve o gece yaşananların videosunu Özge'ye vererek kaçar. Nadir'in kendisini bitirmek için ihtiyacı olan her şeyi Numan'la Nadir'e yollar. Vicdanını temizlemeye çalışan Sadık böyle yaparak Özge'yi hak etmeye çalışmaktadır. Herkese öldüğünü düşündürecek bir oyun kurar. Fakat Özge, Sadık'ın ölmediğini evine yolladığı sedir ağacından anlar. Çünkü Sadık,

Özge'ye daha önce sedir ağacı tohumu vermiştir. Özge, Can'ın tüm engellemelerine rağmen Billur'u öldürdüğü görüntüleri polise ve basına vermeyi başarır. Özge için adalet sağlanmıştır ve ruhu huzura ermiştir. Can'ın geçmişini herkes öğrenmiştir. Duru ise o sırada Can'dan kaçmayı başarır. İlk olarak gidecek yeri olmadığından annesine sığınır. Annesi onu soğuk karşılar ve yine çaresizce Deniz'i arar.

Can için yakalama kararı çıkmıştır ama aylardır bulunamamaktadır. Pavyonda çalışan eski bir arkadaşının yanında saklanmaktadır. Can, Duru uğruna her şeyini kaybetmiştir. Fakat hâlâ kaçıp gitmemiştir. Duru'nun peşindedir. Duru, Can'ın onu takip ettiğinin farkındadır. *Afife*'de oynamak Duru için her şeyden önemli olduğundan, tüm cesaretini toplayarak oyuna çıkmaya karar verir. O gün Can'ın da orada olacağından emindir.

Afife müzikalinin sahneleneceği gün, tüm karakterler için kendilerini buldukları, birbirleriyle yüzleştikleri gündür. Deniz'le Duru yaşadıklarına artık olgunlukla bakmaktadır. Duru, Deniz'e onların hayatına dokunup güzel yol verdiği için teşekkür eder. Deniz ise Duru'nun tek derdinin kadrajın önü olmadığını, tüm bunlar yaşanana kadar kim olduğunu bilemediğini anlatır. Duru bu süreçte kendini tanımıştır. Hayatı boyunca insanlar onu görsün, fark etsin, dinlesin isteğinin, onu yok sayan annesine bağıra bağıra "ben buradayım" demek için olduğunu anlamıştır. Annesini kafasında gömdüğünü düşünse de anne yoksunluğu hayatını hep etkilemiştir. Deniz, Duru'nun en güzel hikâyesidir. Bu konuşma üzerine Deniz, Duru'nun annesini arar ve *Afife*'ye gelmeye ikna eder.

Can, *Afife*'nin sahnelendiği gün oradadır. Oyuna ara verildiğinde Duru'yu kuliste ziyaret eder. Duru'dan asla vazgeçmeyecektir. Onu kaybetmemek için her şeyini kaybetmiştir. Duru hazırlıklıdır. Silahıyla gelmiştir. Can'a onu öldüreceğini söyler. Can, öldürmesinde bir sakınca olmadığı yönünde meydan okur ve onu neden hiç sevmediğini sorar. Duru, Can'la birlikteyken kendisini hiç sevmemiştir. Bir daha asla Can'a dönmeyecektir. Duru silahı kendi kafasına dayar ve *"Beni bırak kendimi öldürürüm"* der. Bu sırada Duru karnından vurulur. Fakat yine de hazırlanıp oyunu oynamaya devam eder. Can, Duru'dan vazgeçer. Ona vereceği en az zararla hayatından gitmiştir. Yüzükleri bırakarak teslim olur. Beyaz elbisesi kan olan Duru

sahnede, arkadaşlarının havaya kaldırdığı bir anda yere yığılır. Duru'nun annesi hayatında ilk defa zor bir anında yanındadır. Duru yerde yatarken *"Buradayım kızım, yanındayım*" der.

Özge, Sadık'ın yolladığı sedir ağacının izini sürerek, bir dağ evinde yalnız başına yaşayan Sadık'a ulaşmıştır. Deniz, etrafında yaşananlara daha duyarlı bir bakış kazanmış, hayatının en büyük aşkı olan müzikle ilgilenmeye devam etmiştir. Duru'nun ise son sahnesinde bale yapan çocukları izlediği görülür. Can yine akıl hastanesindedir. Bilge, Can'ın terapisti olarak, varlık amacına ulaşmıştır. Yıllar geçmiş, Can akıl hastanesinden çıkmış *Bir İnsan Yaratmak* adlı kitabının imza günündedir. Kendi küllerinden doğan Can, yine bir kadın görür ve aşkla bakar. Aslında görünen Duru'nun siluetidir.

3.2.2. *Fi* Dizisinde Aile Travmaları

Fi'de hikâyenin odak noktası, neredeyse tüm karakterlerin aile travmalarına sahip olmasıdır. Anlatının çeşitli düzlemlerinde açığa çıkan bu travmalar, sosyolojik kuramlar ve psikanaliz temelinde incelendiğinde önemli bir potansiyelinin olduğu görülür. Özellikle internet dizileri ortaya çıkana dek Yeşilçam'dan etkilenen *Bizimkiler, Süper Baba, Çocuklar Duymasın* gibi yerli dizilerin genelinde işlenen aile ilişkilerine bakıldığında çekirdek ailenin daha az temsil olanağına sahip olduğu, cemaatleşmiş toplum tipini hatırlatan geniş aile temsillerinin yaygın olduğu göz önünde bulundurulursa *Fi*, teknolojik gelişmelerle dizilerin dönüşüm süreci bağdaştırıldığında, önemli bir kırılma noktası sayılabilir. *Fi* anlatısındaki aile ilişkilerinin nasıl oluşturulduğuna bakmak, karakterleri anlamak ve sonraki başlıkları daha iyi anlamlandırmak açısından önem teşkil etmektedir.

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi aile kurumu geleneksel toplumdan günümüze kadar gelmeyi istikrarlı bir şekilde sağlasa da toplumsal değişim süreçlerinin etkisinden kurtulması mümkün olmamıştır. Reisman'ın deyişiyle insan yaşamındaki en büyük değişiklik, insanın yaşamını birlikte sürdürmeye alıştığı "aile ve klanından" ayrılmasıdır (2016: 26). Sanayi toplumunun biçimlendirdiği yaşam

tarzları ile birey, kişisel sorumluluk taşıma durumunu sorgulayarak, yalnızca kendisine karşı sorumluluk duymayı içselleştirmiş, aile kurumunun çözülmesine yol açmıştır. Hem sanayileşmenin gerçekleşmesini sağlayan hem de sanayileşmenin ürünü olan bu bireyler; büyük ailelerin parçalanmasının, aile üyelerinin birbirlerine değil de yalnızca kendilerine karşı sorumlu olmalarının nedenidir. Ailenin çözülüşü hızlandıkça, Beck'in altını çizdiği "aile ahlâkı, evlilik, ebeveynlik gibi olgular çözüldükçe" (2011: 135) ortaya çıkan birey tipi de bu dönüşümden etkilenerek marazi bir hal almıştır.

Fi'de ailenin çözülüşü neredeyse tüm karakterler üzerinden anlatıya taşınmıştır. Karakterlerin edimlerini bu yoksunluk üzerine kurdukları, çoğunlukla açık bir biçimde dile getirilmiştir. Can'ın *Vizyon Terapi* programının toplantısı sırasında sarf ettiği sözler bu çerçevede değerlendirilebilir. Can, Duru yüzünden aksattığı programları ve Sadık Murat Kolhan'la anlaşmazlıkları neticesinde kanal değişikliğine gitmiştir. Yeni kanalda ilk bölüm öncesi yaptıkları toplantı sırasında, kanal yöneticisi Tayfun'dan bir mesaj gelir. Yayın tarihleri daha ileri bir tarihken, dört gün sonraya alınmıştır. Ekip bir anda yetişemeyeceğini düşünerek panik olurken Can'ın, *"Sakin olun, o koltukta arkamızı kollayacak birisi yok. Arkamızı kollayacağımız biri var artık"* sözleri üzerine Zeynep: *"Biz bir aileyiz deyip duruyor"* der. Can *"Ensest, taciz, şiddet en çok aile bireyleri arasında oluyor Zeynep"* diyerek, üç günleri olduğunu, geçen sezondan daha iyi olmak zorunda olduklarını hatırlatır. Bu sekans Bauman'ın saptamasıyla okunursa, dizide odaklanılan "aile içi tecavüz, çocuk istismarı, iş yerinde cinsel taciz, tehditkar davranışlar, sinsice gözetleme" gibi kavramlar, aile içinde insanın varoluş serüveninden beri yaşansa da, bu yüzyılda yeniden adlandırılarak dikkat çeken konuma getirilmiştir. Mahremiyet adı altında üzeri kapatılmış ve normalleştirilmiş bu durumlar sorgulanmaya ve meşruluğu çürütülmeye başlanmıştır (2011a: 260). Bu sekansta Bauman'ın bahsettiği kavramların altı çizilmiş, bireyler üzerinde oluşturduğu travmalar açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Can'ın diyaloglarında sarf ettiği sözler karakterlerin hayat hikâyelerinin özeti gibidir. Ana karakterlerden Can daha bebekken ailesi tarafından terk edilmiş,

yetimhanede büyümüştür. Yetimhanede arkadaşı olan, saplantı hâline getirdiği Çiçek'i öldürerek akıl hastanesine sevk edilmiştir. Orada kendisinden yeni bir insan oluşturacak ve daha sonra *"[...] seni beynimden, kalbimden doğurdum"* diyecek olan terapisti Eti'yle karşılaşır. Can, hastanede üç yıl tedavi görür. Eti, 14 yaşında öz babasının tecavüzüyle hamile kalmıştır. Bir yıl okula ara vererek çocuğunu doğurmuş, bu süreçte ailesi herkese yurt dışında olduğunu söylemiştir. Eti bebeğini doğar doğmaz başka bir aileye vermiştir. Ensest ilişkiden doğan bebeğiyle yıllar sonra çalıştığı akıl hastanesinde karşılaşmıştır. Kedi ve köpek öldüren tıbbi adıyla "sosyopat" olan oğlunu Can'a öldürtmüştür. Asıl adı Umut olan Can'a kendi çocuğunun kimliğini vererek, oğlunun katilinden yeni bir doğum yaptığına inanmıştır. Tıpkı oğlu gibi hasta olan bir çocuğu doğru hamlelerle topluma kazandırarak vicdanını rahatlatmayı istemiştir. Ayrıca kaybettiği oğlunun yerine Can'ı geçirmesi, anne-oğul bütünselliğini sağlamasına yardımcı olmuştur. Eti, yıllar sonra babasını bulmuş, hasta yatağında kendi elleriyle öldürmüştür. Can'a o anı şöyle anlatır: *"Son nefesini verirken öyle hafifledim ki kuş gibi ayaklarım yerden kesildi. Uçup pencereden çıkacağım sandım. Oh be nihayet bitti."* Eti 14 yaşındayken katili olacağını söylediği babasını öldürdüğünde yaşamının anlam kazandığını düşünerek, sahip olduğu ölümcül hastalıktan kurtulmak için hastaneye gitmiştir.

Eti ve Can'ın ilişkisi anne-oğul, terapist-hasta ilişkisinden çok daha güçlü bağlardan oluşmaktadır. Anne ve babalarıyla yaşadıkları yoksunlukları ya da çocukluk ve yetişkinlik arasındaki krizleri, onları bir araya getirir. Can'a göre bu ilişki, Eti'nin kaybettiği her şeyin, bütün boşlukların yerine Can'ı koymasıdır. Can ise çaresizdir; hayatta kalmaya çalışmakta olduğu için Eti'ye sarılmıştır. Can'ın, Duru'ya olan aşkına şiddetle karşı çıkan Eti her defasında Can tarafından geri püskürtülür. Can, Eti'ye sürekli artık yollarını ayırmaları gerektiğini, hayatından çıkması gerektiğini söylemektedir. Eti bir gün Can'ı otogarda, kirli bir tuvalete götürür ve tuvaleti göstererek: *"Bak, iyi bak. Nerden geldiğini hatırla. Seni annen burada doğurdu. Bu bok çukurunda. Seni istemedi. Seni terk etti. Bak şuna. Gerçek bu. Seni bulduklarında kan ve pisliğe bulanmıştın. Sen bir hiçtin. Hiç kimseydin.*

Seni, ben var ettim. Sıfırdan yarattım seni. Umut. Şimdi beni dinlemek zorundasın Umut [...]" der. Eti'nin söylediği sözler, Can'ın hayatının özetidir.

Can, hayatı boyunca kimse tarafından istenmemiş ve sevilmemiştir. "Sevilmek" içgüdüsü tüm hayatını ele geçiren bir duyguya, isteğe dönüşmüştür. Başka bir sekansta Can'ın içgüdüsü ve edimleri şöyle açıklanır. Duru, Can'dan kaçmaya çalıştığında Can buna izin vermez ve itişirken düşerler. Duru'nun bacağı kırılır. Yine kaçamamış ve çaresiz Can'ın yanındadır. Duru'ya yemek hazırlayan Can: *"Üzgünsün, kızgınsın biliyorum ama olanların hiçbirisi benim suçum değil. Gitmene izin vermedim, çünkü seni o bahçede dans ederken ilk gördüğüm anda anladım. Biz birbirimize aitiz. Sen de bana kendini gösterdin. Benim için dans ettin. Biliyorum, çünkü aynısını ben de istedim. Görülmek. Bilinmek. Sevilmek. O kırmızı tüyü sana gönderdim, çünkü emin olmak istedim. Eğer o tüyü takmasaydın asla peşine düşmezdim, asla. Beni doğuran kadın beni bok çukuruna bırakıp gitmiş. Bir kere bile beni kucağına almamış. Öpüp koklamamış. Ben sadece sevilmek istedim Duru. Bir sokak köpeği gibi hem sevilmek istedim hem de yanıma her yaklaşandan tekme yemekten korktum. Bu dünyada seni üzecek, incitecek, zarar verecek en son insan benim Duru. Beni affetme anlarım. Ama sana yalvarırım ne olur seni iyileştirmeme izin ver. Sonra gitmek istediğin zaman istediğin yere gidersin"* der. Bu sözleri destekleyen bakışıyla Horney, sevilmek için duyulan şiddetli isteği " [...] aslında kişi, devamlı tehditkar ve düşman olan dünyaya karşı temelde çaresiz hissederse, duygusal yakınlık arayışı, herhangi bir iyilik, yardım ya da takdire ulaşmanın en mantıklı ve doğrudan yolu olarak görünecektir" (2017: 72) görüşleriyle açıklamaktadır. Bu doğrultuda Can'ın, daha bebekken ailesiz ve savunmasız kaldığı dünyada neden bu denli sevilme isteği içine düştüğü anlaşılabilir. Yaptığı işi bile bu ihtiyacın yönlendirmesiyle seçmiştir.

Can, Sadık'ın eşi Yıldız'ın terapistidir. Ailesinin adını vermeden terapiye devam eden Yıldız, eşiyle ve babasıyla yaşadığı sorunlara daha fazla dayanamayarak kim olduğunu açıklar ve Can'a intihar mektubu bırakarak kendini Can'ın ofisinde öldürür. Can, hemen Sadık'ı arar ve kimseye bir şeyden bahsetmemek için tehdit eder. Sadık yüklü para vermeyi teklif etse de Can'ın istediği para değildir. Sadık,

Can'a, *"Hayatın boyunca çalışsan bu parayı kazanamazsın"* dediğinde Can, televizyonda program yapmak istediğini söyler. Bunun üzerine Sadık meşhur olmak istemesini sorguladığında Can, *"Daha fazlası. İnsanların akıllarına girmek istiyorum. Kalplerine. Bilinçaltlarına"* der. Sadık'ın *"Sen ne tür bir manyaksın ya"* tepkisi üzerine Can, *"Manyak değilim, herkesin istediği şeyi istiyorum. Sevilmek. Ama bunu parayla yapmak istemiyorum. Siz de bu konuda bana yardımcı olacaksınız. Bir sevap gibi düşünün"* diyerek çeki yırtar. Bu sözler Bauman aracılığıyla okunursa "[...] sevilmek, anlaşılmaktır. Ya da en azından ne zaman 'beni anlamanı istiyorum!' derken ya da acı içinde 'Beni anlıyor musun? Beni gerçekten anlıyor musun? diye sorarken kullandığımız anlamda 'anlaşılmaktır'. Anlaşılmaya duyulan bu özlem birisine benim yerimde olması, şeyleri benim gözümle görmesi, gerçekten de sırf benim olduğu için saygıyla karşılanması gereken bir görüşümün olduğunu daha başka kanıt istemeden kabul etmesi için yapılan umutsuz bir çağrıdır" (1998: 111). Bu bakışla Can'ın program aracılığıyla insanlara kendini anlatma isteği anlaşılabilir.

Can'ın Duru ile olan ilişkisi bastırılan sevilme isteğinin itkisiyle temellenmiştir. *"Birine sahip ve birine ait olmak istiyorum. O kişi de Duru"* sözlerini sarf eden Can, aslında kendine benzer birini seçmiştir. Nitekim Duru'nun Can'ın ona olan aşkıyla ilgili *"Hangi kadın böyle sevilmek istemez ki. Çok istenmek, kollanmak, pamuklara sarılmak. Sonuçta hepimizin aradığı bu çok sevilmek, daha çok sevilmek"* sözleri sevilme dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Üstelik Duru'nun da Can gibi anne ve baba sevgisinden yoksun büyüdüğü görülür.

Daha üç aylıkken annesi, Duru'yu anneannesine bırakıp başkasıyla evlenmiştir. Evlendiği kişiden Duru'nun varlığını saklamış, Duru'yla karşılaştığında yeğenim diye tanıtmıştır. Duru, Deniz'e, annesinin onu sakladığını söylememiştir. Deniz yıllar sonra bunu öğrendiğinde, Duru'nun ona acımasını istemediğini, böyle bir yoklukta kendini var etmek istemediğini de öğrenir. Duru'nun bir kardeşi vardır fakat kardeşinin bundan haberi yoktur. Annesiyle Duru'nun yıllar sonra görüşmesi, Deniz'den ayrılıp Can'la evlenmesi üzerine olmuştur. Duru telefonu açmak istemez. Morali bozuk olan Duru'nun yanına gelen Can *"Senin canını kim sıktıysa onu ben*

yok etmek istiyorum. Senle benim canını sıkan her neyse o benim düşmanım. Bu ben olsam da" sözleri üzerine Duru, *"Kızı olduğu aklına gelmiş*" der. Can ise artık yeni bir döneme girdiğini, her şeyin değiştiğini, belki de artık annesiyle konuşmasının vakti geldiğini ifade eder. O sırada Duru'nun annesi tekrar arar, Duru açmaz. Can'ın, *"Belki de gelmemiştir"* sözü üzerine Duru *"Sen hep yüzleşin dersin"* dediğinde, Can aslında gerçek düşüncelerini ortaya koyar: *"Bu defa öyle demeyeceğim. Bu annelik kutsaldır lafına da inanmıyorum. Bu herkeste ayrı tezahür edebilir. Eğer öyle olmasaydı bebekken seni bırakıp gitmezdi*." Duru annesini savunurcasına anneannesine bıraktığını söylese de Can, *"Sonuçta bıraktı ama şimdi ne oldu da anne olduğu aklına geldi. Sevgilim şu hayatta bir tek annene ihtiyacın olmadığını bil. Ben hep buradayım. Buralardayım. Biz birbirimize yeteriz"* der. Can'ın, Duru'nun annesi hakkındaki yorumu, onun Duru'ya olan takıntısının bir tezahürü olarak belirir. Duru'ya gerçek düşüncelerini açıklayan Can, birbirlerinden başka kimseye ihtiyaçları olmadığını vurgular. Ayrıca Duru'yu, annesinin onu bebekken bıraktığı gerçeğiyle yüzleştirerek kışkırtmaya çalışır. Bu durum Can'ın daha sonra iyice belirginleşecek olan hastalıklı ilişki anlayışının ipuçlarını vermektedir.

Duru'nun annesi Hazal, Duru açmayınca Deniz'i arar ve neden ayrıldıklarını sorar. Bunu duyan Duru çok üzülür. Çünkü annesiyle ne kadar uzak olduklarını fark etmiştir. Fakat Deniz'le öpüştükten sonra, içinde oluşan boşluğu dolduramayarak annesini arar. Annesine Can Manay'la evlendiğini, çok mutlu oluğunu söyler. *Afife*'ye başladığını, başrolü olduğunu, her şeyin yolunda olduğunu defalarca tekrarlar. Annesini müzikale çağırır ve gelemeyeceğini öğrendiğinde çok bozulur. Telefonu kapattıktan sonra yine ağlar. Duru'nun gerçekten beğenildiğini ve onaylandığını görmeye ihtiyacı vardır.

Modern bireyin deneyimlediği içsel boşluğu "babasız" ve "çözülmüş" aileye bağlayan Lash'a göre, "klinik kanıtlar anneliğin çocuk üzerinde yıkıcı etkilerinin olduğunu belgelemektedir [...] annenin dikkatinin kaçınılmaz olarak başka yönlere kayması ve ayrıca çocuğun annesinin sevgisinde özel bir yeri olmadığını algılaması, anneye karşı bir düş kırıklığı yaratır. Bu düş kırıklığı, çocuğun anne sevgisi imgesini (yas tutmaya benzeyen ruhsal bir süreçle) içselleştirirken ve annenin yaşam verme

işlevlerini kendi üstüne alırken, annenin bölünmemiş sevgisinden vazgeçmesini olanaklı kılar" (2006: 269-270). Hayatının merkezine tıpkı eleştirdiği annesi gibi dansı koyan Duru'nun da boşlukta kalma duygusuyla hareket ettiği söylenebilir. Annesiz ve babasız büyüyen çocuklarda, bir yere ait olma ve kendini güvende hissetme isteği daha fazladır. Çocukluğunda aile ortamında hissedemediği kabul görme, temel ihtiyaçlarından biri olarak yaşamını yönlendirmektedir. Annesinin Duru'yu reddetmesi, Duru'nun mesleki seçimi ve eş tercihinde kendini temsil edecek biçimde sunulur. Duru, finalde Deniz'le son konuşmasında, tüm bunlar yaşanana kadar kim olduğunu bilemediğini, kendi kendisinin bile farkında olmadığını söyler. Hayatı boyunca insanlar onu görsün, fark etsin, dinlesin isteğinin nedeninin -annesini kafasında gömdüğünü düşünse de- onu yok sayan annesine bağıra bağıra *"Ben buradayım"* demek için olduğunu anlamıştır. Duru için Can'ın ilgisi anne-babasından eksik kalan yönlerini tamir edecek, tıpkı annesi ve babası gibi Deniz'in de hayatının merkezinde olamayışının verdiği kırgınlığı yok edecektir. Can'ın da tıpkı Duru gibi sürekli *"Seni asla terk etmeyeceğim"* deyişi, kök salmaya çalıştığı yönünde yorumlanabilir.

Annesi ve Duru'yla ilgili önemli bir ayrıntı da meslek seçimidir. Duru'nun annesi de *Afife*'de oynamak istemiş fakat Duru'ya hamile kalınca oynayamamıştır. Duru'nun annesinin mesleğini icra etmesi anlatının travmatik etkisinin güçlenmesine katkı sağlar. Bu anlamda dizide Taylor'un bireyciliğin belirgin özelliği olarak saydığı bireylerin ait oldukları topluma karşı sorumluluklarından vazgeçerek, sadece kendi isteklerine yönelmeleri vurgulanır. Bu düşüncedeki çatışma ise şöyledir: Modern birey hem egoist davranır hem de böyle davranmanın bir zorunluluk olduğunu tasavvur eder. İsteklerinden vazgeçmenin kendine ihanet olduğunu, örneğin ailesi için kariyerinden vazgeçmesinin kendisi için bir zayıflık göstergesi olduğunu düşünür. Birey, bu durumu narsisizm, laxisme ya da hedonizm değil, kendine sadık olmak olarak açıklar (Bilgin, 1999: 115). Bu bakışla Hazal'ın, dans edebilmek ve hayatına devam edebilmek için Duru'yu terk etmesini, "kendini gerçekleştirmek" olarak kabul ettiği çıkarımlanabilir. Yaşadığı bu durum, Duru'nun seçimlerini etkilemiş, o da dansı hayatının merkezine koyarak kendini bulmaya çalışmıştır.

Can ve Duru'nun diyaloglarına bakıldığında, aile yoksunluğu temelinde edimlerini gerçekleştirdikleri öne sürülebilir. Can, Duru'yla evlenmek istemektedir. Ama evlilik teklifi etmek yerine manipülasyonlarla Duru'yu evliliği isteme durumuna getirir. Önce Deniz'i *Afife*'ye getirir ve birlikte çekilmiş fotoğraflarının "eski aşk alevlendi" başlığıyla basında yer almasını sağlar. Haberler çıktıktan sonra bir gün boyunca ortadan kaybolur. Duru, Can'ı çok merak etmiştir ve haberlere inandığı konusunda endişelenmektedir. Eve dönen Can'a, ne yapacağını bilemediğini, Ali, Bilge ve Eti'den başka hayatındaki kimseyi tanımadığını söylediğinde Can da, *"Başka da kimse yok"* der. Bunun üzerine Duru'nun *"Benim o kadar da yok. Bu hayatta kimsem yok. Rehberime bir baktım kimi arayabilirim diye kimseyi bulamadım. Kalan son arkadaşlarım da Deniz'le birlikte gitmişler [...] o kadar saçma ki annem belki arar diye bekledim. Magazin takip ediyordur, kesin takip ediyordur. Beni görmüş müdür acaba. Nasıl bir hayatım olduğunu merak ediyor mudur? Neyse saçma sapan şeyler işte. Çok mutsuzum, biraz teselli edilmeye ihtiyacım vardı sanırım"* sözleri üzerine Can, *"Sen aramak ister misin? Zombi istilası olsun, meteorlar yağsın, volkanlar patlasın, bu dünyada son kadınla erkek biz kalalım istiyorum. Sen, bir de ben. Bizim kimseye ihtiyacımız yok. Duru ben senin için her şeyi yaptım, yaparım da. Ama sen de bana bu ilişkiye devam etme gücü ver. Bana ve herkese göster bunu"* sözleriyle Duru'yu evlenmeye ikna eder. Duru için, Can'a olan bağlılığını ve sadakatini göstermesinin tek yolu evlenmektir. Hayatında kimsenin olmadığını fark etmiştir. Yıllardır görüşmediği annesinin aramasını bile istemiştir.

Can, Duru'yu yanında tutmaya çalışırken, Duru'nun anne yoksunluğunu bir başka diyalogda şöyle vurgulamıştır. Duru, Can'dan ayrılmak istemektedir. Fakat nasıl söyleyeceğini bilememektedir. Can'a her şeyin çok hızlı geliştiğini, bir süre ara vermek istediğini söylediğinde Can; *"Bana boşuna gelmedin. Hayatın içinde savrulup gidiyordun. Annen seni terk etti gitti, kendine yeni bir hayat kurdu. Deniz ihtiyacın olan sevgiyi vermedi. Kız arkadaşların seni kıskandı hep rekabet ettiler. Oysa sen sadece dans etmek ve sevilmek istiyordun Duru."* Duru bu yüzden hata yaptığını, ayrılmak istediğini belirttiğinde Can, *"Bir daha sakın bunu söyleme sakın. Biz birbirimize aitiz Duru. Bize bunu yapma. Bizden vazgeçme. Sen olmazsan ben*

ölürüm. Sen görmüyor musun bunu? Senden asla vazgeçmeyeceğim asla. Senin de vazgeçmemen için elimden gelen her şeyi yapacağım" der. Can'ın diyaloglarda sarf ettiği sözler, Duru'yla birlikteliklerinin benzer içsel dünyaya sahip olmalarından kaynaklandığı yönünde yorumlanabilir. Horney, nevrotik kişilerin büyük çoğunluğunun çocukluk öykülerini incelediğinde, ortak karakteristik özellikler bulmuştur; "Her durumda temel kötülük, samimi bir sıcaklığın ve duygusal yakınlığın olmayışıdır. İstendiğini ve sevildiğini içten içe hissettiği sürece bir çocuk travmatik olarak görülen –ani sütten kesme, ara sıra atılan dayak, cinsel deneyimler gibi- çok şeye göğüs gerebilir. Bir çocuğun sevginin samimi olup olmadığını kuvvetle hissettiğini ve herhangi bir sahte gösteriyle kandırılamayacağını söylemeye gerek yok. Yeterli sıcaklık ve duygusal yakınlık alamamasının temel nedeni, ebeveynlerinin kendi nevrozları yüzünden bunu çocuğa verme yetersizlikleridir" (2017: 55-56). Can'ın hikâyesinde annesinin neden bırakıp gittiği açıklanmasa da, Duru'nun annesinin üç aylıkken bırakıp gidişini, aile yitimi temelli nevrotik bir durum olarak yorumlamak olanaklıdır.

Can ve Duru ilişkisi, anlatı düzleminde önemli bir çelişkiyi ortaya koymuştur. Duru karakteri ikili bir bakış doğrultusunda yapılandırılmıştır. Duru'nun, Deniz'le birlikteyken iyi yönleri ortaya çıkarken, Can'la kötülüğe eklemlendiği görülür. Öyle ki, içsel yolculuğunda yaşadığı karmaşa durumu, metinde iyi-kötü karşıtlığı oluşturmuştur. Fakat bu karşıtlık öyle bir işlenmiştir ki, keskin sınırlar çizmek yerine kahraman, anti-kahramana dönüşürken, izleyicinin, yaşamını bir bütün olarak değerlendirdiği karakteri anlaması sağlanmıştır. Bu karşıtlık, Freud'un kötülüğü belirleyen yabancı etkilere işaret ettiği görüşleriyle okunursa "[...] sevgiyi kaybetme korkusu bunu en iyi şekilde tanımlıyor. Eğer bağımlı olduğu kişinin sevgisini kaybederse başka tehlikelere de açık olur ve özellikle ona üstünlük taslayan kişinin eziyetlerine katlanmak zorunda kalabilir. Kötülük aynı zamanda, sevgiden yoksun bırakılma tehlikesinin esas nedeni ve bu korku yüzünden kötülük yapmaktan kaçınmak durumundayız" (2015: 69).

Kötülük-sevgi ilişkisinin bu denli iç içe geçmişliğinin daha çocukluktan başlaması Horney'in ifadelerinde ise şöyledir: "Eğer bir çocuk, örneğin sevgi dolu

bir büyükanneye, anlayışlı bir öğretmene, birkaç iyi arkadaşa sahip olacak kadar şanslıysa, bu kişilerle deneyimi, onun herkesten yalnızca kötülük beklemesini engeller. Fakat ailedeki deneyimi zorlaştıkça çocuk, yalnızca ebeveynlerine ve diğer çocuklara karşı nefret tepkisi göstermekle kalmaz, herkese karşı güvensiz veya kötü niyetli bir tutum da geliştirir [...] bir çocuk kendi ailesine karşı garezini, örneğin ailesinin tutumlarına uyarak ne kadar gizlerse, kaygısını o kadar çok dışarı yansıtır ve böylece genelde "dünyanın tehlikeli ve korkutucu olduğuna ikna olur" (2017: 61). Can, Duru'yla ve çevresindekilerle ilişkisini manipülasyonlarla yönetirken, kötülüğü "kendi haz prensiplerine" göre kullanmıştır. Can'ın manipülasyonları; "dikte etme" şeklinden uzak, çeşitli taktikler, müdahaleler, davranışlar ve sözlerle başarıya ulaşan bir uygulamadır. Ayrıca anlatıda kötülüğe kafa tutma, iyi-kötü arasında kalma çeşitli vurgularla ortaya çıkarılır.

Fi'de Duru'nun aileyi arzulamasına yol açacak bir anlatı yörüngesi oluşturulmuştur. Duru'nun bu duygularını açığa vuran diyaloglar şöyledir. Can'dan ayrılmak istediğinde Can'ın *"Ne istedin de olmadı Duru. Aşk. Her şeyden önce sen. Para. Bu ev. Paranın satın alabileceği her şey. Sana deli olan bu adam. Kendini seninle ifade eden, hayatın anlamını seninle bulan, sana her şeyini vermeye hazır bir adam. Başka ne istiyorsun Duru"* sözleri üzerine Duru, *"Gerçek bir şey istiyorum. Yuvam olsun istiyorum ya. Güvenebileceğim birisi olsun istiyorum yanımda. Bu kadar. Sana güvenmiyorum. Sen kimsin onu bile bilmiyorum. Beni gerçekten seviyor musun yoksa bir saplantı mı, onu bile bilmiyorum. Sana âşık mıyım yoksa ayağımın altına serdiğin bu dünyaya mı tutkuluyum, bilmiyorum [...]"* der. Buna dair okunabilecek diğer sekans Can'ın Eti'yle yaşadığı bir tartışmadır. Eti, Can için endişelenmektedir. Çünkü, Can'ın taşındığından bile haberi yoktur. Önceden hayatındaki her şeyden haberi olduğunu, ona güvendiğini vurgular. Can'ın kendisinden uzaklaştığını, güvenmediğini, onsuz bir hayat kurmak istediğinin farkında olduğunu belirtir. Can ise ona güvenmediğini söyler. Bunun üzerine Eti *"Elbette mesele bir isim cisim ya da kadının biri değil"* dediğinde Can, *"Hayatımda biri olsun istiyorum, bunu anlamak çok mu zor? Birine ait olmak, birine sahip olmak istiyorum. O kadın da Duru"* der. Eti, Can'ın geçmişini deşmelerinden endişelense de Can, kendini tamamlanmış hissetmenin yolunu Duru'da bulmuştur.

Aynı arzuyla Duru, yaşadığı her zorlukta annesine sığınmaya çalışmaktadır. İlk olarak Duru'nun ailesine ihtiyacı olmadan Deniz'in kanatları altında yaşayışı gösterilir. Can'ın hayatına girmesiyle onun çöküşüne zemin hazırlayacak "kötü" yanları ortaya çıkar ve ailesini tekrar arzular. Bu süreçte Duru, Can ve Deniz arasında kaybolmuş bir figürdür. Bu durumdan kurtulmak için Can'dan kurtulmaya ihtiyacı vardır. Sonunda Can'dan kaçmayı başardığında Deniz'i arar. Deniz'e ulaşamayınca, çaresizce, yıllardır yüzünü görmediği annesine gider. Bambaşka bir hayat yaşayan annesi Duru'yu görünce çok şaşırır. Annesi onu *"Neden haber vermedin"* diye karşıladığında Duru, *"Aklıma geldi, bir an civardaydım, pardon hata ettim pardon"* deyince annesi bu kez de, *"Duru pardon gel, bir yerlerde oturup kahve içelim*" der. İçeri davet edilmeyi beklerken aldığı cevap karşısında şaşıran ve kırılan Duru, *"Sağ ol ya rahatsız ettim, iyi günler*" deyip giderken, annesi Duru'yu eve çağırır. Can'la kavga edip etmediklerini soran annesine bir türlü yaşadıklarını anlatamaz. Dergilerde fotoğraflarınızı görüyorum diyen, sorusunun cevabını çok da merak etmediğini düşündüğü annesi aslında Can'ın oraya gelip gelmeyeceğini öğrenmek istemektedir. Duru, *"Biliyor musun ben çocukken düşüp bir yerim acıdığında hep babaanne diye ağlardım. Hiç seni çağırmadım. Hiç sana ağlamadım"* der. O gece annesinde kalmak isteyen Duru'ya annesi *"durumları biliyorsun"* diye karşılık vererek kalmasını istemediğini ima eder. Duru, evde yeğenim diye tanıtılmaktan dolayı çok üzülmüştür. Sürekli Can'ın gelip gelmeyeceğini soran annesine daha fazla dayanamayıp evden ayrılır. Annesinin, kızı ve eşiyle kurduğu mutlu aile ortamı Duru'nun yalnızlığının altını çizmektedir. Duru, kabul edilmeyeceğini bilse de en zor anında annesine gitmiştir. Duru'nun annesi Christopher Lasch'ın 1977 yılına ait kitabının ismi gibi "kalpsiz dünyada bir sığınak" umudu olmuştur.

Fi'de, karakterlerin ailesiyle ilgili yapılanmanın, "bireyci" toplum yapısını önceleyen ilişkiler temelinde kurulduğu söylenebilir. Dizi, aile yoksunluğunun, karakterlerin edimlerini gerçekleştirirken etkin olduğu bir anlatı yörüngesine sahiptir. Özge'nin, Can'ın insanları kandırmasına izin vermemek, gerçek yüzünü göstermek için yaşadığı her zor deneyimin altında da bu yatmaktadır. Hamile olduğu süreçte babası tarafından aldatılan Özge'nin annesi bipolardır ve büyük bir depresyon

geçirmiştir. Özge o süreci Sadık'a şu sözlerle anlatır: *"Babam, annemin katiliydi. Duygusal olarak diyorum tabii ki. Söylediği her şey yalanmış. Verdiği sözler. Sevgisi, işi, parası kirliymiş. Başka bir kadınla evi varmış. Onunla iki tane çocuğu falan. Annem dayanamadı tabi buna. Bu dünyada üzüntüden ölmek diye bir şey var."* Özge'nin uzun bir hastalık sürecinden geçerek vefat eden annesinden sonra kimsesi kalmamıştır. Babası öldüğünde cenazesine gitmemiş, daha sonra gidip mezarına tükürmüş ve reddi miras yapmıştır. Çünkü, kaç kişinin hayatının karartılarak kazanılmış bir parayı boğazından geçirmek istememiştir. Babasına duyduğu öfke Özge'nin takıntı hâline getirdiği "adalet arayışı"nın kaynağıdır.[22] Can Manay'ı bu yüzden takıntı yapmıştır. Aynı zamanda babasına duyduğu öfke eşcinsel yönelimlerinin nedenlerinden biri olarak görülebilir.[23] Babasına olan düşmanlığının,

[22] Özge karakterini canlandıran Berrak Tüzünataç, *Fi Macerası* röportajında Özge'yi şöyle anlatır: "*Çok yalnız bir kız Özge. Gerçekten kimsesi olmayan biri. Annesini babasının onlara yaşattığı şeylerden dolayı –zaten annesi bipolar hastası- ve bütün bu olayları kaldırmayarak ölüyor. Depresyondan dolayı kadın ölüyor. Babası zaten ölüyor ve başka bir ailesi var. Yapayalnız ya o kadar yalnız ki. Annesine hasta bakıcılığı yapan Gülay Teyze'si dışında hiç kimsesi yok. Özge'nin bu obsesyonunu kendime izah etmek benim için çok zor oldu. Bir yerden sonra gerçekten sağlıksız durumda. Çünkü sürekli aynı şeyleri yapıyor. Bile bile yapıyor. Ve sürekli kötü sonuçlanıyor. Sürekli duvara tosluyor. Bir insanın çok büyük acılar çekmiş bir insanın, çocukluğunda çok hayal kırıklığıyla büyümüş, sevgiyi hissetmemiş, güvende hissetmemiş bir insanın bir şekilde başına gelen bu travmatik olayları delirmemek için bir şekle çevirmesi gerekiyor: 'bu yaşananları anlamlandırmak'. Bu yaşananlar sanki bir şey için olmuş. Onun iyiliğine olmuş. Yani onu misyonuna taşıyor. Eğer bu kız, -Özge'nin bölüm sonu canavarı Can Manay- Can Manay'ı bir şekilde adalete teslim edebilirse, yani bu gezegeni böyle mutlak bir kötüden –ve milyonlara değen o yüzden bir bölüm sonu canavarı- temizleyebilirse, buna yarayabilirse o zaman belki babasına da ve annesine de teşekkür edebilir. Çünkü siz bana bunları yaşatmasaydınız, bu kadar acı çekmeseydim kaderime gidemeyecektim yapmam gerekeni yapamayacaktım [...] Özge'nin Sadık'a olan garip bağını, kendine itiraf edemediği, yediremediği, reddetmeye çalıştığı ama aslında bal gibi de olan o garip bağının babasıyla da çok ilgili olduğunu düşünüyorum. Aslında çok benzeyen bir adam babasına. Ve hayatının ilk kalp kırıklığı ve en büyük kalp kırıklığı ve Özge'yi Özge yapan o itici güç babası kaynaklı senaryomuzda bizim. Ve kimseden bir şey almayı da bilmiyor. Yaşamamış hiç öyle bir şey. Onun kimsesi oluyor Sadık. İlk defa biri onu koruyor. Bir şekilde onun için bir şeyler yapıyor. Ve kendini ilk defa yalnız hissetmiyor [...] Gururundan da –kibir diyebileceğimiz bir noktadaki gururundan- ki yardım istemeyi bilmeyen bir kız. İlk defa birisi onun için bir şeyler yapıyor. O yüzden tabi ki Özge için vazgeçmesi çok zor bir şey. Sadık denklemin içinde olduğu sürece söylemesi çok kolay 'ben gidiyorum, yapıyorum' ama gerçekten giderse ne yapacağını bilemez bir halde kalır tabi Özge [...] Sürekli her şeyi masada Özge'nin. Küçük hiç oynamıyor. Ya hep ya hiç. bence bunun altında bir özdeğersizlik duygusu da var. Kendisine değer veren bir insan bu kadar kendini riske de atmaz. Kendi değersizlik duygusu da çok baskın. Ölürsem ölürüm durumunda yani. Kendine değer verse ölümle sürekli burun buruna gelmez."*

[23] İlk bölümlerde eşcinsel olan Özge, Sadık'la karşılaştıktan sonra dönüşüme uğramıştır. Sadık'ı reddederek, tek başına her şeye yetebileceğini, hayatta kalabileceğini düşünürken, Sadık ona hiç beklemediği şekilde sevgiyle yaklaşmış, Can'la olan mücadelesinde yanında olmuş ve amacını gerçekleştirmesine yardım etmiştir. Sadık'la birliktelik yaşayan Özge'nin cinsel karakteri biseksüel olarak adlandırılabilir.

maskülen davranış biçimleriyle şekillendirildiği, eşcinsel yönelimleriyle somutlaştırıldığı yönünde bir yorum yapmaya imkân sağlayabilir.

Fi'nin sağduyusu en yüksek karakteri olan Bilge'nin annesi daha lisedeyken intihar ederek yaşamına son vermiştir. Bir gün okuldan eve geldiğinde otistik kardeşi Doğru'yu annesinin ipe asılı bedeni karşısında kitap okurken bulur. Alışveriş listesine "yorgunum" yazarak hayata veda eden annesi, engelli çocuğunun ve alkollü babasının tüm sorumluluğunu Bilge'ye bırakarak gitmiştir. Erken yaşta olgunlaşmak zorunda kalan Bilge, üniversitede burslu okumaktadır. Can'ın asistanı olarak işe girdikten sonra kardeşiyle eskisi kadar ilgilenememiştir. Alkolik ve ilgisiz babası, Doğru üzerinde şiddete başvurmuştur. Doğru'nun sırtındaki ve kollarındaki morlukları fark eden öğretmenleri eve geldiğinde, Bilge babasını evden kovar. Bilge, annesinin ve babasının bencil olduğunu düşünmektedir. Doğru, onlara fazla gelmiştir. Annesi sorumluluğu taşıyamayıp kendini öldürürken, babası da Doğru'yla ilgilenmekten kaçınmıştır. Can'a yaklaşımının temelinde kardeşine de duyduğu vicdan ve merhamet vardır. Can'la ilk karşılaştığında Can'ı kontrolsüz ve kendine zarar veren bir şekilde bulduğu için, karizmasının altında yatan gerçek karakterini yalnızca kendisinin gördüğünü düşünmektedir.

Deniz'in öğrencileri olan Göksel ve Ada da aile travmaları olan karakterler arasındadır. Göksel, yetiştirme yurdunda büyümüştür. Çocukken tecavüze uğrayan Göksel, yaşadığı travma nedeniyle kadınlarla ilişki kurmakta zorlanmaktadır. Hayvanlara tecavüz eden adamlarla başı belaya girmiştir. Platonik âşık olduğu Ada'nın da küçükken annesi vefat etmiş, babası pek alakadar olamamıştır. Ada'yı babaannesi büyütmüştür. Göksel ve Ada'nın aralarında geçen bir diyalog şöyledir. Ada, *"Sence hangisi daha kötü benimki gibi korkunç bir babanın olması mı yoksa hiç olmaması mı? Benimki gibi cehennem gibi bir ev mi yoksa yetimhane mi?"* sorusunu yönelttiğinde Göksel, *"En temizi yumurtadan çıkmak. Ilık bir kumsalda binlerce kaplumbağa kardeşinle denize yüzmek herhalde"* diye cevaplar. Göksel şimşekten, Ada babasından korkmaktadır. Ada, Göksel'in çocuk gibi olduğunu düşünmektedir. Öpüşürler ama Göksel, *"Bana dokunma"* diye ağlar. Göksel, Ada'dan kaçmaya çalışır ama Ada peşini bırakmaz. Sonunda Göksel başından

geçenleri anlatır. Tecavüz edilen köpeği, sesini duyarak kurtardığı gibi tecavüze uğrarken birilerinin de onun sesini duyduğunu ama gelmediğini düşünmektedir.

Deniz hariç tüm ana karakterlerin aile travmalarına sahip olmasını, başka bir deyişle aile eksikliğiyle imlenmesini geleneksel otoritenin çözülüşü olarak okumak olanaklıdır. Ailenin olmadığı ve sembolik işlevini gerçekleştirmediği dizide Duru ve Can'ın evliliği, "modern birey"in yalnızlığından, modern şehir yaşamından kaçışını sağlayan kurtarıcı olarak simgeleştirilmiştir. Dolayısıyla cemaate kaçışın vurgulandığı söylenebilir. Öte yandan bu evlilik, bütünlük fantezisi oluşturan bir yapıya sahip olamamıştır. Duru'nun Can'ı aldatması, Can'ın daha önce Billur'la yaşadığı krizi pekiştirmiş, bastırdığını, tedavi ettiğini düşündüğü travmalarını ortaya çıkarmıştır. Can-Duru evliliğinin temeli tam da Beck'in kavramsallaştırdığı modern bireyin evliliğini ayakta tutan nedenlerle örtüşmektedir. Beck'in düşünüşüyle bu evlilikleri ayakta tutan temel şey yalnız kalma korkusudur. İlk bakışta maddi temel, aşk gibi görünse de özünde yalnızlık vardır (2011: 172-173).

Öte yandan dizide, 17. Yüzyıl'dan sonra görülmeye başlanan idealleştirilmiş evlilik anlayışının izlerini sürmek mümkündür. Evliliğe verilen önemin bireyselcilik ve içselleştirmeyle birlikte gelişmesi üzerine, yeni doğan evlilik anlayışında önceki bakışa göre daha fazla duygusal ve kişisel bağlılık oluşmuştur. Dolayısıyla evlilik artık olağan bir durum olmanın ötesinde, gönüllü olarak kabul edilen bir durumdur. Ebeveynlerin eş seçme konusunda otoriteleri zayıflayarak, eş seçme hakkı evlenecek kişilere tanınmış ve dolayısıyla ferdiyetçilik ve kişisel sorumluluk vurgulanmıştır. Ataerkil aile yapısına başkaldıran bu özerklik durumu, dışarıdan dayatılan otoriteye bir tepki oluşturmuştur (Taylor, 2012: 439-440).

Duru'nun henüz Deniz'le birlikteyken Can'la arasında geçen bir diyalog bu düşünceye benzer şekilde temellenmiştir. Duru yurt dışına gitme kararından vazgeçer ve Deniz'le evlenme kararı alırlar. Duru'yla Can'ın evlilik kararıyla ilgili konuşmalarında Duru, Can'a *"Hayatımda bir şey değişmeyecek ki zaten birlikte yaşıyoruz"* dediğinde Can, *"Beş sene sonra kendini nerde görüyorsun? Bir günün nasıl geçiyor"* gibi kişisel gelişim vurgulamalarına sahip sorular yöneltir. Duru gerilir ve *"Ben böyle şeyler yapamıyorum"* der. Duru'nun getirdiği kekleri alan Can,

"Eminim bunlar çok güzel değildir" deyince Duru, nerden bildiğini sorar ve Can, *"Çünkü sen minnoş bir ev kedisi değilsin, kaplansın"* diye cevaplar. Bu şekilde Duru'nun aklına evlilik fikrinin ona göre olmadığını sokar. Ancak daha sonra çeşitli manipülasyonlarla Duru'yu kendisiyle evlenme fikrine yöneltmesi, Duru'dan hayatı boyunca ayrılmayacağını garanti altına almak istemesiyle ilgilidir. Beck'in bakışıyla evlilik ve ikili birlikteliğin kadın ve erkeğin sonunda hep varacağı yol gibi gözükmesinin temelinde kadınların ve erkeklerin geleneksel rollerden kurtulup kendi hayatlarını aramanın yanı sıra partner mutluluğunu da araması vardır. Geleneksel toplumdan günümüze kadar gelme konusunda en istikrarlı birim olan ailenin bireyselleşmeden etkilenmesi şu şekilde olmuştur; İnsanlar adlandıramasalar da içsel dünyalarına hükmeden duygu, "ben benim, ondan sonra erkeğim", "ben benim, ondan sonra kadınım"dır (2011: 158-159).

Fi'de önemli anlatısal odaklardan biri psikoterapidir. Can'ın hayatını terapi üzerinden kazanması, aile travmalarının anlatıya eklemlenmesine yardımcı olmuştur. Televizyondaki *Vizyon Terapi* programında ünlü kişilere terapi yapılmaktadır. Bu kişiler, geçmişi kirli olarak görülen, magazine iyi malzeme olabilecek, çocukluk travmalarına sahip, programda ağlatacak travmalarını bulup çıkarabilecekleri, annesine ve babasına takıntılı, reytingi iyi, "kirli geçmiş, lağım gibi adam" saptamalarına uyan, ağır komplekslere sahip kişilerdir. İlk konuğu ailesi olmayan 16 yaşında pavyonlarda çalışmaya başlamış, terkedilmiş, şiddet görmüş, ezilmiş bir kişidir. Hayata başkaldırarak kendine yeni bir hayat seçmiştir. Milyonlarca insanın sevdiği bir şarkıcı olmuştur. Can programın sonunda *"Benim kahramanım sensin"* diyerek kadının elini öper. Elliot ve Lemert'e göre; "küreselleşmiş itiraf kültürünün önemli bir modeli" (2011: 149) olan psikoterapi, modern kurumların benlik ve duygular üzerindeki etkilerinin zayıflamasıyla gelişmiştir. Küçük toplulukların koruyuculuğunun kalkması, geleneğin çerçevesinin yıkılması, kişisel olmayan ilişkilerin gelişmesi daha önce de belirtildiği üzere güven duygusundan yoksun, kendini koca dünyada yapayalnız hisseden bireylerin oluşumuna neden olmuştur. İşte tam bu durumda terapi devreye girer ve dindışı bir günah çıkarma biçimi olarak önem kazanır (Giddens, 2014: 52). Nitekim, Can'ın sezon tanıtımında sarf ettiği şu sözler aracılığıyla modern bireyin aile ilişkileri üzerine temellenen hayatının,

anlatının merkezinde olduğunun altı çizilmiştir: *"[...] Sana gül bahçesi vaadetmiyorum. Asla. Olacaklardan sadece sen sorumlusun çünkü. Bu sezon terapi koltuğunda yine sen varsın ve çocukluğun, geçmişin, unutmak istediklerin, en gizli anların en karanlık isteklerin var. Ve başlıyoruz neden buradasın?"* Vizyon *Terapi*'nin tanıtım filminde sarf ettiği sözlerden anlaşılabileceği gibi, programda bireyin iç dünyasına eğilen ve geçmişte yaşadığı travmaları günümüze taşıyan bir yaklaşım sergilenmektedir.

Çözümlemenin bundan sonraki kısmında daha önce yöntem kısmında bahsedilen Hofstede'nin kültürel boyutları ele alan çalışmasından faydalanarak "kolektivist"[24] olarak sınıflandırdığı Türkiye'nin aile temsiline odaklanılacaktır. Hofstede'nin bulgularına göre düşük IDV değerine sahip Türkiye, *Fi* özelinde incelendiğinde yüksek IDV'ye sahip olmaktadır. Toplum bağlamında önerme yapılması mümkün olmasa da, yerli dizilerde yer alan kodların toplumsal değişime işaret ettiği göz önünde bulundurulursa, *Fi*'de elde edilen bulguların aile temsillerindeki değişimi barındırdığı ifade edilebilir.

[24] Bireycilik başlığı altında ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Tablo 1: Kolektivist ve Bireyci Toplumlar Arasında Farklılıklar: Aile

Düşük IDV	Yüksek IDV
İnsanlar sadakatle bağlandıkları akraba ve klanları içinde doğar ve yaşamlarını sürdürürler.	Çocuklar tek ebeveynli ailede büyür.
Çocuklar "biz" diye düşünmeyi öğrenirler.	Çocuklar "ben" diye düşünmeyi öğrenirler.
Değer standartları grup içi ya da grup dışı olarak gelişmiştir. Dışlayıcılık anlayışı hakimdir.	Değer standartlarının herkes için geçerli olması gerekir. Evrenselcilik anlayışı hakimdir.
Doğrudan çatışmalardan kaçınarak uyum sağlanmalıdır.	Kendi mantığıyla konuşmak dürüst kişilik özelliği olarak kabul edilir.
Arkadaşlıklar önceden belirlenmiştir.	Arkadaşlık isteğe bağlıdır ve desteklenmelidir.
Kaynaklar, akrabalar arası paylaşılmalıdır.	Kaynaklar bireysel mülkiyete tabidir. Hatta çocuklar için bile.
Yetişkin çocuklar ebeveynleriyle yaşamaktadır.	Çocuklar, yetişkin olduklarında evden ayrılır.
Yüksek bağlamda iletişim hakimdir.	Daha sınırlı iletişim hakimdir.
Sosyalleşme sık sık halka açık yerlerde gerçekleşmektedir. Yalnız kalmak zordur.	Evim kalemdir anlayışı vardır. Özel hayata saygılı olmak gerekir.
Aile kurallarına karşı gelmek ya da günah işlemek utanca ve gruptan dışlanmaya neden olur.	Kurallara karşı gelmek ya da günah işlemek gibi durumlar kişinin kendine olan saygısını azaltır.
Evlilikler mantık evliliğidir. Gelinler damatlardan yaşça daha büyük çalışkan ve iffetli olmalıdır.	Evlilikle ilgili kriterler önceden belirlenmemiştir. Aşk evliliği yaygındır.
Kadınların güzellik idealleri üzerinde en güçlü etki kız arkadaşlardır.	Kadınların güzellik idealleri üzerinde en güçlü etki erkek arkadaşlarıdır.

(Hostfede, 2010: 113).

Fi, Hofstede'nin kolektivizm-bireycilik boyutlarından aile özeliyle incelendiğinde, düşük IDV skorunda görülen maddelerden hiçbirinin dizinin olay örgüsünde ve karakter temsillerinde bulgulanmadığı söylenebilir. Oysaki, yüksek IDV skoruna sahip ülkelerin özellikleri olan sıralanan maddelerin çoğunluğu gözlemlenebilmektedir. İlk olarak geniş ailede büyüyen herhangi bir çocuğa ya da yetişkine rastlanmaz. Dizide tek evlilik Can ve Duru'nun evliliğidir. Çocukları yoktur ve geleceğe yönelik çocuk planlarıyla ilgili bir diyalog geçmez. Deniz'in, idealist bir kompozitör ve akademisyen olmayı, Duru'yla olan aşkı yerine tercih etmesi, toplum ideali üzerine şekillenmiş bir istisna olarak görülebilir. Kendisini ön plana almayan, başkalarını da gözeten bir diğer karakter olan Bilge'nin temel itkisi, Can'a yardım etme isteğidir. Bahsedilen istisnalar haricinde diğer karakter temsillerinde "ben" bilincinin hakim olduğu söylenebilir. Hofstede'nin bakışıyla geniş bir ailede büyüyen çocuk kendisini "biz"in bir parçası olarak düşünmeyi öğrenmektedir. Bu durumda en önemli faktör, nadir zamanlarda yalnız kalmasıdır (1984: 106). Karakterlerde böyle bir algı görülmez. Özellikle Can ve Deniz arasında görülen psikoloji, kişisel gelişim gibi konular üzerine yapılan tartışmalarda herkesin kendi mantığı üzerine konuşması, yadırganacak bir durum gibi gözükmemektedir. Aynı şekilde Duru'nun dans ekibiyle sık sık yaşadığı tartışmalarda da karakterler arasında yer yer hakarete dayanan tartışmalar olağanlaşmıştır.

Karakter temsillerinde önceden belirlenmiş bir arkadaşlığa rastlanmamakla birlikte, arkadaşlıklar isteğe bağlı ve kısa sürelidir. Babasıyla ve engelli kardeşiyle yaşayan Bilge haricinde tüm karakterler, ebeveynlerinden ayrı yaşamaktadır. Bireyler arası ilişkiler, sınırlı alanlarda ve planlanmış gerçekleşmekte, sürekli bir birliktelik durumu söz konusu olmamaktadır. Herkesin evi özel alanıdır ve özel hayatının parçasıdır. Can'ın, Duru ve Deniz'in evinin karşısına taşınmasına da aynı durum yol açmıştır. Evine gelen kadınların kendisinde kalmasından rahatsız olarak, sadece kadın misafirler için kullanacağı özel bir ev aramıştır. Aldatma, yalan söyleme gibi toplum tarafından olumlu algılanmayan davranışların, olayı yaşayan kişiler dışında yadırgandığı görülmemiştir. Bireyselliğin ön planda olduğu karakterler için asıl olan kendine saygıdır. Gerçekleşen tek evlilik olan Duru-Can evliliği, ebeveynler tarafından önerilen mantık evliliği değildir. Son olarak kadınların

güzellik ideali kız arkadaşları üzerinden değil, erkek arkadaşları üzerinden şekillenmiştir.

Görüldüğü üzere aile, topluma ilişkin dinamikleri en belirgin şekilde içinde barındıran bir yapıdadır. Bireyci yaşam biçiminin temel özelliklerinden olan evi terk etmek, yani aileden kopuş, karakterin hayatındaki kırılma noktalarından biri olarak (Watt, 2007: 74) anlatıda yerini almıştır. Diğer yandan dizi anlatılarında sıklıkla görülen geleneksel ailenin metropol hayatına eklemlenmeye çalışması *Fi*'de görülmez. Dahası, ataerkil ideolojiye uygun temellenmiş aile içi çatışma, hiyerarşi, eril tahakküm gibi anlatılarda genellikle odaklanılan konulara değinilmemiştir. Cemaat kültürüne işaret eden herhangi bir imlemeye de rastlanmamıştır. Toplumsal varlık olarak insanın aile ve evliliğe mecbur olmadığı yönünde bir motivasyonla aile içi çözülmeler betimlenmiştir. *Fi*'de aile, kutsiyet ifade eden bir anlamda değil, karakterlerin sevgi yoksunluğunu gidermek amacıyla kullandıkları aracılar olarak var olmaktadır. Bundan sonraki başlıkta ailenin çözülüşünü hızlandıran, aileyi çağ dışı ilan eden bireycilik olgusu *Fi* odağında incelenecektir.

3.2.3. *Fi* Dizisinde Bireycilik Olgusu

Fi dizisinde karakterler üzerinden inşa edilen bireycilik olgusu, insanın kendini ve edimlerini dünyanın merkezine koyduğu bir dünya betimlemesi yapmaya imkân sağlaması bakımından önemli bir işlev üstlenmiştir. Modernlikle ilgili birçok kuramcının öne sürdüğü bireycilik, modernliğin temel ideolojisidir. Bu bağlamda *Fi*'ye ikinci bölümde bireyciliğe ilişkin verilen bilgiler ekseninde sorgulamalar yapmak, Türkiye'ye ilişkin bireycilik görünümlerinin nasıl anlamlandırılacağına yardımcı olacaktır.

İlk olarak Elliot ve Lemert'in *Yeni Bireycilik* kitabındaki saptamalardan hareket edilerek, dizide büyük oranda bulgulanan bireyci kişilik özellikleri şöyledir: Maddi kazanç odaklı yaşam, bireysel başarıya takıntılı olma, aşırı narsisizmden kaynaklanan gerekli bağlanmaya sahip olamamak, kişilerarası iletişim duygusunun olmaması, sosyal bağların aşınması, kişinin kendine odaklanması, ben merkezci

olması, öz takıntılı olmak, içe dönük kişilik, piyasa tarzı kimliklere sahip olmak, dünya ile yüzeysel meşguliyet, yüzey-yönelimli olmak, medya güdümlülük, kişisel ve apolitik meselelere odaklanmak, insanlar ve eşyaların keyfi için var olduğunu düşünmek, diğer insanların duygu durumları fikrinin yabancı gelmesi, dünyaya alaycı şekilde yaklaşmak, kontrol manyağı görünümlülük ve kişisel doyum hissini kapitalist toplumdan almaktır (2011).

Bu saptamalar doğrultusunda *Fi*'de neredeyse tüm karakterler bireycilik yaklaşımının altını çizer. Daha ilk sekans Can Manay'ın sözleriyle başlar. Burada küçük bir parantez açmak gerekir. Anlatıda sık sık kullanılan bu dış sesler, Can'ın histerik ruhsal durumunun dışavurumu olarak yorumlanabilir. Öyle ki izleyicinin Can'ı tanımasına yardımcı olur. Can'ın yüzüne odaklanarak atılan yumruğun yavaş çekimde gösterildiği bu sahnede kamera açısı, doğrudan karaktere odaklanan bir perspektiftedir. Can'ın söylevinin sonunda soracağı *"Kimsin sen?"* sorusuna izleyiciyi ilk sahnede hazırlar: *"Bir insan yaratmanın maliyeti çok düşüktür. Yumurta, sperm ve kafi miktarda şehvet. Ve işte dünyadasın. Zarlar atıldı. Kaderin artık belli. Doğduğun yer. Sevgisiz baban. Kifayetsiz annen. Zorba ilkokul öğretmenin. Parasızlık. Aniden zengin olan arkadaşlar. Hiçbir işe yaramayan arkadaşlar. Kötü patronlar. Vefasız sevgililer. Hep ters giden işler. Hep dibe vuran ekonomi. Birbirini boğazlayan insanlar. Hep bir yerlerde savaş. Ölüm. Sonu gelen dünya. İşte senin kaderin. Eşitlik, adalet, umut. Bunlar hep boş laf biliyorsun. Bunlar hep kader, kısmet diyorsun, biliyorum."*[25] Can kumarhanededir. Bir adam gelir ve Can'a *"Ne bakıyorsun"* diyerek sataşır. Can şu sözlerle devam eder *"Sindir, kabullen, itaat et. Fırsatını bulduğunda acıma. Sen de gücünün yettiğine giriş. Kader sana nasıl vurduysa sen de vur"* [...] *"Kimim ben? Kaçan mı, savaşan mı? Bu kadarı mı fazlası mı? İçine fırlatıldığım hayatı kader deyip kabullenen miyim, baştan yaratan mı? Sen bana cesaretten söz et. Varsa eğer. Sana acı vadediyorum. Kan, korku, gözyaşı ve öfke ve yorgunluk ve savaş ve sonunda dünya cenneti. Başka biri olabilirsin."* Görsel olarak modernliğin belirgin yansımalarını içeren sahneler üzerine oturtulmuş bu ifadeler, birey olmanın sonucu olarak kendi kaderini tayin

[25] İlk bölümdeki "bir insan yaratmak" vurgusu, finalde de *Bir İnsan Yaratmak* kitabı ile bitirilerek devam ettirilir.

etme yaklaşımına götüren sürecin tamamına işaret etmektedir. Kaderine boyun eğen insanın içince bulunduğu durumu anlatırken, yumruk atan adamla birlikte *"Kimim ben?"* sorusunu sorması bireyin kendini bulma sürecinin altını çizmiştir.

Can'ın içine fırlatıldığı dünyayı baştan yaratma çabası, bireyin tarihsel gelişim sürecinde önemli kırılma noktalarından olan "entelektüel başkaldırı" olarak okunabilir. Yukarıdaki ifadelerde yer alan bireyin kendini sorgulayarak başka biri olma isteği, bireyin tarihsel yolculuğunda önemli gelişmelerin yaşandığı Rönesans dönemine götürür. Fromm'un anlatışıyla insanın bireysellik öncesi bir varoluş durumundan kurtularak, kendisini ayrı bir varlık ve değer olarak kavradığı duruma gelme sürecinin (2016: 67) gerçekleştiği bu dönem, çağdaş bireyciliğin başıdır. Dizinin en belirgin yönü "yeni"yi aramak olan bu dönemi anımsatan bir sahneyle açılmış olması, Can'ın içinde bulunduğu ruh hâline nasıl ulaştığını anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Can'ın seslenişinin bir diğer vurgusu olan dünya cennetine ulaşma isteğinin, Fransız Devrimi'nden sonra toplumun temel amacının insanlığa değer katan birey ve bireyin mutluluğu olarak yüceltildiği sürece (Üskül, 2003: 48) işaret ettiği yorumu yapılabilir. Zira Rönesans ve Aydınlanma düşüncesi temelde, insanı evrenin merkezine oturtarak biricikliğini vurgulayan, sahip olduğu akıl ve yetileri sayesinde kendi kaderine hükmedebilen yani kaderci ve toplumcu bireyi reddeden bir yapıya sahiptir.

Günümüzde birey kendi kurduğu gerçeklik içinde yaşamakta, yaşamının hakimi olarak yalnızca kendisini görmektedir. Üstelik evrenin hakimi olarak da kendini görmektedir. Öyle ki evren "biricik ve tek" olan bireyin tüm isteklerini gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu bakış açısının dizide bulgulanacağı bir sekans Duru ve Deniz'in evinde gerçekleşir. Ceren'in sanat merkezine alınmasıyla ilgili sohbet ederlerken Can istemenin amaca yakınlaştırdığını ifade eder: *"İste. Ama olayları akışına bırakma. Evren hepsine cevap verecektir. Hepsine hatta daha fazlasına. Çünkü evren içimizde var olan tüm isteklere cevap vermek üzere dizayn edildi. Hatta senin gibi bir kadının bütün isteklerine cevap verecektir"* dediğinde Ceren ve Deniz alaycı bir şekilde güler ve Deniz, *"Yani evren bütün isteklerimize cevap vermek üzere dizayn edilmiştir dedin de ona güldüm. O zaman her gün açlıkla*

boğuşanlar veya ölümcül hastalar yeterince istemiyor demek ki. Şu anda dünya patlasa bu evren de yok olsa hiçbir şey değişmez. Senin dizaynın ne diyor bununla ilgili?" sözlerine karşılık olarak Can, *"Sen isteklerine kolayla ulaştığın ve çaba sarf etmediğin için bu sana çok anlamlı gelmeyebilir"* der. Deniz ise küçümseyen bir tavırla *"Kolayca mı? Haa evden, arabadan, ailemden kalan paradan falan bahsediyorsan, bakış açısı tabi. Yani şanslıyım. Ama bunlar olmasa da ben yine müzisyen olurdum. Fakir bir müzisyen. Yine Deniz olurdum yani. Ve bütün kabile bana kızardı. Sen bunlar olmasa Can olur muydun?* sözleri üzerine Can konuyu değiştirir.[26] Bu diyalog bireycilik olgusu çerçevesinde okunduğunda maddi olanaklardan yoksun bir hayata sahip olduğunda "kabile" düzeyinde bir yaşamdan çıkacak olma ihtimaline değinmesi önemlidir. Müzisyen olduğunda tüm kabilenin ona kızacağını düşünmesi, maddi olanaklara sahip olmasa kendi bireyliğini var edebileceği bir ortamı yine oluşturacağını, fakat içinde bulunduğu gruba bağlılık arz etme durumundan sıyrılamayacağı yorumunu mümkün kılmaktadır.

Modern bireycilik kültürü karakterler üzerinden somutlaştırıldığında ilk bölümde Duru'nun gösteride yaşadığı olay önemli bir imlemedir. Baş dansçı olduğu gösteri için Duru, Deniz'den okul arkadaşlarından farklı olduğunu gösterecek kıyafetinde ya da aksesuarında bir değişiklik yapmayı ister. Deniz ise bu isteği kabul etmeyerek, kendisini grubun bir parçası olarak hissettiğinde başarılı olacağını söyler. *"Kendini unut, ekibin parçası ol, mükemmel bütüne o zaman ulaşabiliriz"* der. Bu gösteride hiyerarşik bir yapılanmanın olmadığını, herkesin kostüm ve aksesuarlarının aynı olacağını söyleyerek Duru'nun isteğini reddeder. Duru kendini göstermek, bireyselliğini ortaya koymak isterken, bunu ekibin bir parçası olarak yapmak istememektedir. Can'la diyaloğuna bu düşüncesi yansır. Can'ı gösteriye çağırırken *"Beni izlemenizi, yani bizi çok isterim"* sözlerini sarf eder. Hem sahnede olmayı, herkesin kendisini izlemesini çok istediğini hem de kimsenin görmesini istemediğini ifade eder. Can sahne korkusunun insanı ayakta tuttuğunu ve bunun sihirli formülle aşılabileceğini ifade ederken bu sihirli formülü şöyle açıklar: *"Sensin. Sadece sen.*

[26] Bir başka sekansta Can'a benzer bir şekilde *"Beş sene sonra neredeyim bilmek istiyorum"* diyen Duru'yu, Deniz *"Tamam iste bu güzel bir şey ama demek istediğim şey evren senin isteklerini gerçekleştirmek üzerine çalışan bir makina değil"* diyerek eleştirir.

Işık, müzisyenler, hiçbiri umurunda olmasın. Sen sahnede ol. Sen iyi ol. Sen kendini orada iyi hisset. Eğer sen orda iyi olursan, gösteri de iyi olur" der.

Gösteri günü geldiğinde Can da gösteriyi izlemeye gelenler arasındadır. Duru'ya bir paket hazırlamıştır. Duru hazırlanmak için odasına girdiğinde içinde kırmızı bir tüy olan paketle karşılaşır. Paketin içinden çıkan notta *"O kadar farklısın ki kendini saklamamalısın"* yazmaktadır. Duru, kırmızı tüyü başına takmış bir şekilde sahneye çıkar. Böylelikle ekip uyumunu bozmuş olur. Deniz'le birlikte olduğu süreçte törpülenen yanları tüyü takmasıyla ortaya çıkar. Deniz bu duruma çok bozularak uzun süre Duru'yla küs kalır. Duru barışmak istediğinde, gazetede çıkan haberi göstererek yıllardır anlatmaya çalıştığı şey üzerine onu ezip geçtiğini söyler. Duru, *"Hayatımda ilk defa baş dansçı olduğum bir şeyde kendimi göstermek istedim Deniz. Bunda ne sorun olabilir ki? Kusura bakma ama bence artık burada mevzu senin egon. Alt tarafı bir aksesuar, hiçbir önemi yok"* dediğinde Deniz, tüyü Duru'nun sakladığı yerden bulur ve göstererek *"Önemsiz olduğu için mi saklıyorsun bunu?"* diye sorar. Duru, *"Saklıyorum, çünkü bu benim baş dansçı olduğum ilk performanstı ya neden anlamak istemiyorsun?"* dediğinde Deniz, *"Senin baş dansçı olman bizim hepimizden, seninle beraber ter döken kırk kişiden daha mı önemli? Sen hepimizi ezip geçtin Duru bunun için mi?"* derken kırmızı tüy ellerinde yıpranır.

Duru karakterinin, kendini ön plana çıkarma isteğinin ilk bölümde altı çizilmek istenmiştir. Bireycilik düşüncesinin temelinde yatan "biz" anlayışı yerine "ben"in vurgulanışı, Duru'nun her şeye rağmen kırmızı tüyü takmasıyla pekiştirilir. Duru kendisini bütünün bir parçası olarak görmemekte, sahnede baş dansçı olduğunu belli edecek hiyerarşik bir yapılanma istemektedir. Gösterinin ortaya çıkmasına katkı sağlayan diğer kişilere aldırmaksızın, ekibi göz ardı ederek, kendini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Duru göz önünde olmak ve fark edilmek istemektedir.

Deniz'in, Duru'ya anlatmaya çalıştığı şey, dansının yalnızca bütünün içinde anlam kazanacağı, kendini bütüne ait olduğunda en iyi şekilde gösterecek olmasıdır. Çünkü Duru kendini çok önemsediği için bütünü önemsememekte, yalnızca kendini göstermek istemektedir. Taylor'un, günümüzde kendini gerçekleştirme idealinin benlik-merkezli biçimlere doğru kayması yönündeki tespitini Duru'nun yaşadıkları

üzerinden okumak olanaklıdır. Benlik-merkezli kişilik yapılanması, kişinin çevresindekileri araçsal konuma getirerek doyum merkezi olarak kendini gören bireyi işaret eder. Gelenekler, toplum, doğa, Tanrı bir tarafa itilerek, bireyin doyumu temel alınır (2011: 52-54). Çünkü geleneksel uygarlıkta yaşayan insan için bir düşüncenin mülkiyetini kendine mal etmeye çalışmak, kendi itibar ve nüfuzunu da kaldırmak olur. Böyle yaptığında düşüncesini fantezi düzeyine indirger. Eğer bir düşünce doğruysa, hakikattir. Hakikati üretmekle övünmeye gerek yoktur (Guenon, 2016: 113).

Duru'nun sahnede bu denli ön plana çıkma isteğinin ardındaki bilinçdışı itki görülmek ve bilinmek isteğine bağlı olarak okunabilir. İkinci bölümün başında Can'dan şu sözler duyulur: *"Kim bir uçurumun kenarında açan menekşeyi alkışlar. Kim çok güzel doğdu diye ayı taktir eder? Ne menekşenin ne de ayın onaylanmaya ihtiyacı vardır. Biz kırda açan çiçek, gökteki ay değiliz. Bizi mağaradan çıkaran, uzaya gönderen, işini en iyi yapma motivasyonu olamaz. Davut heykelini resmettiren, okyanusları aştıran, atomu parçalatan güç, bilinme isteğidir. Herkes gizli bir hazinedir. Herkes bilinmek ister. Bilinmek, görülmek, duyulmak, anlaşılmak. Her şeyi gören göz kendini göremez. Kendini görmek için bir yansıma arar. Biri, bir şey karşımızda olmazsa, seslerimiz sonsuzlukta kaybolur gider."* Can, Duru'nun görülme arzusunu daha ilk görüşte anlamıştır. Duru'nun Deniz'le birlikteyken hissettiği "kendi tekilliğini hissedememe" durumu, "tüy"le birlikte değişmiştir. Yani, Duru'nun Can'la birlikte bireycilik yanının ortaya çıkması "tüy" eğretilemesi üzerinden aktarılmıştır. Başkaları tarafından bilinmek ve görülmek, modern koşullar içinde ihtiyatlı davranma gerekliliğinden doğan, kendi sınırlarının dışına çıkamayan birey için bir kaçış yoludur.

Duru'nun bilinmek ve görülmek isteğiyle Can'ın edimleri arasında bir koşutluk olduğu ileri sürülebilir. Duru'nun içsel dünyasını kısa sürede keşfeden Can, manipülasyonlarını istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Can'ın manipülasyonları dikte etme şeklinde değil, çeşitli pratiklerle performe edilen bir yöndedir. Bölümün sonunda programında sarf ettiği sözlerden, öykünün akışını yönlendiren duygunun bu olduğu anlaşılabilir: *"[...] Hepimiz kim olduğumuzu, ne*

olduğumuzu anlamak için birini ararız. Eğer onu bulursanız bilin ki çok şanslısınız. Sakın peşini bırakmayın. Koluna yapışın ve sorun. Ben kimim?" Bu ifadeler öykünün tamamına entegre edilmiştir. Can'ın, *"Yüzlerce milyonlarca kulak duysun istiyorum beni. Hem her beyne sızmak istiyorum hem de düşüncesi bile mideme kramplar sokuyor"* sözlerinin de bu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Bireycilik bağlamında yorumlanabilecek "bilinmek, görülmek, duyulmak, anlaşılmak" vurgusu, Elliot ve Lemert'in düşüncelerine uygun bir şekilde, metnin anlatı yapısında bulgulanır. Öyle ki kimliklerin bireycileştiği çağda gerçekleşen şey, benliğini yeniden inşa etmek, keşfetmek ve dönüştürmek için merak etmektir. Bireycilik çağında yaşamak için kişinin biyografisini tasarlaması, yönetebilmesi, sosyal meta ve kültürel sembolleri ifade edebilmesi gerekmektedir (2011: 76). Kişinin çeşitli biçimlerde kendini anlatma isteği, modern yaşamın tamamlayıcı niteliklerinden biridir. Bu isteğin itkilerinden en önemlisi, bireylerin içinde bulunduğu yalıtılmışlık duygusudur. Gündelik hayat edimlerine bakıldığında, bir arada yaşayan insanlar, birbirinden habersiz bir biçimde yaşamaktadır. Bu karşıtlığı Can'ın asistanıyla yaşadığı bir sahne üzerinden okumak mümkündür.

Vizyon Terapi ekibi program için on tane dosya hazırlamasına rağmen Can hiçbir dosyayı beğenmez ve hepsine "çöp" nitelemesi yapar. Kaya, *"Haftanın on günü aynı reytingi alıyoruz ama beğenmiyorsun. Hayır ne istiyorsun anlamıyorum"* der. O sırada Can, çalışanlarına Zeynep'i işaret eder. Pastasından bir tane bile yemediğini, diyete başladığını ve 30 kilo verdiğini söyler. *"Siz duygu körüsünüz, en yakınınızdaki insanı bile göremiyorsunuz. Diyeti bir hafta önce bozduğunu, antidepresan almamak için gizli gizli yediğini, çünkü çok mutsuz olduğunu fark etmiyorsunuz bile. Hatta çantasındaki gofretlerden bile haberiniz yok"* diyerek çantasından gofret çıkarır. Zeynep'e, *"Mesele sen değilsin. Senin kadar zeki ve güzel bir kadının kendine bu kadar kötü davranmasına tahammül edemiyorum"* der. Öyleyse bu diyaloglar karakterin içinde bulunduğu toplumsaldan kopuş durumunun, bilinçlerine bilinme isteği olarak yansıdığı yönünde yorumlanabilir.

Bu çerçevede gerçekleşen bir başka sahnede Duru'nun kendini gösterme isteğini Deniz farklı bağlamlarla birlikte eleştirmiştir. Dans gösterisi provası

sırasında, Can'ın yönlendirdiği gösteriye beş yıldır sponsorluk yapan şirket sahibi Tuğrul, öğrencileri izlemeye gelir. Şirketinin 40. yıl gecesi için gösteri ister. Deniz buna şiddetle karşı çıkar ve "sanatı satmak" gibi gördüğünü dile getirirerek teklifi reddeder. Öğrencilerinin hepsinin dansçı olduğunu, yemek yiyen insanları eğlendirmeyeceklerini dile getirir. Şirket bu durumda sponsorluğu çekme kararı alır ve yıl sonu gösterisi iptal olma durumuna gelir. Duru, gösterinin iptal olmasına çok üzülerek Deniz'in kararına karşı çıkar. Deniz'e gösterinin iptal olmaması için kostümü kabul etmeleri gerektiğini ifade eder. Deniz'in *"Seni ve 40 tane pırlanta gibi öğrencimi sanatın s'sinden anlamayan insanların önüne atamam"* sözleri üzerine tartışırlar.[27]

Bahsedilen diyaloglarda sarf edilen sözler Bellah ve arkadaşlarının, Amerikan kültürünün baş aktörü olarak öne sürdüğü bireyciliğin, kişileri maddi kazanç ya da bireysel başarıya takıntılı benlikler olma yolunda güdülediği savıyla değerlendirilebilir (Elliott ve Lemert, 2011: 85). Bu doğrultuda Duru'nun sanatı, "boş bir fantezi" olarak idrak ettiği yönünde yorum yapmak mümkündür. Duru, Deniz'in kendisi için sanatından vazgeçmemesini, "neden hayatının merkezinde ben yokum?" düşüncesiyle defalarca sorgulamıştır. Oysaki modernite ve sanat ilişkisini ilk ele alan Baudelaire, sanatın artık kilise, saray, akademi gibi kurumların iktidarına araç olmayarak, sanatçının kendi kendisini yönetmesini yeğler (Artun, 2007: 63). Şirket sahibinin bu isteğini kabullenen Duru'nun, kendi istekleri doğrultusunda odağının sanat icra etmek olmadığı, sahneye çıkmaya daha hevesli olduğu çıkarımı yapılabilir.

[27] Başka sekansta aynı tartışmaya devam eden Duru ve Deniz'in diyaloğu şöyledir:
Deniz: Biliyorum benim suçlu olduğumu düşünüyorsun ama size de iyilik yaptım.
Duru: İyilik mi? Bana ve öğrencilerine yapabileceğin en büyük iyilik gösteriyi yapmamız.
Deniz: Bu koşullarda mı? Sen rezaletin farkında değilsin galiba.
Duru: Ya alt tarafı on dakikalık bir şeydi. Bu kadar büyütülecek bir şey de değildi. En azından emeklerimizin karşılığını alabilseydik.
Deniz: Ya Duru 15 dakika 15 saat 15 gün bunun hiçbir farkı yok ki. Böyle taviz vere vere bir gün bakarsın hayatını, ruhunu satmışsın. Bunun geri dönüşü yok. Anlamanı beklemek zaten hata. Kafana o tüyü takıp sahneye çıkmandan belli. Tek derdin kendini göstermek Duru! (masadaki eşyayı yere fırlatır).
Duru: Asıl sen beni anlamıyorsun. Ben başka ne yaparım Deniz, dansçıyım ben ya. Benim varlık amacım bu. Ne yapmamı bekliyorsun? Bütün gün dört duvar arasında bu evde oturayım mı?

Buna dair okunabilecek diğer sekans Can'ın, Deniz ve Duru'yu ayırmak için planladığı sanat merkezi[28] projesiyle ilgilidir. Deniz, öğrencilerine okul bitince iş imkânı sunabileceği ve hayal ettiği projeleri sahneye koyabileceği bir sanat merkezinin yıllardır hayalini kurmaktadır. Can, sevgililerin hayatlarına sızmak için projeyi gerçekleştirmeyi teklif eder. Bir taraftan Duru'yu yurt dışına yollayacak kapıyı aralarken, diğer taraftan Deniz'e sanat merkezinin başından ayrılmaması için beş yıllık anlaşma yaptırır. Bunu duyan Duru, Deniz'le tartışma yaşar. Deniz'e kendi başına karar aldığı için kızgındır. Kendisiyle New York'a gelmesini istemektedir. Deniz, Duru'yla gitmeyi düşündüğünü Göksel'e söylediğinde, merkezi açmamanın onları ne kadar zor duruma sokacağını fark etse de yine de Nazlı'yla konuşur. Bu fikrini paylaştığında Nazlı, sözleşmenin şartlarının ağırlığını hatırlatır. Nazlı'ya, *"Eğer burada kalırsam dans etmek için, geceleri kağıt toplayan öğrencilerim için kalırım, para için değil"* der.

Sanat merkezinin afişleri bile basılmışken Deniz öğrencilerini yalnız bırakamayacağını anlar. Bencillik yapmak istemez. *"Sadece ikimizin mutluluğu için bu kadar insanı karanlığa atamam"* diyerek Duru'yla gitmez. Horney'in bireyci ve rekabetçi toplumlarda görülen bir bulgu olarak kadın ve erkeğin yaşam alanları ayrılmadığı sürece, cinsiyetler arası ilişkilerin bozulacağı (2017: 134) düşüncesi bu çatışmada doğrulanmıştır. Deniz ve Duru'nun birlikteliğindeki bozulmalar açığa çıkmaya başlar. Öte yandan Deniz'in, Duru'nun onu bırakıp gideceğini bilmesine rağmen sanat merkezinin başında kalmayı tercih etmesi, daha "toplumcu ve romantik" bir karakter olarak nitelenmesini mümkün kılar. Aynı zamanda Deniz, Can ve Duru'yu bireycilik odağında incelerken önemli bir işlev de üstlenmiş olur.

Deniz sanat merkezi projesini öğrencileri için bırakmasa da Can'ın Duru'ya olan duygularından emin olduğunda projeden çekilir. Can'ın Duru'ya âşık olduğunu ilk olarak Ceren fark eder. Duru kendisini, haberi olmadığını söyleyerek savunsa da Ceren, *"Sorun Can değil anladın mı? Sorun sensin ya. Sorun sensin Duru. Senin sevgilin, senin kostümün, senin baş dansçılığın, sana âşık adamlar"* sözleriyle Duru'nun kendini her şeyin merkezinde görmesinden yakınır. Bu sahne Duru'yla

[28] Sanat merkezinin sloganı "senin zamanın artık"tır. Anlatının temelini oluşturan bireyi ön plana çıkarma fikri içerik düzeyinde de tutarlı bir şekilde kurgulanmıştır.

diğer arkadaşları arasında da geçecek olan diyalogları öncelemiştir. Deniz'in sanat merkezi işini iptal ettiği, gösteri ekibi arasında kısa zamanda duyulur. Tüm ekip Duru'nun üzerine gider. Duru ve arkadaşları arasında geçen diyalog şöyledir:

> Ceren: Duru sen Ada'yla Göksel'e söylesene. Hatta herkese söyle. Sanat merkezi benim yüzümden yattı desene!
> Duru: Evet Deniz benim yüzümden sözleşmeyi yırttı tamam mı? Mutlu musunuz? Oldu mu şimdi?
> Ada: Senin için hayat çok kolay de mi? Sanat merkezi gider başka bir şey gelir.
> Ceren: Ya senin hayatında ilk defa birilerine faydan dokunacaktı.
> Göksel: Onda da sıçtı bencil kaltak.
> Duru: Sen ne yaptın pardon peki, dansçı çöp toplayan bohem çocuk. Sen ne yaptın? Sana yüz bile vermeyen bu aptalın peşindesin dört senedir. (Ada'ya dönerek) Sen. Senin dünyadan haberin yok. Ergenler gibi platonik aşk yaşıyorsun.
> Ceren: Sen kaç senedir tutuyorsun ya bunları içinde.
> Duru: Ay sen hiç konuşma ne olur. Can'la yatacağım diye seçmelere bile gelmedin.
> Göksel: Sanat merkezi niye iptal oldu onu söyle sen!
> Duru: Benim yüzümden iptal oldu tamam mı? Can bana âşık olduğu için iptal oldu. O kostümler sponsorlar falan nerden çıktı zannediyorsunuz havadan mı? Ha ama bir şey atlamış olabilirim haklısınız. Sanat merkezi benim yüzümden iptal olmadı. Sanat merkezi zaten benim için yapıldı.
> Ceren: Ego!
> Göksel: Her şeyi Duru'nun vajinasına borçluyuz. Deniz Hoca olmasa bok baş dansçı olurdun! (Duru, Göksel'e saldırır).
> Duru: Yeter be! Senin benimle derdin ne? Sen dört yıldır benden ne istiyorsun be? Rahat bırak beni. Hepinizden çok ben çalıştım. Hepinizden çok. Eşek gibi çalıştım. En çok ben hak ediyorum. Bir taneniz çıksın hadi karşıma. Bir taneniz çıksın karşıma hadi!

Bu diyalogların barındırdığı temel vurgular irdelenirse; ilk olarak tüm karakterlerin Duru'yla ilgili olarak sorguladığı bencilliğe değinmek gerekir. Bu diyalogda ve diğer diyaloglarının çoğunda Duru'nun "ben" diye başlayan cümleleri yoğunluktadır. Duru ve Deniz ilişkisi ön plana çıkarılarak, anlatının duygusal

atmosferi pekiştirilse de, Duru'nun başından beri Can'ın ona olan ilgisinin farkında olarak hareket ettiği, ilk sezonun sonunda ima edilir. Böylelikle izleyicinin Duru'nun egoist yönlerine yönelik metin kodlarını yorumlama yolu kapatılmış olur. Duru, hem Deniz'le yaşadığı ilişkiden hem de Can'ın ilgisinden ve gücünden vazgeçmek istememiştir. Nihayetinde dizide Duru'nun böyle bir ikilemle çizilmesi, egoistlik olarak değerlendirilebilir. Fromm'un bencillikle ilgili görüşleri bu bakışı onaylar niteliktedir. Fromm'a göre, Protestanlıktan sonra çilecilik ve önemsizlik ruhunun arttırmasına rağmen, çağdaş insan aşırı bir bencillik ve kişisel çıkar peşine düşmüştür. Machiavelli'ye göre bencillik insan davranışında önemli bir itici güçtür ve kişisel çıkar elde etme duygusu tüm törel kaygılardan daha önemlidir. Çağdaş bencillik, malını ve mülkünü kaybettiğini görmektense öz babasının öldüğünü görmeyi tercih eder. Fromm, bencillik sorununun ruhbilimsel karmaşıklığını incelerken Calvin, Luther, Kant ve Freud'dan faydalanır. Tüm düşünürlerin savının temelde ortak noktası bencilliğin, özünü sevmekle aynı olduğudur. Başkalarını sevmekle kendini sevmek bir arada barınan duygular değildir, çünkü başkasını sevmek erdemken, kendini sevmek günah olarak görülmüştür (Fromm, 2016: 128). O halde Fromm'un bakışına Stirner'ın "egoist" insan betimlemelerini eklemek mümkündür. Egoist insan için en değerli şey kendi öyküsüdür. İnsanlık düşüncesi ve benzeri diğer düşünceler egoist insanlar için değer taşımamaktadır (Stirner, 2013: 452).

Bu nitelemelerden yola çıkılırsa, Deniz'in öğrencilerinin geleceği etkisiyle hayatına yön vermesinin haricinde, egoistik yanının ortaya çıktığı durumlar vardır. Duru, Deniz'in hayatının merkezinde olmak için uğraşırken, Deniz için kendi varlığını ve gücünü ortaya koymak her şeyden önemlidir. Stirner'ın *Biricik ve Mülkiyeti* kitabının nihayetinde söylediği, "ben kendi kudretimin malikiyim ve ancak kendimi biricik olarak bilirsem, kudretimin maliki olabilirim" sözlerini düşündürtmektedir (2013: 453). Aynı doğrultuda Giddens'ın kendini gerçekleştirme anlayışı da benlik-merkezlidir. Kişi kendini gerçekleştirmeye çalışırken "bencillik" ve "egoizm"e daha yakınlaşarak idealinden uzaklaşır (Taylor, 2011: 50). Deniz'in *Afife*'nin başrolü için, dansta Duru'dan daha yeteneksiz olmasına rağmen, Ece

üzerinde ısrarcı olması da aynı özelliği üzerine temellenen davranışlarıdır. Deniz'in kötü yanı kibri aracılığıyla harekete geçirilir.

Başka sahnelerde gerçekleşen diyaloglar da bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Duru, Ece'nin Deniz'le birlikte olduğunu öğrenir. Bu yüzden Ece'yi oyundan attırmak için plan yapar. Ece'nin provada dans ederken videosunu çekip internette paylaşır. Ece bu duruma çok şaşırır, çünkü arkadaş olduklarını düşünmektedir. Prova sırasında Ece, Duru'ya saldırır ve sonrasında *Afife*'den ayrıldığını söyler. Duru'ya, Deniz'le birlikte olduğunu neden söylemediğine dair açıklama yapmak ister. Duru ise kendisini kıskandığı için Deniz'le birlikte olduğunu düşünmektedir. Aralarında geçen diyalogda Ece'nin *"Bir dakika ya sen Can'la evlendin ve hâlâ Deniz'i istiyorsun ve başrolü de istiyorsun. Duru her şeye sahip olamazsın. Sen önce bir git annenle barış"* sözleri üzerine Duru, *"Mesele sadece Deniz değil, ben sana kalbimi açtım. Şimdi izle ve gör, benim yükselişim, senin de düşüşün başlıyor. Zaten sen bu minnoşlukla çok bile kalmışsın bu sektörde"* der. Bu sözler üzerine Ece ağlayarak sanat merkezini terk eder ve trafik kazası geçirir. Duru bu olaydan çok etkilenir, çünkü Can'ın davranış şeklini benimsediğini fark etmiştir. Duru'nun edimlerinin yön değiştirmesinin altında yatan neden yalnızca Can'la birlikte "egoist" yanının ortaya çıkması değil, olayları kendi istekleri doğrultusunda kontrol altında tutmaya çalışmasıdır. Duru yaşanılanlardan ne kadar üzgün olduğunu anlattığında Deniz'in *"Hırslı birisin ama kimsenin canını yakmazsın"* demesi, Duru'ya yaşadıklarını anlamlandırma konusunda yardımcı olur.

Bahsedilen doğrultuda davranışlara sahip Can da insanları kontrol altında tutmak için çeşitli yollar denemektedir. Can'ın hayatında rastlantılara pek yer yoktur. Her zaman çevresine hakim olmaya çalışır ve çevresindeki insanları rakip olarak görür. Can'ın edimlerinin temelinde, başkalarının hayatında Tanrısal bir role sahip olduğunu düşünmesinin yattığı iddia edilebilir. Kendi biricikliği üzerine yoğunlaşarak başkalarını görmezden gelmesi bu iddiayı desteklemektedir. Duru ve Deniz'i ayırmak için yaptığı manipülasyonlarını, Duru'yu, birlikteyken kontrol altında tutma isteğini bu doğrultuda gerçekleştirir. Aynı evde yaşamaya ikna edemediğinde, Duru'nun tutacağı evi kendisinin tutması, müzikale seçilmemesini

sağlaması bu davranışlara örnektir. Duru'nun bulunduğu her yere kamera döşeterek her anını izlemektedir. Can için Duru ve diğer insanlar, iktidar nesnesi yapabildiği bir konumdadır. Kuramsal kısımda bahsedilen modernitenin insana sunduğu "araçsal akıl" ekonomik ve kültürel hayata etki ettiği gibi, kişilerarası ilişkilerde de izler barındırmaktadır. Öte yandan Can'ın kontrolcü bakışı, gündelik hayatını planlarken de görülür. Can günlük programını bozacağını bile önceden planlayan bir yapıdadır. Aşırı düzen takıntısına sahiptir. Kahve fincanını altlıksız koymak dahi Can'ın sinirlerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Anlatının düşünümselliğini oluşturan temel sorgulama noktalarından biri de karakterlerin "tutku"lara sahip bir yapılanmada olmasıdır. Her karakterin edimlerini gerçekleştirmesine sağlayan, hayatına yön veren güçlü tutkuları vardır. Dizi, özünde kendini yeniden oluşturmuş bir adamın, bir tutkunun peşinden giderek, Eti'yle birlikte yıllarca emek vererek yeniden oluşturduğu yeni Can Manay'ı tüketmesini anlatmaktadır. Başka bir deyişle tutkulu bağlanmayı gerçekleştiremediğinde Can'ın kendini yok edişi seyredilir. Çocuğunu Can'a öldürterek hayatının merkezine Can'ı koyan Eti'nin tutkusu Can'dır. Tutkusunu yöneten, hayatının merkezine koyduğu Can'dan karşılık göremediğinde, oluşturduğu karakteri kaybettiğinde intihar etmiştir.[29] Duru'nun tutkusu, dans ederek varlık kazandığı "sahne"dir. Deniz'in tutkusu "müzik", Özge'nin tutkusu "adalet", Bilge'nin tutkusu "başarı", Sadık'ın tutkusu "vicdan"dır. Her karakterin tutku üzerine inşa edilmesi Kierkegaard'ın 19. Yüzyıl ortalarında yazdığı *Şimdiki Çağ* makalesini hatırlatır. Kierkegaard makalede, birey-toplum çatışmasını kaçınılmaz olarak görerek, bireycilik olgusunun temeline yatan düşünceyi irdelemiştir. Tutkuların, toplumdan ayrıksı bireylere has bir özellik olduğunu, tutkudan yoksun olmanın, birey olmanın önündeki en büyük engel

[29] Eti'nin yaşadığı travma kuramsal kısımda bahsedilen Durkheim'ın intihar incelemesine götürmektedir. Kişisel bir edim olarak düşünülse de intihar toplumsal bir edimdir. İntihar üzerinde sosyolojik açıklamalar yapan ilk kişi olan Durkheim'ın bakışı bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Toplumla bütünleşen insanlarda intihar etme olasılığının daha düşük olduğunu bulgulamıştır (Giddens, 2012: 49). Bu bağlamda, Eti'nin intiharı bireycilik çerçevesinde okunursa, hikâyeye bütünsel olarak bakıldığında hiçbir grupla bir bağının görülmemesi, ilk olarak babasının tecavüz etmesiyle ailesiyle bağlarının kopması ve yaşadığı travmanın tüm hayatına yansıması olarak görülebilir. Eti, bütünselliğini yalnızca Can'la sağlamıştır. Can'ı kaybettiğini düşündüğünde yaşamına son vermiştir.

olduğunu iddia etmiştir. Tıpkı romantizm akımının temelindeki birey olmanın önünde toplumsal baskıların engel oluşturması gibi (Silier, 2014: 96-97).

Benzer bakışa Shayegan da sahiptir. Shayegan'a göre insan en doğal hâlinde iyi bir yabani olarak hayatını sürdürür. Kendini sevmesiyle birtakım durumlar değişmeye başlar. Öncelikle en doğal masumiyeti olan sevgi, giderek hayranlığa dönüşür. Fakat kişiyi egoist ve saldırgan bir varlık yapan bu duygular değil, toplumdur. İnsanın doğal karakterini değiştiren, tutkuları ve arzuları yaşamının odağı hâline getiren, yabancılaştıran toplumdur. İlerlemenin akışındaki tüm toplumsal evrimler yabancılaşmanın ürünü sayılabilir (2017: 46). O halde bireyin toplum karşısında varlık gösterebilmesinin ilk koşulu "tutku"dur ve karakterler bu süreci güçlü bir şekilde deneyimler. Deniz'in, kameranın dans eden, müzik yapan öğrencileri gösterirken iç ses olarak söylediği sözler, yaşadığı tutkunun dışavurumudur: *"İlahi bir işarettir bu, bir çağrı. Hayatın boyunca o anı hatırlarsın. Çünkü o andan sonra hayatın asla eskisi gibi olmaz. Herkes keyfine bakarken biz nefesimiz kesilene, bitap düşene, bayılana kadar çalışırız. Uyumayız, yemeyiz, gezmeyiz, yaşamayız. Bedenimizi, ruhumuzu, hayatımızı bu tutkuya adarız. Biz verdikçe o ister. Bencildir. Kavgacıdır. Serttir. Kendinden başka hiçbir şeyi istemeyecek kadar da kıskançtır. Senden her şeyini ister. Sen de kanının son damlasına kadar, istekle, şevkle verirsin, her şeyi yaparsın. Bu acayip bir tutku, bu fena halde hastalık."*

Anlatıyı bireycilik yönünden değerlendirmeye tabi tutacak bir durum da karakterlerin toplumsal düzene katıldığını gösteren herhangi bir nesne olmayışıdır. Öyle ki karakterler, toplumsal düzendeki bireycilik esasına göre hareket etmektedir. Bu bağlamda yaşadığı çevredeki diğer insanlarla, insani olmaktan öte, bencilliğini ve çıkarını üst konuma yerleştiren mekanik ve mesafeli bir ilişki kurdukları ileri sürülebilir. Anlatının adalet savunucusu olarak nitelendirilebilecek Özge, eskiden bireysel olarak güçsüz fakat hukukun, kamusal adaletin üstünlüğüne inanan sıradan bir vatandaştır. Bu yolla hakkını arayamayacağını, adaleti elde edemeyeceğini anladığında, bireysel olarak güçlenmeye çalışmıştır. Gücünü tam olarak topladığına

inandığı anda, kendi adaletini kendisi sağlamayı planlamaktadır. Arkadaşı Furkan'ın hesabını da o zaman soracak, Can'ın toplumu kandırmasına o son verecektir.

Öte yandan *Fi*'de, bireyciliğin yükseldiği toplum özelliği olarak hiyerarşi yapılanmasının değiştiği gözlemlenir. Tarihinin büyük bölümünde hiyerarşiyle yaşayan insan, modern bireyciliğe oldukça uzaktır. Günümüz toplumuna bakıldığında, bu durumun toplumsal tahayyülleri dönüştürdüğü ve ona nüfuz ettiği görülür. Bu duruma direnmeye çalışmak mümkün değildir (Taylor, 2006: 27). Modern bireyler için hiyerarşi ego, meslek, para gibi unsurlara bağlı gelişmektedir. Bu anlamda en büyük aracı, sosyal medya olmaktadır. Can ve Duru arasında geçen diyalog bu söylemi desteklemektedir. Can ve Duru otelde kalmaktan sıkılarak ev bakmaya giderler. Duru evi biraz büyük bularak; *"Ama biraz şey mi ya yapılı"* dediğinde Can, *"İnsanlar instagramda gördükleri hayatları satın almaya çalışıyorlar. Dekorasyon dergisi gibi evler, harika çocuklar, kocişler, aşkımlar, yatılı bakıcılar, organik beslenmeler"* sözlerini Duru *"Yalanlar, dolanlar"* eklemeleriyle sürdürür. Bunun üzerine Can, *"Hem teşhirci hem röntgenciler"* yorumunu yaptığında Duru, *"İnstagram herkesin ayarlarını biraz bozdu bence"* der. Dolayısıyla dizideki karakterlerin, toplumsal yapılanmanın sosyal medya aracılığıyla ortaya çıktığı yönünde bir vurgulama yaptığı söylenebilir.

Modern dönemde özne dağılırken, beden merkezi bir konuma oturmuştur. Meta bolluğu, alışveriş, tüketim gibi organlarla kişi, kendini yalnızca sahip olduğu nesnelerle tanımlamaktadır (Lekesizalın, 2013: 22). Modernliği, toplumsal hayatı ve bireyselliği parçalamak olarak gören Simmel modanın, bireylere "bireyüstülük" kazandırmak için ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Modanın sürekli değişime mahkum olması onu kendi çöküşüne hazırlamaktadır. İçine aldığı her şeyi eritmesi, kendisini moda olmaktan çıkarır. İnsanların içsel özgürlüklerini koruma altına almasının, bireyin kendi statüsünü dışarıya göstermesinin başlıca aracı olmuştur. Bireyler, içinde yaşadıkları evrenin gücüne, kendi güçlerini gösterdikleri moda aracılığıyla karşı çıkarlar (Frisby, 2015: 41-43). Kitleler üzerinde büyü etkisi gösterebilecek moda, kolektif bir araç konumundayken (Turani, 2003: 58) bireyciliğin getirdiği hayat anlayışında, bireyin kendini ifade etme aracıdır. *Fi*'de bahsedilen durumların

araz imgelerinden biri olarak modaya da bir parantez açmak gerekir. Her karakter ruhsal durumuna ve trendlere bağlı olarak giydirilmiştir. Duru, ilk sezonda Deniz'le birlikteyken pembe ve pastel tonlamalarda giyinirken, Can'la birlikte kadınlığını fark etmesiyle, çocuksu olarak nitelenebilecek renklerden sıyrılarak, daha iddialı ve kadınsı giyinmeye başlamıştır. Ruhsal durumuna göre giydirilen diğer karakter, griler ve bordolarla görülen Eti'dir. Özge'nin duygusal dünyasında yaşadığı cinsel karmaşa, maskülen giyim tarzına yansıtılmıştır. İstisna olarak, *"Artık kötü olacağım"* diyerek televizyon programı yaptığı dönemde feminen giyinmiştir.

Fi'de bireycilik olgusunu değerlendirirken bundan sonraki kısımda Hofstede'nin kültürel boyutlarından ilki olan kolektivizm ve bireycilik bağlamından yararlanılacaktır. Bu boyutun temel konusu birey ve akranları arasındaki ilişkidir. Bireyler arası bağların çok zayıf olduğu toplumlarda herkes, kendi çıkarını veya ailesinin çıkarını önemsemektedir. Bireylerin sahip olduğu büyük özgürlük, olmazsa olmazıdır. Kolektivist topluluklar, bireyler arası bağların sıkı olduğu, geniş ailelerin, akrabaların, aşiretlerin veya köylerin içine doğarlar. Herkes topluluğun çıkarına göre davranır. Kendi topluluğunun görüş ve inançlarından başka görüşlere kendilerini kapatırlar. Çalışmanın yapıldığı 50 ülke (40'dan 50'ye yükseltilmiştir) kolektivist-bireyci ölçütünde bir yerlere yerleştirilebilir. Elde edilen bulguların en önemlisi, bireyciliğin derecesinin, en fazla ülkenin zenginliğiyle ilintili olduğudur. Zengin ülkeler daha bireyci, fakir ülkeler daha kolektivisttir (Hofstede, 1983: 79).

Tablo 2: Kolektivist ve Bireyci Kültürler Arasındaki Farklılıklar

Düşük IDV/Kolektivist	**Yüksek IDV/Bireyci**
Toplum içinde bireyler geniş aile ya da klanlarda doğarlar. Bu topluluklar onları sadakat karşılığında korurlar.	Toplum içinde herkes sadece kendisinin ya da en yakınındaki ailesinin sorumluğunu taşır.
"Biz" bilinci vardır.	"Ben" bilinci vardır.
Kimlik kavramı sosyal sisteme dayanır.	Kimlik kavramı bireye dayanmaktadır.
Bireyler örgüt ya da kurumlara duygusal bağımlılık hissetmektedir.	Bireyler örgüt ya da kurumlara duygusal olarak bağımsızdır.
Örgüte ait olma duygusu, ideal üyelerin sahip olduğu bir özelliktir.	Bireysel başarı ve inisiyatif üzerine kurulu liderlik ideali önem taşımaktadır.
Özel hayatı ait olduğu örgütler ve kabileler tarafından istila edilir. Bu koşullarda fikirleri önceden belirlenmiştir.	Herkes özel yaşam ve görüşe sahip olma hakkına sahiptir.
Uzmanlık, düzen, görev ve güvenlik sağlayıcıları örgüt ya da kabiledir.	Özerklik, çeşitlilik, memnuniyet, bireysel finansal güvenlik arayışı vardır.
İstikrarlı sosyal ilişkiler tarafından önceden belirleniş, arkadaşlıklarda prestij sağlama ihtiyacı yoktur.	Özel arkadaşlıklara ihtiyaç vardır.
Grup kararlarına itimat vardır.	Bireysel kararlar daha güvenilir bulunmaktadır.
Grup içinde ve grup dışında değerler farklılık göstermektedir; bağımsızlık gibi.	Değer standartları herkes için geçerli olmalıdır; evrenselcilik gibi.

(Hofstede, 1984: 171).

Hofstede'nin 37 IDV skoruna sahip bulguladığı Türkiye kolektivist toplum yapılanması sınıfına girse de, *Fi* özelinde incelendiğinde yüksek IDV'ye sahip, yani bireyci toplum özelliği göstermektedir. Toplum bağlamında önerme yapılması

mümkün olmasa da yerli dizilerde yer alan kodların toplumsal değişime işaret ettiği göz önünde bulundurulursa, *Fi*'de elde edilen bulguların açık biçimde kolektivist-bireycilik temsillerinde bir değişime işaret ettiği söylenebilir. Düşük IDV skorunda görülen maddelerden neredeyse hiçbiri, dizinin olay örgüsünde ve karakter temsillerinde bulgulanmamıştır. İlk olarak karakterlerden hiçbirinin geniş ailede doğduğu ve aile, grup gibi yapılanmalar içinde olduğu görülmez. Oysaki Hofstede, özellikle kolektif toplum yapılanmasında aile toplantılarının öneminden bahseder. *Fi*'de çekirdek aile yapılanması, dahası aile yoksunluğu görülmektedir. Bireyci kültürlerde ise insanlar bir araya geldiklerinde sözlü iletişim kurmaya ihtiyaç duyarlar. Sosyal konuşmalar moral bozucu olsa da zorunludur. Kolektivist kültürde, birlikte olmak duygusal olarak yeterlidir, bir bilgi aktarmak gerekmediği sürece konuşma zorunluluğu yoktur (Hofstede, 2010: 108). *Fi*'deki tüm karakterler kendi yaşam amacını, tutkularını gerçekleştirmek üzere vardır; biz bilincine dair bakış açısına yalnızca Deniz'in öğrencilerine destek olma isteğinde karşılaşılır. Bireyler kendi kimliklerini herhangi bir toplumsal yapılanmaya değil, kendilerine borçludur. Örgüt ya da kurumlarına duygusal bir bağımlılık yoktur. Yalnızca Bilge'nin Can'a olan sadakati, yardım etme isteği çerçevesinde gelişir. Anlatıdaki tüm karakterler özel yaşamlarından sadece kendileri sorumludur. Özel arkadaşlıklara ihtiyaç duysalar da, yalıtılmış biçimde yaşadıklarından ve arkadaşsızlık probleminden zaman zaman yakınmışlardır. Karakterler edimlerini kendi kararları çerçevesinde gerçekleştirir. Can'ın manipülasyonlarına çok fazla maruz kalan Duru'nun bile, Can'ın aşkını ilk karşılaştıkları anda fark etmiş olduğu gösterilir. Ayrıca değer standartlarının farklılaştığı bir gruplaşma saptanmamıştır.

Son olarak modern dönem insanının kendini merkeze koyan bireycilik düşüncesinin ilk dayanağı, kolektivist yapılaşmanın yok olmasıdır. Bireycilik değerlerini yücelten anlatı yapısı, kişinin kendinden başkasını önemsiz görmesini özendiren bir anlayışa sahiptir. Bu başlıkta kuramsal kısımda bahsedilen bireyciliğin anlamıyla, öyküdeki edimler arasında bir koşutluk bulunduğu açımlanmıştır. Yani bireycilik pratikleri, çalışmanın kuramsal kısmında tartışılan bireycilik olgusunun anlamını somutlaştırarak, doğrulayıcı bir yönelimde ilerlemiştir.

3.2.4. *Fi* Dizisinde Kişilerarası İlişkiler

Geleneksel toplum yapısında görülen duygusal temele dayalı, doğal bir süreç olarak gelişen, dayanışma merkezli, daha samimi ve az kişiyle kurulan cemaatleşme biçimindeki ilişkilerin yerine modern toplumda akılcı nedenlere bağlı, daha mesafeli, amaca yönelik gerçekleşen ilişkilerle sosyal ilişki biçimi bambaşka bir boyut kazanmıştır. Kuramsal kısımda belirtildiği gibi geleneksel toplum yapısının rekabete dayanmayan yapısı, ekonomik kıstaslara bağlı toplumsal katmanlaşma ve kişilerarası ilişkilerin başarma dinamiklerine bağlanmasıyla bozuma uğramıştır. Bu dönüşümleri bulgulamak amacıyla *Fi*'de kişilerarası ilişkiler temsili özellikle aşk, aile ve arkadaşlık ilişkileri dolayımıyla birey olma düşüncesi bağlamında incelenecektir.

Fi'de anlatının derin yüzeyine inildiğinde aile ve akraba ilişkilerinin yoksunluğu üzerine kurulan bir öyküleme yapısına sahip olduğu görülür. Çocukluk, hem geçmişe yönelik bir larva işlevi görmüş, hem de karakterlerin kendi başlarına birey olarak var olabilmelerine ve ilişkilerinin aksayan yanlarına temel oluşturmuştur. Dayanışmaya dayalı, bağlılık ve sevgi ekseninde büyümemiş karakterlerin hayatlarının her aşamasında çocukluk travmaları görünür kılınmıştır. Karakterler arasındaki ilişkileri açığa çıkaran anlatının odak noktası Can'ın Duru'ya olan takıntılı aşkıdır. Can, Duru'ya olan tutkusunun peşinden giderek, kendini yeniden oluşturan Eti'yi bile yok saymış, hayatındaki her şeyi geri plana atmıştır.

Can'ın Duru'ya beslediği aşkın temelinde Mitchell'in aşkla ilgili tanımlamalarında ifade ettiği gibi "günümüz insanının hayatına anlam verme tutkusu"nun olduğu ileri sürülebilir (2013: 8). Can'ın hayatında boşluk ve eksiklik olarak değerlendirdiği tüm kayıpları Duru'nun doldurduğu yönünde söylemleri bulunmaktadır. Can'ın Eti'den başka yakınlık duyduğu kimsesi yoktur. Sternberg'in keşfettiği aşkın üç ana bileşeni Can'ın duygularında da okunabilir. "Yakınlık, tutku ve bağlılık" olarak sınıflandırdığı bu bileşenler aşkın farklı yönlerini okumayı sağlar. Yalnızca yakınlık odaklı bir ilişki hoşlanma; yalnızca tutku içeren ilişki vurulma; içinde yalnızca bağlılık olan ilişki boş bir aşk olarak nitelenebilir. Bileşenlerin üçünü de içeren aşk, mükemmel aşk olarak tanımlanır (Pines, 2010: 27). Can'ın Duru'ya olan aşkı bu bakışla ele alındığında tutku ve bağlılık içerdiği ileri sürülebilir. Her ne

kadar birbirlerine benzeseler de Can'ın tüm çabalarına rağmen aralarında duygusal anlamda yakınlık oluştuğuna dair izlenim oluşmaz.

Duru'nun Can'a gitmeden önceki ruh hâlini Eti'ye terapi anında söylediği şu sözler özetler: *"Ben Duru'ysam, yani buysam, Deniz yanımda olduğu için. Yani nasıl diyeyim, bunu da aslında ilk defa düşünüyorum ama keşke bu kadar bencil olmasaydı. Keşke beni daha çok düşünebilseydi. Onun hayatının bir parçası değil, merkezi olmayı isterdim. Bilmiyorum belki de ben de çok bencilce düşünebilirim, utanıyorum böyle düşündüğüm için ama keşke hayatında sadece ben olsaydım."* Başka bir sekansta söylediği *"Onun en büyük isteği neden ben değilim ki?"* sözleri de aynı bakış doğrultusundadır. Duru'nun duygusal ikirciklerinin kırılma noktası aslında tam da budur. Deniz'in hayatının merkezinde olmadığını anladığında, hayatının merkezinde olduğundan emin olduğu Can'a yönelmeye başlamıştır. Can'ın edimlerini pekiştiren *"Seni sevmem için başka biri gibi davranmana gerek yok", "Seni en kötü en çirkin hâlinle bile hep isteyeceğim", "Sen ne yaparsan yap, neyin içinde olursan ol, seni hep isteyeceğim"* sözleri Duru'ya yoksunluğunu hissettiği duyguyu idealize ederek sunar. Yani Can'ın Duru'nun ihtiyaçlarını fark etmesiyle manipülasyonlarını gerçekleştirmesi koşut biçimde ilerlemiştir.

Pines'in ifade ettiği gibi birbirini kabul eden çiftler daha önce yok saydıkları ve baskıladıkları yanlarıyla birlikte kendilerini kabul etmektedirler. Bu koşulsuz şartsız kabul ediş empati gerektirmektedir. Empati, ego sınırları olmayan ayrışmamış bireyler için ürküntü veren bir histir. Bu kişiler güvenli benlik duygularından yoksundur. Çünkü böyle bir duygu -eşin hissettiğini hissetmek- kendi hislerini yadsımak anlamına gelir. Dolayısıyla eşine karşı empati gösteren kişilerin bireyselleşmiş bir benliğe sahip olduklarına işaret eden bir gelişkinlikte oldukları ileri sürülebilir (2010: 333). Can ve Duru ilişkisi bu bakış doğrultusunda ele alınırsa Can'ın bireyselleşmiş bir benliğe sahip olduğu biçiminde yorum yapılabilir. Bu düşünceyi açımlayan görüşüyle Touraine, aşkı arzuyla özdeşleştiren bakışın bireyciliğin utkusuna ters düştüğünü öne sürmüştür. Öyle ki aşk, öznenin arzusuyla bütünleşmesi ve ötekini arzulanan bir nesneye yahut özneye dönüştürmesidir. Hem bir olmayı hem mesafe koymayı gerektiren aşk, yüreğe oku atan bir Tanrı olarak

görülmüştür. Büyüsel biçimde tasarlanan dünyada aşk her türlü kutsala yapılan göndermeden ayrılaştırılmıştır. Aşk yalnızca arzu değil, aynı zamanda bir anlamdır (2016: 360). Can'ın duygusu yarım kalmış benliğini tamamlama isteğidir. Eski sevgilisi Billur'a söylediği *"İlk defa tamım"* sözleri buna işaret etmektedir.

Erkekler için fiziksel çekicilik en üst sıradayken, kadınlar çoğunlukla toplumsal ve ekonomik statü, hırs, güçlü karakter ve zekayı ön plana koymaktadır. Farklı kültürlerden pek çok kişiyi içeren hesaplamalarda bu böyledir (Pines, 2010: 170). İlişkiye yatırım yapanın beklediği yarar güven, sıkıntı anında uzanan yardım eli, yalnızlığına eşlik edilmesi, yenilgi durumlarında teselli görmek, zaferlerde alkışlayacağına inanılan bir partnerdir (Bauman, 2012d: 31). Aşktan beklenilebilecek bütün faydalara Can'la sahip olacağını gören, arzulanan özne konumundaki Duru için Can'la sevgili olmak kaçınılmaz olmuştur. Can'ın Duru ayrılmak istediğinde söylediği *"Bana boşuna gelmedin, hayatın içinde savrulup gidiyordun. Annen seni terk etti gitti kendine yeni bir hayat kurdu. Deniz ihtiyacın olan sevgiyi vermedi. Kız arkadaşların seni kıskandı, hep rekabet ettiler. Oysa sen sadece dans etmek ve sevilmek istiyordun Duru [...]"* sözleri de Can'ı tercih etme sebebini açıklar niteliktedir.

Duru için aşk, hırs duygusuyla bir arada gelişmektedir. Okulun ilk günü hocası olacak Deniz'i gördüğünde Ceren'in de ondan hoşlandığını fark etse de Deniz'i elde eden Duru olmuştur. Duru'nun kadınlık ideali annesini sevmese de annesiyle iç içe geçmiştir. Zira annesi de daha üç aylıkken Duru'yu bırakıp başkasıyla evlenmiş, sahnede olma hırsının önüne geçememiştir. Deniz'e sık sık *"Ben neyim Deniz? Ben neyim senin için? Kenar süsü mü? Salon bitkisi mi? Senin hayatına dahil oldum diye kendimi unutacak mıyım ben?"* gibi sözleri Deniz'le olan ilişkisinin temel sorunlarını yansıtmaktadır. Duru için her seferinde güvenli bir liman işlevi gören Can'la arasındaki bağın odağını *"Hangi kadın böyle sevilmek istemez ki. Bu, çok istenmek, kollanmak, pamuklara sarılmak. Sonuçta hepimizin aradığı bu çok sevilmek. Daha çok sevilmek"* sözleri açıkça ortaya koymaktadır. Duru'nun Can'la yaşadığı duygunun ilkel bağlara işaret ettiği de söylenebilir. Çünkü kültürün kurucularından biri olan sevgi, özellikle ilkel çağdaki cinselliğe yoğunlaşan hâliyle insana en büyük

tatmini sağlayan mutluluk referansı olarak işlev görmektedir. İnsanın ulaşabileceği en yüksek ruhsal doyum olarak değerlendirilen sevgi, toplumun en temel yapısı olan aileyi de oluşturan güçtür (Freud, 2015: 43-45). Can ve Duru'nun ortak noktası olarak sevilme isteği, çocukluk yaralarını açığa çıkaran travmatik bir durum olarak belirmiştir. Can'ın *"İlk defa tamım. Onu buldum. Duru'yu. Her şeyim tamam. Kabuslarım bitti. Annesinin bile istemediği o bok çukurundaki çocuk değilim artık. Duru var. Aşk var"* sözleri aralarındaki bağlanmayı açığa çıkarır.

Bir başka sekansta Can'ın Duru'ya söylediği *"Biz birbirimize aitiz. Sen de bana kendini gösterdin. Benim için dans ettin. Biliyorum, çünkü aynısını ben de istedim. Görülmek, bilinmek, sevilmek. O kırmızı tüyü sana gönderdim, çünkü emin olmak istedim. Eğer o tüyü takmasaydın asla peşine düşmezdim, asla. Beni doğuran kadın beni bok çukuruna bırakıp gitmiş. Bir kere bile beni kucağına almamış, öpüp koklamamış. Ben sadece sevilmek istedim Duru. Bir sokak köpeği gibi hem sevilmek istedim hem de yanıma her yaklaşandan tekme yemekten korktum"* sözleri aynı duyguları ifade etmektedir. Her ikisi de temelde sevgi yoluyla bir iyileşme beklemektedir. Sevgi hayatlarında o kadar geniş bir alanı kapsamaktadır ki, kabul edilebilmenin tek yolu olduğu iması söz konusudur. Bu bağlamda Can ve Duru'nun bireyliklerini tamamlayan kişiler olmalarına rağmen hayatlarının bir noktasında birbirlerinin sevgisine muhtaç oldukları görülür.

Psişik hayatın yalnızlık ve ilişki arasında gidip gelerek varlığını korumaya çalışması Can ve Duru'nun ilişkilerinin diğer dinamiğidir (Mitchell, 2013: 28). Daha önce bahsedildiği gibi Can ve Duru'nun ailesel bir bağlarının görülmediği gibi kişilerarası ilişki temelinde incelendiğinde arkadaşlarıyla da dayanışmaya dayalı sıkı bağlılıklarının olmadığı saptanır. Can'ın daha önceki ilişkilerindeki kadınlar, yalnızlığını giderme ve haz aracı olma pratiğine bağlı olarak hayatındadır. Çevresinde terapisti Eti ve asistanı Bilge dışında yakınlık duyduğu kimse yoktur. Özellikle Can'ın çalışanlarına karşı kibirli, otoriter ve ego odaklı davranışları kişisel doyum elde etmesine rağmen, çalışanlarının onu sevmemesine sebebiyet verir. Tıpkı Can gibi sınıf arkadaşları da Duru'yu sevmemektedir. Her fırsatta onun egolu, hırslı olduğunu dile getirmektedirler. Duru'nun Can ile benzeştikleri yönlerinden biri de

budur. Pines'in bakışıyla âşık olmak çoğu zaman fiziksel tutkudan ibaretmiş gibi düşünülse de, aslında insana çekici gelen yakın olabildiği, anlaşabildiği, sevildiğini hissettirdiği kişiye yakınlaşmasından ibarettir. Sıcaklık ve duyarlılığın bu denli önemli olması insanların çoğunun kendinden hoşnut olmayı istemesine bağlıdır. Kendini iyi hisseden aşka kapılarını daha kolay açar. Fakat çılgın bir aşk macerası dendiğinde akla bu özellikler gelmeyerek fiziksel tutku ön plana çıkarılır (2010: 94). Can, Duru'ya bedensel mükemmelliği, yani "fi"ye sahip olması dolayısıyla bağlansa da Duru'da kendini bulması, benzeştikleri taraflarının benliğinde bütünlük fantezisi oluşturması iki farklı açılımla gerçekleşmiştir.

Fi'de bütünlük fantezisi kuran diğer iki karakter Özge ve Sadık'tır. Hayatı boyunca adaletin peşine koşan Özge'yle, günahı yüzünden vicdan azabına mahkum olmuş Sadık birlikte mutluluğu yakalayabileceklerini düşünmektedirler. Sadık'ın Özge'ye ilk adım attığı sahne aşk ilişkisi bağlamında incelendiğinde Özge'nin hayata ve aşka bakışı da açımlanır. Can, Özge'nin evine gizlice girip dağıttıktan sonra Sadık, Özge'yi korumak için güvenli bir yere götürmeye çalışır. Fakat Özge şiddetle karşı çıkar:

> Özge: Sadık Bey delirdiniz mi? Siz ne yapıyorsunuz ya?
> Sadık: Özge senin güvenliğinden ben sorumluyum. Hazırlan kadın başına burada kalamazsın.
> Özge: Demek böyle başlıyor bu işler, ben bilmiyorum da. Böyle mi oluyor? Erkek geliyor, kadınına sahip çıkıyor, koruyor, kolluyor. Sonra malına sahip çıkıyor. Kadınlar da buna bayılıyor. Erkeğim beni korusun kollasın falan. Sadık Bey ben kendimden sorumluyum, bu konuda bir anlaşalım. Evimden çıkar mısınız? Lütfen adamlarınızı falan da alır mısınız? Çıkın evimden ya!

Bu diyalog Bauman'ın bakış açısıyla incelenirse aşkın temelinde özen gösterme ve özenilen şeyi koruma arzusu yatmaktadır. Arzu tüketmeye meyilliyken, aşk sahip olmaya meyillidir. Seven benin, kendini sevilen nesneye bırakmasıyla gelişim sağlanır. Dolayısıyla koruma, besleme, barınma açlığı aynı zamanda okşama nazlama, şımartma, esirgeme, sarmalama, hapsetme açlığını da içermektedir. Bu

isteklerin cevabı her an hazır bir şekilde emre amade olmaktır. Yani aşk, iktidar açlığıyla koşut gerçekleşir (2012d: 26). Sadık'ın Özge için hissettikleri ve gerçekleştirmek istediği edimler bu ifadelerde açığa çıkmaktadır. Özge'ye duyduğu aşk gerçeğe, saflığa, yeniden hayata tutunma arzusuna duyduğu aşktır aslında. Özge'nin Sadık'a karşı gelmesi aşka dair saplantılı görüşleri sorgulama anlayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Sadık'ı tanıdıkça sorularına cevap bularak Sadık'la birlikte dönüşüm yaşar. Daha önce bütünlük fantezisini reddeden Özge ilk kez aşk konusunda tatmin yaşamıştır.

Aşk ve ölüm varoluş bileşeni olarak birçok düşünür tarafından birbirine en yakın bileşenlerdir. Her ikisi de biricik olarak belirir ve tekrara tahammülsüzdür. Hiçbir çağrıya cevap vermeyi ya da ertelemeyi kabul etmemektedir. Her ikisi de hiçlikten doğarak, geçmişsiz ve geleceksiz varlık gibi karanlıklardan ortaya çıkarak yeniden meydana gelir. Her seferinde yeniden başlayan aşk ve ölüm, geçmişteki tasarıların ne kadar gereksiz olduğunu ve gelecekle ilgili tasarı yapmanın ne kadar boşuna bir uğraş olduğunu hissettirir (Bauman, 2012d: 17). Can'ın ruhsal durumunu yansıtan dış sesinde belirttiği sözler bu bakışı anlamlandırmaktadır. *"Her insan bir uçurumdur. Başını döndürür kişinin aşağıya bakınca. Karşılıklı iki uçurumun kenarında iki insan aynı anda atlar ve düşerken kısa bir an bile olsa el ele tutuşur. Dibe vurmadan hemen önce. Aşk çoğu zaman budur işte. Dibe vurmadan önceki son [...] Kara delik her şeyi yuttu binlerce anı, binlerce sözlük binlerce öpücük, binlerce gözyaşı hepsini götürdü. Her şey anlamsız. Her şey boş. İş, para, mühim projeler, banka hesapları, reytingler, tatiller, evler, arabalar hatta kim olduğunun bile bir önemi yok. Şimdi hiçbir şeyin önemi yok. Eti öldü, yok. Her şey anlamsız. Ölüm var, başka da hiçbir şey yok. Bir de sen. Bir tek seni içine çekemiyor o kara delik. Bir dua gibi tekrar tekrar her gün söylüyor. İçimden, dışımdan. Ölümün karşısında bir tek aşk var. Bir de sen varsın. Sen benim ölümümsün Duru. Ne yaşarsak yaşayalım bu hiç değişmeyecek. Sen varsan yaşarım, sen yoksan ölürüm, Can Manay ölür."* Diyalogdan anlaşıldığı üzere Can, Duru'ya olan aşkını ölüm korkusuyla birleştirmiştir. Duru'yu ölüme karşı tek güç olarak görmesi 19. Yüzyıl romantiklerini hatırlatan bağla işlenmiştir. Aşkın ölümle özdeş olarak işlenmesi Rönesans çağından itibaren özellikle romantizm düşüncesinin yükselişe geçtiği dönemde sıklıkla

görülür. Öte yandan aşkı ölümle bağdaştırması Duru'yla yeniden kavuşmasını fanteziye dönüştürmesine yol açmıştır. Duru onu terk ettikten sonra Can için hayat, boşluğunda savrulduğu bir nesne olarak anlamlandırılmıştır. Radyoda arabesk bir şarkı duyduğunda hemen kapatır ve arkadaşı *"Ne oldu bebeğim kendine mi acıdın?"* diye sorduğunda verdiği yanıt *"Ben diğerlerine acıyorum. Hayat diye bomboş bir şeyleri yaşıyorlar"*dır. Bu sekans okunduğunda çıkarılabilecek yorum Can için ölümün, yaşamı anlamlı kılmasını gerektirecek bir bağlamda bilinmesidir. Can'ın hayatı Duru'yu yani "aşk"ı kaybettiğinde, ölümü içselleştirmiş karamsar bir atmosfer içinde sunulur.

Can'ın Duru'ya olan aşkı "insan yiyici bir açlık" biçiminde tezahür eder. Duru, Can'a aldattığını söyleyerek ayrılmak istediğinde Can, *"Ama benim güvenimi kazanmak zorundasın"* diyerek reddeder. Duru'nun affedilmek gibi bir talebi olmamasına rağmen *Afife*'yi bırakması ve attığı her adımdan haberi olması şartıyla Duru'yu affedebileceğini söyler. Bauman'ın insan yiyici tanımlamasının altını dolduran edimler Can ve Duru ilişkisinde vücut bulur. Âşık, kendini sevdiği varlıktan ayıran sıkıcı ve sinirlendirici başkalıkları ayıklamak ister. Âşık için en dehşet verecek şey ayrılıktır. Ben nereye gidersem geleceksin, ne yaparsam sen de yapacaksın, ne kabul etsem sen de edeceksin, ne reddetsem sen de reddedeceksin gibi görüşler âşık için zaten olması gerektiği gerekendir. Dahası, yapışık ikizim değilsen klanım ol beklentisiyle âşık olduğu kişiye yaklaşır (2012d: 36). Can'ın Duru'ya Bauman'ın bahsettiği biçimindeki yaklaşımı anlatının romantik atmosferinin içinde de barınmaktadır. Öte yandan bu durumdan rahatsız olan Duru'nun Deniz'le ilişkisinde benzer beklentilere sahip olduğu görülür. Duru, Deniz'in hayatının merkezinde olmayı isterken belirli konulardaki bakışından vazgeçmesini, kendi doğrularını kabul etmesini istemiştir. Deniz bu duruma karşı çıktığında onu kibirli ve egoist olmakla suçlamıştır. Deniz'in kibri Freud'un tanımladığı biçimde "küçük farklılıklar narsisizmi" olarak adlandırılabilir. Kişilerin ya da grupların diğerlerine karşı hissettikleri kibir için bu kavramsallaştırmayı yapmıştır (Reisman, 2016: 69). Dolayısıyla *Fi* anlatısında aşk ilişkilerinin bencillik ve kibir çerçevesinde yürütüldüğü iddiasında bulunulabilir.

Duru, Can'la ilişkisinde belki de kendi yansımasını ilk kez gördüğü için bu durumdan rahatsız olarak ilişkilerini bitirmek istemiştir. Can, *Afife*'yi izlemeye gelmiştir. Oyun ara verdiğinde kulisteki Duru'nun yanına gelir. Ondan asla vazgeçmeyeceğini, onu kaybetmemek için her şeyini kaybettiğini öne sürer. Duru hazırlıklıdır. Silahıyla gelmiştir. Can'a onu öldüreceğini söylediğinde, Can öldürmesinde bir sakınca olmadığını belirterek ve onu neden hiç sevmediğini sorar. Can'ın bu sözleri üzerine Duru, *"Seni öptüğüm ilk gün anladım. Bu adam gözlerime değil, kalbimin ta içine bakıyor dedim. Yaralarımı sevdin, acılarımı, kırgın, kızgın, çirkin, karanlık bütün taraflarımı besledin. Hayatım boyunca beni çırılçıplak görmüş tek insan sensin. Seni tabi ki sevdim Can. Ama seninleyken kendimi hiç sevmedim. Hiçbir şey sana yetmedi. Hiç vazgeçmedin hep daha fazlasını istedin"* der ve Can bir şans daha istediğinde Duru kesinlikle bittiğini söyler. Bauman'ın düşüncelerinin somutlaşmış olabileceği bu sekansta aşkın halleriyle ortaya çıkan benzeşmenin sevgiye olan etkisi açımlanabilir. İnsan birini sevdiyse o insanın kendisini hak etmesini ister. Önemli yanları kendisine benzediği oranda sevgisi artar. Kişi, karşısındakinin kendi idealini sevdiği oranda sevgisini hak ettiğini düşünmektedir. Buna karşın kendisi için meçhul olan nitelikler kişinin duygusal yaşamında rol oynamamışsa sevgi duyması güçleşmektedir (2012d: 111-112). Duru'nun hisleri bu çerçeveden okunduğunda Can'la birlikteyken daha önce bastırdığı yanlarının ortaya çıkması sevgi duymasını zorlaştırmıştır.

Can ve Deniz'in ilişkisi, kişilerarası ilişkiler bağlamında ele alındığında iki erkeğin iktidar olma mücadelesi ortaya konulmuştur. Sanat, psikoloji gibi toplumsal meseleler üzerinde yaptıkları tartışmalarda iktidar olma mücadeleleri somutlaştırılmıştır. Her ikisi de kendi öznelliğini kurmuş olan karakterlerden Deniz daha toplumcu, Can daha bireyci olarak sınıflandırılabilir. Deniz'in elitist ve bohem tavrıyla, Can'ın popüler kültürün içinde yuvalanan mesleği aracılığıyla çatışma oluşturulmuştur. Deniz'in Duru'yla olan ilişkisi, Can hayatlarına girdikten sonra Can'ın manipülasyonlarına bağlı, edimci olarak konumlanmasıyla ilerlemek zorunda kalır. Duru'ya söylemese de bu durumu sezinleyen Deniz, alttan alta süren rekabeti Duru'nun deyişiyle "kibri"ni paravan yaparak gizlemeye çalışır. Can'ın gündelik alışkanlıklarından, söylem biçimine kadar tüm hayatına yayılmış olan

çevresindekilere karşı hegemonya kurucu tavırlarının farkında olan Deniz'in kontrolü elinde tutma isteği, Can'ın Duru'ya olan ilgisini görmezden gelen tavırlarının altında yatan nedenlerdir. Can'ın Duru'ya ilan-ı aşk ettiği sahnede, Deniz'le Can arasındaki kriz açığa çıkar ve Deniz, Can'a yumruk atar. Duru her seferinde Deniz'i seçtiğini söylese de *"Deniz sana ne verecek"* sözleriyle küçümseyici bir tavır içinde olan Can'ın yumruk yedikten sonra da *"Sen bu kadını hak etmiyorsun"* demesi kendini üstün kılmasının yeniden altını çizer. Kendini anlama sürecine girdiği bu yüzleşmeden sonra Can, Duru'yu elde etse de Deniz'in hayatını yönlendirmekten vazgeçmez.

Anlatı boyunca Can'ın iş ilişkisi oldukları dışında arkadaşı olarak Deniz gösterilir. Ancak Deniz'le de dostlukları Duru'yu elde etmek üzerinedir. Patronu olan Sadık'la ilişkisi ise "takım elbiseli gladyatörler"[30] gibidir. Anlatıda arkadaşlıklar rekabet ve çıkara dayalı olarak temellendirilmiştir. Duru'nun Ceren'le yaşadığı baş dansçı olma krizleri, *Afife*'de başrol olan Ece'yle arkadaşlık kurarken bir anda plan yaparak oyundan attırması, arkadaşlık ilişkilerinin köksüzlüğüne göndermede bulunur. Aralarında geçen tartışma Ada'nın Duru'ya, Ece ve Deniz'in birlikte olduğunu söyledikten sonra *"Sana onun için yanaştı, yoksa seninle neden arkadaş olsun"* demesi üzerine dans ederken videolarını çekerek internete koymasıyla gerçekleşir. Duru onun düşüşünün kendinin yükselişinin başladığını söylemesinin ardından Ece'nin sanat merkezinden çıktıktan sonra kaza yapmasıyla kendine gelir. Ece'nin kaza yaptığını Can'a anlatırken çok pişmandır. Can ise *"Ayrıca söylediklerin doğru, başrolü sen hak ediyordun, bu senin zaferin"* diyerek teselli etmeye çalışırken Duru, *"Ne zaferi ya ne zaferi, böyle zafer olmaz olsun. Entrikalar çevirdim, görüntülerini çektim, kızı rezil ettim, hayatıyla oynadım ya ne için ne için. Nefret ediyorum kendimden*" sözleriyle arkadaşlığa bakışının yönünü değiştirir. Duru'nun arkadaşlık ilişkilerinden yoksunluğunu fark etmesini sağladığı bir başka sahne Can'a ulaşamadığında arayacak kimseyi bulamamasıdır. Can eve döndüğünde *"Ne yapacağımı bilemedim. Ali, Bilge, Eti bir tek onları tanıyorum hayatında*" der. Can zaten başka kimsenin olmadığını söylediğinde Duru, *"Benim o kadar da yok. Bu*

[30] Bu betimleme Can'ın *Fi Macerası* röportajından alınmıştır.

hayatta kimsem yok. Rehberime bir baktım kimi arayabilirim diye kimseyi bulamadım. Kalan son arkadaşlarımda Deniz'le birlikte gitmişler" der.

Arkadaşlık ilişkilerini açığa çıkaran bir başka durum da Can'ın ders verdiği ve Bilge'nin de bulunduğu sınıfta, dördüncü sınıf olmalarına rağmen Bilge'yle âşık olduğu sınıf arkadaşı Murat'ın birbirlerini tanımamalarıdır. *Fi*'nin geleneksel televizyonda yayınlanan dizilerden önemli bir farkı da budur. Yerli dizilerin geneline bakıldığında baş karakterlerin girdikleri mücadelede yanlarında olacak bir dostun yan karakter olarak bulunduğu görülür. *Fi*'de yoksunluk kaynaklı olarak birincil derecede ilişkilerin amaçlandığı gözlemlenir.

Lash'ın günümüz yakın arkadaşlıklarıyla ilgili değerlendirmesi bu durumun altında yatan nedenlerle ilgili ipucu verebilir. Modern bireyin hemencecik yakın ilişkiler kurma isteği ve kendi ölümünden sonraki hiçbir şeye aldırmaması gerçek anlamda yakınlık kurmasının önündeki en büyük engeldir. Ebeveyn ve çocuk arasındaki bağların aşındığı gibi, dostlukların ve kadın-erkek ilişkilerinin de altı oyulmuştur (2006: 294-295). Mitchell romantik aşkın bozulmasına dair yazdığı kitabında canlı ve anlamlı hayatların 20. ve 21. Yüzyılda yaşayan kişilerin temel isteği olduğunu vurgulayarak bireylerin en fazla aşk ilişkilerinin yoksunluğunu çektiklerini ima etmiştir. Narsisizmden sonra kişi sevme biçimi olarak en fazla romantik aşka kapılarını açmıştır (2013: 7). Bu düşünceler dolayımıyla bir saptama yapılırsa *Fi*'de de ikili ilişkilerden en fazla aşk ilişkisine yer verildiği, aile travmalarının romantik aşkla üstesinden gelinmeye çalışıldığı ileri sürülebilir.

Modern dönemde sosyal ilişkiler ölçek olarak büyüse de, daha mesafeli bir boyut kazanmıştır. Örneğin bürokratik örgütlerle kurulan ilişki hızlı ve mesafelidir; gerçek bir sosyal ilişkiden bahsedilememektedir (Loo ve Reijen, 2014: 86). Fakat hayat fazlasıyla başkalarıyla birliktelik üzerinde geçtiğinden diğerleriyle olan ilişkilerin niteliği kişinin yaşamının duygusal düzeyini, canlılığını, dokusunu, tonunu ve diriliğini oluşturmaktadır (Mitchell, 2013: 7). Bu bakımdan çağdaş modernlik analizinin toplumsal sisteme ya da kurumlara yönelik bir araştırmayla değil ancak toplumsal gerçekliğin arkasında yatan bağlarla, modern toplumsal hayatın belli kısımlarıyla anlaşılabilecektir (Frisby, 2012: 17). Bu bağlamda dizideki karakterlerin

dayanışmaya dayalı ilişki kültürüne sahip olmayan, edimlerini kendisi gerçekleştiren, kendi seçimlerini özgürce yapan, karar alabilen özne konumunda oldukları söylenebilir. Aileleriyle olan ilişkilerinin olmaması kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmemişken, iradelerine bağlı olarak akrabalık ilişkileri kurmadıkları görülmüştür. İnsanlar, birey olmak için aile, akraba, arkadaşlık gibi bir bağa muhtaç olmaları yönünde bir değer dizgesine sahip değildir. Duygusal olarak her zaman belli bir mesafede olan karakterler yer yer yakınlığa ihtiyaç duysa da "rekabet ve hırs" buna engel olur. Bu durumların anlatı boyunca sık sık yinelenmesi öyküde birey kavramının varlığının altını çizer. Özellikle Can'ın akıl hastanesinde yatan bir hastayken kendini "Can Manay" olarak yeniden yaratması birey olma sürecinde "kendini gerçekleştirmenin" önemine işaret eder. Nihayetinde anlatıdaki bireylerin kendi sorumluluklarını üzerine alan, kendi kendine her anlamda yetebilen, toplumsal yapıda kendine has özellikleriyle ön plana çıkan modern birey tanımlamalarına uygun olarak derinlikli bir çözümlemeye tabi tutulabilecek karakterler oldukları ileri sürülebilir.

3.2.5. *Fi* Dizisinde Narsisizm

Fi'de modern bireyin temsil biçimlerinden biri olarak narsisizm, sosyolojik ve psikanalitik bir tanımlama biçimi olarak anlatıyla ilişkilendirilmiştir. Amerikalı sosyolog Lash'ın görüşleriyle ifade edilirse modern bireyin egoizm ve hedonizme yönelişi aşırı bireyciliğin narsisizme evrilmesine neden olmuştur (2006: 314). Sennett da aynı bakışla "ben"in Batılı ülkelerin çoğunda narsisistik davranışlara yönelten kutsallaşmış bir nesneye dönüştüğünü ileri sürer. Günümüz insanlarının bir taraftan toplumsallığın içinde konumlanmaya çalışırken diğer taraftan bireyselleşen birer "birey" olması narsisizmin geliştiği ortamdan kaynaklanmaktadır (Corcuff, 2009: 6). *Fi*'de karakterlerin narsisistik yapılanmaya giden yolda yaşadığı travmaların görünür kılındığı bir anlatı dizgesi oluşturulmuştur. Narsisizm klinik bir çerçevede, modern toplumsal hayatın geliştirdiği sosyal patolojilerden biri olarak görülebilir. Kişilik bozukluğu olarak narsisizm, temel güven duygusundan yoksundur ve bu durum genelde çocukluk çağına bağlı gelişir. Çocuk, temel bakıcının

özerkliğini kabul edemediğinde kendi psişik sınırlarını ayırt edemez. Bu durumda kendine saygısının yerini boşluk ve umutsuzluk duyguları alarak yetişkinlik çağına bu problemler taşınmış olur. Kendine saygı oluşturmak için çabalayan birey nörotik olarak bağımlı ve etkili iletişim kurma konusunda sorunlu birey tipi oluşur. Modern hayat karşısında boğulan kişi, bedensel çekiciliğe bağımlı birey hâline gelir. Tüm bu tartışmaların devamı olarak narsisizmin temel dinamiğinin utanma duygusu olduğu görülmektedir. "Mükemmellik" ve "değersizlik" duyguları bireysel kimliğin tepkileri olarak üstesinden gelinmesi gereken duygular olarak vücut bulur (Giddens, 2014: 225).

Bu anlamda anlatının merkezine narsisizmin varlık kazandığı karakter olarak Can'ın yerleştirildiği söylenebilir. Can'ın edimleri ve diğer karakterlerin söylemleri bu görüşü pekiştirirken, çocukluk hikâyesi psikanalitik bir kategoride değerlendirmeye tabi tutulmasına sebebiyet verir. Lash'ın narsisist kişilik oluşumunu Frankfurt Okulu düşünürleri görüşleri doğrultusunda açıklayışı Can'ı yorumlayabilecek bir kavrayış ortaya koyar. Adorno ve Horkheimer'in düşünce geleneğine göre özerk kimliğin gelişimiyle baba otoritesinin içselleştirilmesi çok ilişkilidir. Bir çocuk Freud'un deyişiyle üst-benliğini ancak babasıyla Ödipal çatışmayı başarıyla gerçekleştirdiğinde geliştirir. Çocuğun ileriki yaşlarında davranışlarını düzenleyen bu durum, otoritenin toplumsal biçiminin ilk örneğidir. Sağlıklı toplumsallaşmanın ilk koşulu sayılan bu aile tipini Frankfurt Okulu temsilcileri "patriarkal burjuva" olarak tanımlamıştır. Adorno ve Horkheimer'e göre 20. Yüzyıl'da yaşanan ev ile iş yaşamının ayrılması gibi toplumsal gelişmeler ailenin çözülmesine yol açmıştır. Babayla ilişki biçiminin toplumsal norm çerçevesinde tam olarak gerçekleşmemesi, bireylerin daha kimliksiz karakterler olmalarına sebep olmuştur (Loo ve Reijen, 2014: 184). Bu bakışla yola çıkılırsa Can'ın narsisistik karakter yapılanmasının arkasında yatanın Ödipal başarısızlık olduğu söylenebilir. Can Manay'ın daha dizide görüldüğü ilk sekansta kendi ağzından şu cümleler duyulur: *"Bir insan yaratmanın maliyeti çok düşüktür. Yumurta, sperm ve kafi miktarda şehvet. Ve işte dünyadasın. Zarlar atıldı. Kaderin artık belli. Doğduğun yer. Sevgisiz baban. Kifayetsiz annen [...]"* Daha önce de vurgulandığı üzere Can'ın çocukluk travmalarının nedeni babasının ve annesinin doğar doğmaz kendisini terk

etmesidir. Yukarıda bahsedildiği gibi narsisizm çoğu zaman erken çocukluk dönemiyle ilişkilidir. "Sevginin yitirilmesi ve başarısızlık" çocukların benliğinde ömür boyu taşıyacağı narsisistik bir yara bırakır (Freud, 2014: 29).

Can'ın eski sevgilisi Billur'a Duru'yla olan ilişkisinden bahsederken sarf ettiği sözlerde bu vurgular bulgulanabilir. *"İlk defa tamım. Onu buldum. Duru'yu. Her şeyim tamam. Kabuslarım bitti. Annesinin bile istemediği o bok çukurundaki çocuk değilim artık. Duru var. Aşk var"* diyaloğundan anlaşılacağı gibi Duru'ya olan tutkusunun altında annesiyle olan travması yatmaktadır. Can, Ödipal yolculuğunu Duru'yla kendini bütünleştirerek tamamlamak istemektedir. Öte yandan Freud'un başka bir değerlendirmesinden yola çıkılırsa başkalarına bağımlılığın itkilerinden biri kişinin yalnızca kendisine aşk beslemesiyle kalmayarak, kendini başkalarında da sevme isteğidir. Narsisistik libido başka nesnelere yatırım yapmaya bağımlıdır. Bu bağımlılık, egonun tatmin olmasını sağlar. Yani aşk nesnesi iki türe indirgenebilir. İlki anneye duyulan ilk aşk –"hakiki" ve "anaklitik" modeliyken-, diğeri ego aşkından kaynaklanmaktadır (Cahoone, 2001: 117).

Anlatıda Can'ın narsisistik karakterini en çok söylemlerine yansıtan kişi asistanı Kaya'dır. Kaya, Can'ın her an yanında olarak aynı zamanda Eti'nin gölgesi işlevini de üstlenmiştir. Eti'yle birlikte Can'ı kontrol etme amacıyla sık sık birlikte hareket ederler. Can, öğrencisi olan Bilge'yi asistanı yaptığında Kaya bu duruma çok bozulur. Can'ın en özel işlerini daha önce kendisi yaparken artık Bilge'ye yaptırması bozulmasında etkili olmuştur. Bilge, Can için yurt dışında otel bakmaktadır. Kaya bunu fark ettiğinde Bilge sadece işimi yapıyorum diyerek kendini savunur. *"Sen neden beş yıldır burada çalışıyorsun, kendi muayenehaneni açmadın?"* sözleri üzerine Kaya *"Can'ın bana açtığı kapıları seviyorum. Bak bu işi yapacaksan para için, kariyer için yap Can'ın sevgisi için değil. O kimseyi sevemez"* der. Bu diyaloğa Fromm'un bakış açısıyla bakıldığında kendilerine âşık görünen bu kişiler aslında kendilerinden hoşlanmazlar. Narsisizmin temelinde kendini sevme yoksunluğu vardır. Freud narsisist kişinin başkalarına vermediği sevgiyi kendisine yönelttiğini öne sürer fakat Fromm bu söylevi narsisist kişinin ne kendini ne de başkalarını sevdiğini söyleyerek eleştirir (2016: 130-131). Çünkü narsisizm, benlik sevgisinin

tam zıddıdır. Benliğe zarar verir ve başka hiçbir şeyin benliğe girememesi anlamına gelir. Yaşadığı her deneyimde kendisinin bir ifadesini aramaktadır. Narkissos mitinin[31] özeti kişinin benliğinde boğulmasıdır (Sennett, 2016: 407).

Sennett, kendine hayranlıkla narsisizm arasında farklılık olduğunu öne sürmüştür. Narsisizmi, bireyin benliğiyle dış dünya arasında sınır koymakta zorlandığı bir takıntı olarak tanımlar. Narsisizmin temel dayanağının dış dünyada olan her şeyi "benim için ne anlama geliyor?" diye, kimlik arayışını "ben kimim?" sorusuyla sorgulamaktır (Sennett, 2016: 408-409; Giddens, 2014: 215-216). Öyle ki Can'ın diyaloglarında sık sık kimlik arayışına girdiği görülür. İlk bölümde seslendirdiği *"Kimim ben? Kaçan mı savaşan mı? Bu kadarı mı fazlası mı? İçine fırlatıldığım hayatı kader deyip kabullenen miyim, baştan yaratan mı? Sen bana cesaretten söz et. Varsa eğer. Sana acı vadediyorum. Kan, korku, gözyaşı ve öfke ve yorgunluk ve savaş ve sonunda dünya cenneti. Başka biri olabilirsin"* sözleri aynı bölümde bir başka sahnede *"Kim olacağını seçebilirsin. Ya da en azından kim olmayacağını"* sözleriyle devam ettirir.

Modern dünyada bireyin benliği o denli merkezi konuma gelmiştir ki benliğini dünyadan ayırmakta zorlanmaktadır. Can için bu deneyim Duru'yla birlikte yaşanmaktadır. Can'ın, *"Bilinmek. Görülmek. Duyulmak. Anlaşılmak. Her şeyi gören göz kendini göremez. Kendini görmek için bir yansıma arar. Biri bir şey karşımızda olmazsa seslerimiz sonsuzlukta kaybolur gider. Hepimiz kim olduğumuzu ne olduğumuzu anlamak için birini ararız. Eğer onu bulursanız bilin ki çok şanslısınız. Sakın peşini bırakmayın. Koluna yapışın ve sorun. Ben kimim?"* ifadesi alttan alta bu bakışı onaylar. Can'ın Duru'nun evini her açıdan görebileceği kameralar döşetmesi bu düşünceyi pekiştirir. Kameralarla sürekli Duru'yu gözlemesi kendi benliğinin bir parçası olarak gördüğünün göstergesidir.

[31] Narsisizmin temelini oluşturan mit şöyledir. Narkissos bir su birikintisi üzerine eğilir ve suya yansıyan görüntüsünün güzelliğinden kendinden geçer. Dikkatli olmasını söylediklerinde aldırış etmez ve kendi imgesini okşamak için suya doğru eğildiğinde düşüp boğulur. Yansıtma bir gerçeklik olduğu halde benlik ilkesiyle tanımlanan bir dünyaya tepkidir. Diğer anlamı da kendine dönen kişinin bir süre sonra kendisini yok etmesidir (Sennett, 2016: 406).

Duru'ya yolladığı kırmızı tüyün yanına "kimsin sen?" yazılı not bırakması da aynı düşüncenin ürünüdür. Tüm bu ifadeler Can'ın varacağı nokta hakkında ipucu vermektedir. Can'ın anlatı içinde üstlendiği en önemli rollerden biri başta Duru olmak üzere çevresindekileri narsisizmin temel dayanaklarından olan "kim" olduğunu bulma isteğine yöneltmektir. Nitekim son bölümde Can şöyle bir sorgulama yapar: *"Kimsin sen? Her çiçek solar. Her genç yaşlanır. Güzellik uçar. Bütün mutluluklar biter ve aşk da son bulur. Yandıkça kendi sonunu getiren o ateş söner ve aşkı acıyı mutluluğu ihaneti karanlık ve aydınlığı tadan insan ölür. Kimsin sen? Ölüm seni bulduğunda yaptıkların için mi pişman olacaksın yapmadıkların için mi? O gün orada o o. çocuğunun suratına siktir git demediğin için mi pişman olacaksın dediğin için mi? Yalan söylediğin, söylemediğin, kaçtığın, kovaladığın hangisi için pişman olacaksın. Çünkü eninde sonunda hepimiz pişman öleceğiz. Kendi uçurumuma bakıyorum şimdi düşmeden hemen önce. Peki kimsin sen Can Manay?"* aynı sorgulama final sahnesindeki ifadeleriyle devam ettirilir: *"Kimim ben? Kimi görüyorsun. Seni, beni. İnsan nedir ki? Sperm, yumurta, et, kemik, kas, yağ. Büyük patlamadan kalma atomlar. Sürüngen atalardan mı DNA'lar. Yakan, yıkan, yağmalayan. Bir türün sıradan bir numunesi. Sefil ve muktedir. Çirkin ve kudretli. Acımasız ve şefkatli. Yıkan ve kuran. Aptal ve bilge. Aç gözlü ve cömert. Varlıkların en yücesi. Ve en korkuncu. Unutan ve hatırlayan. Düşen, yeniden kalkan. Biten, yeniden başlayan. İnsan. Ölen ve aşkın küllerinden kendini yeniden yaratan."*

Can'ın anlatının önemli kısımlarında "kim" olduğunu sorgulaması Narkisoss mitinin iki yanlı anlamını akla getirir. Kendine dönüklüğü aşırı olan insan kendinin ne olduğunu ve ne olmadığını anlarken yine engelleyici kendisi olmaktadır. Öyle ki sudaki yansımasını gördüğünde suyun öteki olduğunu unutur ve tehlikelerin farkına varamaz (Sennett, 2016: 406). Yaşamda anlam arayan ve kendini tanımlamak isteyen kişi, toplumun ve doğanın gereklerine karşı durarak kendini gerçekleştirme üzerine odaklanır ve bu durum "narsisistik" kişiliklerin kaynağı olur (Taylor, 2011: 40). Can kendi benliğine ve benliğinin parçası olan Duru'ya öylesi saplanmıştır ki çevresindeki herkesle arasındaki mesafe açılmıştır. Yanında çalışanlarla "empati" kuramamaktadır. Ayrıca tüm çalışanları işten çıkardığında Can'ın bencil ve narsisist olduğunu Kaya'nın yanı sıra diğer çalışanların da düşündüğü gözlemlenir.

Can *Vizyon Terapi*'de birine âşık olduğunu açıkladıktan sonra Kaya ve Eti gazetecileri şaşırtmak için bu kişinin Bilge olduğu haberini yaptırır. Bu yüzden Can, Kaya'yı işten kovar. Programda terapist koltuğuna Bilge'yi oturttuğu için zaten çok bozulan Kaya, *"senin için program için yaptıklarımın karşılığı bu mu Can. Bak çok büyük bir hata yapıyorsun. Sen ben olmadan burada..."* dediğinde Can'ın *"Senin o içi boş özgüveninin içini. Neyse, hayatımdan çık, ofisimi derhal terk et Kaya"* sözleri üzerine Kaya, Bilge'ye *"Böyle narsisist bir herif için tek bir gününü bile heba etme bence"* der ve gider. Kaya, Can'ın yanından ayrıldıktan sonra Sadık'ın yanına giderek Can'la ilgili şu sözleri söyler: *"Hayatımın son yıllarını ona adadım nasıl manipülatif, narsisist bir zorba olduğunu benden daha iyi hiç kimse bilemez. İnsanları yönetmek için onların geçmişini zaaflarını öğrenir ya da yaratır. Can'la aranızdaki meseleyi biliyorum."* diyerek Sadık'ın isminin yazılı olduğu terapi kayıtlarının saklandığı yeri bildiğini öne sürer.

Can'ın yaşadığı narsisistik kayıplar, içinde barındırdığı travmayı daha fazla açığa çıkarma işlevi görmektedir. Can'a her zaman vicdanıyla yaklaşan Bilge'nin de Eti'nin intiharından sonra Can'la ilgili düşünceleri değişmiştir. Diğer çalışanlar gibi bir anda işsiz kalan Bilge, Can ile Duru'nun yanına konuşmaya gelir. Can'ın *"Vaziyet nasıl?"* sorusu karşısında Bilge çılgına döner. Eti'yi herkesin önünde rezil ettiği için vicdansızlıkla suçlar. Aralarındaki diyalog şöyledir:

> Can: Peki her şey benim yüzümden oldu. Ağlayıp sızlasam pişmanım desem affedecek misin beni? Herkes beni affedecek mi? İkiyüzlülük bu. Eti kendini öldürdü. En şahane, en gösterişli intikamını aldı benden. Onu hayal kırıklığına uğrattığım için suçluluk duymamı istedi hepsi bu.
>
> Bilge: Seni oğlu yerine koyan bir kadının ölümünü bile kendine yontuyorsun. Eti zaten hastaydı ölmek üzereydi.
>
> Can: Ne demek hastaydı?
>
> Bilge: Senden sakladı. Bu şahane hayatını muhteşem Can Manay'ı kendi derdiyle bozmak istemedi.
>
> Can: Neden bana söylemedin?

Bilge: Söylesem ne değişecekti? Dürüst ol ne değişecekti. Eti ona acımanı değil, değer vermeni istedi. Sen ne yaptın? Hayatından bir çöpmüş gibi attın. Herkesin ortasında rezil ettin.

Can: Eti beni yönetmeye kalktı. Sınırlarını aştı. Duru'yla arama girme dedim.

Bilge: Duru yüzünden mi harcadın Eti'yi? Bu yüzden mi kendini öldürdü Eti? Ne vardı o dosyada sizi ayıracak ne vardı?

Can: Bilge kendine gel.

Bilge: Asıl şimdi kendimdeyim. Senin narsist olduğunu söyleyenlere kulaklarımı tıkadım. Seni mentörüm sandım. Ne büyük salaklık. İnsanlara yardım etmek için psikoloji okudum ben. Senin ve senin (Duru'yu gösterir) aptal oyunlarınıza piyon olmak için değil. Benden bu kadar.

Can: Bilge pişman olacağın şeyler yapma.

Bilge: Pişman olacağım şeyleri yaptım bile. Sırf siz ayrılmayın diye Eti'nin son isteğini yerine getiremedim. Eti kendini öldürdü ama siz hâlâ birliktesiniz. Hiçbir şey olmamış gibi. İkiniz de yalancı, ikiniz de ikiyüzlüsünüz. İkiniz de sevdiğinizi söylediğiniz insanları aldattınız. Tam birbirinize layıksınız.

Can, henüz Duru, Deniz'le birlikteyken Bilge'ye Duru hakkında ne hissettiğini sorduğunda *"Birbirinize benziyorsunuz"* yanıtını almıştır.[32] Can için Duru daha önce iki kez hissettiği narsisistik tamlık arayışını gerçekleştirdiği kişidir. Duru'dan önce hayatına giren kadınlar kendine hayran olan, bağlanma ihtiyacı duymadığı kadınlardır. Dizinin diğer narsisist karakteri Can'ın narsisizm mitini pekiştiren Duru'dur. Duru'nun *"Seni öptüğüm ilk gün anladım. Bu adam gözlerime değil, kalbimin ta içine bakıyor dedim"* sözleri bu bakışa işaret etmektedir. Duru'nun sahneye aşırı düşkün olması, ilgi aşığı bir insan olmasından kaynaklanmaktadır. Can hayatına girene kadar kadın olarak güzelliğinin bu kadar etkili olabileceğinin farkında değildir. Can, Duru'nun şimdiye kadar fark etmediği "ego"sunu ortaya

[32] Diyaloglarda Can'ın, Duru'nun kötü yanlarını ortaya çıkardığına işaret eden vurgular sık kullanılmaktadır. Yalnızca narsisizm değil, diğer kavramlar aracılığıyla da okunabilecek bu söylem Hegel'in bilinç incelemesiyle okunabilir. Çağdaş psikolojiye göre benlik bilinci çocuklar ve hayvanlardan farklı olarak kişinin diğer insanlarla ilişkileriyle şekillenmektedir (Watt, 2016: 156). İnsanın kendine yani özüne giden yolun başka bir "ben"den geçmektedir. Gelişmiş öz-bilincin doğumu kendiliğini başkalarına tanıttığında gerçekleşir. "Kendi" ancak başka bir "kendi" ile karşılaştığı zaman çözülür (Copleston, 2000: 33-35). Duru'nun Can'la birlikte uğradığı dönüşüm bu karşılaşma aracılığıyla işlerlik kazanır.

çıkarmıştır.[33] Can'la tanıştığı ilk zamanlar Duru'nun narsisizm düzeyinin kavramın popüler anlamı olan "kişinin kendi güzelliğine duyduğu aşk" (Sennett, 2016: 22) olarak yorumlamak mümkündür. Deniz'le ilişkisini narsisistik bir yapılanmaya sahip olduğu söylenebilir. Giddens'ın değerlendirmesi çerçevesinde narsisist kişiler, öncekilerden daha fazla yoğun duygusallık içeren bağlar talep etmektedir. Yakınlarında ölçüsüz talepler istemelerinin yanı sıra kendileri aynı şekilde verici olmayı reddederler (2014: 218-219). Duru'nun istekleri bu düşünceye eklemlenen bir yapıdadır. Deniz'in hayatında istediği yerde olamamakla ilgili yakınır. Bu doğrultuda yaşanan bir sahnede Duru, Deniz'e ilk kez bu konuda duygusal boşalım gerçekleştirir. Deniz'in eski sevgilisi olan Alara'yı öğrendiğinde daha önce anlatmadığı için Deniz'e sinirlenen Duru onu korkaklıkla suçlayarak *"Senin yanındaki kadının yükselmesine tahammülün yok, baş dansçı olmamı da bu yüzden istemedin zaten"* der.

Öte yandan Duru sınıf arkadaşları tarafından sürekli eleştirilmektedir. Özellikle dans partneri Göksel, Deniz Hoca olmasa hiçbir şey olduğunu ima eder. Prova sırasında *"Sen hiçsin"* diyen Göksel'e saldıran Duru'yu, Deniz sakinleştirmeye çalışır.

> Duru: Ben neyim Deniz? Ben neyim senin için? Kenar süsü mü? Salon bitkisi mi? Senin hayatına dahil oldum diye kendimi unutacak mıyım ben?
> Deniz: Öyle olmadığını sen de biliyorsun.
> Duru: Bilmiyorum, bilmiyorum işte. Bence Alara'da bilmiyormuş onu anladım
> Deniz: Alara'yla senin hiçbir alakan yok ki! Alara meşhur olmak istedi, ben de istemedim parçalarımı da alıp gittim ve bitti anladın mı?
> Duru: Peki tamam onu anladım. Peki senin hayatında kaçıncı sıradayım ben Deniz. Birinci sırada müzik var onu hepimiz biliyoruz zaten. İkincide okul öğrencilerin Göksel'le Ada bile benden üst sıralarda o nette. Ben hiçbir zaman önceliğin değilim senin. Hiçbir zaman ilk değildim.
> Deniz: Seni ne kadar çok sevdiğimi bilmiyor musun Duru!
> Duru: İyi bir cevap değil Deniz.

[33] Serenay Sarıkaya'nın *Fi*'yle ilgili PuhuTV'de yayınlanan *Fi Macerası* röportajından alınmıştır.

Deniz: Ne demek bu iyi bir cevap değil Duru [...]

Oysaki Duru, Can'ı aradığında her şeyi, basın toplantısını bile yarıda bırakıp çıkar. Görüşmeye geldikten sonra saçma sapan dertlerimle seni yormak istemiyorum diyerek anlatmaktan vazgeçince Can, *"Senin söylediğin hiçbir şey bana saçma sapan gelmez. Benim işim gücüm sensin otur lütfen"* der. Duru'yu hayatının merkezine aldığını vurgular. Can'ın Eti'ye yönlendirdiği Duru terapi sırasında *"Ben Duru'ysam, yani buysam, Deniz yanımda olduğu için. Yani nasıl diyeyim bunu da aslında ilk defa düşünüyorum ama keşke bu kadar bencil olmasaydı. Keşke beni daha çok düşünebilseydi. Onun hayatının bir parçası değil merkezi olmayı isterdim. Bilmiyorum, belki de bende çok bencilce düşünebilirim. Utanıyorum böyle düşündüğüm için ama keşke hayatında sadece ben olsaydım"* der. Bu sözler Horney'in belirlediği narsisizm eğilimlerinin dışavurumu olan sevgi ihtiyacı olarak yorumlanabilir. Öteki insanları sevme yetisinden yoksun kişiler aslında benmerkezci olarak da nitelenirler. Kendilerine saygıları olmayan bu insanlar, güven hissetmek ve öz saygılarını yeniden kurmak için sevilme ihtiyacı hissederler. Horney bu açıklamasında Freud'un kadın ruhuna özgü olduğunu vurguladığı sevgiyi yitirme korkusunun altını çizer (1991: 267). Ada'nın, Duru'ya *Afife* müzikali ekibini kastederek *"Seni burada da sevmiyorlar"* sözleri de aynı yoruma imkân tanır.

Fi, Duru'nun narsisistik yanının ortaya çıkmasını destekleyecek bir anlatı yörüngesi şeklinde ilerler. Deniz'le birlikteyken törpülenmiş fantezileri Can hayatlarına girdikçe cisimleşerek görünür kılınır. Can'ın Duru'ya âşık olduğunu anladığında Ceren'in verdiği tepkide bu dönüşümün fark edildiği gözlemlenir. Duru, Ceren'e açıklama yapmaya çalışmaktadır. Can'ın başından beri onun peşinde olduğunu, olup bitenden onun da sonradan haberi olduğunu aslında kendisinin de haberi olmadığını, öğrendiğinde çoktan birlikte olduklarını söyler. Bunun üzerine Ceren yine kendisini suçladığını düşünerek Duru'ya *"Tabi ya ben nasıl akıl edemedim zaten. Herkes Duru'ya âşık olur. Ceren kim ki?* dediğinde Duru, *"Ya Ceren saçmalama. Ben olayların buraya gelebileceğini nereden bilebilirdim ki? Hem adam artık taşındı. Bir sorun kalmadı tamam mı?"* sözleriyle kendini savunmaya çalıştığında Ceren, *"Sorun Can değil anladın mı? Sorun sensin ya. Sorun sensin*

Duru. Senin sevgilin, senin kostümün, senin baş dansçılığın, sana âşık adamlar" der. Bu sahnede altı çizilen narsisistik ego Lash'ın modern bireyin başkalarında yansımalarını bulduğu "büyüklenmeci kendiliğini" görerek hayatını devam ettirme isteğine işaret etmektedir.

Duru'nun arkadaşları aracılığıyla narsisistik görünümünün altının çizilişi bir başka sahnede şöyle gerçekleşmiştir. Duru, *Afife*'nin seçmelerine girebilmek için aday listesindeki isimlerden birinin yerini alır. *Afife*'ye seçildikten sonra seçme günü sırasını aldığı Seçil'le tanışır. Seçil, Duru'ya *"Can Manay'ın sevgilisi olarak kazansaydın ben de senin için sahnede olmak kolay değil, başarabilecek mi diye düşünürdüm"* diyerek Duru'nun kendi yeteneğiyle orada olduğunu ima eder. Duru ise *"Fark etmezdi, ben her türlü kazanırdım"* dediğinde Seçil, *"Tabi canım sonuçta Can Manay'ı da sen kazandın de mi? Okul da buranın yanında kreş gibi kalıyor gerçek hayata hoş geldin"* der. Duru için "Duru Durulay" olarak bir yere gelmek önemlidir. Can'la birlikteyken ev tutmaya çalıştığında Can, *"Boşuna bu işlerle uğraşıyorsun halbuki tek bir cümlen kafi: ben Can Manay'ın sevgilisiyim"* sözleri üzerine Duru, *"ama ben merhaba ben Duru Durulay cümlesi kapıları açsın istiyorum mümkünse"* demiştir. Lash'ın bakışıyla narsisist kişi kendisini ün, güç ve karizma yayan kişilere bağlayarak güvensizliğini artırmaktadır. Görünürde "tümgüçlülük"[34] –her şeye gücünün yetebileceği- yanılmasamasına kapılsa da özsaygısı başkalarına bağımlı olarak gerçekleşir (2006: 32-33). Dolayısıyla Duru'nun görünürdeki ideal kimliğinin parçalı bir yapıya sahip olduğu iddia edilebilir. Can'la birlikte oluşturduğu imajını karşıtlık kurarak bertaraf etmeye çalışır. Gazetecilere uzun süre birlikte görünmek istememesi de buna bağlıdır. Can, hem Duru'nun narsisistik fantezisini besleyen temel unsur, hem de kendini gerçekleştirme yolunda fazlalıktır.

Narsisist kişi hayatın tehlikelerini kontrol aracı olarak bedensel çekiciliğini ve cazibesini artırmak ister. Dahası, bedeni bir iletişim kurma aracının ötesinde haz

[34] Kavramı daha önce Freud bilinç ve bilinçdışı vasıtası ile duygular, ilişkiler ve kaderi daha fazla kontrol edebilme fantezisini anlatmak için kullanmıştır. "Düşüncenin tümgüçlülüğü" olarak *Totem ve Tabu*'da (1913) zamanın geleneğine bağlı olarak ilkel insanlar ve takıntılı nevrotikler düşüncenin tümgüçlülüğünü keşfetmiştir (Mitchell, 2013: 6).

aracı olarak da kullanır (Giddens, 2014: 215- 225). Öyle ki Lash'a göre cinselliğe aşırı ilgi narsisizm kültürünün sonucudur. İhtiyaçtan fazla istekleri yerine gelmeyen modern birey depresyona yönelir. Oral açlığını arkadaşlarından ve cinsel partnerinden aşırı taleplere yöneltir (2006: 314). *Fi*'de narsisistik bir edim olarak cinselliğine en fazla odaklanılan karakter Can'dır. Duru ve Deniz'in cinsellik deneyimi romantizm üzerine temellenirken, Can'ınki "narsisistik erk"i cinsellik aracılığıyla pratikleştirilir. Duru'yla birlikte olmadan önce cinsel birlikteliğinin gösterildiği sahneler "narsisistik erkeklik pratiği" düzeyindedir. Yer yer cinselliği olumsuz duygulardan kaçmak için işlevselleştirdiği görülür. Mutsuz ve gergin hissettiği dünyadan fantezilerine sığınmaktadır. Can'ın cinsel birliktelik yaşadığı kadınlar çoğunlukla ona hayran olan *Vizyon Terapi* izleyicilerindendir. Bu kadınlar haricinde Duru ve Deniz'e karşı paravan olarak kullandığı dizi oyuncusu Sıla ve Duru'nun en yakın arkadaşı Ceren'le cinsel birliktelik yaşamıştır.

Can, günümüzde pek çok kişi gibi kendini cinsellikle ifade etmektedir. Cinsel birlikteliğini genellikle karanlık ve loş bir ortamda gerçekleştirmektedir. Hatta birlikte olduğu kadınların onun evinde kalmasından hoşlanmaz. Eve gelen kadın misafirleri için kullanacağı "private" olarak adlandırılan özel ev ararken Duru'yla karşılaşmıştır. Can'ın cinsel doyumu Duru'yla birlikteliğinden önce ve sonra diye ayrılabilir. Duru'dan önce yaşadığı cinsellik deneyimlerini, Giddens'ın modern hayattaki bireyin en büyük manevi doyumunu bulduğu alanın cinsellik olduğu düşüncesi üzerinden okumak mümkündür. Bu yönüyle cinsellik üreme, yaşam ve ölümden ayrılmıştır (2014: 257). "Cinsel özgürleşme" dönemi olarak düşünülen bu dönemde az üremeyle çok cinsel ilişki hedeflenmektedir. Oysaki kabile toplumlarında az cinsel ilişkiyle çok üreme hedeflenmektedir. Dahası beden, ruhun metaforuyken, günümüzde cinselliğin metaforu olmuştur (Bauman, 2012b: 13). Cinsel doyum ve benlik oluşumu arasında koşutluk bulunmaktadır (Giddens, 2014: 209).

Can'ın kadınlarla yaşadığı ilişkide bedensel haz odaklı olma isteği, yaşadığı olumsuz deneyimleri iyileştirme çabası olarak okunabilir. Duygusal bağlılık hissetmediği kadınlarla ilişki kurması, cinsel doyum ve bedensel haz duyma isteğinin

ilkel dürtülerle yönetildiğini de gösterebilir. Duru'yla birlikteliğinden sonra Can'ın daha önce bağlanma ihtiyacı duymadığı, cinsel hazza ulaşırken kadını aracı olarak kullandığı anlaşılır. Dizi anlatısının görüntü düzenlemesi de bu ayrımı betimler. Duru'yla yaşadıkları cinselliğin erotik bir işlev aldığı görülür. Pastel tonlamalarda ışık kullanımı, karakterlere yakın planda duygusal odaklanma sağlanması, özellikle karakterlerin yüzüne odaklanan detaylı çekimler romantik bir atmosfer oluşumunu sağlar. Ancak evlendikten sonra Can'ın bastırılan bazı sadistik pratikleri ortaya çıkmaya başlar. Duru'yla uyurken cinsel birliktelik yaşamak istemesi Duru tarafından reddedilir. Bu durum aynı zamanda Can'ın libidinal enerjisinin her zaman aktif olduğunu gösterir.

Dizide modern bireyin cinselliğe bakışıyla ilgili temellendirilen konuşmalar Duru ve Ceren arasında geçmektedir. Duru, Ceren'in sevgilisi olduğunu bildiği halde Can'la cinsel birliktelik yaşamasından rahatsız olmuştur. Ceren, Duru'ların evindedir. Deniz, Can'ı çağırdığında Duru, Ceren'in Can'la bir arada olmaktan hoşlanmayacağını düşünür. Ceren ise *"Ay arkadaşım sen iyice var ya gündüz kuşağına bağlamış durumdasın. Sen şimdi adam seni kullandı attı falan da dersin. Gelsin. Yani bir kere yattık, bir daha olmaz o ayrı konu da, köşe bucak kaçacak değilim yani"* der. Aynı zamanda Ceren sürekli Can'ın cinsel performansını ihsas eden cümleler kurar. Ceren'in konuşmaları Lash'ın düşünüşünü pekiştiren bir yapıdadır. Lash'a göre etkili doğum kontrol yöntemleri, yasal kürtaj ve bedenin "gerçekçi" ve "sağlıklı" bir şekilde kabulü bir zamanlar sevgi, evlilik ve üremeyle güçlü bağlara sahip cinselliğin bu bağlarla ilişkisini zayıflatmıştır. Kadınlar ve erkekler "geleneksel sevda tuzağı" olarak gördükleri aracılara başvurmadan, kendi başına bir amaç olarak cinsel hazza yönelmişlerdir (2006: 299).

Yalıtılmış bireyci kültür üzerinde yapılan tüm tartışmaların ortak noktası narsisistik düzeyde bireyi ben-merkezci yaparak "içe-dönük, öz takıntılı, piyasa tarzı kimlikler"le beslemektedir (Elliott ve Lemert, 2011: 87). Dizi özünde akıl hastanesinde yatan bir adamın kendini yeniden oluşturarak ilmek ilmek ördüğü Can Manay kimliğiyle bir tutkunun peşinden giderek kendini tüketmesini, yok etmesini, küçük düşmesini içermektedir. "Can Manay markası"nın mimarı *"[...] seni*

beynimden, kalbimden doğurdum" diyen Eti'dir. Eti, daha Duru'dan bahsettiği ilk anda olacakları sezinleyerek bir daha onu asla görmemesi gerektiğini, onu hatırlatan her şeyden uzak durması gerektiğini vurgular. Aynı şeyleri tekrar yaşamaması gerektiği konusunda uyarır. Çünkü Can hep bu olmak, böyle yaşamak istemiştir. Eti, Can'a bu hayata ulaşmak için yaptığı şeyleri göz önünde bulundurarak mükemmel hayatının keyfini çıkarması gerektiğini söyler. Fakat Can, tüm uyarılarına rağmen Duru'dan vazgeçmeyerek Can Manay markasının yavaş yavaş yok olmasına neden olur. Eti, *"Duru seni fark edene kadar yarattığımız her şey dağılacak"* dese de Can ilk zamanlar her şeyin kontrol altında olduğunu düşünür. Fakat sonraları aralarında büyük çatışma gerçekleşir. Can, Billur'u öldürdükten sonra Duru'yu kaybetmemek için dünya yansa umurunda olmadığını söylediğinde Eti *"Bitti. Can Manay projesi çöktü"* sözleriyle Can'dan kariyer planlaması gibi bahsetmiştir.

Bilge *Vizyon Terapi* koltuğuna oturduğunda Can'a âşık olup olmadığını sorar. Böyle bir soru sormasını herkes eleştirse de Bilge, rahatsız olsaydı cevap vermezdi diye düşünmektedir. Can konusunda Eti gibi düşünen Kaya'nın Can Manay markasını açığa çıkaran sözleri şöyledir: *"Bak Bilge. Sen Can Manay isimli şahsın asistanı değilsin, sen Can Manay markasına çalışıyorsun ve o markanın arkasında ben de varım, Eti Hanım da var. Kendini ön plana çıkarman için o markaya zarar vermene izin vermem"* sözleri üzerine Bilge, *"Peki Can Bey deterjan falan gibi bir marka olduğunu biliyor mu? Bu sen ve Eti Hanım'ın tahayyülü mü?* [...] der. Can'ın en yakınlarından Kaya ve Eti dışında ilk kez biri ona bir marka olarak yaklaşmamıştır. Can'la aralarında geçen bir başka diyalogda *"Can Manay markası için değil, sizin için çalışıyorum ve bunun bir hata olduğu düşünmüyorum"* diyerek Can'a da bu düşüncesini belirtmiştir. Bu yüzden Can en fazla Bilge'ye güvenmiştir. Çünkü Bilge ona bir proje olarak değil vicdanıyla yaklaşmıştır.

Can terapistliğin yanı sıra akademisyenlik de yapmaktadır. Akademisyen olması Can'a entelektüel derinlik katmaktadır. Toplumda saygınlığı olan bir mesleği icra etmesi "Can Manay" imajına güç katmaktadır. Can kendini herkes gibi değil, toplumdaki bireylerden farklı ve üstün olarak görmektedir. Can Manay imajını oluşturan aracılar Lash'ın günümüz insanı tanımlarına uyumluluk göstermektedir.

Günümüz insanları eylemlerinden ziyade kişisel niteliklerini öven onayları yeğlemektedir. Beğenilir olmak, saygın olmaktan daha fazla istenen bir şeydir. Öyle ki insanlar ünden ziyade şöhretin ışıltı ve heyecanını, saygı görmekten ziyade haset uyandırmayı, kibir ve açgözlülükten ziyade gösterişi dilemektedirler (Lash, 2006: 105). Bu bakışın Deniz aracılığıyla açığa çıkarıldığı bir sekansta Can'ın basın toplantısını yarıda bırakması mevzu olur. Deniz'in haberi yoktur, ama Duru toplantı esnasında aradığında Can hemen toplantıyı terk eder. Deniz, basın toplantısında sorun olup olmadığını sorduğunda Can, *"Bunların hepsi 'show'un bir parçası"* diye cevaplar. Bunun üzerine Deniz, *"Valla senin işin de zor. Ben olsam elime yüzüme bulaştırırdım. Hangisi gerçek, hangisi show karıştırırdım"* der. Deniz, bireysel arzular ekseninde oluşturulan gerçek-dışı imajdan rahatsızlığını dile getirmiştir. Bir başka sekansta *Vizyon Terapi*'nin "modernitenin ortaya çıkardığı alt üst oluşları ve belirsizlikleri ortaya çıkarmaktan" başka bir işe yaramadığı (Giddens, 2014: 228) Can'ın programını izlediğinde hayatının değiştiğini söyleyen kızla ilgili *"zavallıymış"* sözleri aracılığıyla parodileştirilir.

Burada Can, inşa etmek için yıllarca çabaladığı Can Manay markasını yadsımaktadır. Horney'in ifadeleriyle prestij arayışına öncelik veren kişilerde, düşmanlık çoğunlukla başkalarını aşağılama arzusu biçiminde işlerlik kazanmaktadır. Bu eğilim öz-saygıları aşağılanmayla incinmiş ve bu yüzden kindar hale gelmiş kişilerde daha fazla görülmektedir. O halde bu durum çocuklukta bir dizi aşağılayıcı deneyimden geçmelerine bağlanabilir. Bu deneyimler azınlık bir grubun üyesi olmak ya da kendileri yoksulken zengin akrabalarının olması şeklinde örneklenebilir. Çocuk içinde yetiştiği toplumsal durumla ilgili olarak diğer çocuklar karşısında ayrımcılığa uğramak, hiçe sayılmak, ebeveynler tarafından oyuncak muamelesi görmek; bazen şımartılıp bazen ayıplanmak ve hakir görülmek gibi deneyimlerle karşılaşmıştır. Kendi bireysel durumlarıyla ilgisi olan deneyimlerin ortaya çıkma biçimi aşağılanma hissi; başkalarını aşağılama arzusu; misilleme korkusu nedeniyle aşağılanmaya karşı artmış hassasiyet; başkalarını aşağılamaya yönelik artmış arzu olarak açığa çıkmaktadır (Horney, 2017: 121). Başka bir deyişle narsisistik yaralarla aşağılık duygusu koşut olarak gelişir. Can'ın narsisistik doyum elde ettiği aracıların başında televizyon programı gelmektedir. Bu bağlamda

Duru'yla arasında geçen bir konuşma aynı düşünceye götürmektedir. Duru'ya her gün sosyal medyada bile elli kadının kendisiyle ilgili fantezilerini okuduğunu, bu saçmalıkları duymasının çok doğal olduğunu çünkü Can Manay'la evli olmanın bunu gerektirdiğini söylediğinde aynı düşünceyi vurgulamaktadır.

Duru'nun en fazla narsisistik doyum elde ettiği alan ise sahnedir. Narsisistik benlik kaygısını sahnede kendini var ederek aşmaktadır. Deniz'den sahnede diğerlerinden farkını belli edeceği aksesuarındaki ya da kıyafetindeki değişikliği istemesinin altında bu duygu yatmaktadır. Duru'nun narsisistik tamlığını gerçekleştiren baş dansçı olma isteği tüy üzerinden işlenmiştir. Tüy, Duru'nun narsisistik egosunun metaforu olarak ortaya konmuştur. Duru'nun yıl sonu gösterisinde sahneye çıkamaması narsisistik kayıp olarak anlamlandırılsa da Deniz'le tartışırken omzunu ısırması, Ada'nın bileğini incitmesi, Göksel'in kafasına şişe fırlatması karşısındakinin bedenine zarar vererek zedelenen üstünlüğünü yeniden elde etmesinin aracılarıdır. Kendi sözleriyle *"Minnoş bir ev kedisi olmadığını"* bu yolla dikte etmeye çalışır.

Can'ın program ekibine kaba, kibirli ve acımasız davranarak travmatik hallerini gizlemeye çabaladığı ileri sürülebilir. Asistanı Kaya programa katılacak bir konukla ilgili Can'ı bilgilendirirken aralarında geçen diyalogda bu durum açığa çıkar:

> Kaya: Tuğrul Bey geldi. Adamı araştırdım biraz. İyi okullar, para, başarı falan filan sıkıcı sıradan şeyler. En fazla orta yaş krizinde karısıyla ilgili dertlerini anlatacak. Senin ilgini çekecek bir numarası yok yani. Sanat düşkünü ve zengin olması dışında tabi.
> Can: Bunları anlıyor olsaydın Can Manay olurdun. Ben de sana bu soruyu soran adam olurdum.
> Kaya: Hayır, asla. Ben senin kadar kibirli ve acımasız değilim. Sen de ben olamazsın, zira sende o dikkat, sabır ve sebat yok.
> Can: Ufkumu açıyorsun Kaya!

Buradaki temel vurgu Can'ın Kaya'ya yönelik aşağılaması olsa da sanatla ilgili görüşleri, modern dönemde sanata yönelik bakışı açıklar niteliktedir. Tıpkı narsisist kişinin kendisine "ün, güç ve prestij" sağlayacak şeylere odaklanması gibi sanat, kişiler ve kurumlar tarafından olumlu imaj üretme pratiği olarak görülmektedir. Sanatın gündelik hayatta kendine yer edinmesi de imaj oluşturma amacına yöneliktir. Sanat merkeziyle ilgili bir problem yaşandığında Deniz, finansör Onur Bey'le görüşmeye gider. Can'ın diyaloğun finalindeki sözleriyle sanat merkeziyle ilgili problem hallolur:

> Onur: Sanat parayla olur. Bizde burjuvazi kendini geliştiremediği için olmuyor bu işler.
> Deniz: Bu söylediklerniz mesela köy enstitülerinden çıkmış sanatçıları açıklamıyor. Tabiki sanatın maddi desteğe ihtiyacı var, ama şu anda dünya çapında bir sürü meşhur sanatçı paranın içinden gelmedi, yani sanat bir lüks değil ihtiyaç.
> Onur: O zaman git sanatını dağın başında yap derler Deniz'cim.
> Bilge: Çok iyi bir fikir aslında, çünkü maddi olarak sizden kurtulmadığı sürece özgür değil. Özgürlüğün olmadığı yerde bu sanat olmaz zaten, direniş olur.
> Deniz: Onur Bey aslında burada mesele benimle ilgili değil. Yani destek olunmadığı için kaybolacak, belki de dünya çapında yeteneklerle ilgili. Sadece benimle ilgili olsaydı, burada sizi sanat merkeziyle ilgili ikna etmeye çalışmazdım. Gidip kendi paramı kazanırdım.
> Onur: Tamam o zaman baştan konuşalım. Bu sanat merkezine aklım yatmıyor benim. Yani kurumsala ne katkısı olacak ki, o kadar masrafa değecek mi?
> Can: Onur Bey para koyup karşılığında para kazanmayacaksınız. Prestij kazanacaksınız. Kurumsala katkısı bu. Her zaman para kazanılmaz. Bu sanat işidir.

Bu başlıkta karakterlerin narsisistik performanslarının altında yatan travmalar psikanalitik ve sosyolojik tanımlarla açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Özellikle Duru ve Can üzerinden narsisizm ve histeri arasında parçalanmış karakterleri anne-baba yokluğuna bağlanarak, karakterlerin çevrelerindeki kişilerin düşünceleri aracılığıyla narsisistik halleri betimlenmiştir. Karakterlerin psikolojik dünyalarının anlatı

boyunca değişkenlik gösterdiği göz önünde bulundurularak bu değişkenler çerçevesinde yorumlamalarda bulunulmuştur.

3.2.6. *Fi* Dizisinde Modern Bireyin Nevrotik Kişiliği

Modernliğin bireyin ruhsal durumu üzerindeki en büyük etkisi, ruhun denge durumunu bozarak insanı nevrotik bir varlık hâline getirmesidir (Shayegan, 2017: 170). Nevrotik teriminin epeyce serbest kullanıldığı günümüzde, kavramın ifade ettikleriyle ilgili net bir anlayış olmasa da ortalama insandan farklı tepkiler veren kişileri nitelediği ortak kanıdır. Nevrozla ilgili genel tasvir korkuların ve korkulara karşı geliştirilen savunmaların, çatışan eğilimlere uzlaşı sağlayan çözüm bulma girişimlerinin sebebiyet verdiği ruhsal rahatsızlık olmasıdır. Nevrozları bulgulamak isterken içinde yaşanılan kültürel koşullarla birlikte değerlendirmek daha derin bir anlayış imkânı sağlar. Nitekim Freud teorisinde tuhaflıklarımızın kökenini biyolojiye dayandırırken her şeyden önce erken çocukluk dönemindeki duygusal yakınlığın anlaşılmadan nevrozun anlaşılamayacağını ileri sürmüştür. O halde normalden sapma durumu olarak görülen nevrozun çocukluk dönemi ve kültürle ilişkisi büyüktür (Horney, 2017: 11-21). Dolayısıyla nevrozları tanımlarken yalnızca psikolojik değil sosyolojik olgularla da birlikte ele almak gerekir. Çünkü modern dönemin getirdiği "araçsal akıl", "teknoloji" gibi topluma yön veren gelişmeler bireyin ruhsal dünyasında sıkıntılara neden olmaktadır. Bu sıkıntıların bir toplumun her bireyinde görülmediğini, yaygın olarak gözlemlendiğini bu noktada belirtmek gerekir. Bu bağlamda *Fi*'de sunulan karakterlere nevrotik saptamalarda bulunulurken çocukluklarına dair travmalarının vurgulanışının bu çözümlemenin temel itkisi olduğu söylenebilir.

Televizyon toplumu oluşturan bir edim olarak görülürse, Can'ın televizyonda terapi yapan bir psikolog olması ve reytinglerde her hafta birinci olması *Fi*'nin toplumun "nevrotik birey"lerin altının çizen bir yaklaşıma sahip olarak değerlendirilmesine yol açar. *Vizyon Terapi*'nin toplantısı sırasında yayın saati ve günüyle ilgili değişiklik istendiğinde, Can böyle bir şeye gerek olmadığını söyler ve kanal yöneticisi Tayfun profil değişikliğinden dolayı içerikte de değişim ister.

Tayfun'un arzu ettiği yenilik, uygunsuz birtakım meselelerden kaçarak seyirciye vicdanen daha doğru şeyler sunmaktır. Çünkü, masaya ne konulursa seyircinin canının onu çektiğini düşünmektedir. Can ise aksi yönde düşündüğünü şu sözlerle açıklar: *"Bakın Tayfun Bey, insanlar pozitifliğe değil, çirkinliğe aç. Başkalarının da kendisi gibi karanlık düşünceleri, çirkinlikleri olduğunu bilmeye ihtiyacı var. Bu yüzden canlı yayında terapi yapıyorum. Benim günüm pazartesi, cuma PT1."* Nitekim programın tanıtım filminde söylediği *"Sana gül bahçesi vadetmiyorum, asla. Olacaklarından sadece sen sorumlusun çünkü. Bu sezon terapi koltuğunda yine sen varsın ve çocukluğun, geçmişin, unutmak istediklerin, en gizli anların, en karanlık isteklerin var. Ve başlıyoruz neden buradasın?"* sözleri de aynı doğrultudadır.

Can'ın programında ortaya koymaya çalıştığı şey 21. Yüzyıl'ın "psikolojik insanı"nın kaygıları, çöküntüleri, nedenini bilmediği hoşnutsuzlukları, içten içe hissettiği boşluk duygusudur. Bu koşullar karşısında bireyin aradığı tek şey huzurdur. Huzura ulaşma isteğinde psikolojik insanın yardımcıları rahipler, kendi kendine yetebilmeyi yücelten popüler kişisel gelişimciler ya da endüstriyi öven başarı modelleri değil sağaltıcılardır. Yani psikolojik travmalara sahip insanın kurtuluşu sağaltıcılara yönelmektir (Lash, 2006: 36). Bahsedilen sağaltıcı *Fi*'de karşımıza terapist olarak çıkmaktadır. Terapinin canlı yayında yapılması bastırılan bazı fantezilerin açığa çıkmasını sağlar. İnsanlar başkalarının da aynı sorunlarla boğuştuğunu gördüğünde kendi sorunlarıyla yüzleşmesi kolaylaşır. Annesine ve babasına takıntılı, ağır komplekslere sahip kişilerin programa çıkarılması, terapinin özellikle aile travmalarının üzerinden yürütülmesi, kişilerin bastırdığı nevrotik durumları açığa çıkmasına ve bu mevzuların konuşulmasına sebebiyet verir.

Can'ın deyişiyle *"Zamanın hastalığı ne kanser ne kalp ne de kolesteroldür. Zamanımızın en yaygın hastalığı ruhsal hastalıklardır. İnsanlar kalp krizi geçirdikleri zaman bunu kimseden saklamazlar, ama ruhsal krizlerini herkesten saklarlar. Belki bu program sayesinde insanlar ruhundaki krizleri görüp anlatmaya cesaret ederler."* Bu bağlamda bakıldığında televizyonda terapi yapmanın insanların ruhsal krizlerini anlayıp aşmalarına yardımcı olması işlevini üstlenmesi beklentisi

olduğu düşünülebilir. Can, televizyonda akıl hastanesinde yattığını itiraf ettikten sonra gazetecilere, tüm bunların akıl hastalıklarının ve ruhsal travmaların açıkça konuşulması için proje olduğunu söylemiştir. Can'ın psikolojiyi popüler hale getirerek farkındalık yaratmasına yönelik övgüler Deniz'i hoşnut etmemiştir. Farkındalık yaratmanın iyi bir şey olduğunu düşünen Can'a karşı Deniz *"Peki farkındalık yarattık da ne oldu? Yani insanlarımız çocukluk travmalarını anladılar ve bunları tedavi etmek için bir şey mi yaptılar? Ya da Freud ve Jung milyon mu sattı? Erkeklerimiz farkındalık sahibi oldular da şiddet mi azaldı? Aslında yaptığımız 7. senfoniyi kapı zili yapmaktan başka bir şey değil. Ben, popüler olmak bu anlamda istemiyorum. Zaten kimsenin para verip de bilet almasını bekleyecek bir zamanda değiliz"* der. *Fi*'de insanların nevrotik hallerinin televizyonda açığa çıkarılması sağaltıcı bir işlevi olduğu yönünde vurgulanmaya çalışılırken, Deniz'in bakışıyla yalnızca gündeme getirilmesiyle toplumda bir şey değişmeyeceği yönünde eleştirilir.

Benzer doğrultuda gerçekleşen bazı diyaloglarda nevrotik hallerle yaratıcılık arasında bağlantı kurulmuştur. Can insanların bilgiye aç, şifaya muhtaç oldukları için psikolojiyi popülist hale getirmeye çalıştıklarını öne sürerken; Deniz, iki özlü söz bir kitapla aydınlanmanın gerçekleşmeyeceğini, belki de herkesin iyileşmeye ihtiyacının olmadığını Edward Munch'u örnek göstererek ifade eder: *"Onun melankolisi iyileşse bize hiçbir şey kalmazdı, bazı insanlar hasta kalmak zorunda"* der. Benzer bir diyalog Eti ve Bilge arasında gerçekleşir. Eti, Bilge'ye *"Van Gogh ağır depresyon ve şizofreni hastasıydı. Edward Munch şiddetli anksiyete atakları geçiriyordu. Çığlık tablosunu gözünü önüne getirsene insanın ıstırabını, varoluş sancısını ne güzel anlatmıştır. Olağanüstü. Sonra Fikret Mualla. Alkol bağımlılığı vardı biliyorsun. Sence bu insanlar tedavi edilmeli mi? Onları benzersiz yapan, sıradan insanlardan ayıran bu özellikleri değil mi?"* diye sorduğunda Bilge, *"Bilmiyorum, ama her psikolojik rahatsızlık bir sanat doğurmuyor sonuçta."* şeklinde cevaplamıştır. Modern dönem insanının psikolojik rahatsızlıkları birbirine benzemektedir. Aslında bu rahatsızlıklara sahip kişiler toplumdan ayrı değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Toplum tarafından hayran olunan, ülkenin en tanınmış kişilerinden Can'ın akıl hastanesinde yatmasını bu düşünce doğrultusunda okumak olanaklıdır.

Can'ın *Vizyon Terapi*'yi sunması da nevrotik kişinin eğilimlerinin bir sonucu olarak okunabilir. Daha önceki başlıklarda ayrıntılandırıldığı gibi, program yapma isteğinin nedeni "sevilme arzusu" dur. Can'ın program yapmak istediğini "*İnsanların akıllarına girmek istiyorum kalplerine, bilinçaltlarına [...] Manyak değilim, herkesin istediği şeyi istiyorum. Sevilmek. Ama bunu parayla yapmak istemiyorum"* sözleriyle ifade etmesi bu arzuya işaret etmektedir. Öyle ki nevrotik kişi birbiriyle bağdaşmayan iki yolda bulunmaktadır. İlki "hiç kimse değil, sadece ben" baskısı için agresif bir istek, diğeri herkes tarafından sevilme isteğidir. Hırs ve duygusal yakınlık arasında kalan kişinin yaşadığı daralma durumu nevrozların merkezindeki çatışmalardandır (Horney, 2017: 141). İnsanlarla ilişkileri zorunlu olarak bölünmüş nevrotik birey için sevgi, yaşamına olumlu bir nitelik katan tek şeydir. Erotik sevginin de önemli yer kapladığı bu alanda sevgi yalnızlık, yitiklik, suçluluk, değersizlik gibi duyguların neden olduğu kendisini donatılmamış hissettiği dünyadan kurtulmak için cennete kesilmiş bir bilet işlevi görmektedir. Koruma, destek, cesaretlendirme, yakınlık, anlayış vaat eden sevgi her bakımdan ona iyileşme sağlayacaktır. Horney nevrotik kişi için sevginin işlevini daha derinlemesine ele aldığında sevgi tutkusunun bahsedilen iyileşmelerin ötesinde kişinin ideal özünü güncelleştirmesinin tek yolu olabileceğinden bahsetmiştir. Sevilebilir olmak, kişinin iç dünyasında değer verdiği en önemli etken olduğu için bu yönden karşılaştığı bir reddedilme, toptan bir reddediliş olarak algılayacaktır (1993: 256-259). Sevginin kişinin yaşamında bu denli önemli oluşu Freud'un açıklayışıyla daha iyi anlaşılır. Freud'a göre kişi sevgi nesnesinden birini (anne ya da baba) kaybettiğinde ego bu nesnenin yerine geçebilecek temsilciler aramaktadır (Muckenhoupt, 2004: 141). Bu bağlamda Can'ın anne ve babası tarafından istenmeyişi kayıp olarak görülürse, yaşamındaki en değerli şeyin sevilebilir olma duygusu olduğu öne sürülebilir.

Can'ın televizyon programından sağladığı sevilme tatmininin yanı sıra "ünlü" olma yönünden sağladığı tatmin de nevrotik bireyin temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilir. "Ün"e kavuşmaya yönelik itkilerin ortak özelliği insanlarda var olan derin bilgi, erdeme ya da güce ulaşmaktır. Bu isteklerin temelinde mutlak ve sonsuz olana ulaşmak vardır. Çünkü nevrotik birey için olanaksız diye bir şey yoktur. İrade gücünün boyutları sınırsızdır ve bilgisi her şeyi kapsamaktadır (Horney, 1993: 32-

33). Can'ın daha ilk sekansta sarf ettiği *"Kimim ben? Kaçan mı, savaşan mı? Bu kadarı mı, fazlası mı? İçine fırlatıldığım hayatı kader deyip kabullenen miyim, baştan yaratan mı? Sen bana cesaretten söz et. Varsa eğer. Sana acı vadediyorum. Kan, korku, gözyaşı ve öfke ve yorgunluk ve savaş ve sonunda dünya cenneti. Başka biri olabilirsin"* sözleri sınırsız güce olan tutkusuna işaret etmektedir. Sınırsız olana olan inancı bir başka diyaloğunda *"İste, ama olayları akışına bırakma. Evren hepsine cevap verecektir. Hepsine, hatta daha fazlasına. Çünkü evren, içimizde var olan tüm isteklere cevap vermek üzere dizayn edildi"* sözleriyle görünür kılınır. Eti'nin başkalarının hayatına müdahale ettiği yönündeki eleştirisine karşılık olarak söylediği *"Kader, gayrete âşıktır Eti"* sözleri de aynı anlam doğrultusundadır.

Nevrotik sevgi ihtiyacı bağlamında ele alınabilecek diğer karakter Duru'dur. Deniz'le tartışmalarının temelinde istediği kadar sevilmediğini düşünmesi vardır. Sevgi insanın temel ihtiyacıdır ve her sağlıklı insan sevilmeyi önemserken nevrotik sevgi ihtiyacında zorlanımlı bir durum vardır. Sevginin gözde büyütülmesi olarak görülebilecek bu durumda istediği sevgiyi alamayan insan kendini mutsuz, güvensiz ve çökmüş olarak hisseder. "Sadece beni sevmelisin" düzeyindeki ihtiyaç Duru'nun kendini Deniz'in mesleği ve öğrencileri arasında kaçıncı sırada olduğu yönünde sorgulamalarıyla vücut bulur. Buradaki sevgi kıskançlığı ussal bir tepki değil, tek sevilen olma isteğinin oluşturduğu doymak bilmezliğin dışavurumudur. Sevgi ihtiyacının bir başka dışavurumu "ben nasıl davranırsam davranayım, beni sevmelisin" sözleriyle dillenen koşulsuz alma isteğidir (Horney, 1991: 257-258). Duru'nun ekip arkadaşlarıyla karşı karşıya kaldığı her durumda Deniz'e yönelik bir kere de benim yanımda dur söylemleri bu koşulsuz sevgi isteğine işaret eder. Can'ın Duru'yu her koşulda seveceğini vurgulayarak elde etme yönündeki çabası Duru'nun bu ihtiyacının farkına varmasıyla ilişkilidir. Yani Duru'yu Can'a götüren neden nevrotik ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır. Can ve Duru, Bilge'nin de ifade ettiği gibi birbirine benzemektedir. Tam da bu nedenle bütünlük fantezisini birbirleri üzerinden kurmaya çalışmışlardır.

Duru'nun aşk ilişkileri Horney'in nevrotik kişilerinin kurduğu ilişki bağlamında okunduğunda, Deniz'le ilişkisinde, ilişkiyi düzene sokma amaçlı daha

ılımlı yönde çaba gösterdiği görülür. Kendini gösterme çabası Deniz tarafından her zaman törpülenmesine, sınıf arkadaşlarıyla eşit tutulmasına içerlemesine rağmen Can hayatlarına girene kadar bu durumlara göz yummuştur. Bu süreçte Duru bir yandan erkeğin "düzeldiğine" yönelik yanılsamalı bir inanca sığınırken, diğer taraftan nefret duygusuna yönelir. Uzun zaman bastırdığı bu duyguları saniyelik zaman dilimleri içinde bilinç düzeyine uzanır. Duru'nun kinci eğilimleri Deniz'le her tartışmasında ortaya çıkar. Kendini erkeğe sevdirme özlemi devam etse de güçlü bir kopuş başlamıştır. Nevrotik ihtiyaçlarından ötürü bağımlılığı sevgiyle karşılanan bireyin mutluluğa ulaştığını düşünse de eşinin kanatları altında korunuyor olması, öz-gizleyici bireyin en güzel özelliklerini göz önüne sererek onu nevrotik güçlüklerden kaçmaktan alıkoyar (1993: 260-272). Nevrotik kişinin en büyük çabası kendi bütünlüğünü korumak olduğundan diğer insanlarla alakasını yitirerek vericiliği azalır. Öyle ki yetersizlik duygusundan kurtulmayı güçlü bir eşle sağlamak ister. Böylelikle hem yaşamı anlam kazanacak hem de ona tutunarak yaşamını güvenlik altına alacaktır (Geçtan, 2018: 65). Duru'nun her zaman bir erkeğin kanatları altında olması iç dünyasında çözemediği bunalımlarına kaynaklık etmiştir. Anlatının sonunda davranışlarının nedeninin anne yitimine bağlı olduğunu anladığını ve kendini bulduğunu söylemesi bu durumu açıklar.

Anlatıda "kimsin sen?" sözlerinin sık sık tekrarlaması Horney'in bakışıyla nevrotik bireyin kendini algılama eğilimine işaret etmektedir. Nevrotik kişinin bu durumu psikiyatri dilinde bölmeleme ya da ruhsal parçalanma olarak adlandırılır. Nevrotik birey her bir parçası bütünün diğer parçalarıyla etkileşen bir organizma olduğu yönünde bir duyguya sahipmiş gibi görünmemektedir. Öyleyse kendine yabancılaşmış ve bölünmüş bir insanın bütünlük duygusundan yoksun olduğu söylenebilir. Horney'in asıl vurguladığı nevrotik bireyin bütünün parçalarını koparmaya duyduğu aktif ilgidir (1993: 192). Öte yandan Duru'nun kendisini sınıf arkadaşlarından üstün görmesi de bütüncül bakışını bozuluma uğratır. Öyle ki Horney'in açıklayışına göre normal rekabetten farklı olarak nevrotiğin hırsına ortak olan düşmanlıktır. "Hiç kimse değil ama ben güzel, yeterli, başarılı olacağım" tutumu yoğun bir rekabet düşüncesine sevk eder. Yoğun rekabet düşüncesi, düşmanlığı doğasında barındırmaktadır. Özellikle bireyci kültürlerde görülen yoğun

rekabet yalıtılmış bir nitelik olarak rekabeti, nevrotik kişilik özelliği olarak belirtmek konusunda tereddütlüdür. Yani rekabetin kültürel bir örüntüye dönüştüğü söylenebilir. Nevrotik-hırslı kişi için artık başarılı olmaktansa başkalarını yenmek daha mühim hale gelir. Üstün olmak ve üstün hissetmek, karşısındakini kendi seviyesinin altına indirmek önemlidir (2017: 131). Duru'nun Ceren'in ayağı sakatlandığında tedavi için gittiği yurtdışında dans dersleri aldığını duymasıyla verdiği tepkiler Horney'n bahsettiği kişilik özellikleriyle örtüşmektedir. Ayrıca Duru gösteri için baş dansçı olduğunu düşünürken Ceren'in yurtdışından gelmesi bir baş dansçı adayı daha ortaya çıkarır. Duru bu duruma çok bozulur çünkü baş dansçının kendisi olması gerektiğini düşünmektedir. Göksel, Duru'ya hırslılığı yüzünden Ceren'in bu durumu sakladığını söyler. Duru, Deniz'e baş dansçı olma şansının yüzde kaç olduğunu sorduğunda istediği cevabı alamaz. Tüm bu durumlar yaşanırken Can'a daha sık görüşelim diyen Ceren'le ağız dalaşına girer ve aralarında şu diyalog geçer:

> Duru: Sevgilisi olması falan umrunda değil tabi?
> Ceren: Tabiki değil banane. Onu Can düşünsün.
> Duru: Doğru, sen zaten sadece kendini düşünürsün.
> Ceren: Ne oluyo Duru?
> Duru: Bir şey olduğu yok. Sen tedavi oluyorum diye Londra'larda gezip tozarken ben Allah'ın her günü okula gidiyordum sadece. Tamam, şimdi seçmeler var çok heyecanlısın anlıyorum, ama ders aldığını bana söylememen biraz tuhaf değil mi?
> Ceren: Haksızlık ediyorsun şu an. Ben keyfimden mi gittim oraya? Bileğim sakattı. Senin de şu an ayağın sakat, aynı şey. Ayrıca sana ders aldığımı söyleyecektim.
> Duru: Ama söylemedin.
> Ceren: Duru sinirlerin bozuk anlıyorum, ama ucunda ölüm yok. Ya sen ikinci dansçı da olsan, fonda martı bile olsan daha çok görünürsün zaten, daha çok parlarsın sahnede.
> Duru: Ben sen değilim. Ben baş dansçı olmadığım bir gösteride olmam.
> Ceren: Sen bilirsin. Ben baş dansçı olmaya hazırım.
> Duru: İyi geceler Ceren!

Bu konuşmanın üzerine Ceren, Can'ın evine gider. Ertesi sabah Ceren seçmelere gitmek için uyanamaz. Can, Duru'nun yanına giderek sadece kaybetmemek için yalan söyleyecek kadar tutkulu olduğunu, ayağının iyi olduğunu bildiğini kalkıp seçmelere gitmesini ve kazanmasını söyler. Ceren'in gece çok içtiğini, uyuduğunu ve uyanamayacağını, baş dansçı olmayı hak etmediğini ifade eder. Duru, *"Ne demek bu?"* dediğinde Can, *"Bu senin hakkın. Ben sadece senin hakkın olanı almana yardım ediyorum. Gerçekten istediğini almana, kendini bulmana*" der. Yıl sonu gösterisinde baş dansçı olan Duru arkadaşları tarafından istenmediğinde, Duru'yu haksız bulan Deniz baş dansçıyı Ceren yapar. Duru *"O gösteriye çıkmak benim hakkım"* diyerek bağırdığında herkesten çok çalıştığını ima ederek nevrotik kişinin "kimse değil ama ben" duygusuna işaret eder.

Nevrotik kişilerde görülen anlık şiddet dürtüleri (Horney, 1993: 160) Duru'nun tepkilerinde gözlemlenebilir. İlk olarak Can'la tartışırken Can'ın masanın üzerindeki parmağının yanına bıçak saplayarak elini kanatmış, başka bir tartışmalarında karnını bıçaklamıştır. Duru'nun Can'a yönelik şiddeti Deniz'den kopuşunu sezinlemesi ve Can'a yönelişini fark etmesiyle açığa çıkar. Yani şiddet, Duru'nun içsel çatışmalarının karmaşasından son kaçış olarak işlerlik kazanır.

Duru'nun şiddet dürtülerinin görünür kılındığı başka sahneler gösteri günü arkadaşlarıyla kavga ettiğinde Ada'nın bileğini incitmesi ve Göksel'in kafasına şişe fırlatmasıdır. Dahası, Deniz sahneye çıkamayacağını söyleyerek ekibin yanında olduğunda omzunu ısırmış ve kuliste sinir krizi geçirerek odayı dağıtmıştır. Can'dan kurtulmaya çalışırken kendini yakmak istemesi de benzer bir pratik olarak görülebilir.

Olumsuz duyguların duyumsanmasıyla oluşan fiziksel tepkiler Özge ve Sadık'ta da saptanır. Sadık haftada birkaç saatten fazla uyuyamamaktadır. Önce geçici körlük yaşamış, sonrasında kolu felç olmuştur. *"Canı çekilmiş gibi"* hissetmektedir. Şikayetlerini doktora anlattığında doktor psikolojik olduğunu söyler. Özge ise duygu ve düşünce dünyasına tamamıyla ters olan magazin haberlerini sunarken boğazının ağrıdığını ifade etmektedir. Söylemek zorunda olup söyleyemediği şeylerin boğazını ağrıttığını düşünmektedir. Yaşadığı fiziksel

durumları Sadık'a anlatan Özge, *"Sen neyi görmek istemiyorsun? Neyi taşıyamıyorsun? Neyi unutmak istiyorsun?"* sorusunu yöneltir. Özge'nin anlatmak istediği, baskıladığı duyguların fiziksel olarak ortaya çıkmasıdır. Freud'a göre nevroz olgularının belirtileri titreme, kaygı, ağlama, çocuksu hareketlerle birlikte öfke nöbetleri, kusma gibi ağır sarsıntılar olarak sıralanabilir (1996: 147). Bu bağlamda nevrozların fiziksel belirtilerinin karakterlerde nasıl bulgulandığı anlaşılabilir.

Bireyin kendi bedenine karşı öz-yıkıcı eğilimler göstermesi, nevrotik kişiyi gözlemlemenin en kolay yoludur. Tırnak yeme, kaşınma, sivilceleri koparma, saç yolma gibi öz-yıkıcı etkinlik olarak sayılabilecek bu alışkanlıklar öz-nefretle doruğa ulaşır. Ani ya da süregelen bir biçimde ortaya çıkabilecek bu durumu kişi hayal içinde de yaşıyor olabilir. Fiziksel, ruhsal ya da tinsel öz-yıkımın amaçlandığı bu istekte intihar, öz yıkıcılığın en son belirtisi olarak meydana gelir (Horney, 1993: 159-160). Eti'nin tüm hayatı boyunca babasın öldürme hayaliyle yaşaması, babasını boğarak öldürdükten sonra Can'ı kaybetmesiyle varoluş amacının ortadan kalkması onu kendi intiharına hazırlamıştır. Bu noktada modernlikle birlikte uygarlığa nükseden huzursuzluğun bedene de yeni anlamlar kazandırdığına değinmek gerekir. Anlam taşıyıcısı olarak kurgulanan beden, yeri geldiğinde bireyin kendini cezalandırmasının aracı olur.

Freud'a göre acı çekme olasılığının altında kalan insanlar değişik yollarla çözüm aramaktadır. Mutluluk reçetesi adını verdiği bu yöntemlerden bazıları aşırıya kaçmış, bazılarıysa daha ılımlıdır. İlişkilerin getirdiği acılardan kaçmak isteyen insanlar için en kolay yöntem, inzivaya çekilerek insanlardan kaçmaktır. Deniz'in Duru'yla ayrıldıktan sonra herkesle iletişimini keserek yurt dışına gitmesi, bu yolu anlatıda somutlaştırmıştır. Bir başka yol da kimyasal keyif verici maddelerle sorunlardan kısa süreliğine de olsa kaçmaktır. Sakinleştirici, uyuşturucu, ağrı kesici, antidepresan gibi. Can'ın birçok sekansta ne olduğunu belirtmediği, fakat sakinleştirici olduğu anlaşılan ilaçlardan kullandığı ve çevresindekilere verdiği görülmüştür. Ada kokain içerken kriz geçirerek hastaneye kaldırılmıştır. Bu maddeler gerçeklik yükünden kaçarak kişinin kendi dünyasına sığınmasına yardımcı olur. Tehlikesi de buradan kaynaklanır. Bir başka teknik de ruhsal durumun izin

verdiği ölçüde libidonun yerini değiştirmektir. Yani kişinin ilgisini dağıtmak için özel becerilerine yoğunlaştırmasıdır. Böylece kişi, dış dünyadan bağımsız olarak mutluluğu kendi zihninin içinde bulur. Duru'nun dansa, Deniz'in müziğe yönelimi aynı düşüncenin ürünüdür. Can'ın asistanı Zeynep işten kovulduktan sonra sanat atölyesinde heykel kursuna katılarak kendini ifade etmenin biçimini bulduğunu düşünür. Özellikle sanatçı ruhuna sahip kişilerde bu duygu paha biçilmez bir haz sağlar. Daha köklü bir yöntem de gerçekliği acıların kaynağı olarak görüp, yaşamı sıkıntıya sokan her şeyden uzaklaşmaktır. Yaşadığı dünyayı ve insanları değiştiremeyeceğini kabullenen birey, kendine oluşturduğu bu yeni bir dünyanın içinde yaşar. Sadık'ın Nadir'in ona yaptırdığı kötülükten sonra yalnızca ihtiyaçlarını giderecek kişilerle otelde yaşamını sürdürmeye çalışması bu bakışı doğrular. Özge hayatına girene kadar ilişkisi dışında kimseyle iletişim içinde olduğu görülmemiştir. Can'ın eski sevgilisi Billur, Can'la ayrıldıktan sonra kendini eve kapatarak dünyayla ilişkisini kesmiştir. Son yöntem ise kendini dış dünyaya kapatmayan bireyin hayata daha fazla tutunarak mutluluğa erişmesidir. Bu kişi acıyla ilgili hiçbir şeye kulak asmayarak, mutluluğa erişmek için ilkel ve hevesli yanına sıkıca tutunmaktadır. Her şeye sevgiyle bakmak ve sevgiyi yaşamın merkezine koymak ona yardımcı olacaktır (Freud, 2015: 22-24). Bilge annesinin intiharını, kardeşinin zihinsel hastalığını, babasının alkolikliğini kabullenerek hayata tutunmaya çalışmaktadır. Çevresindeki insanlara, herkesten önce Can'a karşı vicdanlı ve sevgiyle yaklaşmaktadır. Zira dizinin sonunda Can'ı akıl hastanesinden yeniden kurtaran kişi olmuştur.

Horney'in bakışıyla Can'ın kendi büyüklüğüne duyduğu inanç, insanı anlamanın yolundan geçmektedir. Nevrotik kişinin göz kamaştırıcı yönlerini sürekli ön plana çıkarması, kendine ilişkin değerlendirmesinin kesintisiz onayına ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle üstünlük duygusu hissetmeden hiçbir işin yapılmayacağı yönünde inancını pekiştirmektedir. Can'ın sık sık söylediği "evren senin isteklerine cevap verecektir" vurgusu çevresinde en fazla yeni tanıştığı insanlar üzerinde büyüleyicidir. Kendinde ve başkalarında "insanları sevdiği" izlenimi bırakırken bu duyguyu sergilemeyi ister. Yani, nevrotik istekleri başkalarının saygısına ihtiyaç duyarak gizli bir pazarlık üzerine yükselmiştir. Kendi kusursuzluğunu yalnızca üstünlük aracı değil, denetleme aracı olarak da

kullanmaktadır. Böylelikle başarısı bir haz kaynağı olarak işlev görür (Horney, 1993: 207-210). Bu doğrultuda Can'ın bulunduğu her ortamdaki kişileri kendine hayran bırakma isteği, üstünlük kurmaya çalışması, başarılarıyla övünmesi –özellikle haftanın her günü reytinglerde birinci olmasını- anlatıda haz kaynağı olarak görünür kılınmıştır.

Nevrotik insanın çocukluğunda eksik kalmış sevgi gereksinimi, yetişkinlik döneminde düşmanca duygular ve cinsel tutkular olarak iki önemli duygu örüntüsüyle vücut bulur. Kişi sevgiden yoksun kusurlu anne-baba tutumları sonucunda ebeveynine düşmanca duygular geliştirerek bu duyguyu tüm yaşamına yayar. Öyle ki, dünyayı düşman bir çevre olarak algılar. Aranılan sevgiyi bulma umuduyla insanlara duyduğu düşmanlık çelişik biçimde bir aradadır (Geçtan, 2018: 66). Dahası bu insanlar baskıcı, aşırı korumacı, tehditkar, titiz, aşırı hoşgörülü, ikiyüzlü, umursamaz olabilen ebeveynlerinin etkisiyle çocuklukta "biz" olma duygusunu geliştiremez ve derin bir kaygı ve güvensizlik duygusu içine düşer. Düşmanca olduğuna inandığı dünyada yalıtılmış ve çaresiz kalan kişi, içindeki temel kaygının baskısıyla başkalarıyla ilişkilerini "kendiliğindenliği" içinde gerçekleştiremez. İlişki kurmak demek başkalarıyla başa çıkmak demektir (Horney, 1993: 14). Duru ve Deniz'in evinin karşısına taşınan Can, ilk olarak evlerini her açıdan görebileceği kameralar döşetmiştir. Duru'nun her anını görerek manipülatif etkide bulunmaya çalışır. Duru'yla birlikteyken ise sanat merkezinin her yerine kamera yerleştirerek Duru'yu işini gücünü bırakarak takip etmesi Duru'ya karşı güvensizliğinin sonucudur. Can, Duru'yla bir bütün olduğunda, ilişkileri yolunda gittiğinde bile onu "başa çıkılması gereken bir durum" olarak görür. Duru kontrolünden çıktığı anda panik olur. Çünkü, yenilgiden kaçma, reddedilme duygusuna karşı gerçekleştirdiği gözetleme eylemi, kişiye güç ve üstünlük sağlamaktadır (Geçtan, 2018: 217). Horney bu durumu bireyin kontrol sistemine sızan duyguların panik yaratması olarak açıklar. Çünkü bu duygular nevrozların içindeki bir şeyleri işlenemez duruma getirebilir (1993: 196).

Öte yandan Can'ın Duru'yu özellikle dans ederken izlediği sahneler Can'ın dikizci bakışıyla izleyiciye sunulmuştur. Kameranın da aynı biçimde dikizci

hareketin takipçisi olarak kullanıldığı bu sahnelerde izleyici aynı zamanda Duru'nun güzelliğini seyretmiştir.

Can'ın kontrol mekanizmasına kaybedeceğine dair en ufak bir tereddüt yaşadığında ya da hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaştığında su içtiği görülür. "Arınma" durumunu akla getiren su içme eylemi, krizleri aşmasını sağlayacak ilk adım olarak işlev görür. Öte yandan su metaforuyla Can'ın kirli gördüğü ve kendini yeniden oluşturarak kaçmak istediği geçmişinden "arınma"yla kurtulmaya çalıştığı düşüncesi pekiştirilir. Dahası su içmesi, Can'ın ruh hâlini yansıtan bir mizansen unsuru olarak kullanılmıştır.

Önceki yüzyıllarda yaşayan insanların problemleri küçük çevreleriyle yaşadıkları iletişimden kaynaklanırken, çağdaş insanın yaşadığı sorunlar topluma yabancılaşması, toplumun gidişatına yön verme yetisinin olmayışını fark etmesi ve kendisi hakkında bilgiden yoksun kalmasıyla gerçekleşir. Hızlı kentleşme karşısında farklı koşullara uyum sağlamakta zorlanan birey kendini mutlu edecek anlamlı yaşama nasıl erişeceği konusunda şaşkınlık yaşamıştır. Yaşamın anlamsızlığı üzerine temellenen yeni birçok ruhsal bozuklukla savaşmak zorunda kalmıştır (Geçtan, 2018: 13-15). Bu doğrultuda *Fi* anlatısında karakterlerin çoğunda saptanan nevrotik davranış özelliklerinin yanı sıra "hasta toplumlar"ı oluşturan unsurlar olarak normaldışı davranışlara da yer verildiği gözlemlenmiştir.

Fi, Çi, Pi serisinin yazarı Azra Kohen, İnstagram hesabından her karakteri bir burca ve psikolojik rahatsızlıklara göre dizayn ettiğini açıklamıştır. Anlatıdaki karakterler, Amerikan Psikologlar Derneği'nin *DSM-5* adlı ruhsal hastalıkları tanılayan kitabında birtakım kişilik bozukluklarını temsil etmektedirler. Can sınırda kişilik bozukluğuna, Göksel antisosyal kişilik bozukluğuna, Bilge sosyal kaygı bozukluğuna, Sadık kontrolcü davranış bozukluğuna, Duru histrionik kişilik bozukluğuna sahiptir. Dizide tanılanan rahatsızlıklara göre ise Doğru otizm, Özge ise bipolardır.

Son olarak çağdaş yaşamda toplumsal sorun olarak sık sık gündeme gelen kadına şiddet, sanat alanında cinsiyetçi yaklaşımlar –Göksel'in erkek dansçı

olmasının neden olduğu psikolojik haller gibi-, işsizlik, yeme bozukluklarından anorexia nevroza, kanser hastalığı, psikoaktif madde bağımlılıkları, hayvanlara yönelik cinsel şiddet, pedofili gibi sorunların altı çizilmiştir. Tüm bu sorunların birey olma sürecine etkisi, kişinin kendisini etkin olarak konumlandırmasıyla sonuçlanmaktadır.

3.2.7. *Fi* Dizisinde Modern Kent Görünümleri

Kent yaşamının oluşmasıyla insanın bireyliğini fark etmesi koşut bir biçimde ilerlemiştir. İnsanın kendinin birey olarak farkına vardığı ilk alan olan ve bireyselliğin ifade ediliş biçiminin aracı olarak nitelenen roman anlatısında olduğu gibi (Erkman Akerson, 2013: 15-16) televizyon anlatısında da birey kendisine kent yaşamıyla ilişkili olarak yer bulmuştur. Bu bağlamda kentleşme süreciyle birlikte toplumsal alanda ele alınan bireyin kişisel yönünü daha fazla ön plana çıkardığı ileri sürülebilir. Dolayısıyla bireyi anlamaya çalışırken, kent ortamından ayrı değerlendirmek olanaksız gibi görünmektedir. Modern yaşamla köyden kente göç eden bireyin cemaatten bireye evrilme sürecini incelerken toplumsal, sosyolojik ve psikolojik anlamda yaşadığı köklü değişiklikleri anlamak, bireyin dünyasını anlamak demektir. Önceki başlıklarda bahsedilen birçok meselenin altında kentleşme yatmaktadır. Öyle ki kentleşmeyle birlikte Martindale'in saptadığı biçimde birincil ilişkiler yerine ikincil ilişkilerin geçmesi, akrabalık bağlarının ve mahalle kültürünün değerinin azalması, toplumsal dayanışmanın temelden sarsılması, akıl bozukluğu, intihar, suç, kişilik çözülmesi, yozlaşma gibi durumlar ortaya çıkmıştır (2000: 72). Bahsedilen bu durumların birçoğu *Fi*'de de betimlenmiş, oluşturulan atmosfer metropol yaşamına ayna tutmuştur.

Şehir manzaralarını barındıran birçok simge, daha ilk sekansta üst açıyla gösterilmiş ve dizinin jeneriğinde kendine yer bulmuştur. Açılış sekansında uçsuz bucaksız geniş bir alanı çeken kamera, baş karakter olan Can'a çok uzakken, hızlı bir şekilde zoom yapılarak karakterin ruh dünyasını anlatan sözleriyle birlikte tanıtılmaya başlanır. Arabalarla dolu koca caddelerle betimlenmiş şehir manzarası

lüks bir semte ait değildir. Modern kent ortamında yaşayan bireyin sıkıntısı ilk sekansta Can üzerinden vurgulanır. Anlatının merkezinde olan Can'a yönelik bu odaklanma kamera hareketleriyle tanıtılır. *Fi*'nin görüntü düzenlemesinde bu kodlamalara benzer yaklaşımlarla kent ortamının sunulduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda *Fi*'de kullanılan montaj, kamera üslubu ve odaklanma gibi sinema tekniklerini sözcelemenin birer işareti olarak görmek mümkündür (Smelik, 2008: 58).

Daha ilk bölümde Can, eve gelen kadın misafirler için kullanacağı, "private" olarak adlandırılan ev bakmaya gitmiştir. Can'ın özel, şahsi etrafında kimsenin göremeyeceği özellikteki ev isteğine karşı asistanı Kaya istediği evin ancak dağ başında olabileceğini söyleyerek Can'ı Duru'yla karşılaşacağı ve daha sonra komşu olacağı eve götürür. Can, karşı evi göstererek *"Ben onları görüyorsam onlar da beni görüyorlardır"* dediğinde perdeyi kapatan Kaya'ya *"Halkımızın özel alan anlayışı sıfır. Geleneksel mimari çözümümüz perde"* sözleriyle kent ortamında bireyin temel arzusu olan kendine ait alan arayışını vurgulamıştır. Zira kentler bireyin mahrem yaşam isteğine olanak sağlamamakta, tüm mekanizmalarıyla ve yaşam pratikleriyle hem fiziksel, hem ruhsal olarak bireyi kuşatmaktadır. Can'ın özel alan ihtiyacını daha ilk sekanslarda ortaya koyması, kentin huzursuz edici özelliklerinin mekân kullanımıyla altının çizilmesini sağlamıştır.[35]

Fi'de kullanılan metropol dokusu karakterlerin yaşadıkları sosyal çevreyi, bağlı bulundukları toplum yapısını, metropol tipi kişilik özelliklerini, duygusal dünyasını, sıkışmışlığını, yalnızlığını vurgulamak amaçlı oluşturulmuştur. Öyle ki kuramsal kısımda bahsedilen Simmel'in metropol tipi kişiliğini tasvir eden yapılanmaya sahiptir. Avrupa ve Amerikan dizilerindeki mekân betimlemelerini akla getiren görsel düzenlemeler gökdelenler, rezidanslar, dev iş merkezleri ve sitelerden oluşmaktadır. Modern kentin ruhu soğuk aydınlatmayla yansıtılırken, kullanılan

[35] Özge'nin *Fi Macerası* röportajında mekân kullanımıyla ilgili söylediği sözlerden oluşturulan kent ortamının bilinçli olarak kurulduğu anlaşılır: *"Tam bir metropol işi. Stilize bir iş. Dolayısıyla sıradan olan hiçbir mekânımız yoktu. Bir tek belki Gülay ev ve Bilge ev. Onun dışında hikâyenin, karakterlerin, ben Fi gezegeni diyorum. Kendine ait bir gezegen gibi aslında. Tam olarak hiçbir yer gibi olmaması biraz hedeflendi sanırım."*

mekânlar gri tonlamalardaki "plaza yaşantıları"nı betimlemektedir. Modern bir tarza sahip olan Deniz ve Duru'nun yaşadığı ev diğer mekânlara göre daha canlı ve sıcak oluşturulmuştur. Deniz'e ait özel bir alan sağlayan müzik odası bulunmaktadır. Öğrencileriyle çalışmak için de bu odayı kullanmaktadır. Can'ın yaşadığı evler ise çoğunlukla cansız, gün ışığı girmeyen mekânlar olarak tasvir edilmiştir. Otele benzeyen evlerin "evsizliği" imlediği söylenebilir.

Karakterlerin ruhsal dünyasını yansıtan bu düzenlemeler Simmel'in bakışıyla okunursa modern bireyin kaderinde metropolün merkezi bir rol üstlenmesi durumuyla açıklanabilir. Çünkü modern hayatın en derin problemi bireyin, kendine özgülüğünün dış etkenlerden koruma çabasından kaynaklanmasıdır. Simmel, bu sorunu irdelerken, metropole özgü bireysellik biçimlerini psikolojik yönüyle ele almıştır (Martindale, 2000: 63). Can'ın kendi sesinden ruhsal durumunu yansıtan sözleri Simmel'in bakışını doğrular niteliktedir: "*[...] Yorgunum. Biliyorum, sen de yorgunsun. Hiçbir uykunun, pazarın, tatilin gideremeyeceği bir yorgunluk. Şehirden, ülkeden, evlerden, AVM'lerden, televizyonlardan, işinden, arkadaşlarından, olan olmayan ilişkilerinden, kendi hâletiruhiyenden yoruldun ama yapacak hâlin de yok biliyorum [...]"* Kent atmosferinde yaşayan bireyin ruhuna ayna tutan bu sözler aynı zamanda modern duyarlılığın doğduğu yeri de anlatır. Bu söylem aynı zamanda Berman'ın kent betimlemesini de destekler. Kentte hakim duygular huzursuzluk, psişik baş dönmesi, uyuşukluk hissi, ahlâki sınırların ve kişisel bağların yitimi, benliğin gelişerek sarsılması ve ruhsal heyulalardır (2009: 31). Kent yaşamına uyum sağlamak için asıl dayanılmaz olan kişinin bu durumun farkında olmasına rağmen bir çözüm bulamamasıdır.

Daha önceki kısımlarda üzerinde durulan yalnızlık, kent ortamının oluşumuna sebebiyet veren bir olgu olarak kentleşme-birey ilişkisi çerçevesinde sık sık ele alınmıştır. *Fi*'de hemen her karakterin yalnızlığı, öyküleme yapısı içinde belirmektedir. Çünkü kentte yaşamanın ilk şartı kazanç sağlama amaçlı uzmanlaşarak, kişilerarası ilişkileri dolaylı araçlar vasıtasıyla takip etmektir (Martindale, 2000: 71). Nüfus yoğunlaştıkça insanlar fiziksel olarak bir arada yaşamaya başlasa da manevi bağdan yoksunlaşmışır. Bu yüzden zihinsel ve fiziksel

yakınlık azalır (Bauman, 1998: 50). İlişkileri gayrı şahsi, ikincil, geçici, ihtiyatlı, kayıtsız, bezgin ve parçalıdır (Martindale, 2000: 71). *Fi*'deki karakterlerin ilişki düzeyine bakıldığında modern kent ortamının getirdiği tüm özelliklere sahip oldukları, metropol tipinin tipik temsilcileri oldukları görülür. Cemaat bilincinden yoksun olmalarına bağlı olarak birbirleriyle bütüncül ilişki kuramadıkları saptanır. Kendi özel alanlarında kurmaya çalıştıkları güven odaklı ilişkilerin aşındığı gözlemlenir. Nietzsche ve Ruskin gibi düşünürlerin metropole karşı duydukları şiddetli nefret aynı bakış üzerine temellenir. Hayatın değerinin herkes için şemalaştırılmış bir düzenekte olmadığını savunurlar (Simmel, 2015a: 320). Kent ortamının kolektif bir yapılanmanın ürünü olması, bireyi kalabalık içinde küçülten yapısı *Fi*'de de bireycilik düşüncesinin merkeze alınmasıyla eleştirilir.

Fi'de modern kent yaşamının kurtarıcısı olarak konumlandırılmış, sığınak olarak yüceltilen aşk, Sadık ve Özge'nin ilişkisinde somutlaştırılmıştır. "Evsizliğin imlendiği otel"de kalan Sadık, Özge'yle ilişkiye başladıktan sonra bir eve yerleşmiş ve evi "sıcak bir aile yuvası"na dönüştürme çabasına girmiştir. Sadık'ın umudu Özge'yle birlikte aile hayatına kavuşmaktır. Dolayısıyla cemaat yapılanmasına, yani kendini ait hissedeceği bir bütüne ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Nitekim dizinin sonunda metropol ortamından kaçarak İstanbul'dan uzak bir dağ evine yerleşir. Bu hareketiyle kent hayatının sunduğu özgür ve bireyci ortama karşın, kent ortamından kaçan Sadık'ın özgürleştiği ima edilir. Her zaman korumalarıyla birlikte hareket eden, doktor kontrolünde yaşayan Sadık için şehirden uzaklaştığında ihtiyaç duyduğu kimse kalmamıştır. Çünkü kent hayatı güvenlik ihtiyacı duyulan yerlerken, kentten uzaklaştığında korunaksızlık hissinden ve marazi hallerinden kurtulmuştur.

Bauman'ın ifade ettiği gibi başlarına ne geleceğinden emin olamayan şehirliler de, sokaklardan kaçarak kendilerine çevresi duvarlarla örülü, silahlı güvelik görevlisinin koruduğu, girişi alarm sistemiyle korunan, içeri alınanlar konusunda seçici davranılan, kapalı sitelerde yaşam satın alma isteği oluşmuştur. Fakat kapalı sitelerde yaşama imkânı elde etmiş insanlar, her tür karışımdan uzak durarak mekânsal bir anlamsızlık içine düşmekten kaçamamıştır (2012: 172). Özge'nin ve Gülay Teyze'nin site içinde olmayan evlerinde saldırıya uğramaları, kentte yaşayan

bireyin korunma ihtiyacının altını çizer. Sadık'ın güvenliği için Özge'yi otele yerleştirme isteğine Özge'nin şiddetle karşı çıkması, toplumun değerler dizgesine de karşı çıkmasını içerir. Özge modern kent hayatının, özellikle yalnız yaşayan kadın için güvensiz olduğu vurgusuna direnirken, Gülay Teyze'sinin evinde şiddete uğradıktan sonra "tekinsizliği" kabullenerek Sadık'ın evine gitmeyi kabul eder. Olay gerçekleşirken hiçbir komşunun yardıma geldiği görülmez. Özge'nin kabullenişi, bireyin kentin güvensiz ortamına karşı güçsüzlüğünü kanıksaması, güç karşısında zayıflığını hissetmesi ve kaotik düzene yenik düşmesini hatırlatır.

Özge'nin kent ortamında yaşadığı güvensizlik duygusu, Simmel'in bakışıyla değerlendirildiğinde büyük şehir karşısında kendini korumak zorunda olan, güvensiz bir ortamda yaşadığını hisseden insanın, ihtiyat adı verilebilecek olumsuz olarak değerlendirilebilecek davranış biçimini benimsemesiyle de açıklanabilir. Karşılaştığı herkesi tanıdığı kasaba hayatında içsel tepkiler veren insan, aynı tepkiyi metropolde veremez. Çünkü böylesi bir durumda içsel olarak atomize olmuş, yani parçalanmıştır. İhtiyatlılık o kadar yoğunlaşmıştır ki, yıllardır birlikte oturduğu komşusunu bile tanımaz hale gelmiştir. Hatta çoğu zaman nefrete doğru yol alan hoşlanmama hissi, yabancılık ve tiksinmeyle karışmaktadır (Simmel, 2015a: 322). Nitekim Özge, artık "kötü" bir insan olmaya karar verdiğinde kendinden başka kimsenin iyiliğini düşünmemektedir. Gece dışarı çıktığında çevresindeki insanlara rahatsızlık vermekten çekinmemektedir. Bu durumlarla Özge'nin dönüşüm sürecinin izleyiciye hissettirilmek istendiği de öne sürülebilir.

Öte yandan *Fi*, modernleşme anlatılarında sıklıkla çatışma içinde sunulan kırsal-kentsel karşılaştırması ya da göç yoluyla şehre gelen kişilerin yaşadığı sıkıntılar üzerinden kurulan bir anlatı yörüngesiyle ilerlememiştir. *Fi*'nin evreni tamamıyla modern kent ortamıdır. İstisna olarak gösterilen Bilge, Gülay Teyze gibi karakterlerin yaşadığı mekânlarda modern kentin keşmekeşi yansıtılır.

Sonuç olarak, *Fi* dizisindeki karakteristik yapılaşmanın bireylerin modern metropol hayatında yaşayışlarının performansı üzerinden kurulduğu söylenebilir. Anlatının tamamına bakıldığında, kent kültürünün tipik özelliklerinin tam olarak sunulduğu bir evren betimlemesine sahip olduğu görülmüştür. Bireyciliğin hat

safhasında yaşandığı İstanbul'da geçse de, İstanbul'un tarihi dokusunu yansıtacak her hangi bir yapıya mizansende yer verilmemiştir. Karakterlerde görülen modern kent yaşamının engellediği aşka yönelim isteği, kentli bireyin ruhsal dünyasını tamamlayan içkin bir istek olarak açığa çıkarılmıştır. Kentli bireyler, içsel süreçlerindeki aksaklıkların neden olduğu yalnızlık duygusuyla boğuşmuştur. Modern kent, hem karakterlerin birey olma surecini destekleyen, hem de bireyleri içsel bir boşluğa ve yalnızlığa mahkum eden bir tasvirle sunulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada birey kavramı, tarihsel bir sahne içine oturtularak, modernleşme süreciyle iç içe geçmiş bir şekilde ele alınmış, yeni televizyon mecralarının ürünü olan *Fi* üzerinden sorgulanmıştır. İlk bölümde modernlikle birlikte bireyin kültürel, ekonomik ve düşünümsel gelişmelerden nasıl etkilendiği anlaşılmak istenmiştir. Bu doğrultuda modern birey olgusunun hangi toplumsal süreçlerde ortaya çıktığı, modernliğin gelenekselden ayrılan yönleri, toplumsal ve öznel düzeydeki açmazları eleştirel bir perspektifle incelenmiştir.

Batı'daki modernleşme süreci kültürün kendi dizgelerinde gerçekleşen bir dizi dönüşümü içermektedir. Aydınlanma, Rönesans ve Reform, modern bireyin tarihsel dönemeçlerde önemli kırılma noktaları olduğundan çalışmada ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu metinler modernleşme olarak sürecinde insanın aklını kullanmasıyla Kralın ve kilisenin baskısından sıyrılarak "birey"liğinin farkına varması üzerinden kurgulanmıştır. Toplumun tüm değerlerinde değişim yaratan dönüşümler modern bireyi hem yeni sorunlarla karşılaştırmış, hem de bu sorunları değişik kavramlarla eleştirmeye başlamıştır. Batı'ya modernlik bağlamında tarihsel bir akışla bakıldığında, her dönemde belli düşüncelerin hakim anlayış olarak ön plana çıktığı görülür. Bu düşünceler kuramsal kısımda bahsedildiği üzere Orta Çağ'da "Tanrı" ve "kutsal", Rönesans'ta "hümanizm" ve "doğa", Aydınlanma Çağı'nda "akıl" ve "birey", 19. Yüzyıl'da "sanayileşme" ve "teknolojik gelişmeler", 20. Yüzyıl'da "küreselleşme" ve "tüketim", 21. Yüzyıl'da ise "sanayi ötesi toplum", "bilgi toplumu" ve "dijitalleşme"dir.

Çalışmanın ikinci bölümünde günümüze yaklaşan bir sıralamayla modernlik, gündelik hayat dinamikleriyle birlikte incelenerek, özellikle bireyciliğin modernleşmeye eklemlenme biçimi açığa çıkarılmıştır. Bu kısımda aynı zamanda Türkiye'de modernleşme süreci üzerinden birey kavramının gelişimi anlatılmıştır. Türk modernleşmesinin Batı'dan en önemli farkı kişilerden topluma yayılan bir biçimde değil, devletten kişilere doğru gelişmiş olmasıdır. Türkiye'de modernleşme Osmanlı Dönemi'nde Lale Devri'nde başlamış, Tanzimat, Meşruiyet ve Cumhuriyet dönemini kapsayarak uzun bir sürece yayılmıştır. Toplumsal ve kültürel yaşamdaki

değişikliklerle filizlenen süreç, devlet örgütlenmesine kadar toplumun her alanına yayılarak gelişmiştir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi düzenin hızlı şekillendiği bir zaman dilimi olmuş, bireyi kolektif yapılanmadan ayırarak, bireyselleşme sürecini devlet eliyle içselleştirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde devlet eliyle yapılan değişim 1980'li yıllarda önemli bir aşama kaydetmiştir. Bu yıllardaki büyük kırılma Türkiye'de küreselleşmenin etkisiyle gerçekleşen kapitalizm olgusunun yükselişe geçmesidir. Günümüz toplumunun şekillenmesinde en büyük etken olan bu gelişmeler özellikle reklamcılığın hızlı gelişiminin tüketim kültürünün önünü açmasıyla da desteklenmiştir. Dahası bu itkilerle 1980 sonrası gelişen "haz odaklı tüketim" anlayışı, bireyleri doyumsuzluğa iterek ruhsal tatminsizliklerine kaynaklık etmiştir. Çok geçmeden modernleşme, cemaat yapılanmasını içsel bir parçalanma üzerinden tehdit etmeye başlamıştır. Kişilerarası ilişkilerin rekabet anlayışı üzerinde kurulmasıyla bireycilik, bencillik, yalnızca kendine sorumlu olma, toplumsal bağlardan sıyrılma isteği gibi problemler artmıştır. Çünkü Türkiye'de modernlik deneyimi kendi içinden türemediği için, içselleştirilmede zorluk yaşanarak birtakım bünyevi açmazlarla tezahür etmiştir. Bu duruma bir de değişimin hızı eklenince yeniliklere adapte olmaya çalışan birey bütünleşmek zorunda kaldığı değerleri anlamlandırmada zorluk yaşamıştır.

İkinci bölümdeki Türkiye'de modernleşme olgusu üzerine yapılan bu tartışmaların amacı modernleşmenin Türkiye'nin özellikle siyasal, toplumsal ve kültürel yapısında oluşturduğu değişimi anlamaktır. Tüm bu değişimler kültürel anlamların dolaşımı açısından günümüzde önemli bir mecra durumuna gelen internet ve internet üzerinden yayınlanan bir dizi aracılığıyla, bireycilik olgusunun günümüzde nasıl bir görünüm kazandığını, gündelik hayatta imgesel anlamda nasıl temsil edildiğini kavramaya temel oluşturmuştur. Birey kavramının bileşenlerine ve bireyciliğin bir dizi anlatısı aracılığıyla nasıl ele alındığına odaklanmadan önce, bu bölümün sonunda yeni televizyon mecralarının gelişimi açımlanmıştır. Hiç şüphesiz bireylerin duygusal dünyasının tezahürleri televizyonda bulgulanmaya çalışılırken, televizyonun dijitalleşme çağında geçirdiği süreci iyi anlamak gerekir. Bu bakışla ilişkili olarak ayrıntılandırılan konular, yeni yayıncılık türünün üzerinde yükselen bileşenler, internet dizilerinin ortaya çıkışı ve izleyici deneyimleridir. Bu

kısımlardaki değerlendirmelerle televizyon teknolojisi-bireyin dönüşümü arasındaki ilişkiye dair yeni açılımların altı çizilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk olarak kullanılacak yöntem açıklanmış, sonrasında *Fi* dizisinin olay örgüsü anlatılmıştır. Devamında, modernlikle fazlalaşan huzursuzluklara odaklanan kuramsal kısımdaki bilgiler doğrultusunda çıkarılan kodlamalar aracılığıyla *Fi* dizisinde modern birey temsilleri araştırılmıştır. Türkiye'de Batı ile mukayese çerçevesinde gelişen modernleşme sürecinde Batı'ya benzer bir değer dizgesi dönüşümü yaşansa da, modernleşme deneyimi "geleneksel-modern" arasında kalmışlık olarak tezahür etmiştir. Dolayısıyla, modernliğin içinde türeyen anlatılarda da geleneksel-modern çatışmasının görünür kılındığı ifade edilebilir. *Fi*'nin örneklem olarak seçilmesi, modern-gelenek ikircikliğine yönelik bir anlatı yapısı kurmamasından ve modernlik deneyiminin *Fi* anlatısındaki karakterleri her açıdan çevreleyen bir anlayışla sunulmasından kaynaklanmaktadır. Yani *Fi*, "birey" temsilleri ve modern bireyin yaşadığı sorunları bünyesinde barındırması bakımından diğer yerli dizilerden ve internet dizilerinden daha çok olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan, *Fi*'nin modern bireylerin ortak semptomlarını bulgulamaya imkân tanıdığı şeklinde yorum yapmak mümkündür.

Uygulama kısmında, kuramsal kısımlarda üzerinde durulan teorisyenlerin görüşleri ışığında çözümleme yapılmıştır. Öyle ki, kuramsal kısımda anlatılan modernleşme tartışmalarına bağlı olarak *Fi*'de birey temsilleri aile travmaları, bireycilik olgusu, kişilerarası ilişkiler, narsisizm, nevrotik kişilik, modern kent görünümleri gibi kategoriler üzerinden analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede çözümlemeden elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

Fi'de çocukluktan yetişkinliğe giden doğrusal bir yol olduğu düşüncesiyle, çocuklukta yaşanan yitimler ve günümüz arasında geçişler sağlanarak bağlantılı bir öykü inşa edilmiştir. Neredeyse tüm karakterler "aile travmaları"na sahiptir. Anlatının çeşitli düzlemlerinde açığa çıkan bu travmalar sosyolojik kuramlar ve psikanaliz aracılığıyla ele alınmıştır. *Fi*, Yeşilçam'dan etkilenen yerli dizilerin cemaat toplum tipini hatırlatan geniş aile temsillerinden farklılaşarak, bireyci yaşamın biçimlerine göre temellenen aileden kopuşu betimlemiştir. Ebeveyn

kayıpları karakterlerin edimlerinin güdüsü olarak anlatıda sıklıkla görünür kılınmıştır. Ailenin çözülüşünün hızlı yaşandığı çağın özellikleri ve birey tipinin marazi bir hal alması arasında geçişli bir anlatı kurmuştur. *Fi*'de ataerkil ideolojiye uygun temellenmiş aile içi çatışma, hiyerarşi, eril tahakküm gibi konulara eleştiri getirildiği, cemaat kültürüne işaret eden imlemelerden uzak durulduğu saptanmıştır. Bireyin kendini var edebilmesinin koşulu olarak aile kurmaya ve evliliğe mecbur olmadığının altı çizilirken; aile, sevgi yoksunluğunu gidermek için bir aracı olarak konumlanmıştır. Karakterler, aile yoksunluğu krizlerinin hissettirdiği eksiklikle yaşama duygusundan aşkla kurtulacağını düşünmüştür. Aşkla birlikte kurulan bütünlük fantezisi aşındığında, yıkım hissetmişlerdir. Özellikle Can odağında kurulan bu bağlantı anlatının çeşitli katmanlarında açığa çıkarılmıştır.

Birey temsilini incelerken ortaya çıkarılan ikinci kategori, modernliğin temel ideolojisi olan bireyciliktir. *Fi*'de neredeyse tüm karakterler bireycilik yaklaşımının altını çizen görünümlerde sunulmuştur. Toplumun sahip olduğu bireycilikle yükselen değerler sistemine benzer olarak karakter yapılanması kaderci ve toplumcu bir bireyi reddeden bir bakıştadır. İnsanının kendini merkeze koyan bireycilik düşüncesinin ilk dayanağı kolektivist yapılaşmanın yok olmasıdır. "Ben"e yönelişin çekiciliği, kendisinden başka her şeyi ikinci plana atmıştır. *Fi*'nin bireycilik değerlerini yücelten anlatısı kişinin kendinden başkasını önemsiz görmesini özendiren bir yapılanmaya sahiptir. Kendi kaderini tayin etme gücüne ve özgürlüğüne sahip birey, kendini hem yaşamının hem de evrenin hakimi olarak konumlandırmıştır. Benliğini yeniden inşa etmek için çaba sarf etmektedir. "Bir insan yaratmak", "kimsin sen?" gibi sözlerle bu yaklaşımın anlatı boyunca altı çizilir. Dahası kendi kimliğini herhangi bir toplumsal yapılanmaya değil, kendine borçlu olduğunu düşünürler. Bireyin içinde bulunduğu yalıtılmışlık duygusundan kaynaklanan bu durum, bilinme isteğinin anlatıda sık sık vurgulanmasıyla sunulmuştur. Üstelik *Fi*, kolektif yapılanmayı yok ederek kahramanları yalnızlıkla baş başa bırakmıştır. Bu yalnızlık kolektif düşlerin üzerini örterken travmaları görünür kılar.

Aile travmalarının ve bireyciliğin çözümlendiği kısımlarda Hofstede'nin kültürel boyutlarından faydalanılmıştır. Hofstede Türk toplumunu kolektivizm-

bireycilik ve aile özelinde incelediğinde düşük IDV'ye sahip olarak bulgularken, tablolaştırdığı maddeler *Fi* üzerinden ele alındığında yüksek IDV oranı bulgulanmıştır. Yani *Fi*'nin kolektivist toplum yapısındaki aile değerlerine sahip olmadığı ve bireyci toplum yapılanmasına sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. IDV sonuçlarındaki farklılık önemlidir, çünkü yerli dizilerde yer alan kodların toplumsal değişimle ilişkili olduğu kabul edilirse *Fi*'deki farklılaşmanın bireycilik ve aile temsilindeki değişim bulgularını barındırdığı yönünde iddiada bulunabilir.

Modern bireyle ilgili kategorileştirmelerden üçüncüsü, modernlikle birlikte açığa çıkan kendilikle ilgili problemlerin yansıdığı kişilerarası ilişkilerdir. *Fi*'de aşk, aile ve arkadaşlık ilişkileri dolayımıyla bulgulanan kişilerarası ilişkiler temsili, modernlik deneyimini pratikleştiren düzeydedir. Modernleşme sürecini yaşayan toplumlarda cemaatleşme biçimindeki ilişkilerin yerine akılcı nedenlere bağlı, daha mesafeli, belli bir amaç çerçevesinde gerçekleşen ilişki biçimlerinin gelmesiyle sosyal ilişkiler bambaşka boyut kazanmıştır. Geleneksel toplum yapısının rekabete dayanmayan işbirliği temelinde ilerleyen yapısı, ekonomik kıstaslara bağlı toplumsal katmanlaşmayla birlikte kişilerarası ilişkiler başarma dinamiklerine bağlı gelişerek bozuma uğramıştır. Yerli dizilerin geneline bakıldığında baş karakterlerin yanında karşılaştığı her zorlukta destek olacak aile ya da arkadaşın varlığından söz edilebilecekken, *Fi*'de karakterlerin aile ve akraba ilişkilerinden yoksun oldukları görülmüştür. İlişki biçimlerinin temel niteliği birey olmak için aile, akraba, arkadaşlık gibi bir bağa muhtaç olmadıkları yönündedir. Duygusal olarak her zaman belli bir mesafede olan, birincil derecede ilişkiler kuramayan karakterler, bu yoksunluğun farkına vararak yakın ilişkiler kurmaya çalışsa da ilişkileri bir şekilde tıkanıklığa doğru gider. "Rekabet ve hırs" bireyin bu tür bir ilişki kurmasını engelleyen bir duvar gibi belirir ve bireyler kendilerini "bencilliği ve çıkarcılığı" merkeze alan mekanik ve mesafeli bir ilişki içinde bulurlar. Bu durumu aşarak gerçekçi bir ilişkiye en fazla yaklaşan Can ve Duru'dur. Fakat Can ve Duru'nun ilişkilerinin başında kurdukları bütünlük, öykü ilerledikçe Duru'nun boğulduğu, kötü taraflarında iyiliğinin kaybolduğu, kendini yakmayı göze alacak kadar kaçmak istediği, ruhunu hapseden bir yakınlığa dönüşmüştür. Bütünlüklerini kıran durum Duru'nun manipülatif yanının ortaya çıkarak kendisini Can'ın suç ortağı gibi

hissetmesidir. Anlatının sonunda Duru ve tüm karakterlerin ilişkilerinde geldiği nokta, kim olduklarını keşfetmeleri ve kendini gerçekleştirmenin önemli olduğunu anlamalarıdır.

Modernlik deneyiminin neden olduğu narsisistik durumlar çözümlemenin dördüncü kategorileştirmesidir. Sosyolojik ve psikolojik tanımlama biçimlerinden faydalanarak metinde bulgulanan narsisizm, bireyciliğin evrilmiş bir biçimi olarak ele alınmıştır. *Fi*'de karakterlerin narsisistik hazlardan beslenmesi hem ilkel bir dürtü olarak hissettirilmiş, hem modern toplumsal hayatın geliştirdiği sosyal patolojilerden biri olarak işlenmiş hem de yaşadıkları travmalarla birleşik bir yaklaşımla sunulmuştur. Fakat bu yaklaşım anlatıda ikircikli bir yapılaşmaya neden olmamıştır. Kişilik bozukluğu olarak işlenen kısmı çocukluk bağında gelişemeyen güven duygusuyla birlikte sunulurken, modern hayat karşısında boğulan kişinin bedensel çekiciliğine yönelişi narsisizmin temel dinamiklerini bir arada düşündürtmüştür. İlkel bir dürtü olarak ise Can'ın kendini "çirkin" bir adam olarak görmesinden kaynaklı "güzellik"e yani Duru'ya olan tutkusuyla görünür kılınmıştır. Güzellikten zevk alan bir adam olarak Can'ın narsisistik yarasını iyileştirecek olan Duru'dur. Faniliğini derinden hisseden Can için ölüme karşı duran tek şey "aşk"tır. Can'ın Duru'yu her kaybedeceğini düşündüğünde hissettiği, mükemmel nesneye sahip olma arzusunun yaşattığı narsisistik tamlığı kaybetme korkusudur. Duru, Can'ın kendine ait olarak duyumsadığı bir parçadır. Bu noktada öykünün temel çatışmalarından birinin, karakterlerin kendi eksikliklerini giderme arzusuyla yaralarını perdeleyerek özerkliğini kurban etmeyi göze almaları olduğu söylenebilir. Can için imkânsızlığa dönüşen bu süreç manipülasyonlar aracılığıyla alt edilmeye çalışılsa da, narsisizm ve histeri arasında parçalanmaktan kurtulamamasıyla sonuçlanmıştır.

Fi'de açığa çıkarılan beşinci kategori, modernliği deneyimleyen bireyin ruhsal dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan nevrotik halleridir. Çocukluk dönemi ve kültürel koşullarla değerlendirildiğinde daha derin anlama imkânı sağlayacak nevrozlar, kısaca normalden sapma durumu olarak tanımlanır. *Fi*'deki karakterlerin çocukluk dönemine ilişkin verilen bilgiler karakterlerle ilgili nevrotik saptamalar yapmayı kolaylaştırmıştır. Özellikle Can'ın bir terapist olması ve televizyonda

program yapması gündelik yaşamdaki söylemlerine sızmış bir biçimde, modernlik deneyiminin ruhsal süreçleriyle ilgili sorgulamalar yapılmasına imkân tanımıştır.

Fi'deki karakterlerin çocukluklarında eksik kalmış sevgi ihtiyaçları nevrotik kişilik özelliği olarak görünür kılınmıştır. Can'ın televizyon programı yapmasının temel itkisi, Duru'yu elde etme isteği ve Duru'nun Deniz'in hayatının merkezinde olamayışından yakınması nevrotik sevgi ihtiyacının zorlanımlı yapısının altını çizen durumlardır.

Nevrotik kişilerdeki anlık şiddet dürtüleri en fazla Duru üzerinden kurgulanan sahnelerde açığa çıkarılmıştır. Özellikle içsel çatışma yaşadığı dönemlerde Duru'nun Can'a bıçak sapladığı, Deniz'in omzunu ısırdığı görülür. Öte yandan olumsuz duyguların duyumsanması fiziksel tepkiler düzeyinde de kurgulanmıştır. Nevrotik haller uykusuzluk, intihar, kayıp, yara gibi ruhsal krizlerin tezahürleri olarak ortaya çıkmıştır.

Fi anlatısında karakterlerin çoğunda saptanan nevrotik davranış özelliklerinin yanı sıra "hasta toplumlar"ı oluşturan unsurlar olarak normaldışı davranışlara da yer verilmiştir. Bunlar sınırda kişilik bozukluğu, antisosyal kişilik bozukluğu, kontrolcü davranış bozukluğu, sosyal kaygı bozukluğu, histrionik kişilik bozukluğu, otizm, bipolar, anorexia nevroza, kanser hastalığı, psikoaktif madde bağımlılıkları, hayvanlara yönelik cinsel şiddet ve pedofilidir. "Uygarlığın Huzursuzluğu"nun (Freud, 2015) tüm semptomları öyküye ilmek ilmek işlenmiştir.

Fi'de modern bireyin görünümleriyle ilişkili olarak ele alınması gereken nihai nokta, kategorilerden sonuncusu olan modern kent görünümleridir. Modernlik deneyimiyle duyusal karmaşayı içine alan modern kentler, bireyin cemaatten bireye evrilme sürecini irdelerken değinilen pek çok meselenin altında yatmaktadır. *Fi*'de kent kültürünün birey üzerindeki etkilerini bulgulayacak modern kent atmosferi oluşturulurken, Avrupa ve Amerika dizilerindeki mekân tasvirlerini akla getiren görsel düzenlemeler yapılmıştır. Dizi, bireyciliğin hat safhasında yaşandığı İstanbul'da geçmiştir. İstanbul'u tarihi mekânlarından uzak durarak gökdelenler, rezidanslar, dev iş merkezleri ve sitelerin ve keşmekeşliğin ön plana çıktığı metropol

olarak yansıtmıştır. Kentin huzursuz edici özelliklerinin çoğu sahnede altı çizilmiş, bireyin kentin huzursuz edici ortamına yenik düştüğü hissettirilmiştir.

Çalışmada, modern bireyin yeni görünümlerini ortaya koymada önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülen *Fi* dizisi üzerinden, yeni yayıncılık ekosisteminin temel içeriği olan internet dizilerine yönelik bir çerçeve oluşturulmuştur. Yerli dizilerdeki öykü yapılanmasına karşı *Fi*'deki karakterlerde modernlik deneyimlerinin, çocukluk travmaları, bireyci, narsisistik ve nevrotik hallerle açığa çıktığı saptanmıştır. O halde, *Fi*'nin toplumsal süreçler yerine bireyin yitimlerinin iç dünyasında oluşturduğu yokluk üzerine yoğunlaştığı yorumu yapılabilir. Bu anlamda *Fi*, Türkiye'deki bireyin değişimini gözler önüne sererken, Batı'lı anlamda modern bireyi de yansıtır. Dizideki karakterler olaylara yön veren, kendi seçimlerini yapan, karar alabilen etkin özne konumundadır. Bu doğrultuda internet dizileri ve modern bireyin özelliğini içeren karakter yapılanmasının bir arada geliştiği, dolayısıyla dizi anlatısında yeni üslup arayışına girdiği söylenebilir. Çünkü yeni televizyon platformları izleme alışkanlığını değiştirdiği gibi, içerik üreticisine sunduğu özgürlükle toplumsal yaşam imgeleminin bu mecralara eklemlenmesini de sağlar.

Sonuç olarak, televizyonun kolektife hitap eden yapısının kırılarak bireye hitap eden yönünün ağır basması Türkiye'deki siyasal, toplumsal ve kültürel pratikleri yansıtan bir araç olmasına bağlanabilir. İnteraktif televizyona verilen önemin, kültürel ve sosyoekonomik göstergelerle sıkı bir ilişki içinde olduğu göz önünde bulundurulursa, özellikle düşünümselliğinin büyük oranda ticari kaygılarla biçimlendirilmiş olması televizyonun bu denli bireyselleştirilmiş tercihlere vurgu yapmasına yol açmıştır. Televizyon endüstrisi sürekli ve hızlı bir değişimden geçmektedir. Teknoloji ve kullanıcının iç içe geçtiği bu döngü, bireyin yeni medya platformlarıyla yaşayacağı deneyimin öngörüsünü ortaya koymaktadır. Yeni medya platformları televizyon izleme alışkanlığını köklü bir biçimde değiştirebilme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda rakamlara ve geri dönüşlere bakıldığında yeni televizyon mecralarının kullanımının yaygınlaşması, internete özgü profesyonel

dizilerin ilerleyen yıllarda sayısının artması ve alternatiflerin gelişmesi beklenmektedir.

Son olarak gelcekteki çalışmalar için bu tezin geliştirdiği öneriler şöyledir:

- Yeni yayıncılık ekosisteminin hızlı gelişimine bağlı olarak, gelecekte yapılacak çalışmaların güncel bilgiler çerçevesinde yapılması,
- Yeni televizyon mecraları kullanıcı profilinin geleneksel televizyon izleyicisinden farklı niteliklere sahip olması varsayımından hareketle, izleyici araştırmalarına ve alımlama yöntemlerine yoğunlaşılması,
- Yeni medya platformları içerikleri ve izleyici reytingleri ilişkisi ile ilgili yeni araştırmalar yapılması,
- Yeni televizyon mecralarında yayınlanan programların farklı literatür bilgileriyle birlikte değerlendirmeye olanak sağlayabileceğinin, yeni sosyal ve felsefik tartışmalara kaynak sunabileceğinin göz önünde bulundurulması, gelecekte yapılacak çalışmalar için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theador W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yöne*timi. (Çevirenler: Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, Theador W. ve Horkheimer, Max (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çeviren: Oğuz Özügül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali., Çulha Zabcı, Filiz., Ergün, Reyda (2009). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.

Alptekin, İsmail (2018). *Bir Burjuva Devrimi olarak 1640 İngiliz Devrimi.* https://socidoc.com/download/bir-burjuva-devrimi-olarak-1640-ngiliz-devrimi_5a99facfd64ab206c2ec7940_pdf, Erişim Tarihi: 06.06.2018.

Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çeviren: İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

Arendt, Hannah (2016). *İnsanlık Durumu*. (Çeviren: Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aristoteles (2013). *Politika*. (Çeviren: Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.

Arkonaç, Sibel A. (2004). Gerçekliğin Yerel İnşasında Kartezyen Olmayan Özne, Öteki ve Fail. (Editör: Sibel A. Arkonaç). *Doğunun ve Batı'nın Yerelliği Bireylik Bilgisine Dair.* İstanbul: Alfa Yayınevi, 249-475.

Arthofer, Frank ve Rose, John (2016). *The Future of Television Where The Us Industry is Heading*. The Boston Consulting Group: New York.

Artun, Ali (2007). *Modern Hayatın Ressamı*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 9-80.

Aydoğan, Ahmet (2000). *Şehir ve Cemiyet Weber, Tönnies, Simmel*. (Editör: Ahmet Aydoğan), İstanbul: İz Yayıncılık, 7-35.

Aydoğan, Filiz (2005). *Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Başaran, Funda (2005). İnternetin Ekonomi Politiği. (Derleyenler: Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay). *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos Yayınları, 32-52.

Baudelaire, Charles (2007). *Modern Hayatın Ressamı*. (Çeviren: Ali Berktay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Baudrillard, Jean (2001). *Tam Ekran*. (Çeviren: Bahadır Gülmez). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, Jean (2004). *Şeytana Satılan Ruh.* (Çeviren: Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, Jean (2005). *İmkânsız Takas*. (Çeviren: Ayşegül Sönmezay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean (2006). *Kusursuz Cinayet*. (Çeviren: Necmettin Sevil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2011a). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çeviren: Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2011b). *Yaşam Sanatı*. (Çeviren: Akın Sarı). İstanbul: Versus Kitap.

Bauman, Zygmunt (2012a). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (Çeviren: Pelin Siral). İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Bauman, Zygmunt (2012b). *Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme.* (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2012c). *Küreselleşme.* (Çeviren: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2012d). *Akışkan Aşk*. (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.

Bauman, Zygmunt (1998). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çeviren: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik.* (Çeviren: F. Dorum Ergun). İstanbul: Say Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2014). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* (Çeviren: Hakan Keser). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baydar Nalbantoğlu, Gülsüm (2005). Sessiz Direnişler Ya da Kırsal Türkiye İle Mimari Yüzleşmeler. (Editör: Sibel Bozdoğan ve Raşit Kasaba). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 153-167.

Beck, Ulrich (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çevirenler: Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Belge, Murat (1992). *Türkiye Dünyanın Neresinde?* İstanbul: Birikim Yayınları.

Berman, Marshall (2009). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çevirenler: Ümit Altuğ ve Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.

Best, Steven ve Kellner, Douglas (2011*). Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar.* (Çeviren: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bilgin, Nuri (1999). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bilgin, Nuri (2001). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Bora Sapmaz, Nihan (2017). *Türkiye'nin "televizyon" devrimi: Fi, Masum, Görünen Adam.* https://journo.com.tr/televizyon-devrimi-fi-masum, Erişim Tarihi: 03.04.2018.

Boratav, Korkut ve Türkcan, Ergün (1994). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve Kitler.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bottomore, Tom (1994). *Frankfurt Okulu*. (Çeviren: Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.

Boynudelik, Uygar (2018). *Türkiye'nin Sayısal Televizyon Yolculuğu (2010'dan Bugüne)*. http://www.turkishtvmarket.info/wp-content/uploads/2018/02/TURKIYE'NIN-SAYISAL-TV-YOLCULUGU-190218B.pdf, Erişim Tarihi: 09.09.2018.

Bozdoğan, Sibel ve Kasaba, Reşat (2005). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik.* (Çeviren: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bumin, Tülin (2016). *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Burckhardt, Jacob (1974). *İtalya'da Rönesans Kültürü*. (Çeviren: Bekir Sıtkı Baykal). Şereflikoçhisar: Devlet Kitapları.

Cahoone, Lawrence E. (2001). *Modernliğin Çıkmazı*. (Çevirenler: Ahmet Demirhan ve Erol Çatalbaş). İstanbul: İnsan Yayınları.

Campbell, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çeviren: Sabri Gürses). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Cevizci, Ahmet (2017). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

Cook, Camila Isabel (2014). *Netflix: A Stepping Stone in the Evolution of Television*. Petersburg.

Connerton, Paul (2014). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çeviren: Kübra Kelebekoğlu). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Corcuff, Philippe (2009). *Bireycilik Sorunu Stirner, Marx, Durkheim, Proudhon*. (Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Versus Kitap.

Copleston, Frederick (2000). *Felsefe Tarihi, Hegel*. (Çeviren: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Çakır, Mukadder (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim Eleştirel Bir Okuma*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Çalak, Erdoğan (Nisan-Mayıs-Haziran 2012). Birey ve Bireyselleşme Psikolojik Bir Analiz. *Muhafazâkar Düşünce Dergisi*, 8 (32), 199-219.

Çaycı, Berk (2013). Günümüzde Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinin Televizyon İzleme Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi: OTT TV. *2. International Symposium on Language and Communication: Exploring Novelties*. İzmir, 1649-1660.

Çetin, Mustafa ve Özgiden, Hatice (2013). Dijital Kültür Sürecinde Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Twitter Kullanım Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (1), 172-189.

Çiğdem, Ahmet (2008). *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Çiğdem, Ahmet (2012). *Bir İmkân Olarak Modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Diamond, Jared (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. (Çeviren: Ülker İnce). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Dikmen, Ergin Şafak (2016). *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Yeni Medya Yapılanması Televizyon ve Teknoloji Ekseninde Eleştirel Bir Değerlendirme*. Ankara Üniversitesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Dikmen, Ergin Şafak (2017). Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Dönüşümü: Sosyal TV Yayıncılığı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (1), 425- 448.

Doğan, Mustafa (2017). *Fi Dizisi Televizyonda Yayınlansa Reytingi Ne Kadar Olurdu?* https://www.medyatava.com/haber/fi-dizisi-televizyonda-yayinlansa-reytingi-ne-kadar-olurdu_151793, Erişim Tarihi: 04.03. 2018.

Dumont, Louis (2011). Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğuş. XIII. Yüzyıl'dan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet. (Derleyen: Cemal Bâli Akal). *Devlet Kuramı.* Ankara: Dost Yayınevi, 141-177.

Durkheim, Emile (2014). *Toplumsal İşbölümü*. (Çeviren: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

Ebersole, Amy (2013). *From Netflix to Netflixed: Digital Television Production in the Post-TV Platinum Age of the Audience*. CTCS 687, 1-36.

Elkawy, Amer., Abd, Lekov Andrey., Adhikari, Keshab Raj., Portela, Miguel (2015). *Netflix- The New Face of the TV Industry*. Denmark: Aalborg University.

Elliot, Anthony ve Lemert, Charles (2011). *Yeni Bireycilik Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*. (Çeviren: Başak Kıcır). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Engels, Friedrich (1979). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Ankara: Eriş Yayınları.

Engels, Friedrich (2018). *Feodalitenin Çöküşü ve Burjuvazinin Yükselişi, Anti-Dühring.* İstanbul: Sol Yayınları, 595-608. http://kutuphane.halkcephesi.net/Marks_Engels/feodalitenin_cokusu.htm, Erişim Tarihi: 12.07.2018.

Erdoğan, İrfan (2007). Karl Marx İnsan, Toplum ve İletişim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 25 (Yaz-Güz), 199-228.

Ergüney, Merve (2017). Türkiye'de İnternet Dizilerinin Gelişmesine Zemin Hazırlayan Tarihsel ve Teknolojik Süreç. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 2 (1), 52-59.

Erinç, Sıtkı M. (1994). *Postmodernizmin Tanımı*. Konferans Metni. Eskişehir.

Erkman Akerson, Fatma (2013). *Edebiyatımızda Bireyselleşme Serüveni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Esslin, Martin (2001). *Televizyon Çağı TV Beyaz Camın Arkası*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Featherstone, Mike (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çeviren: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ferro, Marc (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*. (Çeviren: Muna Cedden). Ankara: İmge Kitabevi.

Frankel, Boris (1991). *Sanayi Sonrası Ütopyalar*. (Çeviren: Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Freud, Sigmund (1994). *Psikanaliz*. (Çeviren: Tahsin Büyükören). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Freud, Sigmund (1996). *Düşlerin Yorumu II*. (Çeviren: Emre Kapkın). İstanbul: Payel Yayınları.

Freud, Sigmund (2012). *Musa ve Tektanrılı Din*. (Çeviren: Oya Kasap). İstanbul: Say Yayınları.

Freud, Sigmund (2014). *Haz İlkesinin Ötesinde*. (Çeviren: Mehmet Ökten). Ankara: Tutku Yayınevi.

Freud, Sigmund (2015). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (Çeviren: Can İdemen). İstanbul: Cem Yayınevi.

Findley, Carter V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. (Çeviren: Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları

Frisby, David (2012). *Modernlik Fragmanları Simmel, Kracauer ve Benjamin'in Eserlerinde Modernlik Teorileri*. (Çeviren: Akın Terzi). İstanbul: Metis Kitap.

Frisby, David (2015). *Modern Kültürde Çatışma*. (Çevirenler: Tanıl Bora, Utku Özmakas, Nazile Kalaycı, Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları, 9-52.

Fromm, Eric (1973). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. (Çeviren: Bozkurt Güvenç). Ankara: Özgür İnsan Yayınları.

Fromm, Eric (2016). *Özgürlükten Kaçış*. (Çeviren: Şemsa Yeğin). İstanbul: Say Yayınları.

Gabbard, Glen O. ve Gabbard, Krin (2001). *Psikiyatri ve Sinema*. (Çevirenler: Yusuf Eradam ve Hasan Satılmışoğlu). İstanbul: Okyanus Us Yayın.

Geçtan, Engin (2018). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar.* İstanbul: Metis Yayınevi.

Giddens, Anthony (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. (Çeviren: Osman Akınhay). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Giddens, Anthony (2010). *Modernliğin Sonuçları*. (Çeviren: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*. (Çevirenler: Hüseyin Özel, Abdülkadir Sönmez, Zeynep Mercan, İsmail Yılmaz, Eren Rızvanoğlu, Mehmet Ali Sarı, Şebnem Pala Güzel, Muttalip Özcan). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giddens, Anthony (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Gökberk, Macit (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Guenon, Rene (2016). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (Çeviren: Mahmut Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.

Gürbilek, Nurdan (2011). *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Güngen, Can (2016). *Marx'ta Üretim Tarzı ve Üretim Tarzının Değişim Yasası*. http://www.cangungen.com/2016/08/13/marksta-uretim-tarzi-ve-uretim-tarzinin-degisim-yasasi/#more-3154, Erişim Tarihi: 05.07.2018.

Güngör, Nazife (2013). *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gür, Deniz Ali (2018). *190 Ülke 130 Milyon Abone: Netflix Buraya Nasıl Geldi?* https://journo.com.tr/netflix-buraya-nasil-geldi, Erişim Tarihi: 10.09.2018.

Gürkaya, Tuğçe (2017). *Geleneksel Televizyonculuk İnternet Televizyonculuğuna mı Kayıyor?* https://www.cnnturk.com/teknoloji/internet/geleneksel-televizyonculuk-internet-televizyonculuguna-mi-kayiyor, Erişim Tarihi:14.02.1018.

Gürsoy Atar, Özge (2017). Dijital Çağda Televizyon İzleyiciliğinin Dönüşümü. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (15), 350-379.

Harari, Yuval Noah (2015). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Çeviren: Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.

Hartley, John (2008). *Television Truth*. Australia: Blackwell Publishing.

Hartley, John (2009). Less Popular But More Democratic? (Editörler: Graeme Turner ve Jinna Tay). *Television Studies After TV Understanding Television in the Post-Broadcast Era*. New York: Routledge, 20-30.

Harvey, David (2014). *Postmodernliğin Durumu. Kültürel Değişimim Kökenleri*. (Çeviren: Sungur Savran). İstanbul: Metis Kitap.

Haupt, Heinz-Gerhard (2015). 19. Yüzyıl'ın Sonlarında Almanya ve Fransa'da Küçük Burjuvazi. (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu). (Derleyenler: Jürgen Kocka ve Allan Mitchell). *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 295-315.

Hobsbawm, Eric (2003a). *Devrim Çağı 1789-1848*. (Çeviren: Bahadır Sina Şenel). Ankara: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, Eric (2003b). *Sermaye Çağı 1848-1875*. (Çeviren: Bahadır Sina Şenel). Ankara: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, Eric (2013). *Sanayi ve İmparatorluk*. (Çeviren: Abdullah Ersoy). İstanbul: Dost Kitabevi.

Hofstede, Geert (1983). *Journal of International Business Studies*. Palgrave MAcmillan Journals. 14 (2), 275-89.

Hofstede, Geert (1984). *Culture's Consequences International Differences in Work-Related Values*. California: Sage Publications.

Hofstede, Geert., Hofstede, Jan Gert., Minkov, Michael (2010). *Cultures and Organizations Software of the Mind*. London: Mc Graw Hill.

Horney, Karen (1991). *Kadın Psikolojisi*. (Çeviren: Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayıncılık.

Horney, Karen (1993). *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi Öz Gerçekleştirme Kavgası.* (Çeviren: Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayıncılık.

Horney, Karen (2017). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*. (Çeviren: Başak Kıcır). İstanbul: Sel Yayınları.

Jeanniere, Apel (2011). Modernite Nedir? (Derleyen: Mehmet Küçük). *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları, 111-124.

Jenner, Mareike (2016). Is This TVIV? On Netflix, TVIII and Binge-Watching. *New Media & Society*. Germany. 18 (2), 257-273.

Jung, Werner (1995). *Georg Simmel Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*. (Çeviren: Doğan Özlem). Ankara: Ark Yayınevi.

Kafadar, Osman (2007). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 351-358.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2017). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanla Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kahraman, Hasan Bülent (2013). *Türkiye'de Görsel Bilincin Oluşumu-Türkiye'de Modern Kültürün Oluşumu.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Kansu, Aykut (2009). Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthali. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşruiyetin Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 156-165.

Kant, Immanuel (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (Çevirenler: Mete Tunçay ve Gertrude Durusoy). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kasaba, Reşat (2005). Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm. (Editörler: Sibel Bozdoğan ve Raşit Kasaba). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 12-28.

Kasalak, Kadir (2009). Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Aralık), 69-78.

Kaschuba, Wolfgan (2015). 1800'den Sonra Alman Bürgerlichket; Sembolik Uygulama Olarak Kültür. (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu). (Derleyenler: Jürgen Kocka ve Allan Mitchell). *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 381-409.

Kaya, Rüştü (2015). Osmanlı Modernleşmesinin Son Halkası: "Cumhuriyet". *Türk Yurdu Dergisi*, Mayıs, 104 (333), 1-7.

Kaymak, Muammer (2011). İktisada Dokunmak. (Derleyen: Hakan Mıhçı). *Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 163-185.

Kazgan, Gülten (2009). *Bir İktisatçının Tanıklıkları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kejanlıoğlu, D. Beybin (2004). *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıç, Levend (2012). *Fotoğraf ve Sinemanın Toplumsal Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Kılıçbay, Mehmet Ali (1994). *Cumhuriyet ya da Birey Olmak*. Ankara: İmge Yayınevi.

Kılıçbay, Mehmet Ali (1996). *Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada*. Ankara: İmge Yayınevi.

Kocka, Jürgen (2015). Avrupa Modeli ve Almanya'da Durum. (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu). (Derleyenler: Jürgen Kocka ve Allan Mitchell). *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 13-47.

Koçakoğlu, Bedia (2012). *Anlamsızlığın Anlamı Postmodernizm*. Ankara: Hece Yayınları.

Kohen, Akilah Azra (2017a). *Fi*. İstanbul: Destek Yayınları.

Kohen, Azra (2017b). *Çi*. İstanbul: Destek Yayınları.

Köker, Levent (2007). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kumar, Krishan (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (Çeviren: Mehmet Küçük). Ankara: Dost Kitabevi.

Lash, Christopher (2006). *Narsisizm Kültürü*. (Çevirenler: Suzan Öztürk ve Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Lefebvre, Henri (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çeviren: Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.

Lekesizalın, Fermâ (2013). *Modern, Narsist ve Yaralı Romanın Eleştirel Ufukları (1900-1945).* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Lewis, Bernard (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* (Çeviren: Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Loo, Hans V. D., ve Reijen, Willem V. (2014). *Modernleşmenin Paradoksları*. (Çeviren: Kadir Canatan). İstanbul: İnsan Yayınları.

Lukes, Steven (1995). *Bireycilik*. (Çeviren: İsmail Serin). Ankara: Ark Yayınevi.

MacIntyre, Alasdair (2001). *Erdem Peşinde Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma.* (Çeviren: Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marcuse, Herbert (1991). *Karşıdevrim ve Başkaldırı*. (Çevirenler: Gürol Koca ve Volkan Ersoy). İstanbul: Ara Yayıncılık.

Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, Gordon (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çevirenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Martindale, Don (2000a). *Max Weber Şehir Modern Kentin Oluşumu.* (Çeviren: Musa Ceylan). (Editörler: Don Martindale ve Gertrud Neuwirth). İstanbul: Bakış Kitaplığı, 5-73.

Martindale, Don (2000b). Şehir Kuramı. (Çeviren: Fırat Oruç). (Editör: Ahmet Aydoğan). *Şehir ve Cemiyet.* İstanbul: İz Yayıncılık, 35-101.

Marx, Karl (1979). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. (Çeviren: Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2005). *Toplumbilimsel Yazılar Seçme Metinler*. (Çeviren: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çeviren: Emir Aktan). Ankara: Alter Yayıncılık.

McNeill, William H. (2002). *Dünya Tarihi*. (Çeviren: Alaeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi.

Mestrovric, Stjepan (2011). Modernitenin İlk Sosyologları: Simmel ve Durkheim (Derleyen: Mehmet Küçük). *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları, 125-152.

Mitchell, Stephen Allan (2013). *Aşk Sürebilir mi? Zamana Karşı Romantik Aşkın Kaderi.* (Çeviren: Cem Alpan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Morley, David (1999). *Family Television Cultural Power and Domestic Leisure*. New York: Routledge.

Morley, David ve Robins, Kevin (2011). *Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. (Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Muckenhoupt, Margaret (2004). *Sigmund Freud Bilinçdışının Keşfi.* (Çeviren: Füsun Akatlı). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Mutlu, Erol (1991). *Televizyonu Anlamak.* Ankara: Gündoğan Yayınları.

Mutlu, Erol (1999). *Televizyon ve Toplum*. Ankara: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu.

Mutlu, Erol (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Nalçaoğlu, Halil (2005). İnternette Röntgencilik: Çağdaş Ahlâkın Öznesi Üzerine. (Derleyenler: Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay). *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos Yayınları, 53-88.

Nebil, Fisun (2017). *Yıkılma sırası sinemada: Netflix, televizyonun geleceği ve Cannes,* https://journo.com.tr/netflix-sinema-televizyon, Erişim Tarihi: 17.02.2014.

Nietzsche, Friedrich (2002). *Güç İstenci Bütün Değerleri Değiştiriş Denemsi*. (Çeviren: Sedat Umran). İstanbul: Birey Yayıncılık.

Nietzsche, Friedrich (2003). *Şen Bilim*. (Çeviren: Levent Özşar). Bursa: Asa Kitabevi.

Nuhoğlu, Hidayet (1999). Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülahazalar. (Editör: Güler Eren). *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 221-230.

O'Connor, James (1995). *Birikim Bunalımı Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*. (Çeviren: Ali Çakıroğlu). İstanbul: Belge Yayınları.

Odabaşı, Yavuz (2004). *Postmodern Pazarlama Tüketim ve Tüketici*. İstanbul: MediaCat Kitapları.

Ortaylı, İlber (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları.

Ortaylı, İlber (2007). *Batılılaşma Yolunda.* İstanbul: Merkez Kitaplar.

Oskay, Ünsal (2008). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Oskay, Ünsal (2010). *19. Yüzyıl'dan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları.

Osur, Laura (2016). *Netflix and the Development of the Internet Television Network*. Syracuse University.

Özbek, Meral (1991). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbudun, Sibel (2003). *Kültür Halleri Geçmişte, Ötelerde, Günümüzde*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Özdemir, Ünal., Yiğit, Güzin Kantürk., Oral, Muhammed (2016). Cumhuriyet'ten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20 (35), 149-174.

Özden, Zafer (2014). *Film Eleştirisi Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Özel, Mustafa (1998). *Birey, Burjuva ve Zengin*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.

Özlem, Doğan (2007). *Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset* (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 452-464.

Özlem, Doğan (2012). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

Özyurt, Cevat (2012). Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8 (32 nisan-mayıs-haziran), 175-199.

Radosinska, Jana (2017). New Trends in Production and Distribution of Episodic Television Drama: Brand Marvel-Netflix in the Post-Television Era. *Communication Today*, 8 (1), 4-29.

Reisman, David (2016). *Yalnız Kalabalık*. (Çeviren: Yeşim Erdem). Ankara: Heretik Yayınları.

Renaut, Alain (2011). Birey ve Bireycilik. (Editörler: Raynaud Philippe ve Rials Stephane). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 139-142.

Reyhan, Cenk (2009). Prens Sabahaddin. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşruiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 146-156.

Rousseau, Jean-Jacques (2017). *Toplum Sözleşmesi*. (Çeviren: Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Paz, Octavio (2011). Şiir ve Modernite. (Çeviren: Nilgün Tutal). (Derleyen: Mehmet Küçük). *Modernite versus Postmodernite* İstanbul: Say Yayınları.

Pines, Ayala Malach (2010). *Âşık Olmak*. (Çeviren: Mercan Yurdakuler Uluengin). İstanbul: İletişim Yayınları.

Platon (2016). *Devlet.* (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cingöz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Prens Sabahaddin (2013). *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar*. (Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Prensky, Marc (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, MCB University Press, 9 (5), 1-6.

Renaut, Alain (2011). Birey ve Bireycilik. (Editörler: Raynaud, Philippe ve Rials Stephane). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü.* İstanbul: İletişim Yayınları, 139-142.

Sarıbay, Ali Yaşar (2004). *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*. İstanbul: Everest Yayınları.

Satıcı, Murat (2013). Modernleşme-Değerler Sorunu ve Sinemamıza Yansıması. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 9 (36 Nisan-mayıs –haziran), 117-130.

Schrocder, Ralph (1996). *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*. (Çeviren: Mehmet Küçük). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Sennett, Richard (2016*). Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çevirenler: Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shayegan, Daryush (2017). *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumda Kültürel Şizofreni*. (Çeviren: Haydun Bayrı). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Silier, Yıldız (2014). *Oburluk Çağı Felsefe ve Politik Psikolojik Denemeleri*. İstanbul: Yordam Kitap.

Simmel, Georg (2000). Metropol ve Zihinsel Yaşam. (Çeviren: Ahmet Aydoğan). (Editör: Ahmet Aydoğan). *Şehir ve Cemiyet.* İstanbul: İz Yayıncılık, 167-185.

Simmel, Georg (2015a). *Bireysellik ve Kültür*. (Çeviren: Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Simmel, Georg (2015b). *Modern Kültürde Çatışma*. (Çevirenler: Tanıl Bora, Utku Özmakas, Nazile Kalaycı, Elçin Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Slater, Phil (1998). *Frankfurt Okulu*. (Çeviren: Ahmet Özden). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Slattery, Martin (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çevirenler: Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan). (Hazırlayanlar: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Smelik, Anneke (2008). *Feminist Sinema ve Film Teorisi*. (Çeviren: Deniz Koç). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Stirner, Max (2013). *Biricik ve Mülkiyeti*. (Çeviren: Selma Türkis Noyan). İstanbul: Kaos Yayınları.

Şaylan, Gencay (2016). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şeker, Tülay (2009). *Teknoloji ve Televizyon*. Konya: Literatürk Yayınevi.

Şentürk, Rıdvan., Gülçur, Ala Sivas., Eken, İhsan (2017). *Türkiye'de Film Endüstrisi (2011-2015)*. İstanbul: İTO Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı.

Taş, Yunus H., Demirdöğmez, Mehmet., Küçükoğlu, Mahmut (2017). *Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri*. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7 (13), 1031-1048.

Tatar, Taner (2010). *Sanayi Sosyolojisi Ders Notları*. Nevşehir.

Taylor, Charles (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*. (Çeviren: Hamide Koyukan). İstanbul: Metis Yayınları.

Taylor, Charles (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çeviren: Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Taylor, Charles (2012). *Benliğin Kaynakları Modern Kimliğin İnşası.* (Çevirenler: Selma Aygül Baş ve Bilal Baş). İstanbul: Küre Yayınları.

Tekeli, İlhan (2007). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık Cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 19-23.

Tekinalp, Şermin (2011). *Camera Obscura'dan Synopticon'a Karşılaştırmalı Radyo ve Televizyon*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Timisi, Nilüfer (2005). Sanallığın Gerçekliği İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi. (Derleyenler: Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay*). İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos Yayınları, 89-105.

Tocqueville, Alexis de (1962). *Amerika'da Demokrasi*. (Çeviren: Taner Timur). İstanbul: Yenilik Basımevi.

Touraine, Alain (2016). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tönnies, Ferdinand (1944). *Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi*. (Çeviren: Ziyaeddin F. Fındıkoğlu). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. 9 (3-4), 712-748.

Tönnies, Ferdinand (2000). Gemeinschaft ve Gesellschaft. (Çeviren: Ahmet Aydoğan). (Editör: Ahmet Aydoğan). *Şehir ve Cemiyet.* İstanbul: İz Yayıncılık, 185-219.

Tryon, Chuck (2015). TV Got Better: Netflix's Original Programming Strategies and Binge Viewing. *Media Industries Journal*. Fayetteville State University, 2 (2),104-116.

Turani, Adnan (2003). *Çağdaş Sanat Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uğur Tanrıöver, Hülya (2008). Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? (Editör: Hülya Uğur Tanrıöver). *"Modern" Türkiye ve Televizyon Dizileri*. İstanbul: Hil Yayın, 205-234.

Uğur Tanrıöver, Hülya (2011). *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı*. İstanbul: Ticaret Odası Yayınları.

Uygur, Erdoğan ve Uygur, Fatma (2013). Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 (3), 273-286.

Ülken, Hilmi Ziya (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünlüer, Ayhan Oğuz ve Kesim, Mehmet (2013). *Radyo ve Televizyon Yayıncılığı*. (Editör: Nazmi Ulutak). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Ünüvar, Kerem (2009). Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913). (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşruiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 98-117.

Üskül, Zeynep Özlem (2003). *Bireyciliğe Tarihsel Bakış.* İstanbul: Büke Yayıncılık.

Üskül Engin, Zeynep Özlem (2014). *Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları*. İÜHFM, LXXII (1), 201-218.

Van Baumer, Franklin (2010). "The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers". *Batı'ya Yön Veren Metinler III*. (Derleyen: Alev Alatlı). Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, 917-925.

Virilio, Paul (2003). *Enformasyon Bombası*. (Çeviren: Kaya Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.

Wagner, Peter (1996). *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*. (Çeviren: Mehmet Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Watt, Ian (2007). *Romanın Yükselişi Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*. (Çeviren: Ferit Burak Aydar). İstanbul: Metis Eleştiri.

Watt, Ian (2016). *Modern Bireyciliğin Mitleri*. (Çeviren: Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Weber, Max (2000). Batı Şehri. (Çeviren: Fırat Oruç). (Editör: Ahmet Aydoğan). *Şehir ve Cemiyet.* İstanbul: İz Yayıncılık, 131-167.

Weber, Max (2012). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu*. (Çeviren: Emir Aktan). Ankara: Alter Yayıncılık.

Weber, Max (2015). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. (Çeviren: Medeni Beyaztaş). İstanbul: Yarın Yayınları.

Williams, Raymond (2005). *Anahtar Sözcükler*. (Çeviren: Savaş Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yağcı Aksel, Sevgi Can (2011). Yerli Dizi Serüveninde 37. Sezon. (Editör: Sevgi Can Yağcı Aksel). *Beyaz Camın Yerlileri Dokunaklı Öyküler Dokunulmaz Gerçeklikler*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 13-52.

Yamazaki, Masakazu (2010). *Japon Kültürü Japonlar ve Bireycilik*. (Çeviren: Oğuz Baykara). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yücel, Volkan (2014). *Kahramanın Yolculuğu Mitik Erkeklik ve Suç Draması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Zürcher, Eric Jan (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* (Çeviren: Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

Doğuş Grubu İki Aylık İç İletişim Dergisi BİZ'D. (2017). https://www.dogusgrubu.com.tr/i/assets/docs/sayi28.pdf, Erişim Tarihi: 16.06.2018.

Fatih Aksoy Röportaj. http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/hazal-ve-cagatay-da-birbirlerine-bayilmazdi-40971616, Erişim Tarihi: 30.09.2018.

Fi Dizisi Rekor Kırdı, Tam 50 Milyon Kişi İzledi. http://www.medyafaresi.com/haber/fiden-izlenme-rakamlari-geldi/825766 (2017), Erişim Tarihi: 02.03.2018.

İnternet Televizyonu Üçe Katladı. https://www.trthaber.com/haber/yasam/internet-televizyonu-uce-katladi-332201.html, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

Netflix İnternetin 'yüzde 15'ini tüketiyor'. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45750544, Erişim Tarihi: 07.10.2018.

Netflix Yeni Bir Emmy Ödüllü Ağ Oldu. https://hitechglitz.com/turkey/netflix-yeni-bir-emmy-odullu-ag-oldu/, Erişim Tarihi: 09.09.2018.

Türk Dizilerinden Ekonomiye 350 Milyon Dolarlık İhracat Katkısı. https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2083500-turk-dizilerinden-ekonomiye-350-milyon-dolarlik-ihracat-katkisi, Erişim Tarihi: 03.03.2018.

Türk Dizilerinin İhracat Karnesi. https://mediacat.com/turk-dizilerinin-ihracat-karnesi/, Erişim Tarihi: 17.05.2018.

Türk Dizi Sektörü. https://www.boslevha.com/turk-dizi-sektoru/, Erişim Tarihi: 05.05.2018.

https://www.blutv.com.tr, Erişim Tarihi: 08.08.2018.

https://www.puhutv.com, Erişim Tarihi: 09.09.2018.

http://internetdizileritr.blogspot.com, Erişim Tarihi: 08.15.2018.

https://www.trt.net.tr/Kurumsal/m_KilometreTaslari.aspx?yil=1972, Erişim Tarihi: 17.06.2018.